

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
Міністерства освіти і науки України

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
Міністерства освіти і науки України

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

КОБИЛІН Павло Олексійович

УДК 911.3: 339.3 (477.54)

ДИСЕРТАЦІЯ

**ТЕРИТОРІАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ СИСТЕМИ ТОРГОВЕЛЬНОГО
ОБСЛУГОВУВАННЯ НАСЕЛЕННЯ ХАРКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ**

11.00.02 – економічна та соціальна географія
географічні науки

Подається на здобуття наукового ступеня кандидата географічних наук

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей,
результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ П. О. Кобилін

Науковий керівник Немець Костянтин Аркадійович, д. геогр. н., професор

Харків – 2017

АНОТАЦІЯ

Кобилін П. О. Територіальні особливості сфери торговельного обслуговування населення Харківської області. – Кваліфікаційна робота на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата географічних наук за спеціальністю 11.00.02 – економічна та соціальна географія.

Роботу виконано у Харківському національному університеті імені В. Н. Каразіна.

Захист відбудеться у Харківському національному університеті імені В. Н. Каразіна.

Харків, 2017.

В дисертації отримані нові наукові положення:

вперше:

- обґрунтовано методику суспільно-географічного дослідження системи торговельного обслуговування населення регіону з використанням системних показників, компонентного аналізу та ІФВ-моделювання;

- встановлено просторово-часові особливості системи торговельного обслуговування населення Харківської області за запропонованою методикою;

- з позиції суспільної географії розроблено рекомендації з удосконалення системи торговельного обслуговування населення Харківської області;

удосконалено:

- поняття системи торговельного обслуговування населення як функціональної складової регіональної соціогеосистеми;

- застосування новітніх методів дослідження у нормованому багатовимірному ознаковому просторі (на прикладі системи торговельного обслуговування населення Харківської області);

отримали подальший розвиток:

- обґрунтування головних факторів розвитку системи торговельного обслуговування населення Харківської області;

- дослідження системи торговельного обслуговування населення в районах і низових громадах (на прикладі Богодухівського, Дворічанського та Зачепилівського районів Харківської області).

Практичне значення одержаних результатів полягає в обґрунтуванні просторово-часових особливостей функціонування системи торговельного обслуговування населення Харківської області, що може бути використано при плануванні заходів управління даною системою регіону та проведення подібних суспільно-географічних досліджень торговельного обслуговування населення інших регіонів України.

У дисертації обґрунтовано методику дослідження системи торговельного обслуговування населення як об'єкту суспільної географії. Показано, що система торговельного обслуговування населення є важливою складовою соціальної сфери, яка покликана задовольняти потреби населення і у розміщенні цих закладів орієнтується на споживача. Доступність та забезпеченість населення об'єктами роздрібної торгівлі та закладами ресторанного господарства мають важливе значення, впливаючи на рівень та якість життя населення. Важливу роль в дослідженнях цієї сфери відіграє суспільна географія, бо досліджує діяльність торговельних підприємств в територіальному аспекті відповідно до розселення населення та задоволення потреб населення у товарах народного споживання.

Торгівля та громадське харчування є важливими складовими сфери послуг, які на сучасному етапі розвитку України мають важливу роль в економіці держави та її окремих регіонів. Торговельна діяльність, як систематична, ініціативна діяльність фізичних та юридичних осіб щодо продажу та купівлі товарів кінцевими споживачами, або посередницькі операції чи надання комісійних, представницьких, агентських та інших послуг у просуванні товарів від виробника до споживача, створює умови для товарного виробництва, забезпечуючи населення необхідними товарами та послугами. Система торговельного обслуговування забезпечує значну частку наповнення державного та місцевих бюджетів і створює умови для розвитку інших галузей

соціальної сфери та сфери обслуговування населення. Рівень її розвитку є індикатором соціально-економічного розвитку регіону і задоволеності суспільних потреб.

На основі системного підходу показано, що система торговельного обслуговування населення регіону є функціональною підсистемою регіональної соціогеосистеми і тому виступає об'єктом суспільної географії. В ній послідовно реалізуються всі стадії соціоактогенезу – усвідомлення соціальної потреби, побудова системи цілей, створення виконавчої системи і отримання результату. Структура системи торговельного обслуговування населення відображає відношення, зв'язки та взаємодію як між елементами системи, так і системи з навколишнім середовищем. Відповідно до цього розрізняється функціонально-компонентна, територіальна та управлінська структури, які за різними авторами членуються на більш детальні фрагменти.

Досліджуваний період (2007 – 2015 рр.) включає два характерних етапи розвитку України. Перший з них (2007 – 2013 рр.) знаменує вихід країни із світової фінансово-економічної кризи, що супроводжувалося зростанням ВВП, макроекономічних показників і рівня життя українців. Другий (2014-2015 рр.) пов'язаний з анексією Криму та проведенням антитерористичної операції на території Донецької та Луганської областей. Внаслідок цього кардинально змінилася соціально-економічна ситуація в Україні в цілому і в її регіонах. Вказані особливості періоду дослідження вимагають застосування різних методологічних підходів дослідження більш-менш спокійного періоду прогресивного розвитку 2007-2013 рр. і кризового періоду з різким погіршенням соціально-економічної ситуації 2014-2015 рр. Методи і методики дослідження мають статистичний характер, тому для виконання вимог до вибірових сукупностей вихідних даних – репрезентативності, статистичної стійкості та однорідності сформовано дві вибірки параметрів регіональної соціогеосистеми: одна за 7 років (період 2007-2013 рр.), а друга – за 2 роки (2014-2015 рр.). Очевидно, що для тестування пропонованої у дисертації методики дослідження сфери торговельного обслуговування населення регіону

більш придатною є перша вибірка. Тому тестовим періодом для вказаної методики визначено період 2007-2013 років. Для збереження цілісності суспільно-географічного регіонального дослідження кризовий період досліджувався сумісно з попереднім періодом за спрощеною методикою.

Стадійність дослідження визначена послідовною зміною наступних етапів: підготовчого, емпіричного, аналітичного, інтерпретаційного та підсумкового, які мають різний зміст і логічно пов'язані між собою. Методологія та методи дослідження детально висвітлені вище, тут лише зазначимо, що новітні методи (графоаналітичний методом багатовимірної класифікації суспільно-географічних об'єктів, компонентний аналіз вектору розвитку, метод ІФВ-моделювання) у сукупності з традиційними математико-статистичними методами аналізу (кластерний, факторний, тренд-аналіз тощо) дали можливість обґрунтувати пропоновану методику дослідження розвитку та функціонування регіональної системи торговельного обслуговування населення.

Харківська область за розвитком системи торговельного обслуговування населення займає одне з провідних місць в Україні. Так, вона у 2015 р. за більшістю показників входила до першої п'ятірки регіонів-лідерів; за 7 показниками займала перше місце, за 6 – друге, за 15 – третє, за 18 – четверте і за 4 – п'яте. Харківська область у 2015 р. зайняла 3-є місце в Україні за інтегральним показником розвитку роздрібної торгівлі, поступаючись місту Києву і Дніпропетровській області. При цьому рейтинг Харківської області порівняно з 2013 роком підвищився на один пункт.

Система торговельного обслуговування населення Харківської області характеризується значною територіальною диференціацією, що зумовлено нерівномірним соціально-економічним розвитком міст і районів, особливостями розселення населення тощо. Найвищі показники роздрібного товарообороту торговельної мережі в 2015 р. спостерігалися в містах Харків, Лозова, Ізюм, Первомайський, Чугуїв та Красноградському районі, які характеризуються високими показниками соціально-економічного розвитку,

значною чисельністю та концентрацією населення, вигідним транспортно-географічним положенням, зосередженням значної кількості закладів роздрібної торгівлі. Найменші обсяги роздрібного товарообороту характерні для Великобурлуцького, Куп'янського, Сахновщинського, Кегичівського, Чугуївського, Печенізького, Золочівського, Ізюмського, Борівського, Лозівського та Первомайського районів, які характеризуються переважанням сільського населення, менш вигідним транспортно-географічним положенням у порівнянні з іншими районами та концентрацією більшості закладів роздрібної торгівлі в районних центрах (особливо якщо вони є містами обласного підпорядкування), а не в самому районі.

За кількістю закладів громадського харчування найкращі показники в регіоні мають місто Харків (1987 закладів), Харківський (157 закладів), Дергачівський (115 закладів) та Балаклійський (100 закладів) райони, що пов'язано з наявністю попиту на відповідні заклади, розвитком соціальної інфраструктури, туристсько-рекреаційним потенціалом, купівельною спроможністю населення та транспортною доступністю. В структурі закладів громадського харчування міста Харкова переважають заклади з порівняно низьким ціновим сегментом. У 824-х населених пунктах Харківської області із чисельністю населення менше 100 осіб заклади роздрібної торгівлі та громадського харчування взагалі відсутні.

На формування й розвиток системи торговельного обслуговування населення регіону впливає низка факторів, серед яких: нормативно-правові, організаційно-управлінські, соціально-демографічні, розселенські (екістичні), соціально-економічні, екологічні, транспортні, історико-географічні, природно-географічні, політичні. Багато з них мають безпосередній вплив на систему торговельного обслуговування населення, інші – чинять опосередкований вплив через соціальні та демографічні фактори. За результатами факторного аналізу вихідних даних ідентифіковано такі гіпотетичні фактори: соціально-економічні, аграрно-розселенські, житлово-торговельні, соціально-демографічні, екологічні. У динаміці кількість факторів не змінилася, але дещо

змінився їх зміст і сила впливу. Дослідження просторової диференціації дій визначених факторів приводить до висновку, що вона суттєва, але при цьому створення впорядкованих просторових структур не спостерігається.

Для з'ясування подібності та відмінностей міських та районних соціогеосистем за особливостями розвитку та функціонування системи торговельного обслуговування населення Харківської області за кожний рік періоду дослідження застосовувався кластерний аналіз. Встановлено, що групування міст обласного підпорядкування Харківської області за весь досліджуваний період не зазнало суттєвих змін, за кожний рік чітко виділяються три групи міст: а) місто Харків; б) міста Люботин, Куп'янськ, Первомайський та Ізюм; в) міста Чугуїв та Лозова. Склад груп добре корелює з рівнем соціально-економічного розвитку міст. Групування районів теж підтверджує цю тенденцію, але динаміка їхнього розвитку більш складна. Стабільно протягом всього досліджуваного періоду одна група утворюється Харківським районом, який має найбільшу чисельність населення, добре розвинену соціальну інфраструктуру і відрізняється найвищим рівнем урбанізації (67%). Далі виділяється 4 групи районів з відносно стабільним складом.

Динаміка розвитку торговельного обслуговування у містах та районах досліджувалась за системними показниками розвитку – площею багатокутника проекції багатовимірному простору на площину, сумою індексів, значенням інформаційної ентропії та коефіцієнтом прогресу.

За площею багатокутника суттєво виділяється місто Харків, що зумовлено великою чисельністю населення міста, концентрацією основного соціально-економічного потенціалу регіону, найбільшою кількістю торговельних об'єктів області, які мають широку спеціалізацію та великий асортимент товарів. Всі інші міста мають значно нижчі показники розвитку. Серед районів переважає Харківський район. Аналогічні результати з незначними відхиленнями отримані і за аналізом суми індексів.

За показником інформаційної ентропії (відносної оцінки еволюційного потенціалу суспільно-географічних об'єктів) виділяються міста Харків, Лозова, Чугуїв. Для інших міст регіону не встановлена стійка тенденція динаміки інформаційної ентропії. Серед районів найвищі значення цього показника мали Харківський, Красноградський, Дергачівський, Зміївський, Балаклійський, Вовчанський райони, для яких характерний високий рівень соціально-економічного розвитку, урбанізації, розвитку соціальної інфраструктури, мережі торговельних закладів тощо. Інші райони мають змінні тенденції розвитку еволюційного потенціалу.

За показником коефіцієнту прогресу, який є оцінкою ефективності розвитку системи торговельного обслуговування міст та районів регіону, серед міст виділяються три групи (аналогічно результатам кластер-аналізу). Серед районів чітко виділяється Харківський район, який прогресував протягом всього тестового періоду; дещо гіршою динамікою характеризуються Красноградський, Дергачівський, Зміївський, Балаклійський, Вовчанський райони.

Для прикладу у роботі наводяться результати детального (аж до рівня первинних громад) аналізу за системними показниками розвитку діяльності системи торговельного обслуговування населення трьох районів Харківської області – Зачепилівського, Дворічанського та Богодухівського.

Для оцінки динаміки розвитку системи торговельного обслуговування населення виконано компонентний аналіз вихідного вектору розвитку. В результаті ранжирування досліджуваних параметрів за сумою кодів їх часової похідної протягом тестового періоду для кожного міста та району отримані таблиці, в яких обґрунтовано виділено сукупності параметрів, які відображають: а) неперервний розвиток; б) часткову мінливість позитивної динаміки; в) відсутність динаміки; г) часткову мінливість негативної динаміки; д) неперервну деградацію процесу розвитку. В залежності від цього рекомендуються різні групи заходів – від перегляду програми розвитку (для

параметрів останньої групи) до знаходження резервів і підвищення ефективності соціального управління.

Узагальнена динаміка розвитку системи торговельного обслуговування сільського та міського населення Харківської області у цілому подібна, але суми кодів часових похідних показників районів синхронно нижчі порівняно з показниками міст за виключенням періоду 2010-2011 роки, коли спостерігається загальний максимум розвитку. Чітко виділяються кілька характерних фаз розвитку системи торгівлі. Періоди 2007-2008 та 2008-2009 роки характеризуються спадом торговельної діяльності, що пояснюється впливом світової фінансово-економічної кризи. Наступні два річні періоди 2009-2010 та 2010-2011 роки є періодами виходу з-під впливу світової кризи і прогресивного розвитку системи торгівлі. Починаючи з 2011 року, суми кодів часових похідних показників системи торгівлі в містах і сільській місцевості синхронно зменшуються внаслідок наростаючих кризових явищ у соціально-економічній та політичній сферах діяльності суспільства.

Просторові особливості розвитку систем торговельного обслуговування населення досліджувались методом ІФВ-моделювання із зміною базового радіусу впливу від 10 до 50 км. Аналізувалися три групи ІФВ-поверхонь: а) людності (кількості населення); б) кількості закладів торгівлі; в) кількості закладів ресторанного господарства. За еталон (базис порівняння) прийнята ІФВ-поверхня людності, яка опосередковано відображає попит на торговельне обслуговування. Після розрахунку локальних ІФВ-поверхонь будувалися поверхні різниці між ними та еталонною ІФВ-поверхнею людності. При повній відповідності попиту і пропозиції вказана різниця близька до 0, при переважанні попиту вона від'ємна, а при переважанні пропозиції – додатна. Картосхеми з отриманими поверхнями різниці показують, що в торговельній мережі пропозиція перевищує попит, а в мережі закладів ресторанного господарства навпаки – попит перевищує пропозицію.

Виконані дослідження дали можливість побудувати класифікацію моніторингових параметрів (компонентів вихідного вектору розвитку) на

основі двох критеріїв. Перший з них оснований на визначенні переважаючої динаміки параметру за всіма об'єктами. Другий – на визначенні динаміки параметру шляхом знаходження суми часових похідних. В результаті виділено п'ять груп параметрів, для кожної з яких обґрунтовано рекомендації з вдосконалення системи торговельного обслуговування населення.

Ключові слова: регіональна соціогеосистема, сфера торговельного обслуговування, заклади торгівлі, заклади ресторанного господарства, територіальний розподіл, групування, класифікація, ІФВ-моделі, динаміка розвитку, аналіз вектору розвитку, ефективність функціонування, оптимізація, рекомендації з удосконалення.

Список публікацій здобувача за темою дисертації

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Немець К. До питання суспільно-географічних досліджень соціальної інфраструктури / К. Немець, П. Кобилін // Часопис соціально-економічної географії: міжрег. зб. наук. праць. – Х.: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2012. – Вип. 13(2). – С. 97-101.

2. Кобилін П. До питання визначення структури соціальної інфраструктури / П. Кобилін // Часопис соціально-економічної географії: міжрег. зб. наук. праць. – Х.: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2013. – Вип. 15(2). – С. 120-126.

3. Кобилін П.О. Просторово-часовий аналіз розвитку соціальної інфраструктури Харківської області із застосуванням кластерного аналізу / П. О. Кобилін // Економічна та соціальна географія: наук. зб. / [Ред. кол.: С. І. Іщук (відп. ред.) та ін.]. – К.: КНУ імені Тараса Шевченка, 2014. – Вип. 1 (69). – С. 151-159.

4. Кобылин П. Компонентный анализ при определении перспектив развития социальной инфраструктуры региона (на примере Харьковской области) / П. Кобылин // Часопис соціально-економічної географії: міжрег. зб. наук. праць. – Харків: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2014. – Вип. 17(2). – С. 195-

201.

5. Кобилін П. О. Просторове групування об'єктів торговельного обслуговування населення Харківської області / П. О. Кобилін // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна : зб. наук. праць. – Х.: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2015. – Сер. «Геологія-географія-екологія». – Вип. 43. – С. 119-124.

6. Кобилін П. О. До питання динаміки розвитку торговельного обслуговування населення Харківської області / П. О. Кобилін // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. – Вінниця, 2016. – Сер.: Географія. – 2016. – Вип. 28, № 1-2. – С. 209-216.

7. Кобилін П. О. Просторово-часовий аналіз торговельного обслуговування населення Харківської області за параметрами траєкторії руху соціогеосистем / П. О. Кобилін // Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна: зб. наук. праць. – Х.: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2016. – Сер. «Геологія-географія-екологія». – Вип. 44. – С. 88-97.

8. Кобилін П. О. Суспільно-географічне дослідження сфери торгівлі Харківської області за показниками системного розвитку / П. О. Кобилін // Часопис соціально-економічної географіїм : міжрег. зб. наук. праць. – Х.: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2016. – Вип. 20(1). – С. 154-165.

9. Кобилін П. О. Аналіз просторової взаємодії торговельних об'єктів Харківської області / П. О. Кобилін // Науковий вісник Чернівецького національного університету : зб. наук. праць. – 2016. – Вип. 775-776: Географія. – С. 178-188.

10. Кобилін П. О. Проблеми та напрями удосконалення системи торговельного обслуговування Харківської області / П. О. Кобилін // Економічна та соціальна географія: наук. журнал. – К.: КНУ імені Тараса Шевченка, 2017. – Вип. 77. – С. 33-40.

11. Kobylin P. O. Factors of formation and development the system of population trading service in Kharkkiv region / P. O. Kobylin // Часопис соціально-

економічної географії: міжрег. зб. наук. праць. – Х.: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2017. – Вип. 22(1). – С. 148-156.

12. Кобилін П. О. Функціонально-компонентна структура системи торговельного обслуговування населення / П. О. Кобилін // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна : зб. наук. праць. – Х.: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2017. – Серія «Геологія-географія-екологія». – Вип. 46. – С. 92-100.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

13. Kobylin P. O. The place of Kharkiv region in the restaurant business development of Ukraine / P. O. Kobylin // Academic and scientific challenges of diverse fields of knowledge in the 21st century / Академічні та наукові виклики різноманітних галузей знань у 21-му столітті : матеріали доповідей II Міжнар. студ. наук. конф., частина I Humanities: (Харків, 1 березня 2013 р.). – Х., 2013. – С. 36-40.

14. Кобилін П. О. Місце Харківської області в торговельному обслуговуванні населення України / П. О. Кобилін // Потенціал сучасної географії у розв'язанні проблем розвитку регіонів : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. молодих вчених, присвяченої 95-річчю Національної академії наук України (Київ, 3-5 жовтня 2013р.). – К.: Логос, 2013. – С. 87-91.

15. Немець К. А. До питання визначення терміну «Соціальна інфраструктура» / К. А. Немець, П. О. Кобилін. // Матеріали науково-практичної конференції з міжнародною участю «Регіон – 2013: стратегія оптимального розвитку» (7-8 листопада 2013 р.) / Гол. ред. колегії В. С. Бакіров. – Х.: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2013. – С. 73-76.

16. Кобилін П. О. До питання управлінської структури соціальної інфраструктури регіону (на прикладі Харківської області) / П. О. Кобилін // Стратегія та механізми прискореного інноваційного розвитку економіки України на засадах соціально-екологічної відповідальності : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Вінниця, 29-30 жовтня 2014 р.) / ред. кол.: С.В. Коляденко [та ін.], – Д.: НГУ, 2014. – С. 62-66.

17. Кобылин П. А. Территориальные особенности торгового обслуживания Харьковской области / П. О. Кобилін // Демографические риски XXI века : материалы междунар. студ. семинара с междунар. участием (Минск, 15 мая 2014 г.). – Минск: БГУ, 2014. – С. 22-24.

18. Кобылин П. А. Территориальная структура социальной инфраструктуры Харьковской области / П. О. Кобилін // Матеріали науково-практичної конференції з міжнародною участю «Регіон – 2014: стратегія оптимального розвитку» (м. Харків, 6 листопада 2014 р.) / Гол. ред. колегії В. С. Бакіров. – Х.: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2014. – С. 225-228.

19. Кобилін П. О. До питання понятійно-термінологічного апарату суспільно-географічного дослідження торговельного обслуговування населення регіону / П. О. Кобилін // Регіон-2015: суспільно-географічні аспекти: матеріали Наук.-практ. конф. студентів, аспірантів, та молодих науковців з міжнародною участю (Харків, 16–17 квітня 2015 р.) / Гол. ред. колегії Л.М. Немець. – Х.: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2015. – С. 44-47.

20. Кобилін П. О. До питання суспільно-географічних досліджень торговельного обслуговування населення / П. О. Кобилін // Регіон-2015: стратегія оптимального розвитку : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 5-6 листопада 2015 р.) / Гол. ред. колегії В.С. Бакіров. – Х.: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2015. – С. 97-100.

21. Кобилін П. О. Територіальні особливості торговельного обслуговування населення районного рівня (на прикладі Борівського району Харківської області) / П. О. Кобилін // Географічна освіта і наука Черкащини: ретроспектива, сучасні проблеми і перспективи розвитку: зб. матеріалів Регіональної наук.-практ. конф. (Умань, 8 жовтня 2015 р.) / відп. ред. О. В. Браславська. – Умань: ВПЦ «Візаві», 2015. – С. 49-52.

22. Кобилін П. О. До питання аналізу просторових особливостей розвитку торговельного обслуговування населення Харківської області / П. О. Кобилін // Україна в гуманітарних і соціально-економічних вимірах: матеріали Всеукраїнської наук. конф. Частина II. (Дніпропетровськ, 29-30 квітня 2016 р.) / Наук. ред. О.Ю. Висоцький. – Дніпропетровськ: Роял Принт, 2016. – С. 172-174.

23. Кобилін П. О. До питання компонентної структури торговельного обслуговування населення Харківської області / П. О. Кобилін // Регіон-2016: суспільно-географічні аспекти: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. студентів, аспірантів та молодих науковців (Харків, 14–15 квітня 2016 р.) / Гол. ред. колегії Л. М. Немець. – Х.: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2016. – С. 12-15.

24. Немець К. А. До питання розвитку системи торговельного обслуговування населення сільського адміністративного району (на прикладі Первомайського району Харківської області) / К. А. Немець, Л. В. Ключко, П. О. Кобилін, В. М. Татаренков // Регіон – 2016: стратегія оптимального розвитку: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 10-11 листопада 2016 р.) / Гол. ред. колегії В.С. Бакіров. – Х.: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2016. – С. 276-279.

25. Кобилін П. О. Просторовий аналіз розвитку закладів ресторанного господарства Харківської області / П. О. Кобилін // Регіон-2017: суспільно-географічні аспекти : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. студентів, аспірантів та молодих науковців (Харків, 20–21 квітня 2017 р.) / Гол. ред. колегії Л. М. Немець. – Х.: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2017. – С. 95-98.

26. Кобылин П. А. Методические основы общественно-географического исследования системы торгового обслуживания населения региона [Електронний ресурс] / П. А. Кобылин // Географические аспекты устойчивого развития регионов : материалы II междунар. науч.-практ. конф. (Гомель, 23–24 марта 2017 г.). – Электрон. текст дан. (объем 76,3 Mb). – Гомель : ГГУ им. Ф. Скорины, 2017. – С. 635-640.

Наукові праці, які додатково відображають наукові результати дисертації:

27. Кобилін П. О. Підходи до визначення поняття «Соціальна інфраструктура» / П. О. Кобилін // Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна: зб. наук. праць. – Х.: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2013. – № 1084. Вип. 39. – Сер. «Геологія-географія-екологія». – С. 137-142.

28. Немець К. Класифікація районних соціогеосистем Харківської області за показниками стану соціальної інфраструктури / К. Немець, П. Кобилін, Є. Телебенєва // Canadian Journal of Science, Education and Culture. – No.1. (5) (January-June). – Volume II. – Toronto: «Toronto Press», 2014. – P. 185-190.

29. Кобылин П. А. Место Харьковской области в развитии социальной инфраструктуры Украины / П. А. Кобылин // Магілёўскі мерыдыян. – Магілёў : МГУ имени А. А. Кулешова, 2014. – Том 14. – Вып. 1–2 (24–25). – С. 67-72.

30. Немець Л. М. Аналіз траєкторії розвитку соціальної інфраструктури Харківської області / Л. М. Немець, П. О. Кобилін, К. Ю. Сегіда // Науковий економічний журнал «Актуальні проблеми економіки». – К., 2014. – № 11 (161). – С. 409-418.

31. Kliuchko L. V. Territorial features of social infrastructure in Kharkiv region / L. V. Kliuchko, P. O. Kobylin, E. Y. Telebeneva, D. A. Shynkarenko // The Social Transforation of the Cities and Regions in the Post-comunist Countries. – Poznan, Bogucki Wydawnictwo Naukowe, 2014. – P. 79-92.

32. Niemets K. Theoretical and methodical features of the sociogeographical studies of the region's social infrastructure / K. Niemets, L. Niemets, P. Kobylin // Central European Regional Policy and Human Geography: University of Debrecen, Department of Social Geography and Regional Development Planning, 2014. – №1. – P. 7-16.

SUMMARY

Kobylin P.O. Territorial features of the system of the population trading service in Kharkiv region. – Qualification work on rights of the manuscript.

The thesis for the degree of candidate of geographical sciences, specialty 11.00.02 – human geography.

The thesis was executed in V.N. Karazin Kharkiv National University

Defence will be held in V.N. Karazin Kharkiv National University

Kharkiv, 2017.

New scientific results were given in the thesis:

firstly:

- The technique of human-geographical research of the system of the population trading service was justified using systemic indicators, component analysis, IIF-modeling;

- spatial and temporal features of the system of the population trading service of Kharkiv region on the proposed methodology were established by the proposed technique;

- recommendations on improvement the system of the population trading service in Kharkiv region were developed from the point of human geography.

improved:

- a term of the system of the population trading service as a functional component of the regional social and geographical system;

- application new research methods in multidimensional normalized space (case study of the system of the population trading service in Kharkiv region);

further developed:

- justification the main factors development of the system of the population trading service in Kharkiv region;

- research the system of the population trading service in districts and local communities (case study of Bohodukhivs'kyi, Dvorichans'kyi, Zachepylivs'kyi districts of Kharkiv region).

Practical significance of the received results is justification spatial and temporal characteristics of functioning the system of the population trading service in Kharkiv

region, which can be used for planning measures of management by this system of the region and conducting similar human-geographical studies of the population trading service of other Ukraine's regions.

In the thesis the techniques of research the system of the population trading service as an object of human geography has been justified. The system of the population trading service is shown to be an important component of the social sphere, which is aimed at to meet the population's needs, and it is focused on consumer in institutions placement. Accessibility and population provision by objects of retail trade and restaurant industry institutions are important, affecting the level and quality of life. An important role in the research of this sphere plays human geography since it studies activities trading enterprises in the territorial aspect according to the resettlement of the population and satisfying population needs in consumer goods.

Trade and catering are important components of the service sector which have an important role in the economy of the country and its individual regions at the current stage of Ukraine's development. Trading activity as systematic, proactive activities of natural and legal persons on the sale and purchase goods to end users or brokering or providing commission, representation, agency and other services in promotion of goods from producer to consumer, creates conditions for commodity production, providing population by necessary goods and services. The system of population trading service provides a significant share of filling the state and local budgets and creates conditions for development other sectors of social sphere and service sector of the population. The level of its development is an indicator of the socio-economic development of the region and satisfaction of the societal needs.

It was shown based on a systemic approach that the system of the population trading service of the region is a functional subsystem of the regional social and geographical system, therefore it is an object of human geography. All stages of the socioactogenesis are consistently implemented – awareness social needs, building a system of goals, creating executive system and getting result. The structure of the system of the population trading service reflects relations, connections and interaction both between elements of the system and the system with environment. According to it there

are functional and component, territorial and administrative structures which are subdivided into more detailed fragments by different authors.

The studied period (2007 – 2015) includes two typical stages of Ukraine's development. The first one (2007 – 2013) marks the country out from the world financial and economic crisis, accompanied by GDP growth, macroeconomic indicators and living standards of Ukrainian. The second one (2014-2015) is connected with annexation the Crimea and Russian occupation of part districts of Donetsk and Lugansk regions. As a result, the social and economic situation dramatically changed in Ukraine on the whole and its regions. These features of the research period requires use different methodological approaches to the study of more or less quiet period of the progressive development in 2007-2013, and crisis period with significant deterioration the socio-economic situation in 2014-2015. Methods and research techniques have statistical nature, therefore 2 selections of parameters of the regional social and geographical system were created for execution requirements to the selected set of source data – representativeness, statistical stability and homogeneity. The first one covers 7 years (2007-2013) and the second one – 2 years (2014-2015). Obviously, the first selection is more relevant for testing research methodology of the system of the population trading service of the region proposed in the thesis. Therefore, the tested period for this methodology was indicated 2007-2013. The crisis period studied together with the previous period by simpler techniques for saving integrity of the human-geographical regional research.

Research stages were defined as successive change of the following stages: preparatory, empirical, analytical, interpretational and outcome with different content and logically related between themselves. Methodology and research methods are highlighted above, here we only note that the modern methods (graph-analytical method of multidimensional classification of human-geographical objects, component analysis of the vector development, IIF-modeling) together with the traditional mathematic and statistical analysis methods (cluster, factor, trend analysis, etc.) enabled to justify the proposed research methodology of the development and functioning the regional system of population trading service.

Kharkiv region takes one of the leading places in Ukraine by the development system of population trading service. Thus, it included in the top five leading regions by

the most indicators in 2015 – it took the first place by 7 indicators, the second – by 6 ones, the third – by 15 ones, the fourth – by 18 ones, and fifth – by 4 ones. Kharkiv region took the third place by the integral indicator of the development retail trade in Ukraine in 2015. The rank of Kharkiv region increased by one point compared to 2013.

The system of population trading service of Kharkiv region is characterized by significant territorial differentiation due to the uneven socio-economic development of the cities and districts, especially the resettlement of the population, etc. The highest values of retail trade turnover of the trade network were observed in the cities of Kharkiv, Lozova, Izium, Pervomaiskyi, Chuhuiv and Krasnohrad's'kyi district in 2015 characterized by the high levels of socio-economic development, a large number and concentration of population, profitable transportation and geographical position, concentration a significant number of retail trade institutions. The lowest values of retail trade turnover are characterized for Velykoburluts'kyi, Kupyans'kyi, Sakhnovshchyns'kyi, Kehychivs'kyi, Chuhuivs'kyi, Pecheniz'kyi, Zolochivs'kyi, Iziums'kyi, Borivs'kyi, Lozivs'kyi, Pervomais'kyi districts characterized by predominance of the rural population, less favorable transportation and geographical position compared to another districts, and concentration most retail trade institutions in the district centers (especially if they are cities of regional subordination), but not in the district.

The highest values of a number of restaurant industry institutions in the region have the city of Kharkov (1987 institutions), Kharkivs'kyi (157 institutions) Derhachivs'kyi (115 institutions) and Balakliys'kyi (100 institutions) districts due to presence demand for the relevant institutions, social infrastructure development, tourist and recreational potential, population purchasing power and transportation accessibility. Institutions with relatively low price segment dominates in the structure of restaurant industry institutions. Retail trade and restaurant industry institutions are absent in 824 localities of Kharkiv region with population of less than 100 people

A number of factors affects formation and development the system of population trading service, including: legal, organizational and managarial, socio-demographic, resettlement (ecistic), socio-economic, ecological, transportation, historical and geographical, natural and geographical, political. Most of them have direct impact on the system of population trading service, others – exert indirect influence through social and

demographic factors. As a result of the factor analysis the following hypothetical factors were identified: socio-economic, agro-resettlement, housing and commercial, socio-demographic, ecological. The dynamics of factors did not change (but their content and impact strength changed a little bit). Research spatial differentiation of effects identified factors leads to the conclusion that it is essential, but creating ordered spatial structures are not observed.

For comprehension similarities and differences between urban and district socio-geographical systems by the features of development and functioning the system of population trading service in Kharkiv region the cluster analysis for each year of the research period was used. It was found that grouping of cities of regional subordination of Kharkiv region were not changing significantly during the research period, three distinct groups of cities are highlighted per each year: a) Kharkiv; b) Liubotyn, Kupiansk, Pervomaiskyi and Iziium; c) Chuhuiv and Lozova. The groups are well correlated with the level of socio-economic development. Districts grouping also confirm this trend, but the dynamics of their development is more difficult. Stable one group is being creating during the research period and forming by Kharkiv region which has the largest population, well-developed social infrastructure and characterized by the highest level of urbanization (67%). Then the four group are highlighted with relatively stable structure.

The dynamics of trading service development in cities and districts was studied based on system development indicators – polygon square of the projection multidimensional space on the plane, sum indexes, the value of information entropy and the coefficient of progress.

By the polygon square the city of Kharkiv is substantially stood out due to the large population of the city, concentration main social and economic potential of the region, the largest number of trade objects having wide specialization, and variety of goods. All other cities have significantly lower development indicators. Among the districts Kharkiv region dominates. Similar results with minor deviations obtained according to analysis the sum indexes.

By the indicator of informational entropy (relative estimation of evolutionary potential of human-geographical objects) the cities Kharkiv, Lozova, Chuhuiv are highlighted. For other cities of the region the stable trend dynamics of informational

entropy has not established. Among districts the highest values of the indicator had Kharkivs'kyi, Krasnohrads'kyi, Derhachivs'kyi, Zmiyivs'kyi, Balakliys'kyi, Vovchans'kyi districts characterized by the high level of social and economic development, urbanization, social infrastructure development, network of trade institutions, etc. Other districts have variable development trends of evolutionary potential.

By the coefficient of progress, which is assessing the effectiveness development of the system of trading service of cities and districts of the region, three groups are highlighted among the cities (similar to the results of cluster analysis). Among the districts Kharkiv region is clearly distinguished which progressed throughout the test period, a little worse dynamic is characterized for Krasnohrads'kyi, Derhachivs'kyi, Zmiyivs'kyi, Balakliys'kyi, Vovchans'kyi districts.

In the thesis the results of detailed analysis (down to primary communities) by the systemic indicators of the development activities of the system of population trading service are given based on examples of Bohodukhivs'kyi, Dvorichans'kyi, Zachepylivs'kyi districts.

For assessment dynamics development of the system of population trading service the component analysis of the vector development has been done.

As a result of the ranking the research parameters by the sum of the codes their time derivative during the tested period for each city and district the table was received where the sets of parameters were soundly highlighted which reflects: a) continuous development; b) partial variability of the positive dynamics; c) lack of dynamics; d) partial variability of the negative dynamics; e) continuous process of degradation. Depending on parameters groups the different groups of measures are recommended – from revision programs development (for parameters of the last group) to finding reserves and increasing the efficiency of social management.

The generalized the dynamics development of the system of the trading service of rural and urban population in Kharkiv region is similar on the whole, but the sum codes of time derivative of indicators in districts simultaneously lower compared with cities except for the period 2010-2011, when general maximum development is observed. Several specific development phases of trade system are highlighted clearly. Periods 2007-2008 and 2008-2009 are characterized by decline trading activity due to the global financial

crisis. The next two-year periods 2009-2010 and 2010-2011 are periods of out of the influence from the global crisis and the progressive development of trade. Since 2011, the sums codes of time derivative of indicators characterizing trading system in urban and rural areas have been simultaneously reduced due to growing crisis phenomena in socio-economic and political spheres of the society.

Spatial features of the development the system of the population trading service were studied by the method of IIF-modeling with changing the basic radius of influence from 10 to 50 km. Three groups of IIF surfaces were analyzed: a) population (a number of the population); b) a number of trade institutions; c) a number of restaurant industry institutions. The IIF-surface of the population was accepted for standard (basis of comparison), it reflects the demand for trade service indirectly. After calculating the local IIF-surfaces the surfaces of differences between them and standard IIF-surface of the population were built. In full accordance with supply and demand the indicated difference is closed to 0, with the predominance of demand it is negative, while prevalence supply – positive. Maps with obtained difference surfaces shows that supply exceeds demand in the trade network, and demand exceeds supply in the restaurant industry institutions network.

The executed research enabled creating classification of monitoring parameters (components of the original vector development) based on two criteria. The first one is based on determining the prevailing dynamics of parameter by all objects. The second one – in determining the parameter dynamics by finding the sum of time derivatives. As a result five groups of parameters has been highlighted, for each of them system of the population trading service has been justified.

Keywords: regional social and geographical system, system of the population trading service, trade institutions, restaurant industry institutions, grouping, classification, IIF-models, dynamic development, analysis of vector development, functioning efficiency, optimization, recommendations for improvement.

ЗМІСТ

ВСТУП	25
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ СИСТЕМИ ТОРГОВЕЛЬНОГО ОБСЛУГОВУВАННЯ НАСЕЛЕННЯ РЕГІОНУ	33
1.1. Система торговельного обслуговування населення як об'єкт дослідження суспільної географії	33
1.2. Аналіз попередніх досліджень з питань системи торговельного обслуговування населення	40
1.3. Система торговельного обслуговування населення: сутність та структура	52
1.3.1. Основні поняття та категорії дослідження	52
1.3.2. Структура системи торговельного обслуговування населення	67
1.4. Методи та методика дослідження системи торговельного обслуговування населення регіону	85
Висновки до розділу 1	101
РОЗДІЛ 2. СУЧАСНИЙ СТАН СИСТЕМИ ТОРГОВЕЛЬНОГО ОБСЛУГОВУВАННЯ НАСЕЛЕННЯ ХАРКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ	104
2.1. Місце Харківської області в системі торговельного обслуговування населення України	104
2.2. Структурно-часові особливості системи торговельного обслуговування населення області	113
2.3. Внутрішньорегіональні особливості системи торговельного обслуговування населення області	124
2.4. Фактори формування й розвитку системи торговельного обслуговування населення області	130
Висновки до розділу 2	157
РОЗДІЛ 3. СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ СИСТЕМИ ТОРГОВЕЛЬНОГО ОБСЛУГОВУВАННЯ НАСЕЛЕННЯ ХАРКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ ТА ШЛЯХИ ЇХ	

ВДОСКОНАЛЕННЯ	160
3.1. Групування міст обласного підпорядкування та районів за результатами кластерного аналізу	160
3.2. Просторово-часовий аналіз міст обласного підпорядкування та районів за системними показниками розвитку	170
3.3. Особливості системи торговельного обслуговування населення в районах і низових громадах (на прикладі Зачепилівського, Дворічанського та Богодухівського районів)	188
3.4. Оцінка динаміки розвитку системи торговельного обслуговування населення за результатами компонентного аналізу	201
3.5. Визначення територіальних особливостей системи торговельного обслуговування населення за допомогою ІФВ-моделювання	218
3.6 Проблеми системи торговельного обслуговування населення Харківської області та шляхи їх вирішення	239
Висновки до розділу 3	251
ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ	257
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	262
ДОДАТКИ	284

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. З отриманням незалежності в Україні поживалися трансформаційні процеси в соціально-економічній сфері, в зміні структури господарства тощо. Провідна роль в структурі господарства, як і в більшості розвинених країн світу, все більше зміщується у бік третинного сектора економіки – сфери послуг. Тобто, зростає значення соціальної компоненти у господарстві країни, спрямованої на потреби людини. Це зумовлює і розвиток такої важливої складової соціальної сфери як торговельне обслуговування населення.

Система торговельного обслуговування населення відіграє значну роль у підвищенні рівня та якості життя населення, сприяє його зайнятості, забезпечує населення у необхідних товарах особистого споживання, впливає на продовольчу безпеку держави, корегує співвідношення попиту і пропозиції на ринку товарів, сприяє збільшенню вільного часу громадян для відпочинку, освіти, культурного розвитку тощо.

Незважаючи на динамічний розвиток галузі в цілому, існують територіальні диспропорції у розвитку торговельної діяльності в межах держави, особливо на регіональному, локальному рівнях, а також проблеми у доступності населення до торговельних закладів та об'єктів надання послуг. Кожна людина, незалежно від місця свого проживання, має право на якісне, своєчасне та зручне отримання послуг для задоволення своїх потреб. Зазначені питання необхідно вирішувати на всіх рівнях держави, а для цього – вивчати територіальні особливості формування та розвитку галузі. Науково-методичний апарат суспільної географії дозволяє досліджувати територіальну диференціацію у розміщенні торговельних закладів і на основі цього пропонувати шляхи з оптимізації територіальної організації даної сфери.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження безпосередньо пов'язане з напрямками науково-дослідної роботи, що виконується в Харківському національному університеті

імені В. Н. Каразіна, зокрема з темами кафедри соціально-економічної географії і регіонаознавства «Територіальні особливості формування конкурентоспроможності регіону» (державний реєстраційний номер 0115U000504), «Комплексна соціально-економічна характеристика Хорольського району Полтавської області» (реєстраційний номер № 49-14) та «Суспільно-географічне обґрунтування виділення об'єднаних територіальних громад у Первомайському районі Харківської області» (реєстраційний номер № 52-16), а також з науковою тематикою кафедри стосовно досліджень прикладних проблем розвитку регіональних соціогеосистем.

Метою дисертаційного дослідження є встановлення просторово-часових особливостей системи торговельного обслуговування населення Харківської області, визначення проблем розвитку та обґрунтування шляхів удосконалення.

Для досягнення поставленої мети були визначені **завдання**:

- виконати аналіз теоретичних основ суспільно-географічного дослідження системи торговельного обслуговування населення регіону;
- розглянути методичні основи та обґрунтувати методiku суспільно-географічного дослідження системи торговельного обслуговування населення;
- визначити місце Харківської області у системі торговельного обслуговування населення України;
- охарактеризувати сучасний стан, структурно-часові та внутрішньо-регіональні особливості системи торговельного обслуговування населення Харківської області;
- визначити фактори розвитку системи торговельного обслуговування населення Харківської області;
- встановити просторово-часові особливості системи торговельного обслуговування населення Харківської області (за обґрунтованою методикою);
- встановити особливості системи торговельного обслуговування населення в районах і низових громадах;

- обґрунтувати проблеми системи торговельного обслуговування населення Харківської області та запропонувати рекомендації з її удосконалення.

Об'єкт дослідження – система торговельного обслуговування населення як функціональна складова регіональної соціогеосистеми.

Предмет дослідження – просторово-часові особливості системи торговельного обслуговування населення Харківської області.

Теоретико-методологічна основа і методи дослідження. Теоретичною базою дослідження є наукові розробки вітчизняних та зарубіжних учених: М. Абрамова, Е. Алаєва, О. Алексєєва, А. Голікова, І. Дудника, В. Дорошенка, І. Нікольського, С. Ковальова, Л. Корнус, М. Мальської, Л. Меркушевої, К. Нємця, Л. Немець, Я. Олійника, І. Осіпчук, А. Степаненка, О. Топчієва, О. Шаблія, Л. Шевчук, П. Черномаза, С. Юрченко та ін.

Методологічною основою комплексного суспільно-географічного дослідження системи торговельного обслуговування населення виступають фундаментальні положення сучасної суспільної географії, розробки вітчизняних та зарубіжних вчених з питань територіальної організації суспільства, системи обслуговування населення, торговельної інфраструктури тощо. Дослідження базується на таких методологічних підходах як: географічний, системний, синергетичний, інформаційний та історичний.

У процесі дослідження системи торговельного обслуговування населення використовувалися різноманітні методи: *філософські*, зокрема *діалектичний* (для формулювання концепції та вибору стратегії дослідження, визначення мети та завдань роботи, окреслення об'єкту та предмету дослідження), *загальнонаукові*, зокрема *аналізу, синтезу, формалізації, історичний, узагальнення* (при опрацюванні наукових підходів, обґрунтуванні методики дослідження системи торговельного обслуговування населення регіону, для аналізу понятійно-термінологічного апарату, визначення сутності та змісту понять, функцій системи торговельного обслуговування населення, аналізу класифікацій як в цілому системи торговельного обслуговування населення, так і її складових, визначення місця системи торговельного обслуговування

населення в соціогеосистемі як функціональної складової), *класстерний аналіз* (для групування районних та міських соціогеосистем (адміністративно-територіальних одиниць) за подібністю розвитку системи торговельного обслуговування населення Харківської області); *факторний аналіз* (для оцінки впливу загальних чинників формування й розвитку регіональної системи торговельного обслуговування населення); **конкретно-наукові**, зокрема *системний аналіз* (для аналізу компонентної, функціональної та управлінської структур системи торговельного обслуговування Харківської області); *математико-статистичний, моделювання, графічний, картографічний методи* (для збору та аналізу статистичної інформації, формування бази даних дослідження, для відображення у графічному вигляді структури та компонентів системи торговельного обслуговування, для картографування показників функціонування системи торговельного обслуговування населення України та Харківської області з метою виявлення територіальних особливостей); *порівняльно-географічний* (для визначення місця системи торговельного обслуговування населення Харківського регіону в економіці та господарстві України, при групуванні районів за рівнем розвитку системи торговельного обслуговування населення тощо); *порівняльно-історичний* (використовувався для дослідження динаміки функціонування та розвитку системи торговельного обслуговування населення Харківської області); а також **новітні методи суспільної географії**, такі як *графоаналітичний метод багатовимірної класифікації суспільно-географічних об'єктів, компонентний аналіз вектору розвитку, моделювання інтегральної функції впливу* для виявлення просторових особливостей розвитку системи торговельного обслуговування населення Харківської області тощо.

При виконанні дисертаційного дослідження були використані законодавчі та нормативно-правові документи, статистичні дані та матеріали Державної служби статистики України, статистичні щорічники та інформаційні матеріали Головного управління статистики у Харківській області, Харківської обласної державної адміністрації, районних державних адміністрацій, сільських,

селищних, міських рад, Міністерства економічного розвитку і торгівлі, центральних і регіональних підрозділів Державної фіскальної служби України, Антимонопольного комітету України, Державної служби України з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів, результати власних розрахунків, спостережень і досліджень.

Наукова новизна одержаних результатів:

вперше:

- обґрунтовано методику суспільно-географічного дослідження системи торговельного обслуговування населення регіону з використанням системних показників, компонентного аналізу та ІФВ-моделювання;
- встановлено просторово-часові особливості системи торговельного обслуговування населення Харківської області за запропонованою методикою;
- з позиції суспільної географії розроблено рекомендації з удосконалення системи торговельного обслуговування населення Харківської області;

удосконалено:

- поняття системи торговельного обслуговування населення як функціональної складової регіональної соціогеосистеми;
- застосування новітніх методів дослідження у нормованому багатовимірному ознаковому просторі (на прикладі системи торговельного обслуговування населення Харківської області);

отримали подальший розвиток:

- обґрунтування головних факторів розвитку системи торговельного обслуговування населення Харківської області;
- дослідження системи торговельного обслуговування населення в районах і низових громадах (на прикладі Богодухівського, Дворічанського та Зачепилівського районів Харківської області).

Теоретичне та практичне значення одержаних результатів.

Теоретичне значення отриманих результатів полягає у поглибленні наукових основ суспільної географії, розвитку понятійно-термінологічного апарату.

Практичне значення роботи полягає в обґрунтуванні просторово-часових особливостей функціонування системи торговельного обслуговування населення Харківської області, що може бути використано при плануванні заходів управління даною системою регіону та проведення подібних суспільно-географічних досліджень торговельного обслуговування населення інших регіонів України.

Результати дисертаційного дослідження впроваджені при виконанні науково-дослідних робіт «Територіальні особливості формування конкурентоспроможності регіону» (державний реєстраційний номер 0115U000504, довідка № 0301-69 від 12.05.2016 р.) та «Комплексна соціально-економічна характеристика Хорольського району Полтавської області» (реєстраційний номер № 49-14, довідка № 0301-70 від 12.05.2016 р.), «Суспільно-географічне обґрунтування виділення об'єднаних територіальних громад у Первомайському районі Харківської області» (реєстраційний номер № 52-16, довідка № 0301-71 від 11.05.2017 р.) на кафедрі соціально-економічної географії і регіонознавства Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна.

Окремі положення дисертаційного дослідження вже використані районними органами управління. Так, Харківською районною державною адміністрацією Харківської області в процесі підготовки Програми економічного і соціального розвитку Харківського району, зокрема використано результати просторово-часового аналізу розвитку роздрібної торгівлі та громадського харчування Харківського району (довідка № 01-19/1384 від 18.05.2016 р.). Великобурлуцькою районною державною адміністрацією використано результати компонентного аналізу при визначенні тенденцій розвитку роздрібної торгівлі та громадського харчування Великобурлуцького району (довідка № 01-49/1281 від 20.05.2016 р.). Первомайською районною радою Харківської області при характеристиці мережі закладів громадського харчування, роздрібної торгівлі у Первомайському районі (довідка № 01-32/201 від 11.05.2017 р.).

Окремі положення дисертаційної роботи впроваджені у навчальний процес кафедри соціально-економічної географії і регіонознавства Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна при викладанні навчальних курсів «Теорія і методологія географічної науки», Комп'ютерні технології в суспільній географії», «Семінар з проблем регіонального розвитку» (довідка № 0202-964 від 16.05.2016 р.).

Особистий внесок здобувача. Дисертація є самостійною, завершеною роботою автора, у якій наведено результати власних досліджень з питань суспільно-географічного дослідження системи торговельного обслуговування населення (на прикладі Харківської області), узагальнено результати аналізу літературних та статистичних джерел.

Апробація результатів дисертації. Основні положення дисертації доповідалися й обговорювалися на всеукраїнських і міжнародних науково-практичних конференціях, семінарах та форумах, а саме: II міжнародній студентській науковій конференції «Academic and scientific challenges of diverse fields of knowledge in the 21st century» (м. Харків, 2013), Міжнародній науково-практичній конференції молодих вчених, присвяченій 95-річчю НАН України «Потенціал сучасної географії у розв'язанні проблем розвитку регіонів» (м. Київ, 2013), Міжнародній науковій конференції «Socio-economic transformation of cities and regions in the post-communists states» (Польща, м. Познань, 2013), Міжвузівському студентському семінарі з міжнародною участю «Демографические риски XXI столетия» (Республіка Білорусь, м. Мінськ, 2014), Регіональній науково-практичній конференції «Географічна освіта і наука Черкащини: ретроспектива, сучасні проблеми і перспективи розвитку» (м. Умань, 2015), Всеукраїнській науковій конференції «Україна в гуманітарних і соціально-економічних вимірах» (м. Київ, 2016), Міжнародній науково-практичній конференції «Регіон: стратегія оптимального розвитку» (м. Харків, 2015, 2016), Міжнародній науково-практичній конференції студентів і молодих учених «Регіон: суспільно-географічні аспекти» (м. Харків, 2015, 2016, 2017), Міжнародній науково-практичній конференції

«Географические аспекты устойчивого развития регионов» (Республіка Білорусь, м. Гомель, 2017).

Публікації. За результатами дослідження опубліковано 32 наукові праці, з них 13 – у фахових виданнях загальним обсягом 9,5 д. а. (у т.ч. 9,23 д. а. – авторські), 5 – в іноземних виданнях та виданнях, що входять до міжнародних наукометричних баз (3,08 д. а.) та 14 – матеріали наукових конференцій (3,22 д. а.), загальним обсягом 15,8 д. а., з яких 13,45 д. а. належать особисто автору. З наукових публікацій, які видані у співавторстві, використані лише ті положення, розробка яких належить особисто автору.

Структура та обсяг роботи. Структура та обсяг роботи. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел і 10 додатків. Загальний обсяг роботи становить 386 сторінки, основний текст – 184 сторінки, список використаних джерел нараховує 191 найменування на 22 сторінках. Дисертаційна робота містить в основному тексті 5 таблиць, 126 рисунків, в т. ч. 62 картосхеми; 10 додатків, в т. ч. 23 таблиці та 62 рисунки, загальним обсягом 101 сторінки.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ СИСТЕМИ ТОРГОВЕЛЬНОГО ОБСЛУГОВУВАННЯ НАСЕЛЕННЯ РЕГІОНУ

1.1. Система торговельного обслуговування населення як об'єкт дослідження суспільної географії

На сучасному рівні розвитку світової економіки найбільш розвинені країни перейшли до постіндустріальної стадії розвитку, для якої характерна найбільша частка зайнятих в суспільному виробництві, висока частка у показниках ВВП припадає на галузі соціальної сфери. В контексті європейського вектору розвитку України та соціальної орієнтації державної політики, згідно Конституції України людина визнається найвищою соціальною цінністю [64], що потребує переходу суспільства до постіндустріального етапу розвитку, що буде сприяти економічному зростанню держави, соціальному, інтелектуальному та духовному піднесенню української нації. Враховуючи зазначене, соціальна сфера, окремі її ланки, структурно-динамічні та територіальні особливості розвитку, їх взаємообумовленість внутрішніми та зовнішніми факторами, досліджуються фахівцями багатьох наук і набувають все більшої актуальності.

Система торговельного обслуговування населення є важливою складовою соціальної сфери, яка покликана задовольняти потреби населення, а тому розміщення закладів орієнтується на споживача [13]. Доступність та забезпеченість населення об'єктами роздрібної торгівлі та закладами ресторанного господарства має важливе значення, впливаючи на рівень та якість життя населення [28]. Тож, система торговельного обслуговування населення як об'єкт дослідження вивчається різними науками, зокрема економікою, соціологією, науками з державного управління тощо. Зазначеними науками досліджуються господарські, фінансові аспекти діяльності торговельних підприємств, вивчаються соціальні потреби, аналізується

державний механізм управління підприємствами тощо. Важливим аспектом вищезгаданих досліджень є наявність ефективної та доступної мережі торговельних об'єктів для населення певної території, оскільки це забезпечує задоволення потреб населення, формує його зайнятість та підвищує ефективність економіки в цілому [15; 36; 153; 174].

Важливу роль в таких дослідженнях займає суспільна географія, досліджуючи діяльність торговельних підприємств в територіальному аспекті відповідно до розселення населення та задоволення потреб населення у товарах народного споживання [19]. Для визначення структури і особливостей суспільно-географічного дослідження системи торговельного обслуговування населення необхідно окреслити її місце у галузевій структурі суспільно-географічних наук.

У якості об'єкта суспільно-географічних досліджень система торговельного обслуговування населення представлена у роботах вітчизняних та зарубіжних вчених: О. Алексєєва, А. Голікова, І. Запотоцької, А. Колотієвського, О. Корнус, С. Лаврова, О. Мамчур, Я. Олійника, І. Осіпчук, М. Пістуна, В. Рутгайзера, А. Степаненка, А. Ткаченка, О. Топчієва, О. Шаблія, М. Шаригіна, Л. Шевчук, Г. Чизхольма, С. Юрченко та інших.

Суспільно-географічна наука та її окремі галузі відноситься до таких, які є орієнтованими та розвиваються у відповідь на соціальний запит суспільства, тому, ще у XVIII столітті саме у відповідь на соціальний запит та активний розвиток міжнародної торгівлі, виникла наука з вивчення зарубіжних ринків та умов торгівлі з ними – комерційна географія [9; 190]. Наприкінці XIX – початку XX століття комерційна географія розглядалась багатьма географами. У роботах англійського вченого Г. Чизхольма «комерційна географія» представлена у якості окремої галузі з огляду на активний економічний розвиток міжнародної торгівлі та необхідність знань про природно-географічні особливості країн, їх ринки, шляхи і особливості торгівлі [180]. Серед сучасних українських вчених питанням комерційної географії значну увагу приділяє М. Жук [24]. Проте, в зазначених дослідженнях розглядаються переважно

питання міжнародної торгівлі та її особливості, економічний ефект тощо, а не торговельне обслуговування населення територій різних ієрархічних рівнів.

Іншою галузевою наукою, що пов'язана з системою торговельного обслуговування населення, є маркетингова географія, основні положення якої були сформульовані в працях американських та канадських географів. Серед українських вчених слід відзначити роботи П. Черномаза, де «маркетингова географія – це прикладна суспільно-географічна наука, що вивчає закономірності територіальної організації виробничо-споживчого комплексу та його особливостей різних країн і регіонів» [167, с. 11]. Об'єктом дослідження маркетингової географії є виробничо-споживчий комплекс, що складається з виробників товарів і послуг, їх споживчих каналів розподілу, ринків збуту та території, вміщує усі згадані компоненти. Предметом дослідження маркетингової географії є територіальна організація виробничо-споживчого комплексу. Метою досліджень маркетингової географії виступає оптимізація взаємодії між виробниками товарів та послуг і споживачами, що їх потребують, тобто отримання виробником прибутку за умови якісного задоволення потреб споживача. Завданнями маркетингової географії є збір, первинна обробка, аналіз інформації, ідентифікація територіальних диспропорцій маркетингового середовища (споживчих запитів та уподобань, попиту і пропозиції, асортименту товарів та послуг, рівня конкуренції тощо), вибір територіально оптимальних каналів товаропросування, оцінка ефективності реклами на різних територіях, визначення оптимальних місць збуту товарів та послуг, дослідження регіонального маркетингу [167].

Як комерційна, так і маркетингова географія, є складовими суспільної географії, до складу якої входить багато нових, молодих галузевих наук. Суспільна географія в світі має довготривалу історію. В різних країнах світу суспільна-географія досліджує різні аспекти системи «суспільство-людина», звідки різні назви: «соціальна географія», «human geography» тощо. На пострадянському просторі вона як самостійна галузь географії є молодого, поступово викристалізувалась із економічної та соціальної географії. Існує

багато класифікацій суспільної географії, які по-різному визначають місце та склад географічних наук, що вивчають торговельне обслуговування населення.

А. Голиков, Я. Олійник, А. Степаненко в структурі економічної і соціальної географії виділяють галузеві, комплексні, галузево-комплексні та регіональні науки. Так, до галузевих наук економічного спрямування відносяться «Географія споживання», «Географія обслуговування», «Географія торгівлі», «Географія інфраструктури» (додаток А, рис. А.1) [10].

М. Пістун виділяє у складі суспільної географії декілька основних ядер: економічну, соціальну, політичну та теоретичну, які поєднують галузеві та регіональні суспільно-географічні дисципліни (додаток А, рис. А.2). У класифікації М. Пістуна система торговельного обслуговування населення належить до галузей «Географія сфери обслуговування і споживання» (19), яка є галузевою складовою соціальної географії та «Географія інфраструктури» (28), яку виділено як самостійну галузь суспільної географії. За іншою класифікацією М. Пістуна (додаток А, рис. А.3) «Географія сфери обслуговування» та «Географія торгівлі» належать до аналітичних (галузевих) дисциплін, соціальна географія як галузь не виділяється [122].

У схемі С. Лаврова основу суспільної географії складають економічна географія (І), соціальна географія (ІІ) та географія населення (ІІІ), які частково перетинаються і доповнюють одна одну. У кожній з трьох частин суспільної географії С. Лавров виділяє ще «теоретичне ядро» і «регіональні аспекти» на відміну від «галузевих аспектів». На перетині економічної і соціальної географії знаходиться «Географія сфери послуг» (додаток А, рис. А.4). За О. Алексєвим та А. Ткаченком географія сфери обслуговування «...досліджує регіональні відмінності в потребах і рівні обслуговування населення, а також проблеми територіальної організації сфери обслуговування населення в цілому і її галузей (включаючи формування центрів обслуговування) в різних природних, економічних, демографічних умовах, при різних формах розселення» [3, с. 23].

У структурній схемі економічної та соціальної географії М. Шаригіна «Географія сервісної діяльності» виділена на рівні з економічною, соціальною, політичною географією та ін. (додаток А, рис. А.5) [146].

Особливої уваги заслуговують дослідження А. Степаненка, який в структурі соціальної географії виділяє підсистему «Географія сервісу або географія сфери послуг», що поєднує такі суспільно-географічні галузі, як: географія освіти, географія торгівлі і громадського харчування, географія побуту, географія житлово-комунального господарства, географія охорони здоров'я, географія фітнесу і розваг, географія споживання і рекреаційна географія [145].

Л. Шевчук позиціонує географічну науку як «Географію Людини» та виділяє в її межах «Географії суспільства» («Географію власне Людини»), яку поділяє на соціальну, економічну та політичну географію. Соціальна географія, за Л. Шевчук, включає галузь «Географія побуту і торгівлі» [172], яка в свою чергу включає систему торговельного обслуговування населення (додаток А, рис. А.6).

За О. Шаблієм, об'єктом дослідження суспільної географії виступає суспільство в цілому або його окремі сфери: демографічна, політична, духовна, екологічна, технологічна, економічна, соціальна; а предметом – геопросторова (територіальна) організація суспільства чи його окремих сфер [169]. У структурі суспільної географії О. Шаблій виділяє географію споживання та географію сфери послуг, підсистемою якої є система торговельного обслуговування населення, до групи «А» – соціальної географії (додаток А, рис. А.7). Географія сфери послуг є галузевою складовою блоку основних дисциплін, що визначає вагомість її ролі у розвитку суспільно-географічної науки та свідчить про важливе значення у життєдіяльності населення [169].

Спираючись на О. Шаблія, аналогічної класифікації структури суспільної географії дотримується О. Топчієв (додаток А, рис. А.8). О. Топчієв наголошує на провідній ролі сфери послуг у сучасному розвитку суспільства, адже географія обслуговування паралельно досліджує підприємства і заклади сфери

послуг, з одного боку, та їх територіальні мережі й територіальні системи – з іншого. Так звана «Революція послуг» – зміна співвідношення виробничої сфери та сфери послуг у структурі світової економіки підтверджує актуальність дослідження сфери торгівлі як вагової складової сфери послуг [154].

У роботах І. Запотоцької, О. Корнус, О. Мамчур, І. Осипчук система обслуговування населення, в тому числі й система торговельного обслуговування населення, розглядаються як об'єкт суспільно-географічного дослідження. Зокрема, О. Мамчур географію торгівлі відносить до географії ринкової інфраструктури, яка є специфічним підтипом географії інфраструктури, сформованої на стику економічної та соціальної географії. О. Мамчур визначає ринкову інфраструктуру як обов'язковий чинник економічного та соціального розвитку регіону, який оперує різноманітними фінансовими, товарними, інформаційними потоками та трудовими ресурсами [74].

Тож, у залежності від підходу різні вчені відводять географії торговельного обслуговування специфічну роль і місце в системі суспільно-географічних наук (рис. 1.1), вивчення окремих аспектів системи торговельного обслуговування населення лежить в об'єктно-предметному полі дослідження географії сфери послуг, географії обслуговування, географії сервісної діяльності, географії сфери обслуговування і споживання, географії споживання, географії інфраструктури, географії торгівлі, географії побуту і торгівлі, комерційної та маркетингової географії [8; 45; 63; 96; 124; 151].

Отже, більшість вітчизняних вчених виділяють географію торгівлі у якості складової суспільної географії та наголошують на її ролі у системі суспільно-географічних наук з огляду на важливість її функціонування для життєдіяльності суспільства.

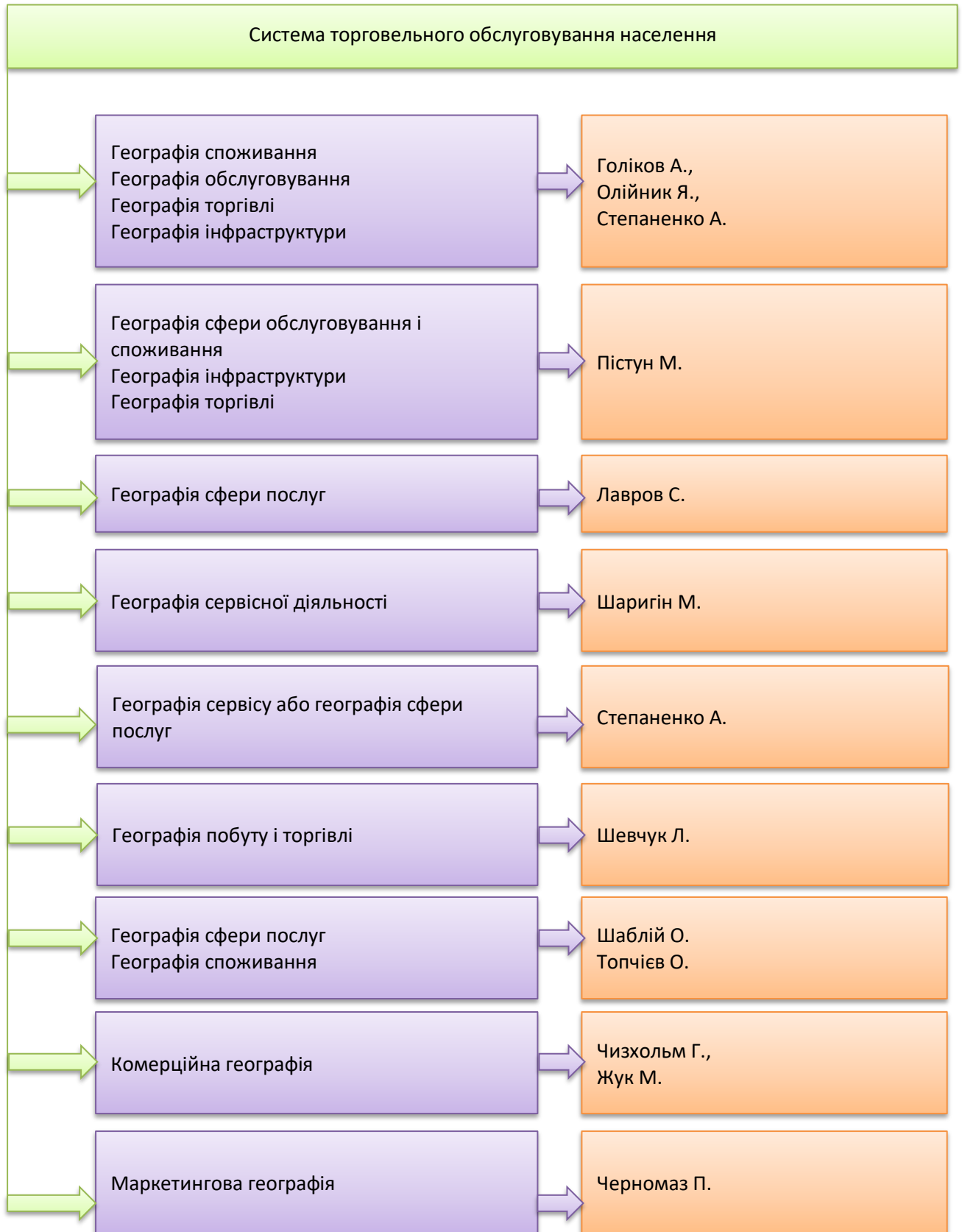

Рис. 1.1. Система торговельного обслуговування населення у системі суспільно-географічних наук (узагальнено автором)

1.2. Аналіз попередніх досліджень з питань системи торговельного обслуговування населення

Вивчаючи особливості суспільно-географічних досліджень сфери торговельного обслуговування, варто акцентувати увагу на теоретико-методичних аспектах, розроблених у попередніх дослідженнях науковців.

З давніх часів географія торгівлі виступала своєрідним каталізатором розвитку суспільства, починаючи з епохи Великих географічних відкриттів саме розвиток світової торгівлі спонукав владу різних країн до пошуку економічно вигідних шляхів для здійснення торговельної діяльності, організації торговельних зв'язків та альянсів.

На певних етапах суспільно-економічного розвитку превалювала специфічна кожному історичному часу кон'юнктура ринку, але з часом хід прогресу та профіцит товарів на світовому ринку викликав формування нової функції торгівлі – надання торговельних послуг споживачам у процесі реалізації товарів. Якість та спектр торговельних послуг в свою чергу залежать від конкурентних переваг та попиту споживачів. Соціальні функції торгівлі є важливими, ніж економічні, що необхідно враховувати при дослідження рівня торговельного обслуговування населення, адже головна задача торгівлі – задоволення потреб населення у товарах та послугах [85, 98, 149].

Давні географічні описи торговельної діяльності розглядалися у працях таких зарубіжних вчених, як Л. Гвіччардіні «Опис Нідерландів» (1567 р.) та Б. Вареніуса. «Всезагальна географія» (1650 р.). У країнах Європи саме у цей час торгівля стала основним фактором виробничого розвитку, враховуючи її функцію впливу як на виробництво, так і на споживання.

У роботі Б. Далє та П. Схольт визначалися зміни у системі центральних місць в Тронделазі, Норвегії, де метою було знайти центральні місця в даному регіоні у 1964, 1984 та 2002 рр. За визначенням автора, центральним місцем вважалось місто, яке мало 10 різних послуг в межах ближньої відстані. Це були державні, напівдержавні та приватні підприємства за 200 видами діяльності. Була побудована матриця центральних місць, проранжированих горизонтально

за розмірами та вертикально за частотою знаходження функцій послуг (видів діяльності). Матриця показала центральні місця, в яких було знайдено кожний вид діяльності послуг, а також кількість одиниць в кожному типі [181].

Д. Соколовський (D. Sokolowski) вивчав зміни у структурі послуг польських міст в період посткомуністичної трансформації. Дослідження проводилося за загальною промисловою класифікацією економічної діяльності в рамках Європи та за категорією міст Польщі за показниками зайнятості населення в кожному секторі з 1993 по 2001 рр. За допомогою методу локалізованих коефіцієнтів оцінювалося, чи покриває певний вид послуг тільки місто, секцію міст, або більш велику територію [187].

У роботі чеського географа Ю. Спілкова (J. Spilkova) також було проведене опитування, в якому представникам іноземних компаній, які здійснюють промислове виробництво та виробництво послуг, було запропоновано визначити території Чехії, в яких, на їх думку, найбільш доцільно розміщувати філії закордонних компаній в залежності від профілю їх діяльності, та проранжувати ці території [188].

За радянської доби дослідження торговельної діяльності здійснювалося в межах вивчення споживання матеріальних благ населення, зокрема Молдовської РСР. Е. Калмуською проаналізовано доходи населення, демографічні показники, особливості національного складу населення, щільності населення, міграційних процесів, урбанізації, системи розселення, транспортної забезпеченості, вивчено рівень споживання продовольчих та непродовольчих товарів, особливості споживання різних соціальних груп населення; оцінено територіальну дислокацію підприємств роздрібної торгівлі, громадського харчування, рівня забезпеченості ними населення за місцем проживання, аналіз особливостей споживання, баланс доходів та видатків на купівлю товарів [37].

На прикладі моногалузевих міст Донецької області здійснювалося дослідження стану та шляхів удосконалення торгівлі у середніх містах у роботі В. Іванченка. Автором проаналізовано показники торгової площі магазинів, у

тому числі продовольчих та непродовольчих, порівняно їх з нормативами; показано зв'язок розміщення об'єктів торгівлі із планувальною структурою міст; використовуючи коефіцієнт тяжіння, досліджено ступінь тяжіння покупців до того чи іншого району міста. За допомогою соціологічних опитувань виявлено час, що витрачається на закупівлю продовольчих товарів; розроблено прогнози роздрібного товарообороту за продовольчими та непродовольчими товарними групами, приросту торгової площі непродовольчих магазинів, визначено розміри торгової площі продовольчих та непродовольчих магазинів, універмагів, які необхідно побудувати у містах; розроблено алгоритм оптимального розміщення торговельних пунктів за допомогою теорії графів [32].

У роботах А. Ахундова розглянуті питання розвитку мережі підприємств масового харчування регіону у період становлення ринкових відносин. Ним уточнено значення урбанізації як соціально-економічної передумови формування попиту населення на послуги підприємств масового харчування в період переходу до ринку, проаналізовано ефективність використання мережі підприємств масового харчування в залежності від їх розміщення (чисельності населених пунктів), взаємозв'язок торгового обороту та кількості місць в ресторанах [5].

У роботах О. Алексєєва та О. Ткаченка розглядаються теоретико-методичні засади дослідження сфери обслуговування населення, зазначається обсяг показників, що характеризують певну галузь сфери обслуговування. Наприклад, торговельне обслуговування населення характеризується такими показниками як: число магазинів і палаток, торговельна площа магазинів, середньорічна чисельність робітників роздрібної торгівлі, роздрібний товарооборот, показник продажу непродовольчих товарів, сільськогосподарської продукції, кількість автомагазинів, авто лавок. Громадське харчування досліджується за числом закладів, посадочних місць, обсягом товарообігу, середньорічною чисельністю робітників громадського харчування [3]. Авторська методика дослідження сфери обслуговування

населення полягає у проведенні опитувань населення стосовно користування закладами та отримання послуг, за показниками, яких немає у статистичних збірниках, з'ясуванні думки жителів стосовно складу, кількості та якості послуг, вибору територій для опитування, частоти користування послугами, аналізу забезпечення населення послугами в цілому та по окремим галузям, доступності до закладів сфери обслуговування, порівняння із базисними показниками, графічне представлення комплексності обслуговування. Методика включає також аналіз розміщення, просторової взаємодії населених пунктів і центрів обслуговування, вивчення щільності та форми зв'язку між параметрами, аналіз поведінки споживачів [3].

У роботах сучасних європейських вчених також розглядаються питання розвитку системи торговельного обслуговування населення. Зокрема в роботах португальського географа Педро Порфірію Гуімареса аналізується перспективний вплив нових торговельних центрів на структуру роздрібно́ї торгівлі Браги (Португалія). Автором проаналізовано торговельні центри міста, проведено соціологічні опитування для визначення споживчих звичок населення. За результатами опитування споживачів досліджено зв'язок між різними особливостями торговельних об'єктів (якість, ціна, розваги, безпека, чистота, особистий сервіс, довіра, краса місцевості, дозвілля, збереження часу, асортимент товарів, комфорт, історія, можливості для паркування) та форматами роздрібно́ї торгівлі (торговельні об'єкти у центрі міста, торговельні центри, супермаркети, магазини у дома, ретейл-парки). Проаналізовано регулярність користування населенням торговельними центрами, мотиви їх відвідування, звички користувачів та перспективи змін у звичках споживання (використання нових торговельних центрів, причин їх відвідування) [182].

Праці польських вчених С. Сроди-Муравської та Д. Шиманської присвячені «магазинам предметів розкоші» у Центрально-Східній Європі. У роботах розкрито структуру магазинів, їх кількість, фактори розміщення, міждержавні та міжрегіональні відмінності, проаналізовано динаміку чисельності заможних людей та їх територіальну диференціацію за регіонами.

У дослідженні магазини розкоші були поділені на три групи товарів: машини, одяг, годинники та ювелірні прикраси. Було визначено кількість магазинів на душу населення та на чисельність заможних людей, ВВП на душу населення, проаналізовано співвідношення між даними показниками, проведено диференціацію міст та виділено кластери за просторовим поширенням та структурою магазинів розкоші [189].

Дослідження окремих питань торговельного обслуговування населення в Україні проводились з середини ХІХ ст. Розвиток торгівлі на території України було розкрито у працях І. Аксакова «Дослідження торгівлі на українських ярмарках» (1853 р.), Д. Журавського «Статистичний опис Київської губернії» (1852 р.). Після революції 1917 р. географічні дослідження сфери торгівлі практично не розвивалися. Лише у 60-х рр. ХХ століття почалося відродження цього напрямку у зв'язку із зростанням ролі торгівлі у суспільстві. Торгівля почала розглядатися у державних соціальних програмах. Спочатку дослідження торговельної діяльності здійснювалися у рамках географії сфери обслуговування, а у 70-х рр. соціально-економічна географія сформувалась як самостійна галузь [35].

У роботах О. Кочерги аналізується територіальна організація виробництва товарів та послуг. Автором досліджено взаємозв'язок між людиною, її потребами, споживанням та виробництвом товарів народного споживання, здійснено кореляційний аналіз між людністю міст та структурою підприємств торгівлі, відповідність рівня розвитку торгівлі обласних центрів та розвитку продуктивних сил, здійснено типологію міст за розвитком сфери торгівлі, побудовано модель потреб населення міста в об'єктах роздрібної торгівлі, розраховано обсяги потреб населення в окремих видах товарів [70; 152].

На прикладі Львівської області М. Мальською сформовані науково-методичні основи торгово-економічного комплексотворення, концепції територіальних торговельних комплексів, територіальної (локальні торговельні комплекси), галузевої (підприємства торгівлі та громадського харчування),

функціональної структури торговельних комплексів області, досліджено історичні форми торгівлі і функції на різних етапах розвитку торговельних комплексів області, здійснено типологію адміністративних районів на основі багатовимірної аналізу та картографічної моделі демографічного потенціалу; виділено фактори прямого та непрямого впливу та впливу рівня розвитку суміжних комплексів виробничої та невиробничої сфери [73].

У роботі Є. Колосінського розглянуто напрями трансформації територіальної організації торгівлі регіону в умовах переходу до постіндустріальної моделі розвитку на прикладі Чернівецької області в межах двох ключових вимірів – «центр-перифірія», «місто-село»; запропоновано процеси, що характеризують територіальну організацію торгівлі регіону: територіальну концентрацію, територіальну диференціацію, мережоутворення та віртуалізацію; охарактеризовано територіальну організацію торгівлі регіону, зокрема виділено її ядро та периферійні зони (сектори), досліджено торговельні мережі, інтернет-торгівлю, здійснено типізацію адміністративних районів області за результатами кластерного аналізу, на основі чого розроблено систему заходів по удосконаленню територіальної організації торгівлі для кожного виділено типу районів [62].

В. Дорошенко вивчав питання територіальної організації споживчого комплексу в регіональних і локальних системах розселення. Автором досліджувалися взаємозв'язки систем розселення та територіального споживчого комплексу, виділено види доступності, це стосується, зокрема територіальної, нормативної, часової, вартісної, асортиментної, інформаційної доступності. Визначено фактори, що впливають на територіальну організацію споживчого комплексу на загальному, регіональному, селищному рівнях; розроблено ієрархічні структури торговельної мережі для міських та сільських поселень, виявлено тенденції у розвитку споживчого комплексу України, проведено групування регіонів України за концентрацією населення, рівнем торговельного обслуговування. В. Дорошенком виділено елементи функціонально-територіальної структури споживчого комплексу Хмельницької

області – споживчі пункти, центри, вузли із своїми зонами впливу. На основі факторного аналізу проведено моделювання рівня торговельного обслуговування районних систем розселення Хмельницької області. За коефіцієнтом концентрації роздрібного товарообороту на душу населення виявлено відмінності у рівнях розвитку споживчого комплексу на регіональному рівні; також ним запропоновано особливості створення управління територіального розвитку і споживчого ринку у місцевих органах виконавчої влади [16].

У роботах П. Черномаза досліджено теоретико-методологічні основи маркетингової географії. Автором вперше уведено термін «маркетингова географія», окреслено її місце в системі суспільно-географічних наук, проаналізовано історію виникнення маркетингової географії та сучасний стан маркетингово-географічних досліджень, визначено об'єкт, предмет, мету, завдання маркетингової географії, охарактеризовано напрямки досліджень. Це стосується питання сегментації ринку. Автором акцентовано увагу на географічному підході, а ринок є територією, яка поділяється на просторові сегменти за різними умовами збуту товарів, що дає можливості виділити території, на яких можна здійснювати продаж певних видів товарів, здійснено сегментацію зовнішнього ринку України (автором розроблено типізацію країн світу за особливостями виробництва та збуту товарів і послуг), охарактеризовано сутність економічного простору, регіонального маркетингу (наголошено на впровадженні концепції маркетингу у регіональному управлінні). За допомогою гравітаційної моделі було досліджено територіальну диференціацію збуту товарів і транспортних витрат на внутрішньому ринку України [167].

У праці А. Голікова, Я. Олійника, А. Степаненка також акцентується увага на географічних положеннях маркетингу, розкрито сутність сегментування ринку, їх видів та географічного змісту, відображено алгоритм позиціонування товарів на ринку, розробки маркетингового комплексу (розробки політики відповідно до ринку з просування певного товару), охарактеризовано

міжнародний маркетинг, складники середовища національного ринку, викладено основні завдання географії збуту [10].

Питання торгово-побутової сфери досліджено у роботі О. Головні. Вченим запропоновано визначення інтегрального показника розвитку торгово-побутової сфери регіону, що дозволило здійснити комплексну оцінку сфери, виявити регіональні особливості розвитку та фактори, що їх зумовили; розроблено модель розвитку торгово-побутової сфери, яка передбачає ситуаційний аналіз результатів її діяльності та визначення стандартів для забезпечення суттєвого покращення обслуговування населення на різних ієрархічних рівнях; удосконалено систему показників щодо оцінки соціальної та економічної ефективності досліджуваної сфери, які враховують специфіку формування та результати господарської діяльності сфери; розроблено пропозиції щодо покращення територіальної організації об'єктів торгово-побутового призначення на засадах цільових програм розвитку зазначеної сфери; здійснено прогнозування кількості об'єктів торгово-побутової сфери Вінницької області [12].

О. Чужкова розглядає питання територіальної організації роздрібно-торговельної мережі. Автором здійснено оцінку забезпеченості регіону торговельними об'єктами, результативності їх функціонування, територіальної доступності; здійснено групування регіонів України за рівнем територіальної організації роздрібно-торговельної мережі, розроблено типологію стратегій забезпечення раціональної територіальної організації роздрібно-торговельної мережі та для кожної виділеної групи районів обґрунтовано вибір стратегії. В основу оптимізації товаропотоків в регіонах автором покладено логістику, яка передбачає побудову логістичних ланцюгів, впровадження штрихкодів технологій у торгівлі залежно від рівня територіальної організації роздрібно-торговельної мережі регіонів з метою забезпечення оптимізації товаропотоків від постачальника до кінцевого споживача. Також здійснено порівняння фактичної забезпеченості регіону торговельними об'єктами у відповідності з нормативними значеннями та обґрунтовано оптимальність розміщення їх по

території шляхом визначення оптимального радіусу обслуговування в залежності від щільності населення, площі території. Автором визначено критерій раціональної територіальної організації роздрібної торговельної мережі як співвідношення між потребами регіону у об'єктах торгівлі та забезпечення цієї потреби шляхом оптимізації їх розміщення по території регіону; розглянуто чинники впливу на територіальну організацію роздрібної торговельної мережі держави [168].

Т. Білоконем проводилися дослідження з регулювання розвитку регіонального споживчого ринку. Автором запропоновано систему розрахунку інтегрального індикатора розвитку регіонального споживчого ринку, який містить в собі індикатори рівня доходів населення, наповнення регіонального споживчого ринку, споживання, товарообігу; визначено фактори формування попиту та пропозиції, розроблено концепцію формування регіональної політики розвитку ринку споживчих товарів та послуг, що включає діагностику стану ринку споживчих товарів і послуг, визначення напрямів розвитку споживчого ринку регіону, розробку програм і концепцій розвитку регіонального ринку споживчих товарів та послуг, можливості їх реалізації та оцінку результатів [7].

В роботі В. Данильченка досліджується організаційно-економічне забезпечення регулювання регіонального споживчого ринку товарів. Автором удосконалено науково-методичне забезпечення управлінських рішень з регулювання регіонального споживчого ринку товарів для оцінки та моніторингу його стану, виявлення проблем та визначення ефективності сфери торгівлі, що враховує особливості зон розміщення об'єктів торгівлі, рівень розвитку внутрішнього виробництва, чисельність населення, характер попиту щодо продовольчих і непродовольчих товарів, рівень розвитку інфраструктури, економічної активності підприємств; обґрунтовано методологію оцінки регіонального споживчого ринку товарів, що передбачає визначення його просторових характеристик, оцінку внеску споживчого ринку товарів в економічний розвиток регіону, регіональні особливості попиту і пропозиції, розрахунок інтегрованого показника розвитку регіонального споживчого ринку

товарів; визначено чинники впливу на регіональний споживчий ринок товарів (чинники зовнішнього і внутрішнього середовища) [14].

Вивчення сфери торгівлі з точки зору суспільної географії також відображалися у дослідженнях соціальної інфраструктури, сфери обслуговування населення, соціальної сфери тощо.

Праці М. Барановського присвячені територіальній організації пересувних форм обслуговування населення у Чернігівській області. Вченим обґрунтовано поняття «територіальна організація пересувних форм обслуговування сільського населення», охарактеризовано функціонально-компонентну, управлінську, функціонально-територіальну структуру (центри різного рангу (локальні, місцеві, кущові, районні, міжрайонні центри) і територіальні системи обслуговування, які формуються навколо них), структуру пересувних форм обслуговування сільського населення. М. Барановським також здійснено групування районів Чернігівської області за різними умовами для організації пересувного обслуговування на основі кластерного аналізу. За допомогою кореляційного, факторного, регресійного аналізу було встановлено особливості взаємозв'язків різних факторів, порайонні відмінності в ступені їх дії, характер, механізм і силу впливу на систему пересувного обслуговування сільського населення Чернігівської області; проведено аналіз співвідношення рівнів розвитку стаціонарного і пересувного обслуговування, залежності потреб в пересувних засобах та рівнем забезпеченості ними, оцінено оптимальність існуючої ієрархії центрів обслуговування за допомогою методу теорії центральних місць [6].

С. Жовнір розглянуто суспільно-географічні аспекти сфери послуг Вінницької області, зокрема розроблено методику складання паспортів кластерів послуг центрів обслуговування; удосконалено модель поведінки споживачів, що відображає вплив різних природних та соціально-економічних умов на поведінку людини на споживчому ринку; здійснено класифікацію суб'єктів господарювання у сфері послуг, виділено групи послуг, які формуються в процесі інтеграції та територіальної концентрації сервісної

діяльності. Здійснено типізацію та ранжирування центрів обслуговування Вінницької області за результатами групування поселень за людністю, адміністративним статусом, функціональними типами, за комплексною оцінкою факторів, що визначають характер та асортимент послуг, які надаються у центрах обслуговування кожного рангу. Розроблено регіональну територіальну систему обслуговування Вінницької області, що включає центри обслуговування різних рангів, їх зони обслуговування. З метою оцінки населенням доступності та якості послуг, факторів, що впливають на споживання послуг, сприйняття споживачами нових видів послуг у містах та у сільській місцевості використовувалися соціологічні опитування [23].

О. Мамчур розглядала суспільно-географічні проблеми формування ринкової інфраструктури Львівської області. Автором виділено фактори розвитку ринкової інфраструктури регіону, охарактеризовано складові ринкової інфраструктури, у тому числі роздрібної торгівлі; розкрито геопросторову організацію ринкової інфраструктури Львівської області (виділено ринково-інфраструктурний вузол, ринково-інфраструктурний центр та пункт), виділено територіальні кластери адміністративних районів області та охарактеризовано територіальні відмінності за особливостями розвитку ринкової інфраструктури [74].

І. Запотоцька розглядала питання територіальної організації соціальної сфери Черкаської області. Автором розглянуто галузеву, управлінську структури соціальної сфери, в межах територіальної структури виділено ієрархічну структуру центрів, зокрема це локальні елементи (пункт, центр, вузол), які забезпечують обслуговування мешканців різних поселень та регіональні елементи (соціально-географічні підрайони), що формуються навколо локальних елементів з їх зонами обслуговування. Також автором здійснено кластеризацію адміністративних районів Черкаської області за рівнем розвитку соціально-культурної сфери, соціально-побутової сфери, використовуючи інтегральну бальну оцінку. За допомогою метода багатокутників Тіссена визначено межі двох соціально-географічних підрайонів Черкаської області, а в результаті

використання методу побудови статистичних поверхонь встановлено головні ядра соціальної сфери Черкаської області. Також було виділено буферну зону та периферійні території [30].

І. Осіпчук розглядає торгівлю як складну соціально-економічну систему, основу якої складають організаційні елементи: підприємства торгівлі, організації та їх об'єднання, трудові та товарно-матеріальні ресурси, кошти. Автором розроблено схему соціально-економічної системи торгівлі, де виділено 4 торговельні підсистеми: соціальні, функціональні, організаційні та територіальні, показано зв'язки між ними, механізми функціонування, регулювання та управління. І. Осіпчук охарактеризувала територіальну організацію торговельного обслуговування населення Рівненської області, провела групування районів досліджуваної області за рівнем сприятливості середовища для розвитку роздрібної торгівлі на основі інтегрального показника факторних переваг. Нею розроблено типізацію центрів торговельного обслуговування населення області, зокрема, це торговельні вузли, центри, пункти з їх підтипами, визначено межі їх впливу. За коефіцієнтом рівня розвитку роздрібної торгівлі виділено райони в межах області, проведено соціологічне опитування стосовно якості торговельного обслуговування у регіоні [98].

Окремо хотілося б відзначити дослідження О. Корнус, присвячене сфері обслуговування населення Сумської області. О. Корнус виконала аналіз попередніх досліджень системи обслуговування населення, показала еволюцію поглядів на систему обслуговування населення як цілісної системи, яка входить до складу соціогеосистеми. О. Корнус досліджено сферу обслуговування населення Сумської області, зокрема нею з'ясовано місце системи обслуговування населення у соціогеосистемі, проаналізовано компонентну, управлінську структури сфери обслуговування. Вона використала індекс територіальної концентрації закладів обслуговування, метод лінійного шкалювання для встановлення співвідношення стану обслуговування населення між різними районами області за кожною підсистемою сфери обслуговування

(у тому числі по готельно-ресторанному та торговельному обслуговуванню). О. Корнус визначила інтегральний рівень розвитку сфери обслуговування населення шляхом порівняння значення простого показника із базисним рівнем (середній або загальнообласний показник); здійснила групування районів Сумської області за демографічним розвитком, особливостями розвитку системи обслуговування населення методом кластерного аналізу. Проведено соціологічні опитування з метою оцінки населенням доступності та якості надання послуг [66-68].

Підсумовуючи аналіз попередніх досліджень зазначимо, що окремим аспектам сфери обслуговування населення в цілому, та системи торгівлі зокрема, присвячені численні дослідження, зокрема аналіз яких здійснено автором. Враховуючи, що система торговельного обслуговування населення має особливе соціальне значення саме в регіональному вимірі, розглядаємо її як складову регіональної соціогеосистеми на прикладі Харківської області.

1.3. Система торговельного обслуговування населення: сутність та структура

1.3.1. Основні поняття та категорії дослідження. Як вже зазначалось, кінець XX ст. початок XXI ст. ознаменувався структурними зрушеннями у світовому господарстві. В багатьох країнах відбулися радикальні зміни у співвідношенні сфер матеріального виробництва та послуг – зменшення частки зайнятого населення у матеріальному виробництві, підвищення продуктивності праці, забезпечення зростаючого попиту суспільства на товари та послуги. Це призвело до стрімкого розвитку соціальної сфери, особливо сфери послуг. Розвитку соціальної сфери у будь якій державі сприяють науково-технічний прогрес, інформатизація суспільства, покращення добробуту громадян та розширення попиту на послуги.

Майже три останні десятиріччя в економіці та політичній сфері України відбуваються серйозні трансформації під впливом як зовнішніх, так і

внутрішніх факторів в умовах інтеграції до світового економічного простору в контексті загальносвітових та європейських тенденцій. Перехід до соціально орієнтованої ринкової економіки потребує докорінних змін та реформування як економіки та моделі господарювання в цілому, а також інституціональних перетворень: судочинства, політичних інституцій, соціальної сфери – охорони здоров'я, освіти і науки, культури, спорту, побутового обслуговування, транспорту та зв'язку, торгівлі зокрема.

Аналіз літературних джерел показав, що у науковій літературі використовуються різні поняття, зокрема «соціальна сфера», «сфера послуг», «невиробнича сфера», «сфера обслуговування населення» та «соціальна інфраструктура» [63; 78; 87, 142; 148; 170; 171; 177].

Поняття *«соціальна сфера»* трактують як сукупність галузей, підприємств, організацій, безпосереднім чином пов'язаних і таких, що визначають спосіб і рівень життя людей, їх добробут, споживання. До соціальної сфери, у якості складової відносять сферу послуг [170]. Сфера послуг – це сукупність галузей економіки, що надають послуги населенню [176].

Соціальну сферу розуміють як відносно самостійну сферу життєдіяльності суспільства, що охоплює відносини між соціальними спільнотами, всередині них, між окремими особами, які займають різне положення в суспільстві й беруть різну участь у соціальному житті. Тобто це сфера протікання соціального життя, де реалізуються соціальні потреби та інтереси соціальних груп і спільнот, відносини суспільства й окремої особи, яка охоплює умови праці, здоров'я, відпочинок та дозвілля [92].

З іншого боку, соціальну сферу розглядають як сукупність галузей національного господарства, що створює соціальні блага у вигляді послуг освіти, охорони здоров'я, культури, туризму і т. д. Галузі соціальної сфери набувають все більшого значення у розвитку суспільного виробництва. Вони безпосередньо впливають на рівень кваліфікації працівників, їх освітній рівень.

Від галузей соціальної сфери залежить створення інтелектуального, духовного, природного багатства суспільства [56].

Отже, зміст поняття «соціальна сфера» більш широкий та включає в себе сферу послуг, до якої відносяться система обслуговування та соціальна інфраструктура.

Сфера послуг представляє собою сукупність галузей та видів економічної діяльності, що виробляють послуги [148; 154].

Класифікація та чітке виділення сфери послуг ускладнюються самою специфікою послуг, оскільки вони можуть систематизуватися за різними критеріями, зокрема за соціальним значенням, джерелами фінансування, функціональним призначенням, ступенем необхідності, характером користування, ступенем стаціонарності, видами підпорядкованості, регулярністю попиту та споживання та ін.

За сучасною класифікацією видів економічної діяльності (КВЕД) України сектори економіки об'єднані у певні види діяльності за подібністю вироблення товарів або послуг [38]. Згідно КВЕД, сфера послуг в Україні включає 15 галузей (секції G-U) (рис. 1.2).

Отже, торгівля та громадське харчування є важливими складовими сфери послуг. На сучасному етапі розвитку України торгівля відіграє важливу роль як в економіці держави в цілому, так і в окремих її регіонах. Саме торгівля як сфера господарської діяльності створює умови для товарного виробництва, забезпечуючи населення необхідними товарами та послугами. Система торговельного обслуговування населення стимулює об'єми споживчих потоків, забезпечує відтворення робочої сили, збільшення кількості робочих місць, впливає на продуктивність суспільної праці та якість життя населення [28].

ВИДИ ЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ	
A	Сільське господарство, лісове господарство та рибне господарство
B	Добувна промисловість і розроблення кар'єрів
C	Переробна промисловість
D	Постачання електроенергії, газу, пари та кондиційованого повітря
E	Водопостачання; каналізація, поводження з відходами
F	Будівництво
G	Оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів
H	Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність
I	Тимчасове розміщування й організація харчування
J	Інформація та телекомунікації
K	Фінансова та страхова діяльність
L	Операції з нерухомим майном
M	Професійна, наукова та технічна діяльність
N	Діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування
O	Державне управління й оборона; обов'язкове соціальне страхування
P	Освіта
Q	Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги
R	Мистецтво, спорт, розваги та відпочинок
S	Надання інших видів послуг
T	Діяльність домашніх господарств
U	Діяльність екстериторіальних організацій і органів

Рис. 1.2. Класифікація видів економічної діяльності (побудовано за [38; 81])

Окрім того, системі торговельного обслуговування населення належить значна частка наповнення державного та місцевих бюджетів за рахунок відрахувань, вона певним чином створює умови для розвитку інших галузей соціальної сфери та сфери обслуговування населення таких як охорона здоров'я, освіта та наука, культура тощо. Можна говорити про те, що рівень розвитку системи торговельного обслуговування населення можна вважати певним індикатором соціально-економічного розвитку регіону, держави в цілому, а забезпеченість населення об'єктами – рівнем задоволеності суспільних потреб.

У науковій літературі існують різні трактування поняття «торгівля», «торговельна діяльність», «сфера торговельного обслуговування», «система торговельного обслуговування населення», оскільки вони виступають об'єктом дослідження різних галузей знань: економіки, управління, юридичних наук, суспільної та соціально-економічної географії тощо [44, 21; 22].

Є. Щеглова визначає *торгівлю* як процес, що відбувається у часі та просторі, товарно-грошового обміну, організований з метою своєчасного та якісного задоволення потреб населення у товарах та послугах [175]. А. Ягодка розглядає *торгівлю* як сферу обігу товарів на ринку, включаючи комплексні підприємства, які спеціалізуються на виконанні торговельно-посередницьких операцій, виконуючи двояку функцію: облік вартостей (зміна форм вартості) та доведення товарів до сфери споживання, тобто є посередником між товаровиробником і споживачем» [178].

У Національному стандарті України в розділі «Роздрібна та оптова торгівля. Терміни та визначення понять ДСТУ 4303:2004» зазначено, що *торгівля* – це вид економічної діяльності у сфері товарообігу і просування їх від виробника до споживача у формі купівлі-продажу та надавання пов'язаних із цим послуг [81]. Вживається також термін «*торговельна діяльність*», під якою розуміється систематична, ініціативна, виконувана на власний ризик з метою одержання прибутку діяльність фізичних і юридичних осіб стосовно продажу та купівлі товарів кінцевим споживачам або посередницькі операції, чи

діяльність із надавання комісійних, представницьких, агентських та інших послуг у просуванні товарів від виробника до споживача [81].

Торговельна діяльність здійснюється суб'єктами господарювання у сфері роздрібної та оптової торгівлі, а також ресторанного господарства [81].

Разом з тим широко вживається термін *«торговельне обслуговування населення»* як головна соціальна функція торгівлі, під яким розуміється діяльність усіх підструктур торгівлі, які спрямовані на задоволення потреб населення у товарах [98].

На основі комплексного підходу М. Мальська оперує поняттям *«торговельний комплекс адміністративної області»*, що є просторовим поєднанням економічно, і, по можливості, організаційно пов'язаних підприємств, установ і закладів, які забезпечують надходження, транспортування, розподіл, зберігання, рекламу і збут товарних ресурсів у державній, кооперативній і приватній торгівлі з метою повного задоволення платоспроможного попиту населення на різноманітні товари і послуги» [73, с. 6]. Торговельний комплекс тісно пов'язаний зі *споживчим комплексом*, який визначають як зовнішнє середовище, що представляє собою «сукупність матеріальних і духовних потреб людини, пов'язаних між собою функціональним відношенням, взаємодоповненням і взаємозамінністю, відповідною структурою, закономірностями і тенденціями розвитку, його функціонально визначеними регіональними етнокультурними і соціально-економічними особливостями» [73, с. 7]. Серед основних ознак торговельного комплексу автор виділяє територіальну, виробничо-технологічну, економічну, інформаційно-управлінську єдність, сукупну робочу силу, колективи торговельних працівників.

С. Бандур, Т. Заяць, В. Куценко розглядають поняття *інфраструктура торгівлі та ресторанного господарства*, під яким розуміють організаційні, матеріальні, технічні засоби, за допомогою яких товари просуваються від місця їх безпосереднього виробництва до місця реалізації, зберігання та продажу [143]. Інфраструктура торгівлі та ресторанного господарства включає мережу

товарних бірж, підприємств роздрібної і оптової торгівлі, маркетингових організацій, кафе, барів, торговельно-технологічне обладнання, засоби організації та обліку товаропросування, систему торговельних та після продажних послуг [143]. А. Ягодка включає *громадське харчування* в систему торгівлі як підгалузь, що спеціалізується на виготовленні продуктів харчування, придатних до споживання і продажу, і обслуговуючого процесу споживання [178]. Слід зауважити, що поняття «ресторанне господарство» є сучасною назвою «громадського харчування», що активно використовувалося у науковій літературі радянських часів.

За Е. Калмуською *комплекс споживання* це «...сукупність взаємопов'язаних та взаємообумовлених територіальних поєднань у досягнутому рівні та структурі споживання матеріальних благ, що склалися під впливом природно-кліматичних, соціально-економічних, демографічних і інших факторів» [37, с. 7].

В. Дорошенко розглядає *споживчий комплекс* як «...складну суспільно-географічну систему, що формується в результаті взаємодії різноманітних зв'язків у системах розселення, виробництва і споживання товарів народного споживання» [16, с. 7]. Складовою структурою регіонального споживчого комплексу є сфери виробництва та споживання товарів народного споживання, в останню сферу входять підприємства роздрібної торгівлі, громадського харчування, селянські та речові ринки [16].

У своїх дослідження Л. Шенцева оперує поняттям «*обласна система споживчої кооперації*», яку розглядає як територіальну економічну систему, тому що її багатогалузева діяльність спрямована на виробництво благ і послуг для задоволення суспільних потреб. До складу системи споживчої кооперації входить низка взаємодіючих елементів, що здійснюють економічну діяльність. Для цієї системи характерним є, як зазначає автор, цілісність, стійкість, автономність, відносини між її елементами опосередковані територією [173].

Є. Колосінський вводить поняття «*торговельний кластер*», який представляє собою, з одного боку, територіальне сконцентрування сукупності

торговельних об'єктів та інфраструктури, а з іншого – зростання кількості та територіальної диференціації невеликих торговельних об'єктів, за рахунок яких відбувається розвиток і поширення кластера» [62, с. 7].

О. Головня оперує поняттям «*торгово-побутова сфера*», яка розглядається як «...сфера суспільної діяльності, в якій надаються торгово-побутові послуги, відбувається доведення їх до споживачів, а також обслуговування процесу споживання для задоволення потреб населення; це мережа різноманітних організацій, що надають населенню послуги торгово-побутового характеру і таким чином поліпшують умови життєдіяльності населення, збільшуючи його вільний час» [12, с. 6].

На нашу думку, в суспільно-географічному дослідженні торговельне обслуговування населення важливу роль відіграє системний підхід. Використання концепції системності при суспільно-географічному дослідженні сфери торгівлі, торговельної діяльності та торговельної інфраструктури дозволяє всебічно та всесторонньо їх розглянути, визначити місце в регіональній соціально-географічній системі.

Комплексний суспільно-географічний аналіз торгівлі, торговельної діяльності і торговельної інфраструктури з позицій системного підходу, дозволяє виділити *ознаки системи* (рис. 1.3).

Концепцію соціогеосистем розроблено та обґрунтовано у працях Л. Немець [84; 95]. Автор розуміє під соціогеосистемой «...гетерогенну систему, що містить неоднакові за рівнем узагальнення та ієрархії соціальні елементи або підсистеми, а також техногенні, абіотичні та біогенні елементи (підсистеми), що взаємодіють через потоки речовини, енергії та інформації в географічному просторово-часовому континуумі» [84, с. 35, с. 154-155].

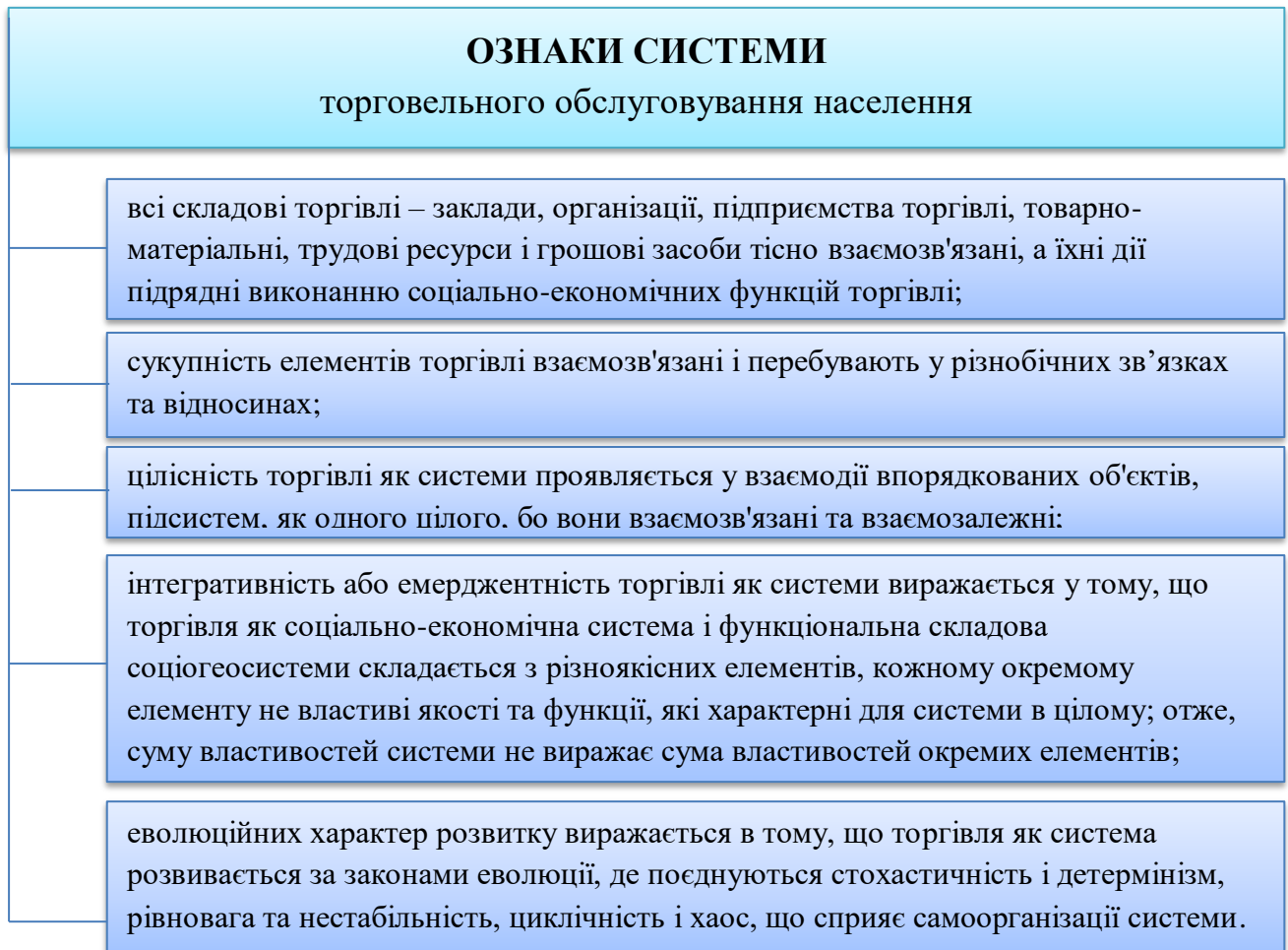

Рис. 1.3. Ознаки системи торговельного обслуговування населення
(складено автором за [4; 97])

Як зазначає О. Корнус, сферу обслуговування населення можна вважати цілісною системою з притаманними їй властивостями та взаємопов'язаною єдністю матеріально-речовинних елементів та інформації, яка входить до складу соціогеосистеми (соціально-географічної системи) (рис. 1.4). Ми погоджуємося із О. Корнус і у нашому дослідженні систему торговельного обслуговування населення розглядаємо як функціональну складову соціогеосистеми, що дозволяє застосовувати весь спектр методів та підходів сучасної суспільної географії.

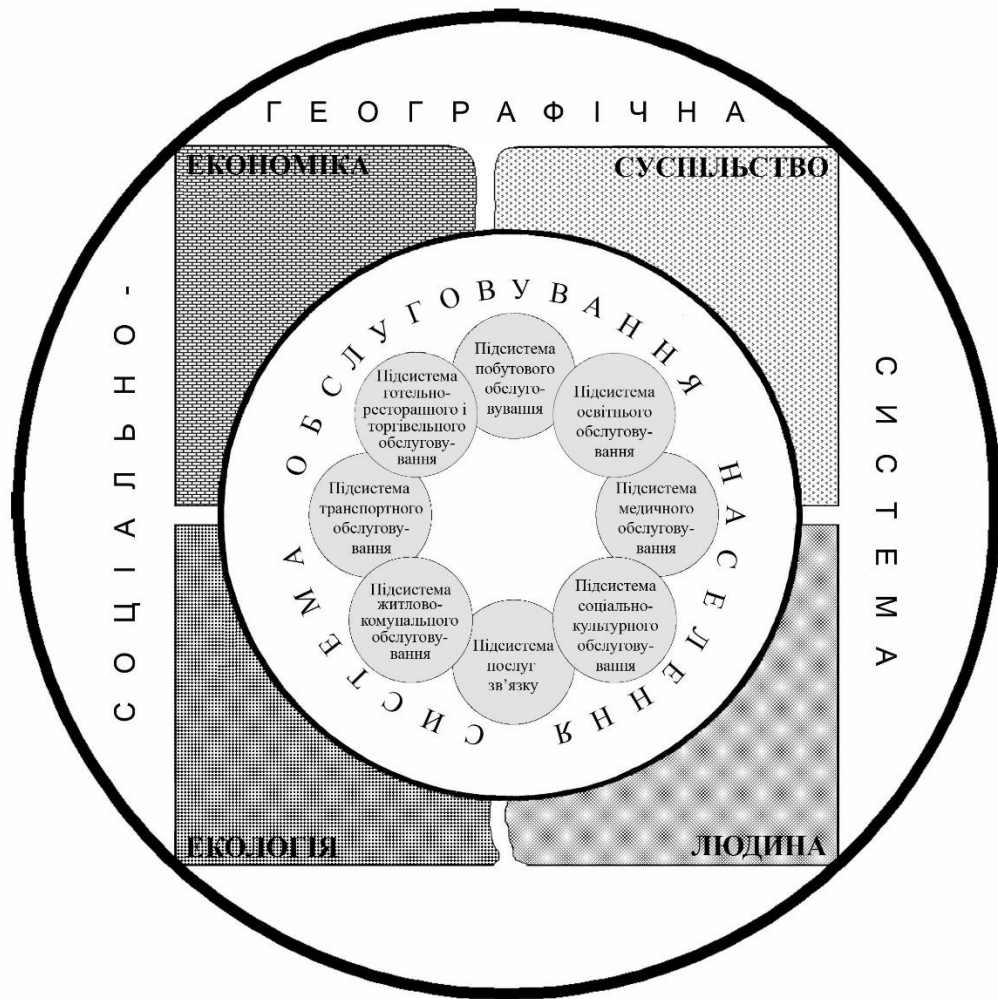

Рис. 1.4. Місце підсистеми готельно-ресторанного і торговельного обслуговування системи обслуговування у регіональній соціогеосистемі за О. Корнус [66]

Дане дослідження базується на теоретико-методологічній базі суспільної географії. Особливістю нашого підходу є те, що система торговельного обслуговування населення розглядається як функціональна складова соціогеосистеми.

Тож, під *системою торговельного обслуговування населення* ми розуміємо функціональну складову регіональної соціогеосистеми, яка являє собою сукупність підприємств, організацій, об'єктів, видів діяльності роздрібної торгівлі та ресторанного господарства, обслуговуючих підприємств, які взаємодіють між собою, здійснюють доведення продовольчих та непродовольчих товарів від виробника до кінцевого споживача, поєднують

попит і пропозицію на товари, і, таким чином, задовольняють потреби кінцевого споживача (населення) у необхідних товарах та харчуванні. У даному дослідженні ми акцентуємо увагу саме на послугах населенню, тому використовується термін «торговельне обслуговування населення», галузями якого є роздрібна торгівля та ресторанне господарство.

Система торговельного обслуговування населення створює умови найкращого задоволення матеріальних потреб, є з'єднуючою ланкою між виробництвом товарів та їх споживачами, що здійснює розподіл товарів та їх доведення до споживачів (продаж товарів); забезпечує відповідність потреб людей та виробничих ресурсів, на основі цього сприяє збільшенню асортименту та поліпшенню якості товарів, випуску нових видів товарів і послуг, на які попит зростає. Система торгівлі сигналізує про доцільність скорочення або припинення випуску тих товарів, попит на які зменшується, відповідно, забезпечує неперервне відтворення товарних ресурсів; сприяє зайнятості населення, підвищенню міжрегіонального обміну товарами, і як наслідок, – зміцненню економічних зв'язків між регіонами, поглибленню територіального поділу праці та спеціалізації виробництва; забезпечує зростання загального рівня соціально-економічного розвитку регіону, країни в цілому [121; 127]. Також торгівля сприяє зростанню вільного часу, його раціональному використанню, покращує умови побуту, раціональній організації споживання, впливає на формування споживчого попиту та виховання смаків населення. Окремо слід зазначити роль громадського харчування. Потреби у харчуванні є найголовнішими для існування людства, і саме заклади громадського харчування мають змогу задовольнити ці потреби. Окрім того, громадське харчування також сприяє зростанню вільного часу, оскільки звільнює людину від затрат часу на приготування їжі; забезпечує виробництво нових виробів харчування, напівфабрикатів, переробку продуктів, сировини, здійснює реалізацію виготовленої продукції, організацію харчування [36].

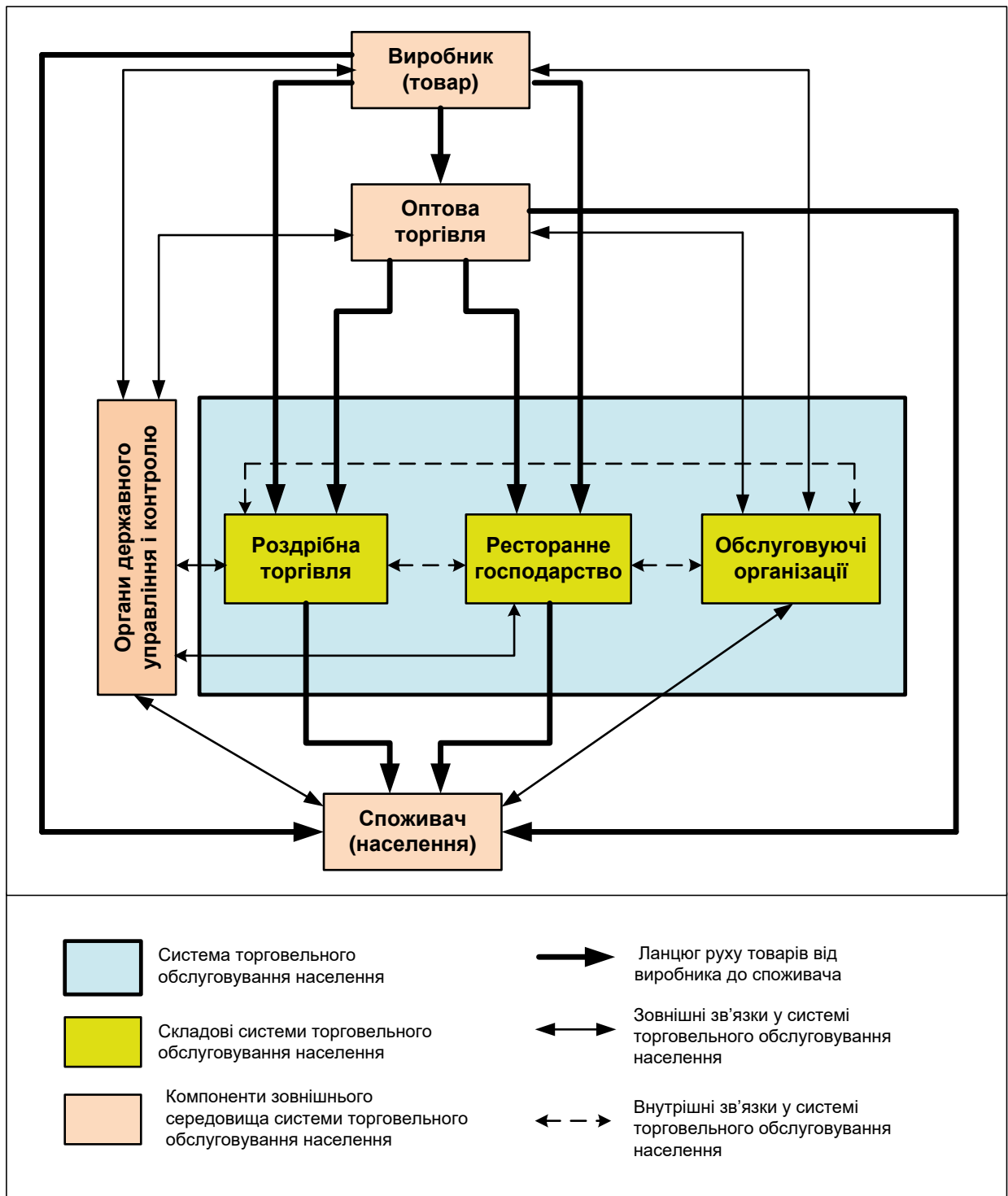

Рис. 1.5. Внутрішні і зовнішні зв'язки системи торговельного обслуговування населення (побудовано автором)

Л. Немець зазначає, що вагомим каталізатором розвитку соціогеосистем є саме соціальна підсистема. З ґносеологічної точки зору даний аспект є дуже важливим, адже саме він обумовлює методологію дослідження соціогеосистем. Розглядаючи особливості задоволення соціальних потреб, слід зазначити, що

окрім фізіологічних потреб, індивід як основа соціуму має низку матеріальних і духовних потреб. Процес задоволення соціальних потреб можливо розглядати через призму соціоактогенезу, тобто «...ланцюг механізмів підготовки і здійснення діяльнісного акту» [84, с. 35]. Процес соціоактогенезу складається з чотирьох послідовних стадій (усвідомлення суспільної потреби, створення системи цілей, формування виконавчої системи та отримання результату) [83]. Усвідомлення суспільної потреби відбувається на основі накопичення суспільної інформації. Сформовані потреби трансформуються у цілі (систему цілей для досягнення поставленої мети). Кожна соціальна потреба може мати декілька цілей, в свою чергу цілі формують попит на певні товари. Формулювання цілей залежить від оцінки можливостей соціуму – методів, засобів і умов досягнення цілі. Якщо можливості соціуму не відповідають його потребам, відбувається трансформування потреб. Сформована система цілей передбачає організацію виконавчої системи, тобто матеріальної основи задоволення соціальних потреб. Виконавча система включає в себе виробника, який здійснює виробництво товарів, на які є попит, тобто визначає пропозицію товарів. Трансформація потреб, системи цілей, що передбачають попит на товари, викликають зміни у виробничій структурі підприємств, їх перепрофілізації, модернізації виробництва. У той же час, науково-технічний прогрес дозволяє створювати нові види товарів (нові моделі мобільних телефонів, комп'ютерів, нові технології), які згодом стають популярними та необхідними серед населення і в кінцевому випадку створюють додатковий попит на товари, формують нові потреби соціуму, систему цілей та створюють нові моделі виконавчих систем.

Автором розроблено технологічну схему задоволення соціальних потреб через систему торговельного обслуговування населення, яка розкриває процес задоволення соціальних потреб і будується за моделлю процесу соціоактогенезу, що включає формування потреб, систем цілей, створення виконавчої системи та одержання результату (рис. 1.6).

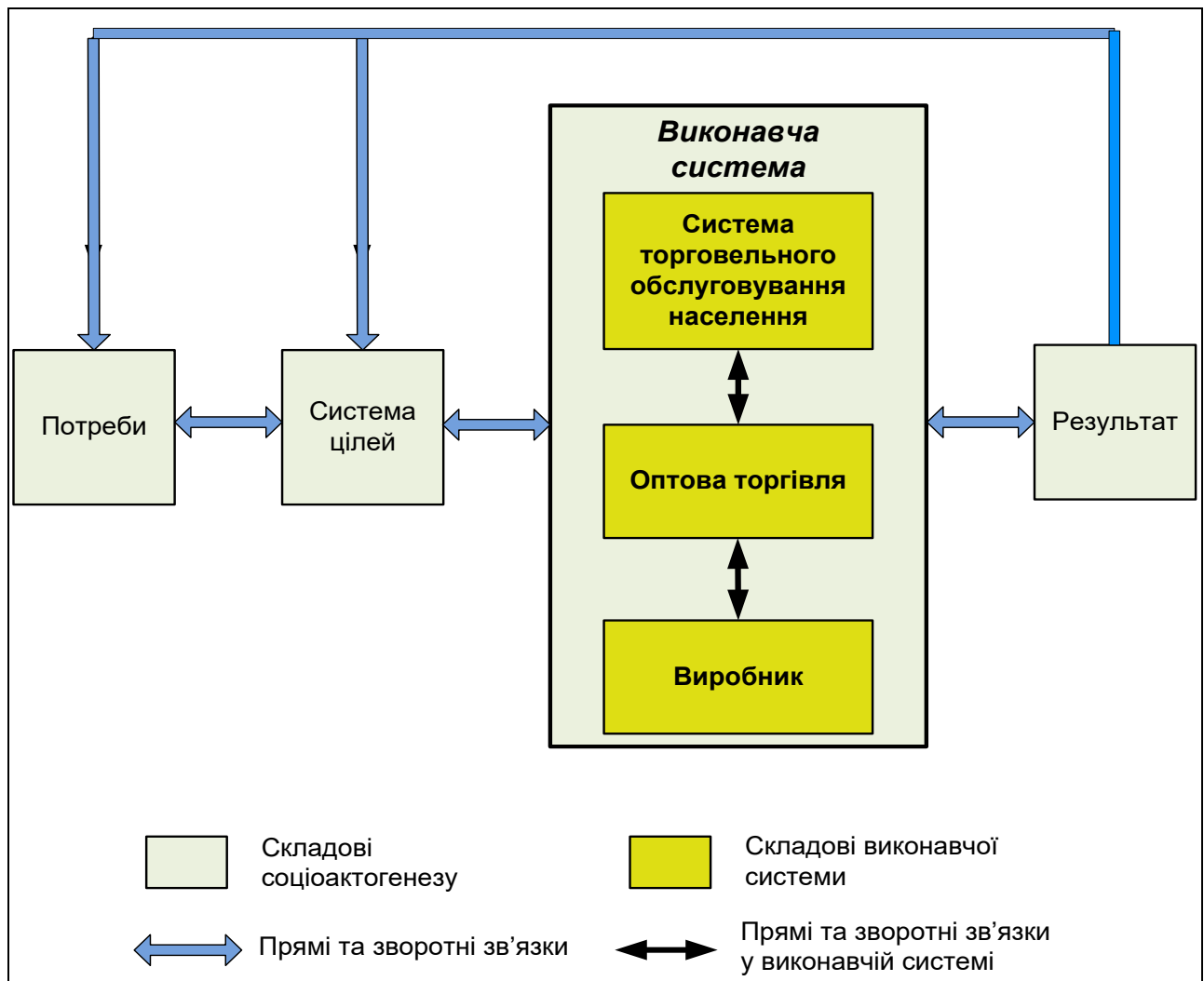

Рис. 1.6. Технологічна схема задоволення соціальних потреб через систему торговельного обслуговування населення (побудовано автором)

Доведення товарів до споживача (соціуму) від виробника здійснюється через систему торговельного обслуговування населення, яка включає в себе заклади роздрібної торгівлі, ресторанного господарства, обслуговуючі організації, до яких відносяться страхові, логістичні, охоронні, ремонтно-технічні, аудиторські, юридичні, інформаційні, ремонтно-будівельні, транспортні, наукові та проектні підприємства (рис. 1.5). Система торговельного обслуговування населення є складовою виконавчої системи і ланкою руху товарів від виробника до споживача (рис. 1.6).

Крім того, заклади системи торговельного обслуговування населення є індикатором взаємодії попиту та пропозиції товарів – виробник постачає товари (створює їх пропозицію), а соціум (споживач) купує їх (визначає попит).

Слід зауважити, що потреби мають територіально-ієрархічний характер. Так, на загальнодержавному рівні формуються загальнодержавні потреби (наприклад, потреби у національній, продовольчій безпеці та інші). Ці потреби створюють систему загальнодержавних цілей. На регіональному рівні формуються регіональні складові загальнодержавної потреби та конкретизується система цілей з урахуванням регіональних цілей, причому загальнодержавні цілі є зовнішніми вимогами регіональних цілей. За тією ж схемою можна охарактеризувати потреби і систему цілей на локальному рівні. Враховуючи широкий спектр потреб людей, існує велика кількість товарів, які задовольняють ці потреби. За частотою використання товари бувають постійного, періодичного та епізодичного попиту. Задоволення потреб передбачає систему цілей, тобто необхідність придбання цих товарів. Реалізація поставлених цілей передбачає створення виконавчої системи, тобто формування мережі закладів системи торговельного обслуговування населення у населених пунктах, враховуючи асортимент послуг в залежності від людності населених пунктів. Продаж товарів постійного попиту здійснюється у торговельних закладах усіх населених пунктах, періодичного попиту – у великих селах, селищах міського типу, малих містах, у районних центрах, а епізодичного попиту – у середніх і великих містах (великі районні центри, обласні центри, столиця).

Наступною фазою соціоактогенезу є отримання результату, що передбачає задоволення соціальної потреби та характеризує ефективність виконавчої системи. В даному випадку, соціальна потреба задовольняється через виробників та систему торговельного обслуговування населення. Але у той же час споживач (соціум) може бути незадоволеним в цілому або частково. У такому випадку виникає необхідність коригування виконавчої системи, наприклад, збільшення асортиментного складу торговельних закладів або відкриття нових. Головною метою забезпечення виступає оптимізація між цілями та управлінською системою у відповідності до соціальних потреб населення.

1.3.2. Структура системи торговельного обслуговування населення

Найважливішим аспектом дослідження будь-якої системи, в т. ч. системи торговельного обслуговування населення, є вивчення її структури. За Е. Алаєвим, *структура* – це сукупність стійких зв'язків і відношень між структурними елементами системи, що забезпечують її цілісність та тотожність самій собі, тобто збереження основних властивостей при різних зовнішніх та внутрішніх змінах [2, с. 61].

Структура системи торговельного обслуговування населення містить елементи, відношення, зв'язки та взаємодію як між елементами системи, так і системи з навколишнім середовищем [39]. Зв'язки і відношення в системі поділяються на 4 класи: відношення компонентної належності, функціональні зв'язки, територіальні відношення, організаційні відношення. Кожний клас зв'язків і відношень утворює свою структуру – компонентну, територіальну, організаційну (управлінську), а також функціональну, які інтегруються в одне ціле в загальній інтегративній структурі системи [18; 120].

Отже, система торговельного обслуговування населення регіону є поліструктурною системою [87]. Залежно від обраного критерію виділення зв'язків, відношень, елементів та підсистем можна виділити наступні аспекти структури системи торговельного обслуговування населення:

- за критерієм участі у зв'язках з територіальної спеціалізації людської діяльності – функціонально-компонентний аспект;
- за критерієм участі у зв'язках з формування територіальних поєднань людської діяльності – територіальний аспект;
- за критерієм участі в управлінських зв'язках – управлінський аспект [76].

Таким чином, в системі торговельного обслуговування населення регіону можна виділити функціонально-компонентну, управлінську та територіальну структури, які постійно змінюються та ускладнюються.

Функціонально-компоненту структуру системи торговельного обслуговування населення складають її структурні елементи та утворені ними підсистеми. Структурними елементами системи торговельного обслуговування

населення є підприємства, організації, об'єкти, заклади роздрібної торгівлі та ресторанного господарства, які виконують специфічні функції та утворюють відповідні підсистеми – роздрібну торгівлю та ресторанне господарство (громадське харчування) (рис. 1.7). Роздрібна торгівля включає магазини, напівстаціонарні об'єкти, ринки, торгівлю поза магазинами, торговельні комплекси, які в свою чергу мають розгалужену структуру [34]. Ресторанне господарство представлено кафе, барами, ресторанами, їдальнями, буфетами, закусочними, кафетеріями, постачанням готової їжі [34; 80; 123].

Отже, **функціонально-компонентна структура системи торговельного обслуговування населення** представляє собою сукупність взаємопов'язаних і взаємодіючих підприємств, організацій, об'єктів, закладів роздрібної торгівлі та ресторанного господарства, що утворилися та функціонують на певній території [53]. Вони є основними структурними елементами, оскільки забезпечують виконання головних функцій системи торговельного обслуговування населення – здійснюють доведення продовольчих та непродовольчих товарів від виробника до кінцевого споживача, поєднують попит і пропозицію на товари, і, таким чином, задовольняють потреби кінцевого споживача (населення) у необхідних товарах та харчуванні [53; 123]. Крім основних закладів, які складають внутрішню структуру системи торговельного обслуговування населення, до її складу входять обслуговуючі структурні елементи – страхові, логістичні, охоронні, ремонтно-технічні, аудиторські, юридичні, інформаційні, ремонтно-будівельні, транспортні, наукові та проектні підприємства тощо [1] (рис. 1.8).

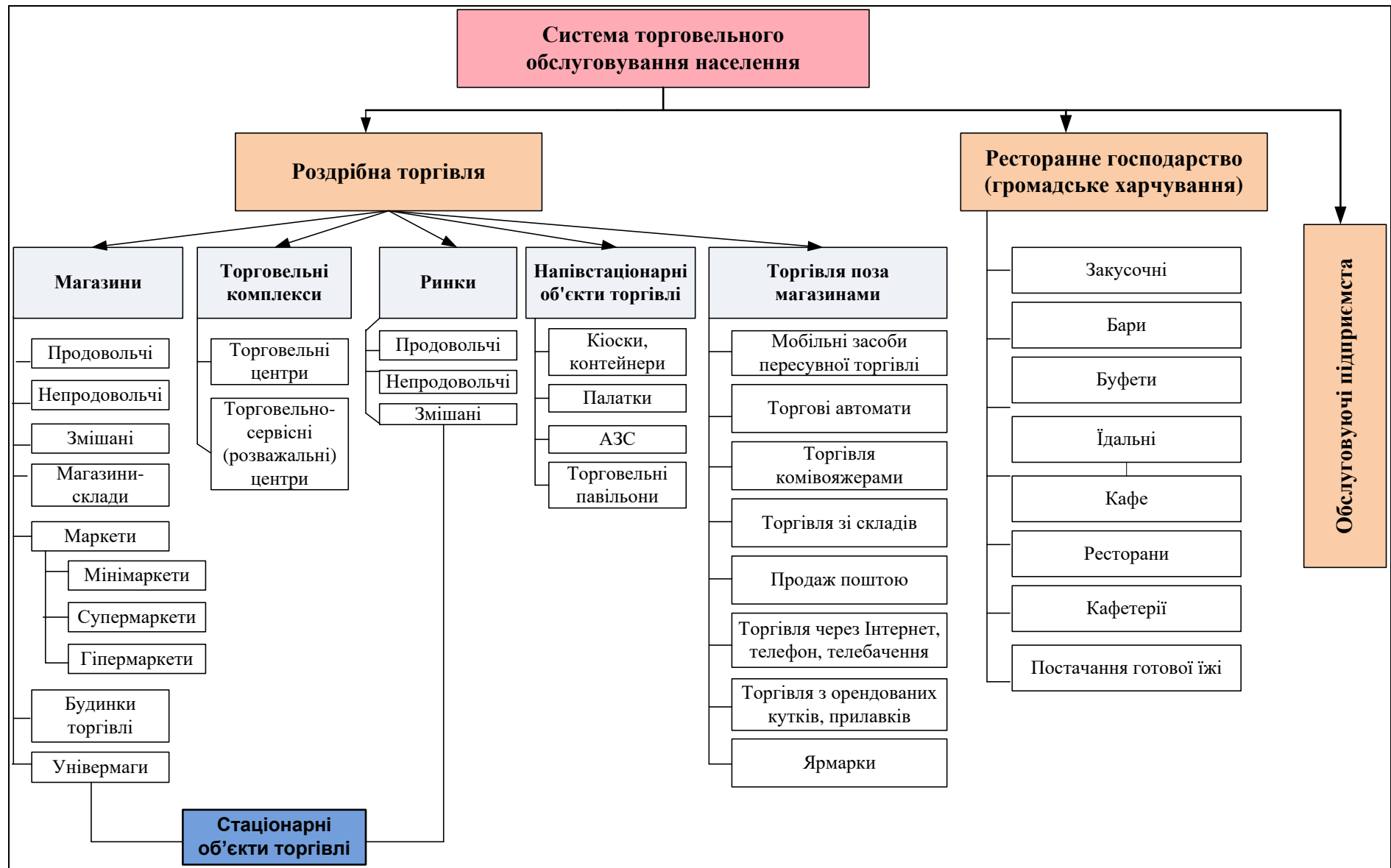

Рис. 1.7. Функціонально-компонентна структура системи торговельного обслуговування населення (побудовано автором)

Рис. 1.8. Обслуговуючі підприємства системи торговельного обслуговування населення (побудовано автором)

Отже, функціонально-компонентна структура системи торговельного обслуговування населення є складною й багатогранною, що обумовлюється, серед інших причин, надзвичайною різноманітністю товарів, які реалізуються через її мережу. Їх можна класифікувати за різними критеріями – терміном та характером використання, місцем виробництва, режимом та терміном зберігання, сезонністю, сировинною ознакою, призначенням, особливостями виготовлення, частотою використання та попиту, віковими особливостями споживачів тощо (рис. 1.9). Так, Ф. Котлер виділяє товари тривалого користування, товари короткочасного користування та послуги, а на основі купівельних звичок споживачів – товари повсякденного попиту, товари попереднього вибору, товари особливого попиту і товари пасивного попиту [69].

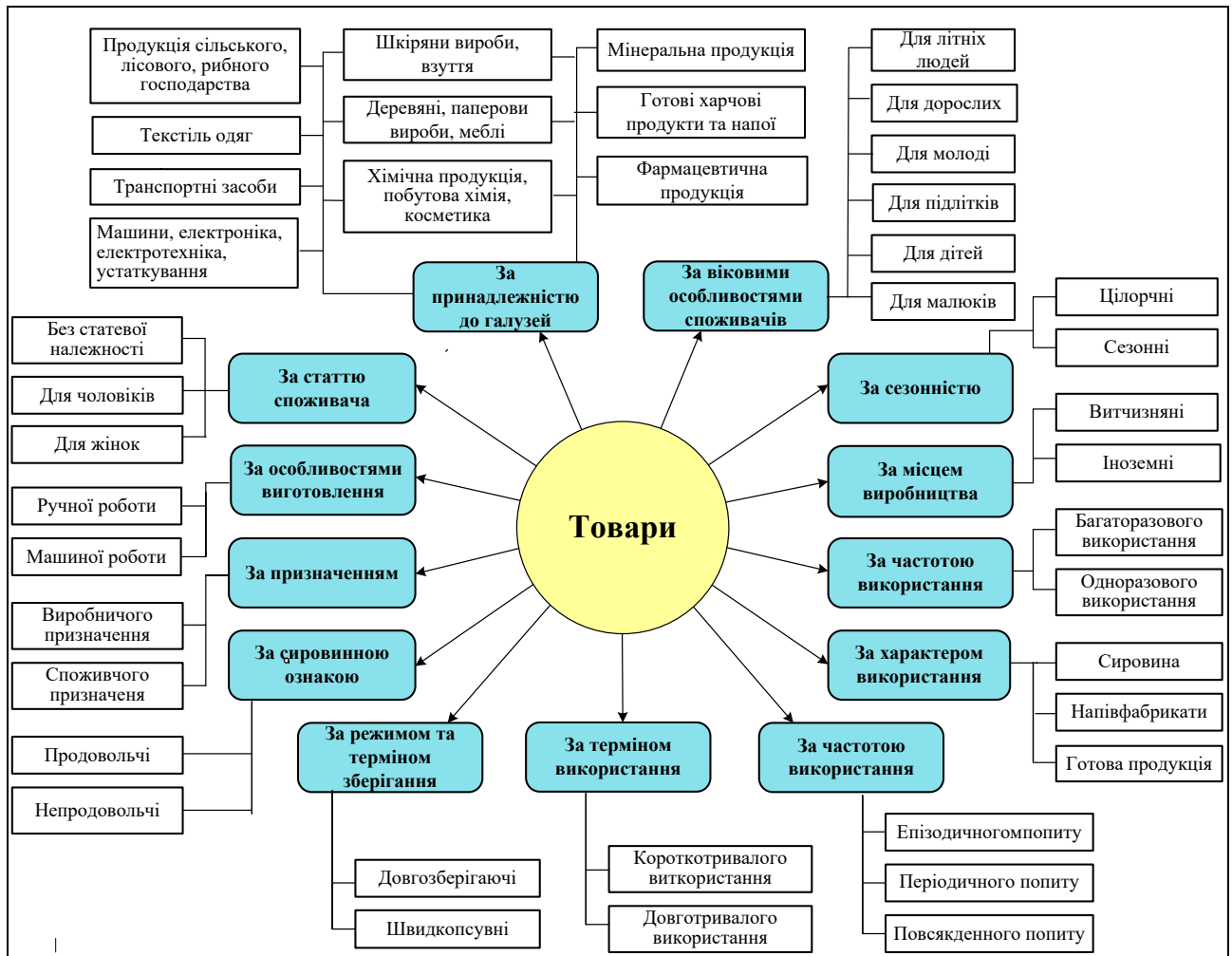

Рис. 1.9. Класифікація товарів (побудовано автором)

Як зазначалося вище, основними підсистемами системи торговельного обслуговування населення є роздрібна торгівля та ресторанне господарство (громадське харчування). *Роздрібна торгівля* – це вид економічної діяльності суб'єктів господарської діяльності щодо продажу товарів і послуг на підставі усного або письмового договору купівлі-продажу безпосередньо громадянам та іншим кінцевим споживачам для особистого, сімейного і домашнього некомерційного користування [139].

Для роздрібно́ї торгівлі характерні певні ознаки (рис. 1.10).

<p>є самостійною, ініціативною, здійснюваною на власний ризик діяльністю юридичних осіб та громадян з метою отримання прибутку</p>
<p>головним змістом торговельної діяльності є продаж товарів, при цьому можуть виконуватися супутні роботи й надаватися різноманітні послуги. До супутніх робіт належать фасування, пакування, підгонка тощо. Послуги роздрібної торгівлі доволі чисельні, наприклад догляд за дітьми, подарункове оформлення покупок, доставка покупок тощо</p>
<p>товари реалізуються безпосередньо громадянам або іншим кінцевим споживачам для особистого, сімейного і домашнього некомерційного використання</p>
<p>товари реалізуються за готівку або іншими, прирівненими до неї платіжними засобами (кредитні картки банків, перерахування з рахунків вкладників банків тощо)</p>
<p>у роздрібній торгівлі можуть продавати лише товари певного асортименту (продовольчі та непродовольчі товари, горілчані та тютюнові вироби, лікарські засоби та вироби медичного призначення, деякі хімічні речовини, транспортні засоби та номерні агрегати, ювелірні вироби, окремі види зброї, боєприпасів і спеціальних засобів, деякі інші товари). Цей асортимент вужчий, ніж в оптовій торгівлі, але набагато ширший, ніж у сфері громадського харчування</p>
<p>для роздрібної торгівлі важливим є наявність торгового місця. Під торговим місцем розуміють відокремлене, спеціально обладнане місце для здійснення роздрібного продажу товарів з обов'язковим дотриманням чинних правил торговельного обслуговування населення та порядку розрахунків із покупцями</p>
<p>роздрібна торгівля ґрунтовно регламентована законодавчими та нормативно-правовими актами</p>
<p>договори купівлі-продажу в роздрібній торгівлі мають публічний характер</p>

Рис. 1.10. Ознаки роздрібної торгівлі (побудовано автором за [139])

Об'єкти роздрібної торгівлі мають доволі розгалужену структуру. Їх можна класифікувати за формами, ступенем сталості місцезнаходження, суб'єктами господарювання, асортиментом продукції, місцезнахоженням,

товарною спеціалізацією, формою власності, рівнем цін, методами продажу товарів, режимом роботи, періодичністю обслуговування, організаційною ознакою, формами обслуговування, розмірами, типами будівель та об'ємно-планувального режиму (рис. 1.11). Так, наприклад, за ступенем сталості місцезнаходження об'єкти роздрібної торгівлі поділяються на стаціонарні, напівстаціонарні, пересувні та віртуальні; за асортиментом продукції – на продовольчі, непродовольчі та змішані, за товарною спеціалізацією – універсальні та спеціалізовані.

Згідно законодавства України, *ресторанне господарство* – це вид економічної діяльності суб'єктів господарської діяльності щодо надавання послуг відносно задоволення потреб споживачів у харчуванні з організуванням дозвілля або без нього [125]. Під *закладами ресторанного господарства* розуміються організаційно-структурні одиниці у сфері ресторанного господарства, які здійснюють виробничо-торговельну діяльність: виробляють і (або) доготовляють, продають і організовують споживання продукції власного виробництва і закупних товарів, можуть організовувати дозвілля споживачів [125].

Заклади ресторанного господарства, як і об'єкти роздрібної торгівлі, дуже різноманітні та можуть бути класифіковані за видами, доступністю для споживачів, формою власності, місцезнаходженням, розмірами, ступенем сталості місцезнаходження, суб'єктами господарювання, характером обслуговування споживачів, виробничою ознакою, рівнем цін, періодичністю обслуговування, функціональним призначенням, торговельною ознакою, режимом роботи, організаційною ознакою, асортиментом продукції (рис. 1.12).

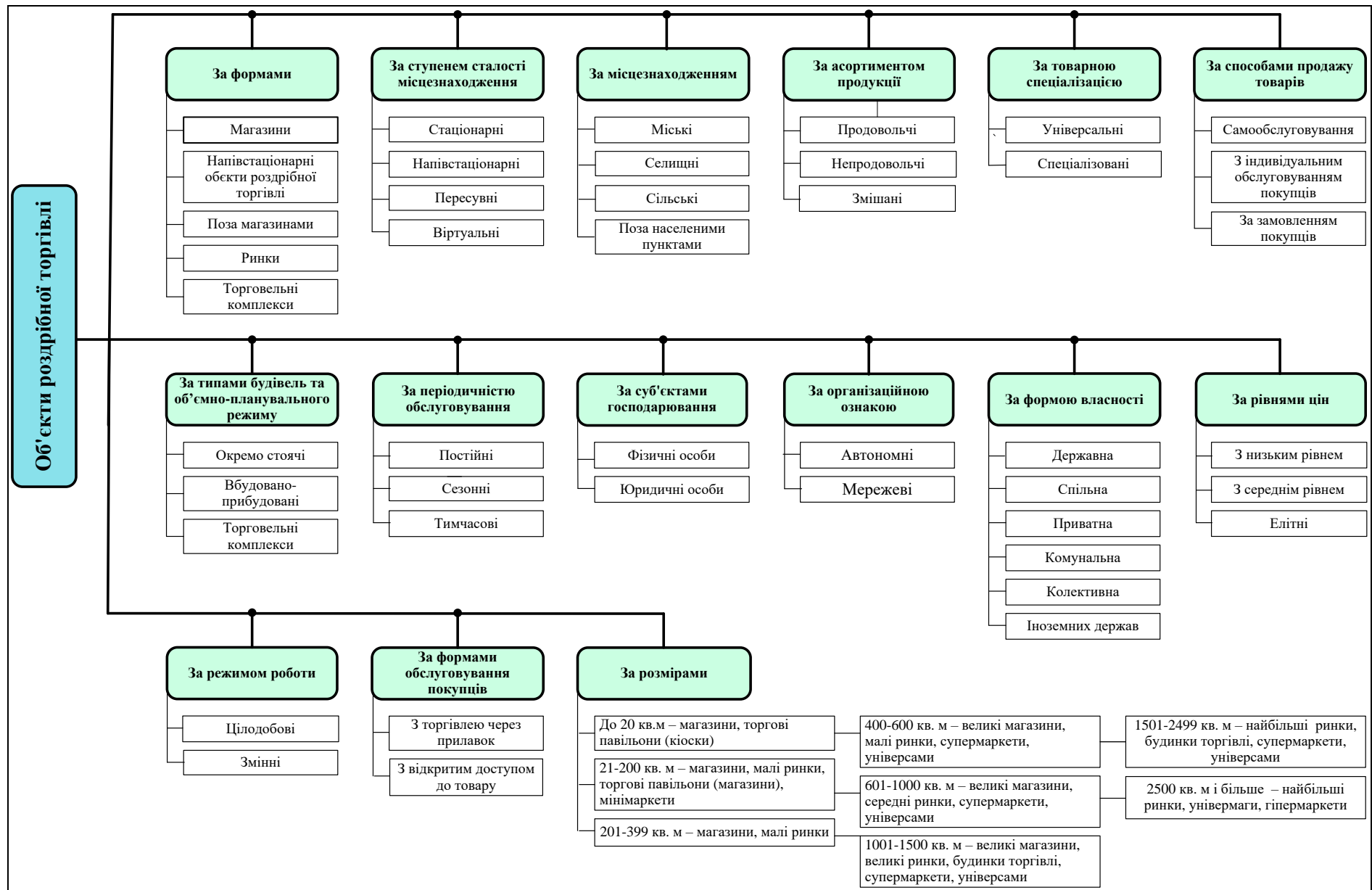

Рис. 1.11. Класифікація об'єктів роздрібної торгівлі (побудовано автором)

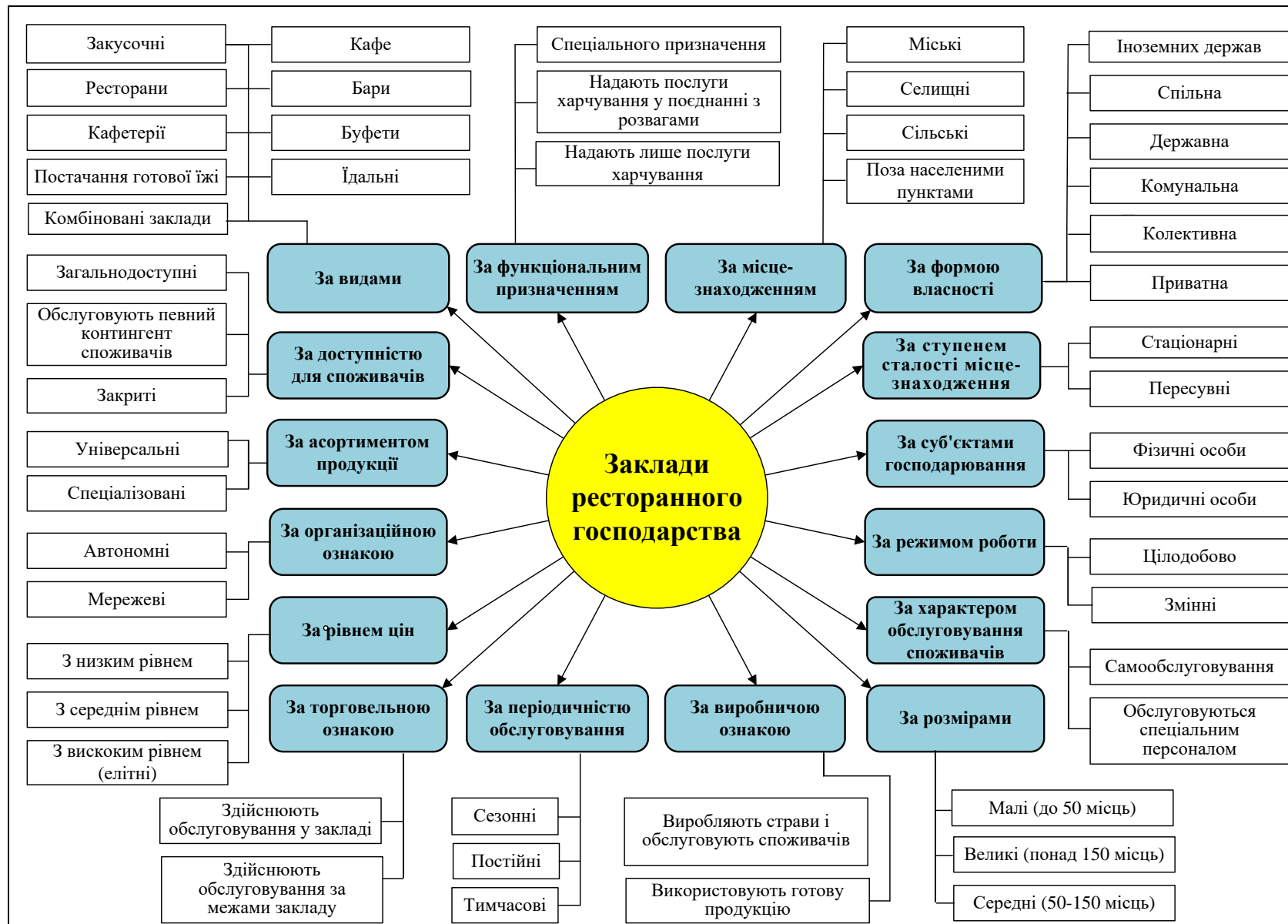

Рис. 1.12. Класифікація закладів ресторанного господарства (побудовано автором)

Територіальна структура системи торговельного обслуговування населення. Територіальна структура – це членування географічного утворення (країни, ландшафту, району) на просторово чітко виражені елементи, кожний з яких виконує певну функцію в розвитку даного географічного утворення, і ця функція тією чи іншою мірою пов'язана з географічним положенням елементу на досліджуваній території [2]. Територіальною структурою будь-якої галузі господарства (в т.ч. роздрібної торгівлі та ресторанного господарства) є сукупність певним чином взаєморозташованих територіальних елементів галузі, які знаходяться в складній взаємодії в процесі розвитку та функціонування народногосподарської системи [71].

Виходячи з вищенаведених дефініцій, територіальну структуру системи торговельного обслуговування населення можна визначити як сукупність певним чином взаєморозташованих територіальних елементів системи, які знаходяться в складній взаємодії та виконують певну функцію в процесі розвитку та функціонування господарського комплексу. Ця функція тією чи іншою мірою пов'язана з географічним положенням елементу на досліджуваній території. Територіальна структура системи торговельного обслуговування населення характеризує розміщення підприємств, організацій, об'єктів, закладів роздрібної торгівлі і ресторанного господарства, форми їх територіального зосередження, взаємозв'язки між ними, а також з територіальною організацією населення й господарства та відображає масштаби розвитку і територіальні пропорції з надання торговельних послуг в окремих регіонах країни.

Відповідно до загальноприйнятої класифікації територіальних систем обслуговування, основними територіальними елементами системи торговельного обслуговування населення є: пункт торговельного обслуговування, центр торговельного обслуговування, вузол торговельного обслуговування, район торговельного обслуговування. Перші три територіальні елементи представляють собою приклади локальних, а останній – регіональних елементів системи торговельного обслуговування населення.

Пункт торговельного обслуговування – первинний (найпростіший, елементарний) територіальний елемент системи торговельного обслуговування населення, який надає найпростіші торговельні послуги населенню та включає один (в кращому випадку два) заклади торговельного обслуговування населеного пункту (села або селища міського типу), в якому вони територіально знаходяться.

Центр торговельного обслуговування – об'єднання декількох пунктів торговельного обслуговування (або їхніх функцій) на певній території (в межах населеного пункту) або окремих населених пунктів, який надає власному населенню та населенню своєї зони торговельного обслуговування торговельні послуги більш високого рівня (різноманітніші та складніші), що обумовлено наявністю в його межах цілого комплексу різних закладів торговельного обслуговування. Центрами торговельного обслуговування можуть бути обласні центри, районні центри, міста обласного підпорядкування, міста районного підпорядкування та деякі інші населені пункти.

Вузол торговельного обслуговування – поєднання центрів і пунктів торговельного обслуговування на основі їх територіальної близькості та функціональної спільності [61, 98].

Район торговельного обслуговування – певна цілісна ділянка території, яка за своєрідною сукупністю структурних елементів системи торговельного обслуговування населення, що її насичують, відрізняється від інших територій та характеризується єдністю, взаємопов'язаністю компонентів (елементів) природно-географічного, демографічного, соціально-економічного тощо характеру, які безпосередньо або опосередковано впливають на організацію системи торговельного обслуговування населення з метою максимально можливого забезпечення потреб населення в торговельних послугах [2; 90].

У даному дослідженні увагу приділено ареальним територіальним елементам системи торговельного обслуговування населення. За допомогою різноманітних методів – кластерного аналізу, ранжирування, графоаналітичного методу багатовимірної класифікації суспільно-географічних

об'єктів, компонентного аналізу вектору розвитку тощо – визначено групи міст і районів Харківської області за тими чи іншими параметрами.

Кожний територіальний елемент системи торговельного обслуговування населення утворює в просторі власну *зону торговельного обслуговування*, тобто територію, в межах якої населення одержує торговельні послуги з даного об'єкту обслуговування. Розмір зони торговельного обслуговування об'єктів залежить від специфіки функціонування організацій, підприємств, об'єктів, закладів роздрібної торгівлі і ресторанного господарства, особливостей регіональної системи розселення, розвитку шляхової мережі та транспорту тощо. Зони торговельного обслуговування територіальних елементів системи торговельного обслуговування населення Харківської області було визначено за допомогою моделювання інтегральної функції впливу території.

Досліджуючи територіальні системи торговельного обслуговування населення, вчені користуються поняттям «доступність». В. Дорошенко розрізняє декілька видів доступності: територіальну (є відповідністю розміщення торговельних закладів системі розселення), нормативну (відповідність кількості пропонованих торговельних послуг обсягам потреб відповідно до норм споживання окремих товарів), часову (витрати часу на здійснення покупки певних товарів), вартісну (відповідність пропозиції товарів доходам населення), асортиментну (відповідність набору товарів потребам населення), інформаційну (відображення засобами масової інформації нових товарів чи послуг населенню) [16]. Саме на територіальній доступності акцентується увага у суспільно-географічному дослідженні системи торговельного обслуговування населення.

Управлінська структура системи торговельного обслуговування населення Харківської області складається з таких основних управлінських систем – ієрархічних рівнів управління: національного, регіонального, районного та локального (рис. 1.13). Управлінська структура представляє собою сукупність організаційних форм і органів управління, що забезпечують розвиток усіх ланок системи торговельного обслуговування населення [46].

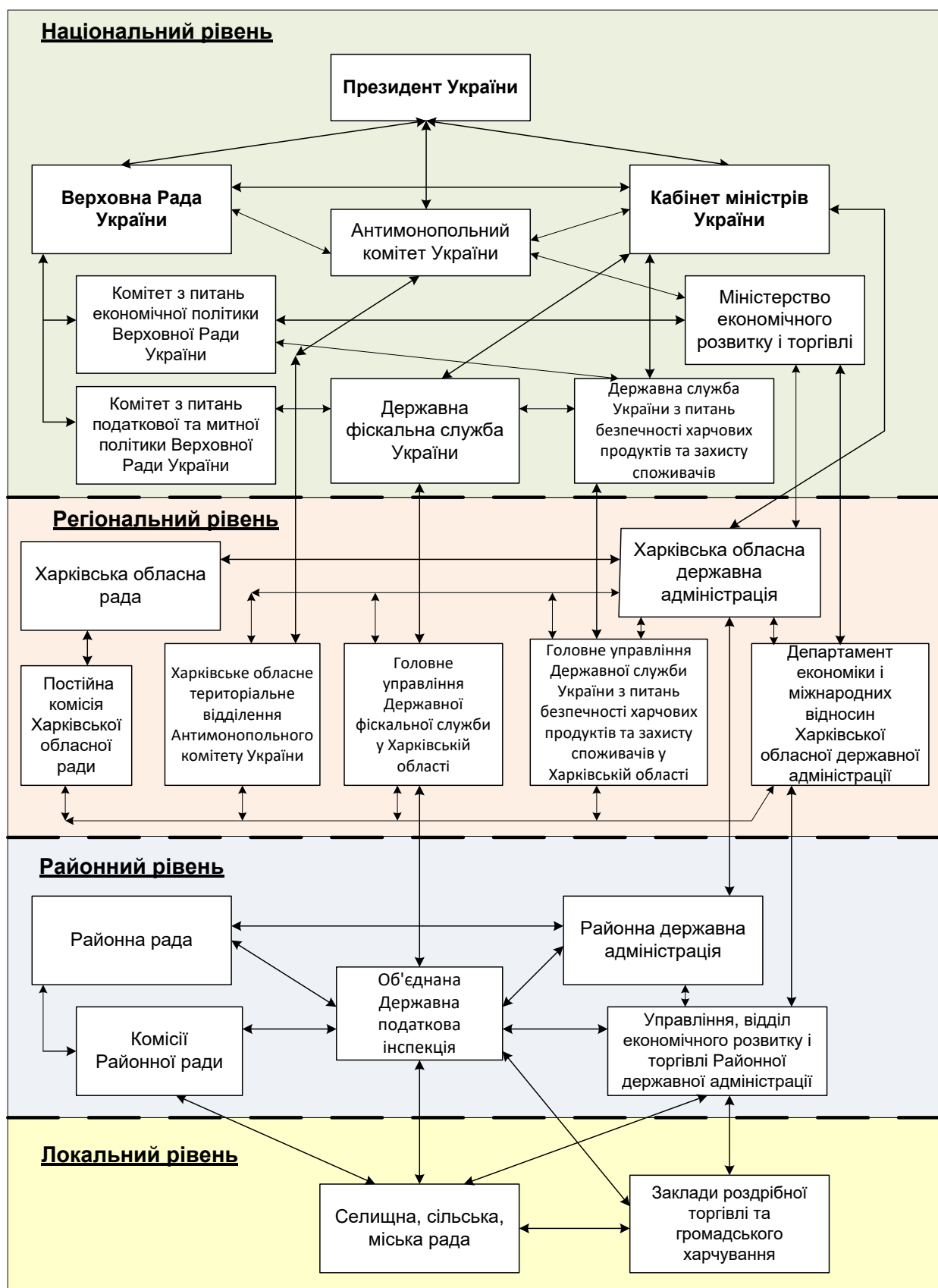

Рис. 1.13. Управлінська структура системи торговельного обслуговування населення Харківської області (складено автором за даними [25; 99; 102; 106; 110; 118; 119; 125; 126])

Відповідно до розподілу державної влади, виділяють три її гілки: законодавчу, виконавчу та судову. До управління системою торговельного обслуговування населення має відношення лише законодавча та виконавча гілки [65]. Зупинимося більш детально на кожному ієрархічному рівні управлінської структури системи торговельного обслуговування населення.

На державному рівні законодавча функція з питань торговельного обслуговування населення належить Верховній Раді України [101]. Так, відповідно до ст. 85 Конституції України, *Верховна Рада України* приймає закони, затверджує державний бюджет, загальнодержавні програми економічного розвитку, розглядає і приймає рішення щодо схвалення або доопрацювання певних законів, серед яких є питання роздрібної торгівлі і громадського харчування [65]. Профільним комітетом Верховної Ради України є Комітет з економічної політики [126]. До компетенції Комітету належить державна економічна політика, ціни і тарифи, ціноутворення, кооперація (крім сільськогосподарської), антимонопольна політика, розвиток економічної конкуренції, захист прав споживачів. Комітет здійснює розробку проектів законів, попередній розгляд, їх доопрацювання за дорученням Верховної Ради України, внесення зауважень, пропозицій, здійснює контроль за виконанням Державного бюджету України, аналізує застосування законодавчих актів у діяльності державних органів, проводить слухання та звіти керівників державних органів. Комітет з питань податкової та митної політики здійснює законодавче регулювання ринку спирту, алкогольних напоїв, тютюнових виробів [25].

Президент України є головою держави. Згідно ст. 106 Конституції України, Президент України створює консультативні, дорадчі та інші допоміжні органи і служби, підписує закони, прийняті Верховною Радою України, має право вето щодо прийняття законів, звертається до народу з щорічними або позачерговими посланнями до Верховної Ради України про внутрішнє та зовнішнє становище України [65].

Державна виконавча влада на національному рівні представлена Кабінетом Міністрів України. *Кабінет Міністрів України* здійснює бюджетну,

цінову, структурно-галузеву політику, розробляє і виконує загальнодержавні програми економічного розвитку, розробляє, затверджує та виконує державні цільові програми, спрямовує та координує роботу міністерств, інших органів виконавчої влади, здійснює контроль за їх діяльністю, заходи з демонополізації, розвитку конкуренції, ринкової інфраструктури, здійснює державну регуляторну політику у сфері господарської діяльності, забезпечує захист прав споживачів та підвищення якості їх життя, забезпечує продовольчу безпеку держави, розробляє проекти законів про Державний Бюджет України, проводить державну політику цін та здійснює державне регулювання ціноутворення [25; 109].

Державну політику у сфері торговельного обслуговування населення реалізує *Міністерство економічного розвитку і торгівлі України*. Міністерство формує державну політику у сфері захисту прав споживачів, контролю за цінами, ліцензування, дозвільної системи, контролю (нагляду) торгівлі. Серед завдань Міністерства, пов'язаних з торговельною діяльністю, можна назвати розробку пропозицій з удосконалення законодавства; участь у регулюванні цін та контроль за ними; сприяння розвитку малого і середнього бізнесу; розробку та затвердження правил торгівлі окремими товарами, роботи закладів громадського харчування, державних соціальних нормативів у сфері торгівлі здійснення різних видів і форм торгівлі; організацію та координацію, підготовку, перепідготовку, підвищення кваліфікації працівників торгівлі; подання пропозицій Кабінету Міністрів України щодо переліку ярмарок, яким надається міжнародний, національний статус [25].

На регіональному рівні головним державним органом з питань торговельної діяльності є *Департамент економіки і міжнародних відносин Харківської обласної державної адміністрації*. Департамент підзвітний і підконтрольний голові Харківської обласної державної адміністрації та Міністерству економічного розвитку і торгівлі України з питань державної політики у сфері внутрішньої торгівлі. Департамент забезпечує захист прав і інтересів підприємців; розробляє прогнози, програми економічного розвитку,

контролює їх виконання; розробляє пропозиції із забезпечення сприятливих умов діяльності закладів торгівлі і ресторанного господарства; організовує участь підприємств у виставково-ярмаркових заходах; затверджує Програми економічного і соціального розвитку; аналізує стан споживчого ринку, розробляє пропозиції щодо поліпшення організації та якості обслуговування населення підприємствами торгівлі і громадського харчування; сприяє розвитку фірмової торговельної мережі; аналізує співвідношення попиту та пропозиції на споживчому ринку; сприяє насиченню підприємств товарними ресурсами, особливо місцевих виробників; вивчає цінову ситуацію на регіональному споживчому ринку та вживає заходи щодо недопущення необґрунтованого зростання цін на товари; взаємодіє з іншими державними органами влади з контролю за додержанням вимог законодавства суб'єктами господарювання у сфері торгівлі і ресторанного господарства; вносить пропозиції до проекту Обласного бюджету [118].

На рівні районів та міст обласного підпорядкування питання торговельного обслуговування населення входять до компетенції відділу (управління, сектору) економіки (економічного розвитку і торгівлі) районної державної адміністрації (міської ради). Дані установи забезпечують реалізацію державної політики у сфері торговельної діяльності, цінової політики; аналізують стан розвитку споживчого ринку, діяльність підприємств; здійснюють моніторинг цінової ситуації на районному або міському рівнях; розробляють пропозиції покращення організації та якості надання торговельних послуг; створюють сприятливі умови для ведення торговельної діяльності; аналізують потреби населення в товарах народного вжитку; організовують проведення ярмарок, виставок-продажів на районному, міському та обласному рівнях; координують діяльність підприємств торгівлі, ринків, торговельних майданчиків; беруть участь у проведенні різних семінарів, заходів з впровадження нових форм організації торгівлі, підвищення рівня культури торговельного обслуговування населення; розробляють проекти програм удосконалення функціонування роздрібних ринків; аналізують монополізацію

ринку товарів, формують перелік підприємств-монополістів; готують пропозиції стосовно санації, банкрутства, реструктуризації підприємств; здійснюють контроль за дотриманням правил торгівлі, інших нормативно-правових актів суб'єктами підприємництва. Наприклад, Департамент адміністративних послуг та споживчого ринку Харківської міської ради аналізує розміщення об'єктів дрібно-роздрібної торгівлі; виявляє проблеми розміщення, де відсутня стаціонарна мережа; проводить роботу з виявлення незаконно розміщених торговельних об'єктів та вживає заходи з їх подальшого функціонування; допомагає в організації харчування учнів загальноосвітніх шкіл, студентів вищих навчальних закладів, професійно-технічних училищ [27; 104; 118].

Локальний рівень представлений сільськими, селищними, міськими радами, які здійснюють контроль за об'єктами торговельного обслуговування, слідкують за дотриманням законодавства щодо захисту прав споживачів, організовують місцеві ринки, ярмарки, сприяють розвитку всіх форм торгівлі; встановлюють режим роботи підприємств; реалізують заходи щодо розширення мережі підприємств торгівлі, ресторанного господарства [26].

Певне регулювання та контроль за торговельною діяльністю здійснює *Державна служба України з питань безпеки харчових продуктів та захисту споживачів*. Дана установа координується через Міністерство аграрної політики та продовольства. Вона реалізує державну політику в сфері безпеки та якості харчових продуктів; здійснює державний нагляд (контроль) за дотриманням санітарного законодавства, безпекою та якістю харчових продуктів, захисту прав споживачів; здійснює моніторинг звернень громадян стосовно неякісних товарів; видає приписи про усунення з прилавків неякісних товарів, якими торгують підприємства; вживає заходів з попередження споживачів про небезпеку; притягує до відповідальності суб'єктів господарювання у разі виявлення проблем; аналізує результати ринкового нагляду. На рівні регіону функціонує *Головне управління Державної*

служби України з питань безпеки харчових продуктів та захисту споживачів у Харківській області [106].

Державну політику із захисту конкуренції у підприємницькій діяльності здійснює *Антимонопольний комітет України*, що є державним органом з відповідним статусом. Він підконтрольний Президенту України та підзвітний Верховній Раді України. Дана установа здійснює контроль за дотриманням законодавства про захист економічної конкуренції, регулюванням цін та дій природних монополій; сприяє розвитку добросовісної конкуренції; розглядає заяви та справи з порушення законодавства про економічну конкуренцію, приймає рішення по даним справам, надає висновки; перевіряє суб'єктів господарювання з вимог законодавства та під час розслідування за заявами та справами; проводить огляд службових приміщень, транспортних засобів. У разі необхідності може бути накладений арешт на певні предмети, документи. Комітет також досліджує ринок, монопольне середовище, надає іншим органам державної влади рекомендації щодо припинення діяльності підприємства або продажу певних груп товарів, які становлять порушення законодавства про економічну конкуренцію; бере участь в удосконаленні законодавчої бази з питань захисту економічної конкуренції; вживає заходів із запобігання порушень законодавства. На регіональному рівні функціонує *Харківське обласне територіальне відділення Антимонопольного комітету України*, яке виконує ті ж самі функції, що і центральний апарат, тільки здійснює свою роботу в області та координує свою роботу з регіональними та місцевими органами влади [99; 117].

Важливу роль у контролі та регулюванні торговельної діяльності належить *Державній фіскальній службі України*. Вона координується через Міністерство фінансів України та реалізує державну податкову політику; розробляє проекти законів у сфері податкової політики; здійснює адміністрування податків і зборів, контролює за своєчасною їх звітністю, сплатою; облікує платників податків, їх диференціацію; здійснює боротьбу з правопорушеннями під час податкового контролю; стягує несвоєчасно

нараховані або несплачені суми податків; накладає адміністративний арешт на майно боржників сплати податків; контролює обіг спирту, алкогольних та тютюнових виробів, ціни на них, сплати платниками податків єдиного внеску, наявність ліцензій на здійснення господарської діяльності, торгових патентів [107]. На рівні регіону функціонує *Головне управління Державної фіскальної служби України у Харківській області*. В сферу її діяльності входять ті ж самі завдання, що і центрального апарату, проте ця установа надає ліцензії на ведення діяльності оптової та роздрібної торгівлі алкогольними напоями, тютюновими виробами. На районному рівні в межах Харківської області здійснюється діяльність 9 Об'єднаних Державних податкових інспекцій [29; 102; 107].

В системі місцевого самоврядування функціонують постійні комісії з питань соціально-економічного розвитку районної, обласної ради. Вони готують висновки та рекомендації з питань розвитку підприємництва, малого бізнесу; контролюють виконання програм економічного та соціального розвитку, програм удосконалення функціонування роздрібних ринків та заходів, передбачених у програмах; погоджують призначення або звільнення керівників підприємств, проекти рішень ради перед їх розглядом, кошторис підпорядкованої організації; перевіряють роботу підприємств, організацій; попередньо розглядають проекти бюджетів, звітів, планів; заслуховують звіти керівників структурних підрозділів районної державної адміністрації, обласної державної адміністрації; розглядають питання щодо матеріального забезпечення напрямів розвитку підприємництва [26; 27; 119].

1.4. Методи та методика досліджень торговельного обслуговування населення

Концепція дисертаційного дослідження будувалася з урахуванням конкретних зовнішніх і внутрішніх соціально-економічних умов Харківської області. Досліджуваний період (2007 – 2015 рр.) включає два характерних періоди розвитку України. Перший з них (2007 – 2013 рр.) знаменує вихід

країни із світової фінансово-економічної кризи, що супроводжувалося зростанням ВВП, макроекономічних показників і рівня життя українців. Другий (2014-2015 рр.) пов'язаний з трагічними для України подіями, а саме анексією Криму і проведенням антитерористичної операції в частині районів Донецької та Луганської областей. Внаслідок цього кардинальним чином змінилася соціально-економічна ситуація в Україні в цілому і в її регіонах – різко зросли затрати на оборону країни і, відповідно, скоротилося фінансування соціальних програм, сформувалася і загострилася політична та соціально-економічна кризи, з окупованих територій почалася масова міграція населення (тимчасово переміщені особи), що зумовило додаткове навантаження на соціальну інфраструктуру регіонів України (особливо територіально близьких до зони проведення антитерористичної операції, у т.ч. і Харківської області) тощо.

Вказані вище особливості періоду дослідження вимагають застосування різних методологічних підходів дослідження більш-менш спокійного періоду прогресивного розвитку 2007-2013 рр. і кризового періоду з різким погіршенням соціально-економічної ситуації 2014-2015 рр. Враховуючи, що основні методи і методики дослідження, як показано нижче, мають статистичний характер і ґрунтуються на вибірковому методі математичної статистики, для задоволення обов'язкових вимог до вибіркових сукупностей вихідних даних – репрезентативності, статистичної стійкості та однорідності – доцільно сформувати дві вибірки параметрів регіональної соціогеосистеми (одна – за період 2007-2013 рр., а друга – 2014-2015 рр.). які є репрезентативними відносно розвитку Харківської області за цей час. Перша вибірка включає статистичні параметри регіону за сім років, друга – за два роки. Зрозуміло, що для тестування пропонованої у дисертації методики дослідження сфери торговельного обслуговування населення регіону більш придатною є перша вибірка. Виходячи з таких міркувань, тестовим періодом для вказаної методики визначено період 2007-2013 років.

Для збереження цілісності суспільно-географічного регіонального дослідження кризовий період доцільно досліджувати сумісно з попереднім

періодом за більш простою методикою, наприклад, із застосуванням традиційного часового тренд-аналізу і просторового аналізу методом ІФВ-моделювання, що має відображати суспільні зміни в регіоні за останній період регресивного розвитку.

Кожне наукове дослідження передбачає наявність певного алгоритму (схеми) його реалізації. Суспільно-географічне дослідження системи торговельного обслуговування населення Харківської області виконувалося у декілька етапів (рис. 1.14). Логічне поєднання етапів дослідження системи торговельного обслуговування населення між собою забезпечує досягнення поставленої мети роботи [59].

На *першому (підготовчому) етапі* визначено об'єкт, предмет, мета, цілі, концепція, завдання та структура дослідження, виконано аналіз понятійно-термінологічного апарату, літературних джерел інформації за темою дослідження.

На *другому (емпіричному) етапі* визначалися інформаційні параметри, проводився збір, первинна обробка та перевірка даних. Проводилася робота із статистичними та нормативно-правовими матеріалами. Етап передбачав формування баз просторових даних, що характеризували діяльність підприємств роздрібної торгівлі, громадського харчування, загальну демографічну ситуацію, соціально-економічний розвиток у розрізі районів та міст обласного підпорядкування Харківської області за 2007-2015 рр. (123 показника, перелік показників відображено у додатку) та за регіонами України (91 показників, перелік також розміщено у додатку). Окремо було відібрано показники кількості магазинів, кіосків, ринків, закладів громадського харчування у розрізі населених пунктів. Джерелами інформаційної бази даних були матеріали Головного управління статистики у Харківській області, Державної служби статистики України, Міністерства економічного розвитку і торгівлі, Харківської обласної державної адміністрації, районних державних адміністрацій та міських рад, центральних та регіональних державних органів виконавчої влади.

Рис. 1.14. Етапи дослідження торговельного обслуговування регіону (складено автором)

На *третьому (аналітичному) етапі* здійснювався аналіз місця Харківської області у торговельному обслуговуванні населення України, досліджувалася компонентна, територіальна та управлінська структура системи

торговельного обслуговування населення Харківської області, проводився кластерний аналіз, компонентний аналіз вектору розвитку, здійснювалося визначення параметрів системного розвитку, моделювання інтегральної функції впливу суспільно-географічних об'єктів.

Суть *четвертого (інтерпретаційного) етапу* полягає у синтезі інформації та інтерпретації результатів групування адміністративних районів Харківської області та виявлення тенденцій розвитку торговельного обслуговування населення Харківської області.

На *п'ятому (підсумковому) етапі* здійснювалася розробка рекомендацій стосовно удосконалення системи торговельного обслуговування населення Харківської області.

Суспільно-географічне дослідження системи торговельного обслуговування базується на географічному, системному, синергетичному, інформаційному та історичному підходах [94, 186].

Сутність *географічного підходу* в суспільній географії полягає у розгляді даного об'єкта дослідження комплексно та у просторовому аспекті [20]. Комплексність досягається врахуванням великої кількості ознак (параметрів) обраного об'єкта дослідження у зв'язку з його складністю та неоднорідністю. Так, при дослідженні торговельного обслуговування населення необхідно врахувати не лише показники, які визначають результати її діяльності, а й певні демографічні, соціальні, економічні параметри, що найбільш повно відображають стан розвитку даної сфери. Просторовий аналіз об'єктів і процесів розкривається у вигляді опису, аналізу територіальної диференціації у поширенні тих чи інших об'єктів, явищ, моделювання просторових полів ознак суспільно-географічних об'єктів, використовуючи математичні моделі тренд-аналізу, ГІС-технології [94; 140; 155].

Системний підхід – «...це вивчення географічних об'єктів, які трактуються як складні і (або) великі системи» (за О. Шаблієм) [169, с. 408]. За О. Топчієвим, система – «...це множина взаємопов'язаних об'єктів (елементів

системи), яка утворює певну цілісність, новий об'єкт» [155, с. 109]. Кожна система характеризується такими рисами:

1. Складається із множини елементів, кожен з яких вважається далі неподільним, тобто він не може складатися з інших елементів. У суспільній географії таким елементом вважається підприємство, установа, мінімальний соціум тощо. Елементами системи торговельного обслуговування населення є магазин, кіоск, кафе тощо. У свою чергу, взаємопов'язані групи елементів формують підсистеми певного рівня ієрархії (наприклад, підсистема роздрібної торгівлі та громадського харчування).

2. Має сукупність відношень між елементами та їхніми взаємопов'язаними групами. Тобто між закладами роздрібної торгівлі, ресторанного господарства існують зв'язки. Перш за все, взаємопов'язаність торговельних об'єктів обумовлена наявністю конкуренції між ними, боротьби за покупця. В межах певної торговельної мережі можна визначити, в яких магазинах той чи інший товар є в наявності. Торговельні заклади продають товари іншим торговельним об'єктам, закладам ресторанного господарства.

3. Характеризується емерджентністю – властивістю системи, за якої взаємопов'язані елементи системи формують цілісність системи, отримують якісно нові риси, які не характерні були для даних елементів, якби вони функціонували окремо один від одного.

4. Геосистеми характеризуються ієрархічністю: кожна геосистема має у своєму підпорядкуванні множину елементів, у той же час дана геосистема підпорядкована більш загальній (охоплюючій) геосистемі. У даному випадку, надсистемою системи торговельного обслуговування населення можна вважати соціальну інфраструктуру. Також система взаємодіє із зовнішнім середовищем, адаптується до нього та отримує додаткові обсяги речовини, енергії та інформації, або, навпаки, втрачає їх. Зовнішнім середовищем можна вважати економіку в цілому, її складові: промисловість, сільське господарство, інфраструктуру, політичну сферу, природне середовище, соціум. Від розвитку згаданих компонентів залежить стан розвитку системи торговельного

обслуговування населення. Тобто системний підхід передбачає виділення системи і її компонентів, дослідження її зовнішньої і внутрішньої адаптації [94; 169].

Синергетичний підхід. Синергетика – це наука про взаємодію елементів у системах і їх саморозвиток [156]. Синергетичний підхід передбачає дослідження внутрішньої взаємодії у системі, внутрішніх ресурсів і механізмів, які зумовлюють еволюційний потенціал системи. Синергетичний підхід враховує максимально велику кількість факторів, процесів з метою більш повного розуміння певних процесів та явищ. Оскільки поняття «система торговельного обслуговування населення» є неоднорідним і складним, тому необхідно досліджувати цей об'єкт з міждисциплінарних позицій, тобто, з різних точок зору. Це означає дослідження торговельної діяльності з точки зору (економіки, суспільної географії, соціології, демографії тощо). Якщо географічний підхід передбачає опис об'єкту дослідження з різних сторін, без детального дослідження їхньої взаємодії, то синергетичний підхід акцентує увагу саме на взаємодії внутрішніх елементів і підсистем. З точки зору синергетичного підходу розвиток системи є послідовною зміною напрямів її руху у точках біфуркації. У цих точках зовнішні або внутрішні умови впливають на систему і змушують її перебудуватися та змінити функції, що спричиняє зміни у траєкторії її розвитку. У точці біфуркації система, як правило, має декілька різних варіантів розвитку і один з них реалізується випадково. В процесі дослідження певної системи дуже важливо на основі синергетичного підходу виявити зазначені точки біфуркації [94]. Синергетичний підхід проявляється також у аналізі показників інформаційної ентропії.

Інформаційний підхід передбачає вивчення особливостей інформаційного обміну в системі і між системами. Інформація рухається в усіх каналах зв'язку системи і допомагає адаптуватися елементам, підсистемам і забезпечує цілісність системи. Інформаційний обмін у суспільних системах проявляється у процесі спілкування (обміну інформацією) між окремими

людьми і соціумами, генерації, передачі і прийомі великої кількості інформації для досягнення певних цілей. Від цілі залежить характер інформації, її передачі, одержання та кінцевий результат. Перетворення інформації здійснюється за схемою: *структурна – моніторингова – оперативна – управляюча – структурна* [83]. В результаті інформаційної взаємодії підсистем і елементів системи під впливом зовнішнього середовища системи можуть ускладнюватися, тобто збільшувати своє різноманіття або спрощуватися (зменшувати його). Відповідно, із зростанням кількості інформації відбувається прогресивний розвиток, а при її втраті – деградація. Інформація стає необхідною, коли суспільство формує виконавську систему для досягнення певних цілей, породжених будь-якою потребою. При цьому інформація необхідна на всіх етапах дослідження. Інформаційний підхід проявлявся у аналізі показника інформаційної ентропії [83; 94; 144; 187].

Історичний підхід передбачає дослідження географічних об'єктів у розвитку. Згідно підходу, усі явища і події є процесами, що відбуваються у часі і просторі. Причому об'єкт дослідження представляється не у фіксованому моменті часу, а у виділеній фазі процесу (етапи розвитку). Будь-які події і явища сьогодні в інформаційному плані почали формуватися раніше – десятки і сотні років тому. Дослідники починають вивчати ці явища у минулому, аналізують їх динамку, і потім існує можливість у розробці прогнозу функціонування даного явища, процесу. Підхід було застосовано при аналізі динаміки показників, що визначають діяльність підприємств системи торговельного обслуговування населення [94; 155].

У процесі дослідження було використано **філософські методи**, зокрема **діалектичний** (при виборі стратегії дослідження, постановки мети, завдання, об'єкту, предмету дослідження, з'ясування сутності термінів і понять). Серед **загальнонаукових методів**, що були застосовані у дослідження, слід зазначити методи: *аналізу* (при дослідженні компонентної, територіальної, управлінської структури системи торговельного обслуговування населення, місця Харківської області у системі торговельного обслуговування населення

України), *синтезу* (при групуванні районів та міст Харківської області за результатами кластерного аналізу, моделювання інтегральної функції впливу суспільно-географічних об'єктів), *формалізації* (при визначенні параметрів системного розвитку, проведення компонентного аналізу вектору розвитку), *моделювання* (при проведенні кластерного, компонентного аналізу вектору розвитку, моделювання інтегральної функції впливу), *історичний* (при просторово-часовому аналізі торговельного обслуговування населення), *математико-статистичний* (під час збору та проведення аналізу різноманітних статистичних показників, при проведенні кластерного, компонентного аналізу вектору розвитку, визначенні системних параметрів, моделювання інтегральної функції впливу), графічним (побудові графіків, картосхем). **Конкретно-наукові методи** представлені *картографічним* (при картографуванні різноманітних показників і явищ за темою дисертації, складанні схем картографічного змісту), *порівняльно-географічним* (при з'ясуванні місця Харківської області у торговельному обслуговуванні України, групуванні районів та міст Харківської області). Серед конкретно-наукових методів у роботі використовувались *графоаналітичний метод багатовимірної класифікації суспільно-географічних об'єктів, компонентний аналіз вектору розвитку, моделювання інтегральної функції впливу*, що розроблені фахівцями кафедри соціально-економічної географії і регіонознавства Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна [94], а також *кластерний та факторний аналіз*,

Для групування адміністративних районів та міст обласного підпорядкування Харківської області за комплексністю ознак використовувався **кластерний аналіз**. Кластерний аналіз – це багатовимірна статистична процедура (кластеризація), яка класифікує об'єкти або спостереження в однорідні групи. Це завдання послідовного об'єднання об'єктів у досить великі групи, використовуючи деяку міру подібності або відстань між об'єктами у багатовимірному ознаковому просторі. В результаті отримують ієрархічне дерево – дендрограму, яка відображає групування об'єктів на кожному кроці з

урахуванням поступового зменшення подібності об'єктів і кластерів. На останньому кроці всі об'єкти об'єднуються разом. В дисертаційній роботі для об'єднання об'єктів у кластери використовується *метод Варда (Ward-Method)*. Він заснований на дисперсійному аналізі і критерії мінімуму дисперсії в кластерах, що можуть бути сформовані на кожному кроці. У якості дистанційного коефіцієнту було застосовано *Євклідову відстань*, що є найкоротшою відстанню між двома точками в ознаковому просторі [54; 94; 179].

Для виявлення та аналізу факторів, які впливають на формування й розвиток системи торговельного обслуговування населення Харківської області та України, в цілому було застосовано **факторний аналіз** (метод головних компонент з варімаксимним обертанням факторів). Факторний аналіз передбачав наступні дії:

- відбір статистичних показників, що здійснюють вплив на формування й розвиток системи торговельного обслуговування населення регіону (країни), в розрізі адміністративно-територіальних одиниць;
- визначення оптимальної кількості факторів, що впливають на формування й розвиток системи торговельного обслуговування населення регіону (країни). З цією метою було обчислено дисперсію кожного з факторів. Оптимальну кількість факторів було визначено за допомогою 3-х критеріїв:
  - за критерієм Кайзера: обираються тільки фактори з дисперсією більше 1. Враховується те, що, якщо фактор не виділяє дисперсію, еквівалентну, хоча б дисперсії одного показника, то він відкидається. Цей критерій запропонований Кайзером (Kaiser, 1960 p.) і є найширше використовуваним;
  - за кумулятивним відсотком: як визначальні обираються ті фактори, що сумарно охоплюють приблизно три чверті вихідної інформації, тобто кумулятивний відсоток має перевищувати 75 %;
  - за критерієм «кам'янистого осипу» Кеттеля (Cattell, 1966 p.): на графіку

дисперсій (plot of eigenvalue, scree plot) знаходиться таке місце, де зменшення дисперсії зліва направо максимально уповільнюється. Передбачається, що справа від цієї точки знаходиться лише «факторіальний осип»;

- встановлення змісту факторів, що впливають на формування й розвиток системи торговельного обслуговування населення регіону (країни). Для цього в результаті варімаксного обернення осей координат було отримано матрицю факторних навантажень. До фактору включено ті показники, факторне навантаження на які є найбільшим, тобто найближчим за модулем до одиниці. Якщо факторні навантаження показника на кожний з виділених факторів менші за 0,7 («порогове» значення), то цей показник не включався до аналізу, оскільки він є статистично незначущим;
- інтерпретація результатів факторного аналізу та визначення гіпотетичних факторів, що впливають на формування й розвиток системи торговельного обслуговування населення регіону (країни);
- обчислення значень факторів у розрізі міст і районів регіону (регіонів країни), тобто факторних ваг. Факторні ваги – це показники, що оцінюють вклади адміністративно-територіальних одиниць області (країни) в кожний з факторів. Матриця факторних ваг обчислюється шляхом множення матриці вихідних даних на матрицю факторних навантажень. Вони трактуються як відносні оцінки вияву певного фактору в кожній окремій адміністративно-територіальній одиниці і служать основою для їх групування. Якщо значення факторних ваг близько 0, то вплив даного фактору відповідає впливу в цілому по регіону (країні), якщо більше (а особливо більше 1) – вплив даного фактору істотно більший, а якщо з мінусом (більше –1) – істотно менший, ніж у регіоні (країні) в цілому [75].

Параметрами системного розвитку є: сума індексів статистичних параметрів соціогеосистем, площа проекції стану соціогеосистеми у багатовимірному просторі на площину (площа багатокутника), інформаційна

ентропія, приведена інформаційна ентропія [83; 86], які аналізуються у даному дослідженні. Розглянемо більш детально суть цих параметрів.

Сума індексів базується на методі лінійного шкалювання. Суть даного методу полягає у нормуванні статистичних параметрів, тобто приведення цих показників у індекси в інтервалі від 0 до 1. Ця процедура необхідна, оскільки показники мають різну вимірність та різні числові значення, які у вибірковій сукупності відрізняються на декілька порядків. Для позитивних параметрів (наприклад, кількість магазинів, кафе, роздрібний товарооборот тощо) розрахунки проводилися за формулою:

$$I_j = \frac{X_{i,j} - X_{\min,j}}{X_{\max,j} - X_{\min,j}} \quad (1.1)$$

де I_j – індекс j -того індикатора (індекс має амплітуду від 0 до 1);

$X_{i,j}$ – поточне значення j -того індикатора;

$X_{\max,j}$ – найбільше значення j -того індикатора в ряду спостереження;

$X_{\min,j}$ – найнижче значення j -того індикатора в ряду спостереження;

Для негативних показників (кількість закритих підприємств, вибухів елементів систем тощо) була використана зворотня формула:

$$I_j = 1 - \frac{X_{i,j} - X_{\min,j}}{X_{\max,j} - X_{\min,j}} \quad (1.2)$$

Отримані індекси з кожного показника по кожній адміністративно-територіальній одиниці сумувалися та ділилися на кількість показників, в результаті розраховувався середній індекс, за яким проводилося *ранжирування* адміністративно-територіальних одиниць (регіонів України, районів і міст Харківської області) за рівнем розвитку системи торговельного обслуговування населення у порядку збільшення середнього індексу. Результатом є послідовність, у якій місце (рейтинг) певної адміністративно-територіальної одиниці за рівнем розвитку системи торговельного обслуговування населення визначає її положення серед інших регіонів. Ця процедура виконувалася графічно на графіках Парето.

Площа проекції стану соціогеосистеми у багатовимірному просторі на площину здійснюється за допомогою метода багатовимірної класифікації суспільно-географічних об'єктів, який запропоновано К. Немцем та Л. Немець [94]. Ідея цього метода полягає в тому, що нормований багатовимірний ознаковий простір проектується на площину у вигляді пелюсткової діаграми з нормованими (в інтервалі 0 – 1) координатними осями. Кожен описуваний процес (об'єкт) відображається на діаграмі у вигляді багатокутника (кількість кутів відповідає вимірності простору), а критерієм оптимізації є його площа: «найкращий» об'єкт буде мати найбільшу площу багатокутника. За допомогою цього методу оцінюється динаміка розвитку – при прогресивному розвитку площа послідовно збільшується, в зворотному випадку – зменшується [94].

Величина *інформаційної ентропії* характеризує ступінь організованості, впорядкованості, різноманіття, структурованості, еволюційний потенціал систем, що залежить від співвідношення детермінованих і випадкових зв'язків у системі. Інформаційна ентропія використовується для аналізу розвитку і саморозвитку систем: еволюційний розвиток супроводжується накопиченням інформації, регресивний – зменшенням кількості інформації. Добре організовані і впорядковані системи мають меншу ентропію, у них переважають детерміновані зв'язки, що свідчить про гіршу адаптацію до зовнішнього середовища, погану конкурентоздатність, і, як наслідок, р – менші можливості до еволюційного потенціалу. Системи із високою інформаційною ентропією характеризуються переважанням стохастичних зв'язків, що свідчить про невпорядкованість та погану організованість системи. Проте дані системи мають можливість краще пристосовуватися до зовнішнього середовища, схильні до саморозвитку, є конкурентоздатними [94].

Коефіцієнт прогресу є одним з показників траєкторії, що характеризує темпи руху суспільно-географічного об'єкту від початкової до кінцевої точки у багатовимірному ознаковому просторі – більш просунуті у розвитку суспільно-географічні об'єкти характеризуються великими значеннями цього параметра; при прогресивному розвитку суспільно-географічного об'єктів цей показник в

часі безперервно зростає. Розраховується як співвідношення віддаленості поточної точки траєкторії від початку координат (L_0) до відстані від поточної точки траєкторії до кінцевої точки (L_1) [94]. Слід зазначити, що нормований багатомірний ознаковий простір представляється у вигляді гіперкубу, де початком координат є точка $\{0, 0, 0, \dots, 0\}$, яка розглядається як точка мінімального розвитку, а кінцевою точкою – точка з координатами $\{1, 1, 1, \dots, 1\}$, яка, відповідно, розглядається як точка максимального розвитку. Діагональ гіперкубу, яка з'єднує ці протилежні точки, може розглядатися як найкоротший, найефективніший шлях розвитку або як ідеальна траєкторія розвитку, відносно якої можна оцінювати відхилення реальних траєкторій соціогеосистем [91, 94].

Компонентний аналіз вектору розвитку дає можливість оцінити динаміку розвитку певної адміністративно-територіальної одиниці за параметрами, що включені у дослідження. Кожний параметр протягом певного проміжку часу може у кількісному вигляді зменшуватися, залишатися без змін або зростати. Для визначення цих змін використовувалася часова похідна. При зменшенні значення параметру присвоювався код часової похідної «-1», при незмінності – «0», при зростанні – «+1». Наступним кроком було визначення суми кодів часових похідних за певний проміжок часу по кожному із 123 показників окремо за усіма районами та містами обласного підпорядкування. За сумою кодів часової похідної всі об'єкти ранжируються. Також визначалися суми кодів часових похідних показників з усіх параметрів у розрізі окремих міст обласного підпорядкування, районів. За сумою кодів часових похідних виконується класифікація районів та міст з параметри, що постійно зростали або скорочувалися.

Для аналізу просторового поширення закладів торгівлі було обрано **модель інтегральної функції впливу**. В основі даної методики лежить постулат, що кожний суспільно-географічний об'єкт має свою зону впливу, яка визначається радіусом впливу (R) – відстанню від об'єкту, в межах якої споживач може отримувати послуги даного об'єкту (магазину, кафе тощо).

Точна оцінка радіусу впливу суспільно-географічного об'єкту залишається проблематичною, проте, за гіпотезою, радіус впливу об'єкта прямо пропорційний його потужності (значення показника). Так, село з одним закладом торгівлі буде мати менший радіус впливу порівняно із районним центром із десятками таких об'єктів. Тому, об'єкт із найменшим значенням показника характеризується найменшим радіусом впливу, який є базовим радіусом (R_0). Радіуси інших об'єктів визначають за формулою:

$$R_i = R_0 + k * \ln(Z_i / Z_{\min}), \quad (1.3)$$

де R_i – радіус впливу i – того суспільно – географічного об'єкту; R_0 – базовий радіус впливу; Z_i і $Z_{\min}$ – відповідно величина параметру Z i – того і базового суспільно – географічного об'єкту; k – масштабний коефіцієнт.

Для зони впливу суспільно-географічного об'єкту існує функція впливу, яка відповідає закономірності скорочення інтенсивності впливу суспільно-географічного об'єкту від центральної частини до периферії. Дана функція виражається наступним чином:

$$\Delta = (1 - L/R)^n, \quad (1.4)$$

де L – поточна відстань до центру зони впливу суспільно – географічного об'єкту; n – показник ступеня, який визначається довільно. Значення функції Δ максимальне (дорівнює 1) у центрі зони впливу (при $L = 0$), а найменше значення 0 на межі (при $L = R$). Якщо $L > R$, тобто поза зоною впливу функція Δ не існує [94].

При цьому функція відображає інтенсивність впливу одного суспільно-географічного об'єкта, проте ця методика дозволяє оцінити вплив декількох об'єктів, в результаті накладання їх зон впливу, що виражається у сумі функцій впливу; в результаті формується інтегральну функцію впливу. Інтегральна функція впливу має наступний вигляд:

$$F = \sum_{i=1}^m \left(1 - \frac{L_i}{R_i}\right)^n \quad (1.5)$$

Будується модель поверхні ІФВ, яка відображає просторове розміщення та просторову взаємодію торговельних об'єктів. Зазначена методика дозволяє

змінювати базовий радіус впливу об'єктів R_0 : при збільшенні радіусу зростає ступінь узагальнення поверхні, посилюється фонові складова та менш помітними стають локальні особливості – аномалії. Зміна базового радіусу дозволяє показати просторову структуру поля на різних рівнях узагальнення [94].

Для дослідження всього досліджуваного періоду, включаючи кризовий період розвитку регіону (2014-2015 роки), використовувався метод часового тренд-аналізу і описаний вище метод ІФВ-моделювання. Часовий тренд-аналіз має метою визначити основну тенденцію змін деяких опорних статистичних показників регіональної соціогеосистеми (кількість наявного населення, торгових точок, закладів ресторанного типу тощо) за період з 2007 по 2015 роки. Для цього засобами Microsoft Excel розраховувались параметри лінійного

$$P = a + bT \quad (1.6)$$

і параболічного (2 ступеня)

$$P = a + bT + cT^2 \quad (1.7)$$

де T – час

трендів для міст і районів Харківської області.

Послідовне виконання завдань дослідження згідно описаної методики та за допомогою зазначених методів, на нашу думку, дасть змогу найбільш повно вивчити систему торговельного обслуговування населення регіону з комплексності позиції суспільної географії.

Висновки до розділу 1

На основі аналізу теоретико-методичних основ суспільно-географічного дослідження системи торговельного обслуговування населення регіону зроблено ряд висновків.

1. Суспільні географи розглядають систему торговельного обслуговування населення в складі сфери послуг, географії обслуговування, географії сервісної діяльності, географії сфери обслуговування і споживання, географії споживання, географії інфраструктури, географії торгівлі, географії побуту і торгівлі, комерційної та маркетингової географії.

2. Аналіз попередніх досліджень сфери торговельного обслуговування населення з позицій суспільної географії показав, що у більшості досліджень здійснюється групування адміністративно-територіальних одиниць регіону, міст, характеризується компонентна, територіальна, управлінська структура. Окремі дослідження проводилися економістами в межах регіональної економіки. В цих роботах увага більше акцентується на розробці стратегій, моделей функціонування торговельної діяльності в межах регіону.

3. Понятійно-термінологічний апарат суспільно-географічного дослідження торговельного обслуговування включає ряд понять: «торгівля», «внутрішня торгівля», «роздрібна торгівля», «торговельне обслуговування населення», «споживчий комплекс», «регіональний споживчий ринок», «торговельна діяльність», «інфраструктура торгівлі та громадського харчування» та поняття, що відображають просторові аспекти торговельної діяльності: «територіальна організація торговельного обслуговування населення», «територіальна організація торгівлі», «територіальна організація споживчого комплексу» тощо.

4. В результаті аналізу літературних джерел, досліджень фахівців суспільної географії зазначаємо, що система торговельного обслуговування населення є складовою соціальної сфери. Її можна розглядати як функціональну складову соціогеосистеми, яка покликана забезпечити доведення товарів від

виробника до споживача, задоволення споживача у цих товарах. Розміщення закладів торгівлі має орієнтуватися на споживача. Механізм задоволення соціальних потреб через систему торговельного обслуговування населення заснований на теорії соціоактогенезу, який включає в себе важливі складові: потреби, систему цілей, виконавчу систему та отримання результату.

5. Функціонально-компонентна структура торговельного обслуговування населення включає в себе підсистеми роздрібної торгівлі, ресторанного господарства та обслуговуючі підприємства. Роздрібна торгівля представлена магазинами, напівстаціонарними об'єктами торгівлі, ринками, торгівлею поза магазинами, а ресторанне господарство – кафе, ресторанами, їдальнями, барами, кейтерингом. Існують класифікації об'єктів роздрібної торгівлі, ресторанного господарства за різними критеріями, зокрема за формами, спеціалізацією, режимом роботи, асортиментом продукції тощо.

6. Суспільно-географічне дослідження торговельного обслуговування населення Харківської області включає 5 етапів: підготовчий, емпіричний, аналітичний, інтерпретаційний, підсумковий. Дослідження базується на таких методологічних підходах як: географічний, системний, синергетичний, інформаційний та історичний. У дослідженні застосовано методи: філософські, зокрема діалектичний, загальнонаукові (аналізу, синтезу, формалізації, параметризації, моделювання, історичний, математико-статистичний, графічний), конкретно-наукові (картографічний, порівняльно-географічний, графоаналітичний метод багатовимірної класифікації суспільно-географічних об'єктів, компонентний аналіз вектору розвитку, моделювання інтегральної функції впливу). Інформаційна база дослідження включає 123 показника за досліджуваний період 2007-2013 рр., які відображають діяльність закладів роздрібної торгівлі, громадського харчування, соціально-економічного розвитку тощо.

7. Концепція регіонального суспільно-географічного дослідження торговельного обслуговування населення регіону визначає період 2007-2013 років як тестовий для пропонованої методики. Період 2014-2015 рр.

аналізується разом з попереднім періодом за спрощеною методикою тренд-аналізу і ІФВ-моделювання опорних статистичних показників регіональної соціогеосистеми. Вказане методологічне рішення пов'язано з кардинально відмінними характеристиками регіонального розвитку за період 2007-2013 рр. (вихід із світової фінансово-економічної кризи, зростання ВВП, макроекономічних показників, рівня життя населення тощо) і 2014-2015 рр. (політична і соціально-економічна криза спричинені анексією Криму та проведення антитерористичної операції на території Донецької та Луганської областей).

Перелік посилань із списку використаних джерел:

[1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 12, 13, 14, 15, 16, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 32, 34, 35, 36, 37, 38, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 73, 74, 75, 76, 78, 80, 81, 83, 84, 86, 90, 92, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 101, 102, 104, 106, 107, 109, 110, 117, 118, 119, 120, 121, 122, 123, 124, 125, 126, 127, 139, 140, 142, 143, 144, 145, 146, 148, 149, 151, 152, 153; 154, 155, 156, 167, 168, 169, 170, 171, 172, 173, 174, 175, 176, 177, 178, 179, 180, 181, 182, 187, 188, 189, 190]

Перелік посилань із списку використаних джерел на власні наукові праці:

[39, 44, 45, 46, 53, 54, 56, 59, 61, 85, 87, 91, 186]

РОЗДІЛ 2

СУЧАСНИЙ СТАН СИСТЕМИ ТОРГОВЕЛЬНОГО ОБСЛУГОВУВАННЯ НАСЕЛЕННЯ ХАРКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

2.1. Місце Харківської області в системі торговельного обслуговування населення України

Аналізуючи територіальні особливості системи торговельного обслуговування населення Харківської області, спочатку доцільно визначити, яке місце посідає область серед інших регіонів України за рівнем її розвитку, тобто міжрегіональні особливості системи торговельного обслуговування населення України.

Харківська область за показниками розвитку системи торговельного обслуговування населення займає одне з провідних місць в Україні [47; 58]. Враховуючи той факт, що з 01. 01. 2015 р. об'єкти ресторанного господарства не підлягають обстеженню (згідно змін методології державного статистичного спостереження), визначити місце Харківщини серед регіонів України можливо тільки за показниками роздрібної торгівлі. На основі проведеного аналізу регіональних особливостей 75-ти показників роздрібної торгівлі країни визначено, що Харківська область у 2015 р. за більшістю показників входила до першої п'ятірки регіонів-лідерів (рис. 2.1, табл. Б.1-Б.2, додаток Б).

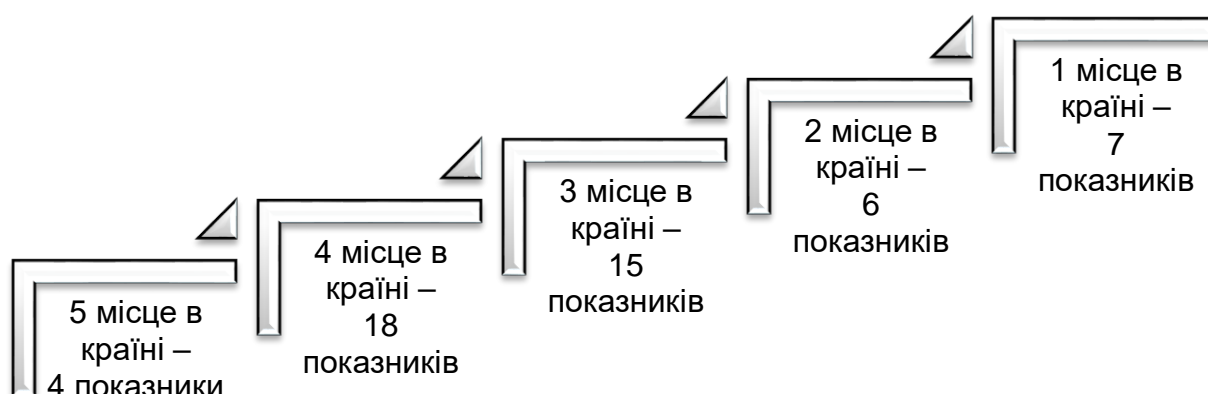

Рис. 2.1. Місце Харківської області серед регіонів України за показниками роздрібної торгівлі в 2015 р. (побудовано автором)

Так, Харківщина у 2015 р. займала 1-е місце за кількістю напівстаціонарних об'єктів роздрібної торгівлі, в т.ч. кіосків, кількістю об'єктів торгівлі поза магазинами, кількістю торговельних місць у розрахунку на один непродовольчий ринок, кількістю павільйонів на ринках та торговельних місць у них, загальною площею продовольчих ринків; 2-е місце – за кількістю продовольчих ринків та торговельних місць у них, кількістю торговельних місць на непродовольчих ринках, кількістю критих ринків, кількістю місць для торгівлі транспортних засобів на ринках, загальною площею ринків, у т.ч. непродовольчих ринків [147]. З метою визначення інтегрального місця Харківської області за всіма показниками роздрібної торгівлі було проведено ранжирування всіх регіонів України за обраними статистичними показниками (75 показників) за методикою, описаною в підрозділі 1.4. Результати ранжирування представлені на рис. 2.2-2.3.

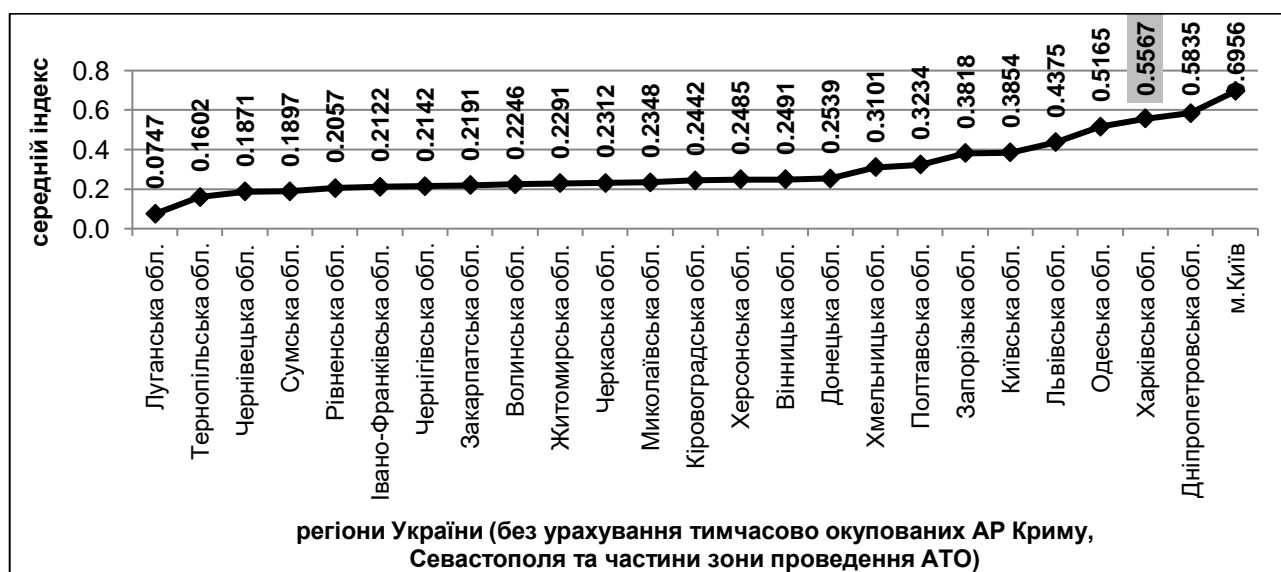

Рис. 2.2. Ранжирування регіонів України за рівнем розвитку роздрібної торгівлі в 2015 р. (побудовано автором за результатами ранжирування)

З рис. 2.2-2.3 видно, що Харківська область у 2015 р. займала 3-є місце в Україні за інтегральним показником розвитку роздрібної торгівлі, поступаючись Києву і Дніпропетровській області.

Міжрегіональні особливості діяльності підприємств роздрібної торгівлі, об'єктів роздрібної торгівлі та ринків України представлені на рис. 2.4-2.11.

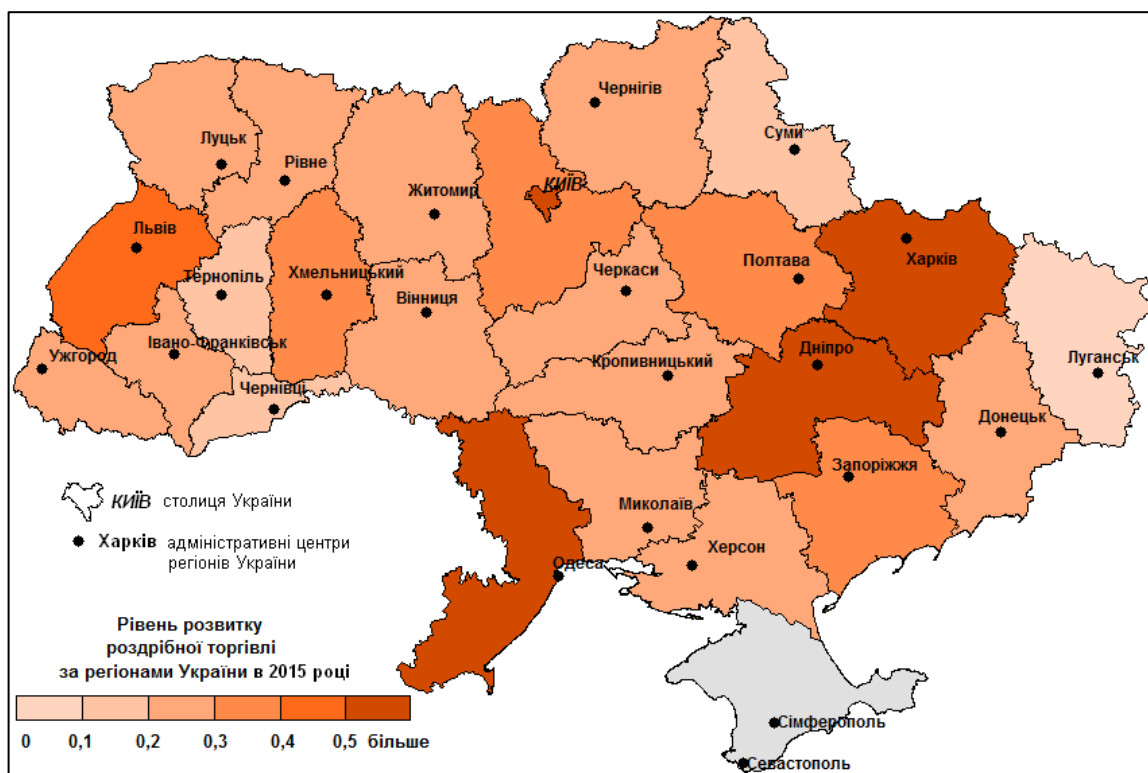

Рис. 2.3. Рівень розвитку роздрібної торгівлі за регіонами України в 2015 р. (без урахування тимчасово окупованих територій АР Криму, Севастополя та частини зони проведення АТО)
(побудовано автором за результатами ранжирування)

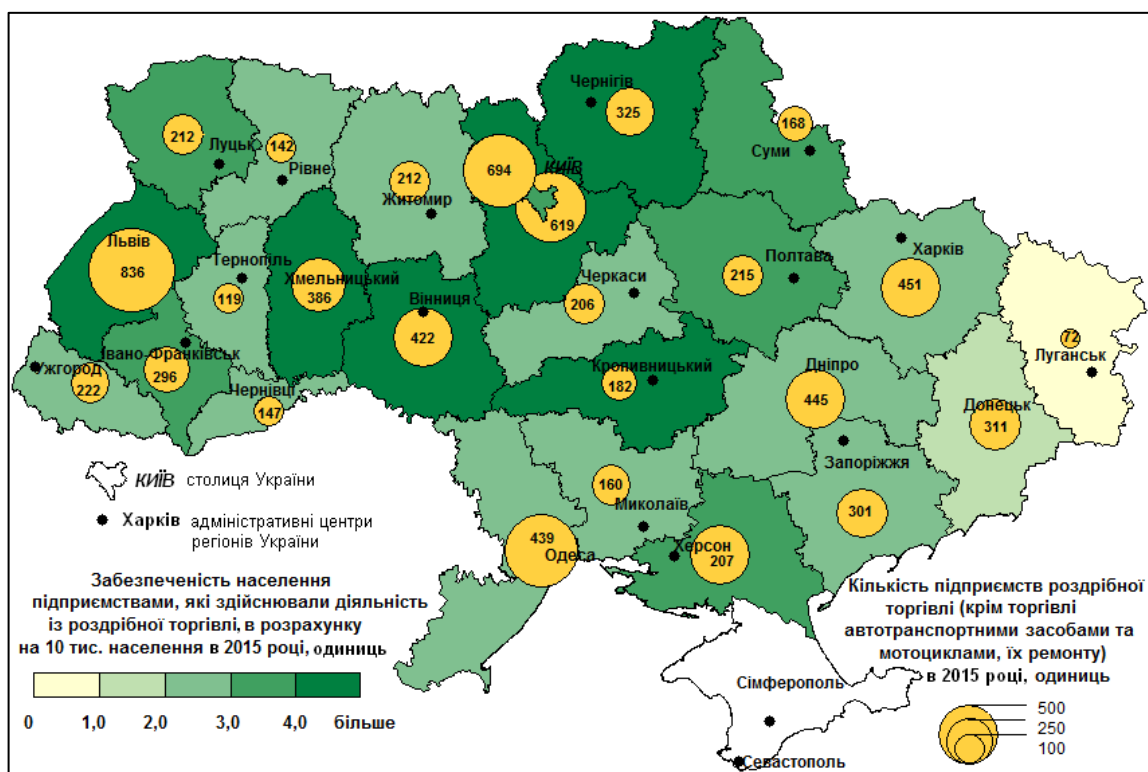

Рис. 2.4. Мережа підприємств, які здійснювали діяльність із роздрібної торгівлі, за регіонами України в 2015 р. (без урахування тимчасово окупованих територій АР Криму, Севастополя та частини зони проведення АТО)
(побудовано автором за даними [77])

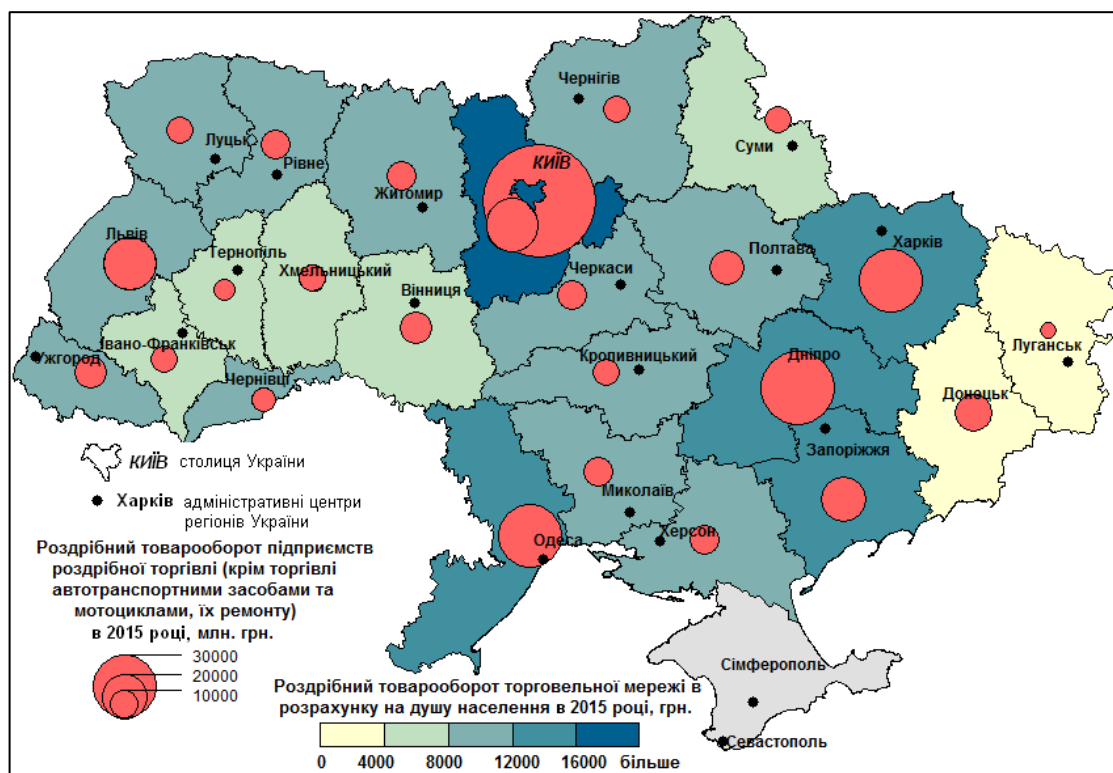

Рис. 2.5. Роздрібний товарооборот підприємств, які здійснювали діяльність із роздрібної торгівлі, за регіонами України в 2015 р. (без урахування тимчасово окупованих територій АР Криму, Севастополя та частини зони проведення АТО) (побудовано автором за даними [130])

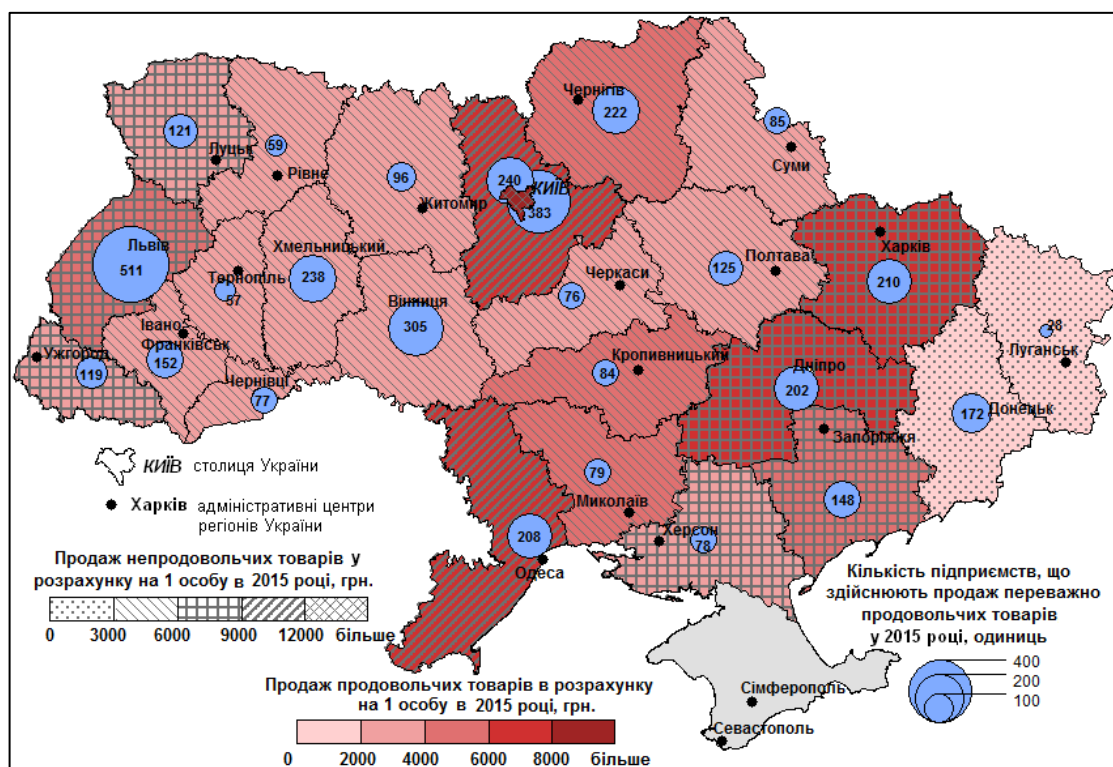

Рис. 2.6. Спеціалізація підприємств, які здійснювали діяльність із роздрібної торгівлі, за регіонами України в 2015 р. (без урахування тимчасово окупованих територій АР Криму, Севастополя та частини зони проведення АТО) (побудовано автором за даними [77])

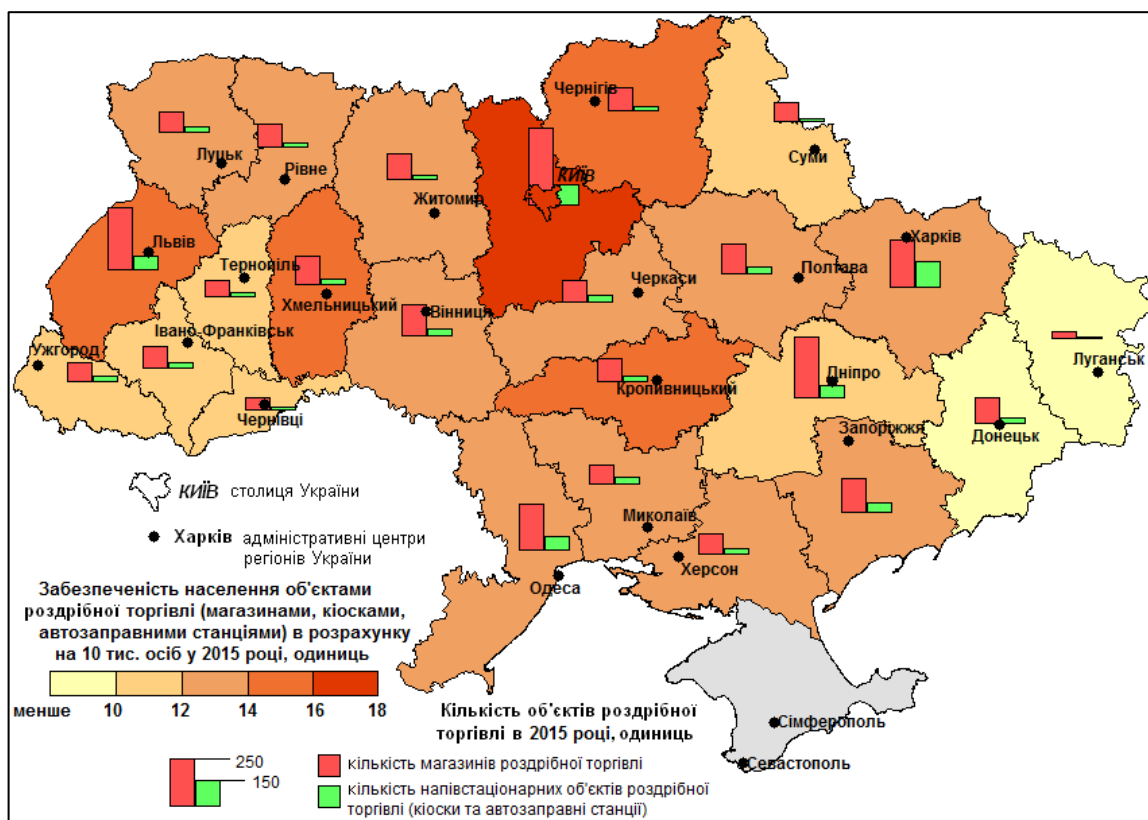

Рис. 2.7. Мережа об'єктів роздрібної торгівлі за регіонами України в 2015 р. (без урахування тимчасово окупованих територій АР Криму, Севастополя та частини зони проведення АТО) (побудовано автором за даними [77])

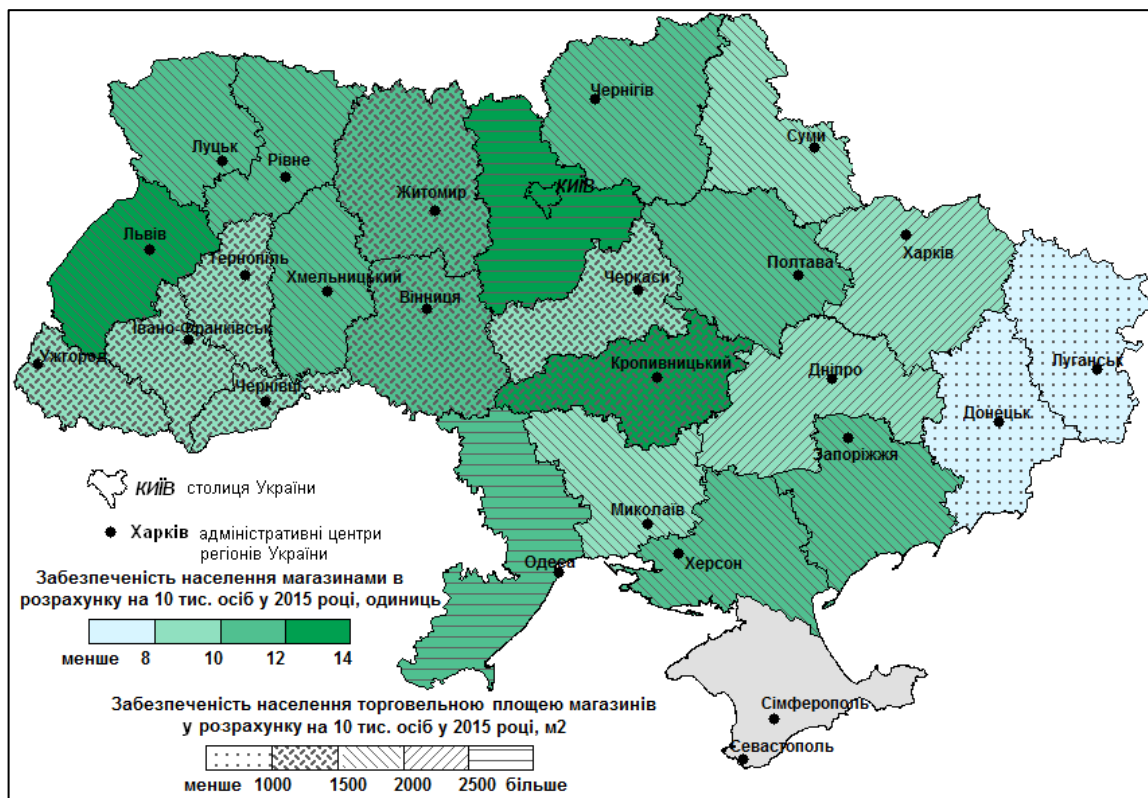

Рис. 2.8. Забезпеченість населення магазинами за регіонами України в 2015 р. (без урахування тимчасово окупованих територій АР Криму, Севастополя та частини зони проведення АТО) (побудовано автором за даними [77])

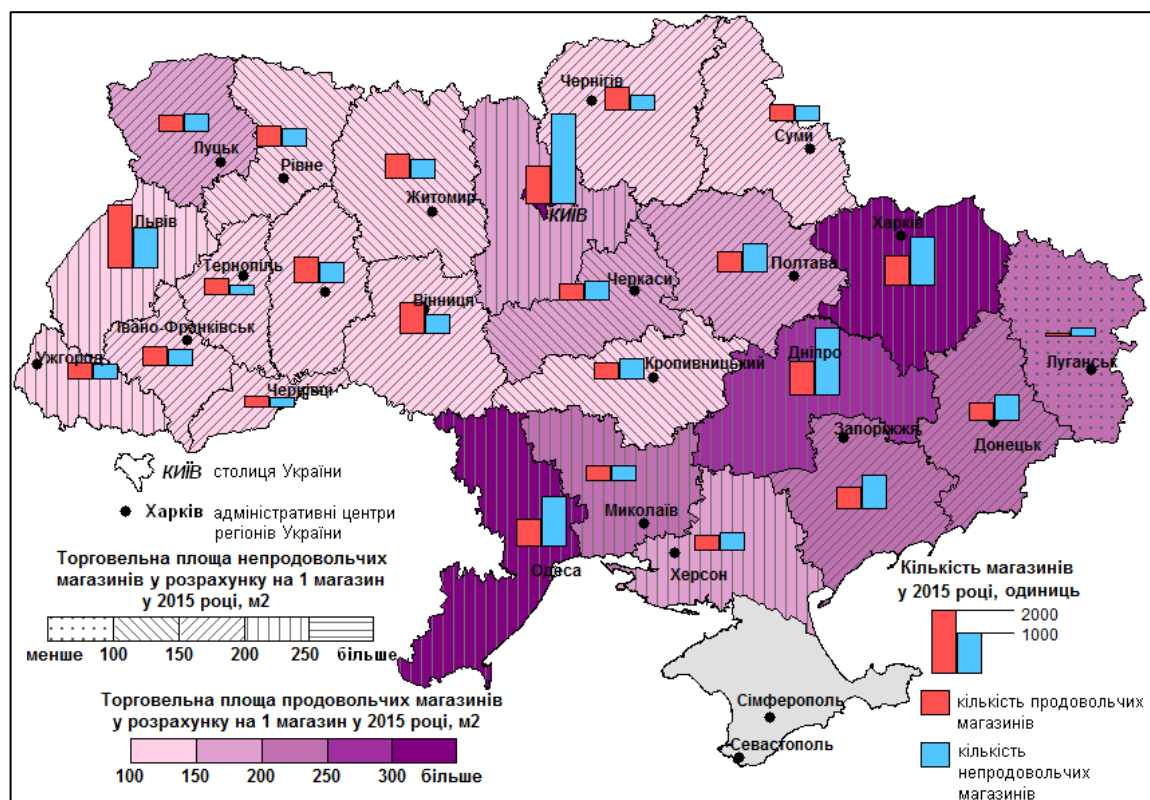

Рис. 2.9. Спеціалізація магазинів за регіонами України в 2015 р. (без урахування тимчасово окупованих територій АР Криму, Севастополя та частини зони проведення АТО) (побудовано автором за даними [77])

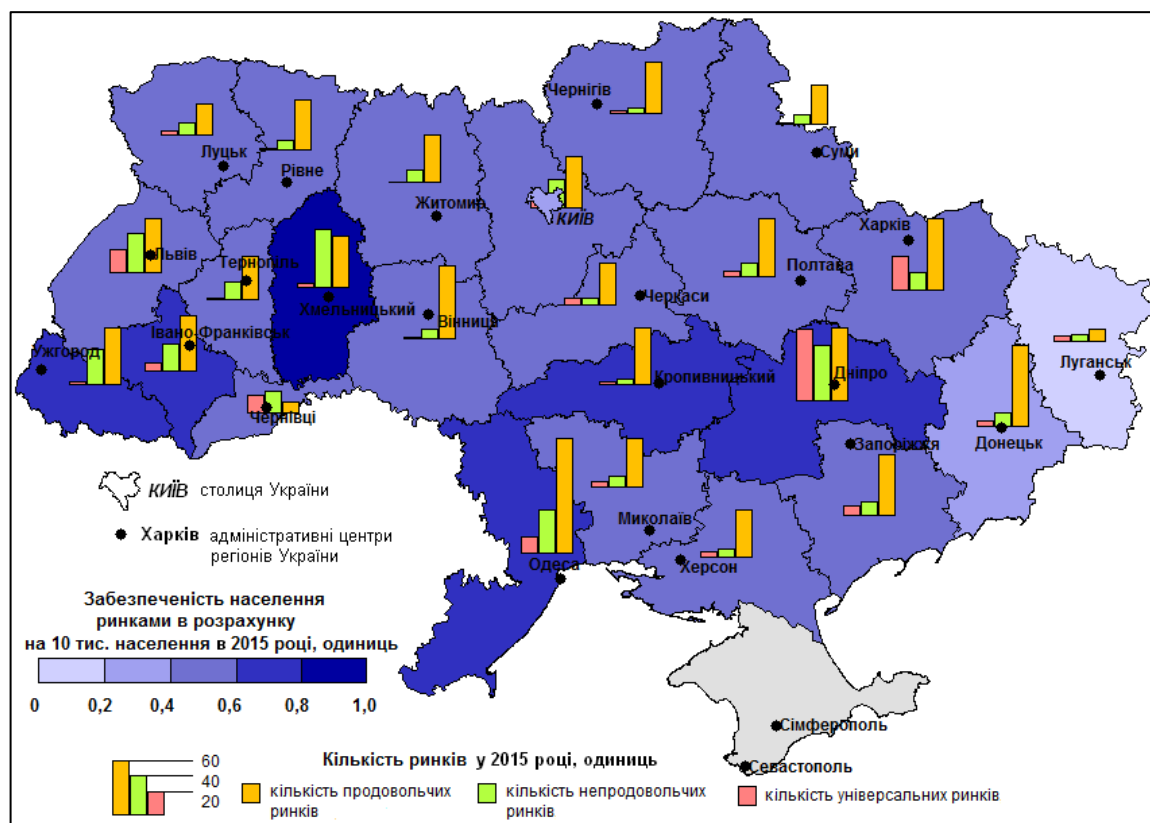

Рис. 2.10. Мережа ринків за регіонами України в 2015 р. (без урахування тимчасово окупованих територій АР Криму, Севастополя та частини зони проведення АТО) (побудовано автором за даними [82])

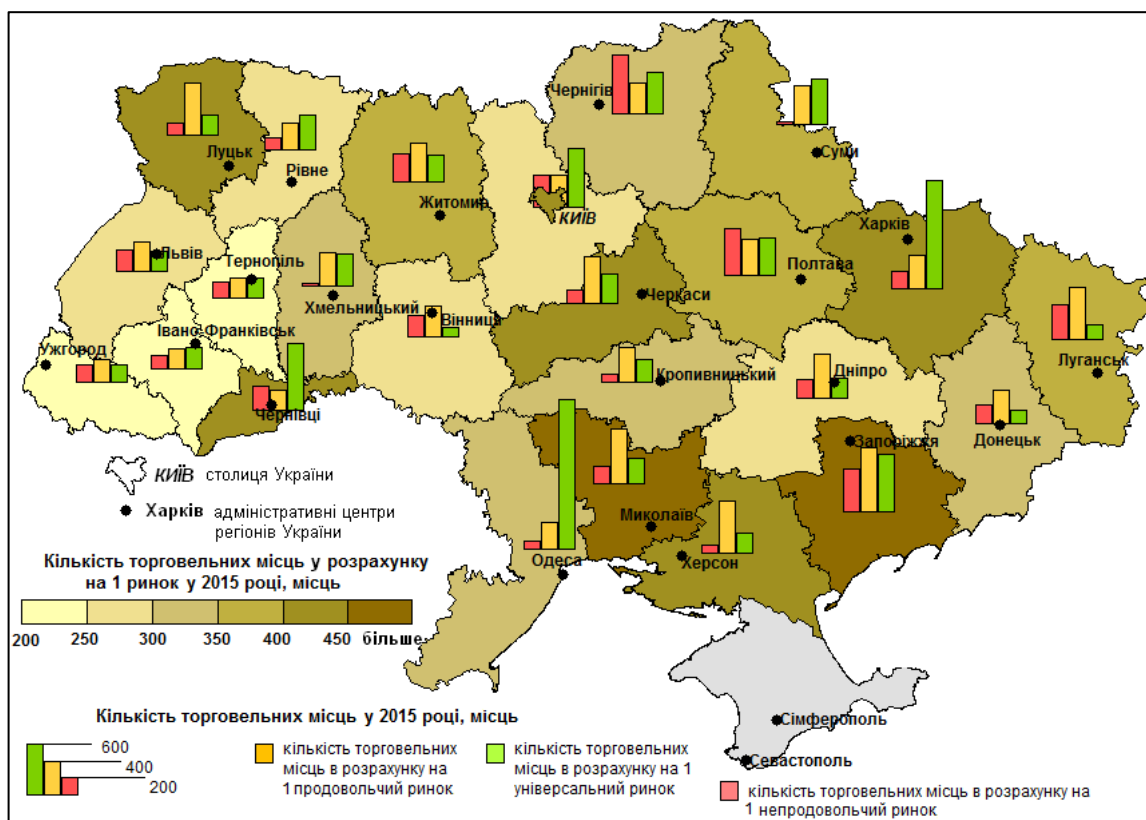

Рис. 2.11. Торговельні місця на ринках за регіонами України в 2015 р. (без урахування тимчасово окупованих територій АР Криму, Севастополя та частини зони проведення АТО) (побудовано автором за даними [82])

Для порівняння з 2015 р. проведено аналогічне ранжирування за даними 2013 р. (рис. Б.1-Б.3, додаток Б). За двома цими роками можна визначити, як на розвиток системи торговельного обслуговування населення України та місце Харківській області в ній вплинула ескалація конфлікту на сході України. Розрахунки показали, що в 2013 р. Харківська область за інтегральним показником розвитку роздрібної торгівлі займала 4-е місце (поступившись Києву, Донецькій та Дніпропетровській областям), за інтегральним показником розвитку ресторанного господарства – 4-е місце (поступилася Києву, Донецькій та Львівській областям), за інтегральним показником розвитку системи торговельного обслуговування населення – підсумкове 4-е місце (поступилася Києву, Донецькій та Дніпропетровській областям) [58; 185] (рис. 2.12-2.13).

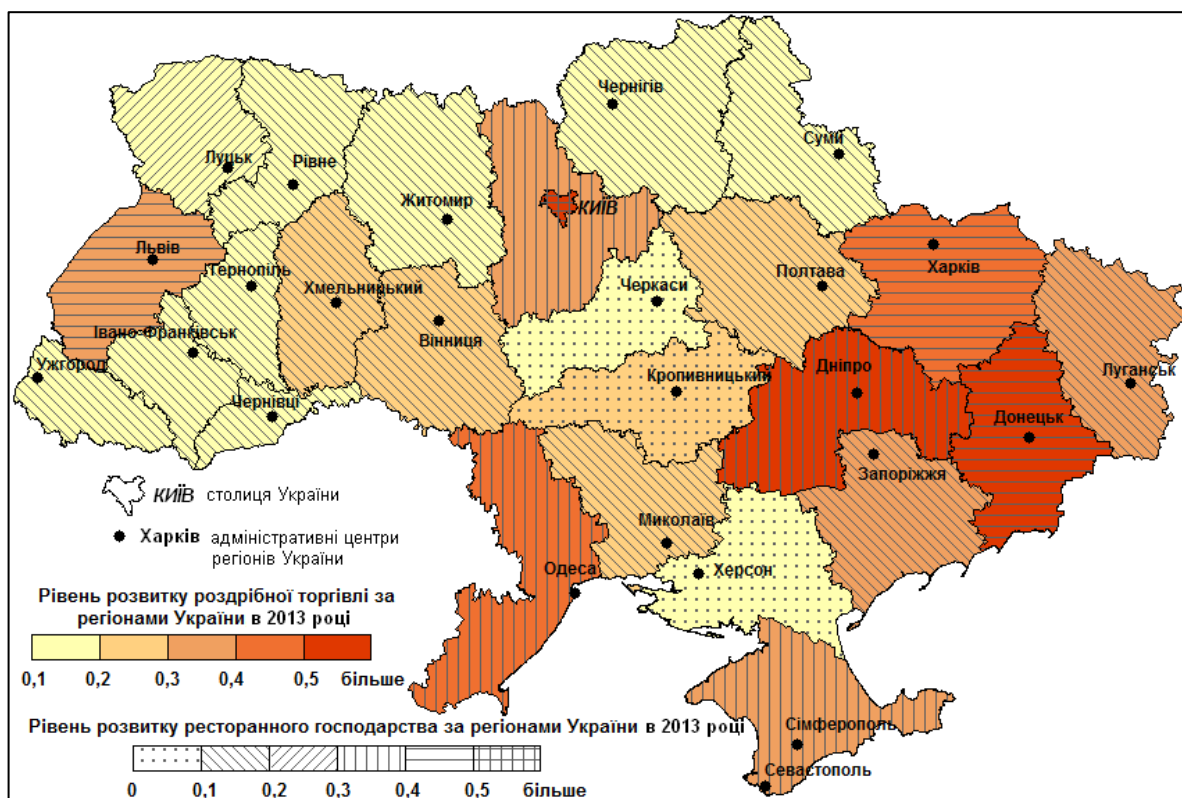

Рис. 2.12. Рівень розвитку роздрівної торгівлі та ресторанного господарства за регіонами України в 2013 р.
(побудовано автором за результатами ранжирування)

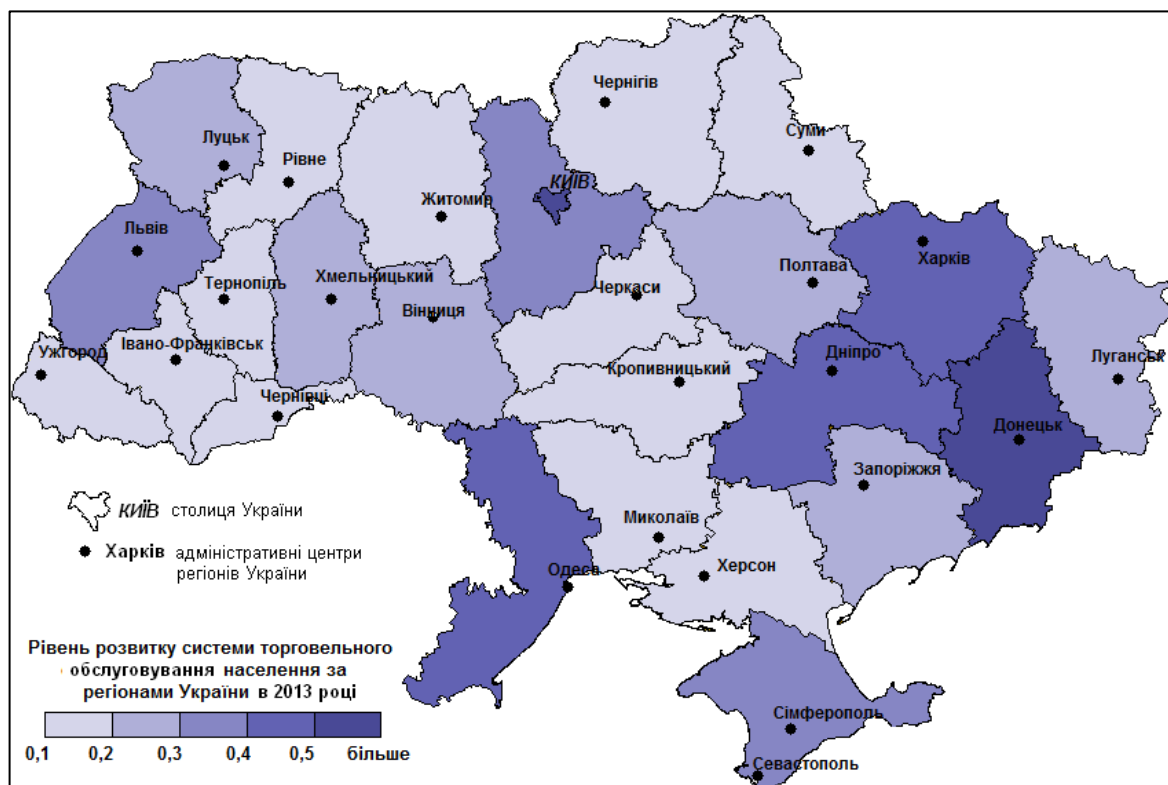

Рис. 2.13. Рівень розвитку системи торговельного обслуговування населення за регіонами України в 2015 р.
(побудовано автором за результатами ранжирування)

Підвищення рейтингу Харківської області серед інших регіонів України за рівнем розвитку роздрібної торгівлі протягом 2013-2015 рр. можна пояснити 2-ма причинами. По-перше, зростанням показників роздрібної торгівлі у зв'язку з прийняттям регіоном внутрішньо переміщених осіб з Донбасу та АР Криму. Так, станом на 01. 01. 2017 р. на території Харківської області було зареєстровано 194226 переселенців (11,8 % їх загальної кількості в Україні) [79, 100]. Інша причина пов'язана з тим, що головні «конкуренти» Харківщини втратили свої передові позиції в рейтингу. Це стосується Донецької області, на території якої проводиться антитерористична операція і частина якої не контролюється українською владою.

До 2014 р. Фондом «Ефективне управління» за підтримки Всесвітнього економічного форуму розраховувався індекс конкурентоспроможності регіонів України, який включав 12 складових. Місце Харківської області за цими складовими в 2013 р. показано на рис. 2.14.

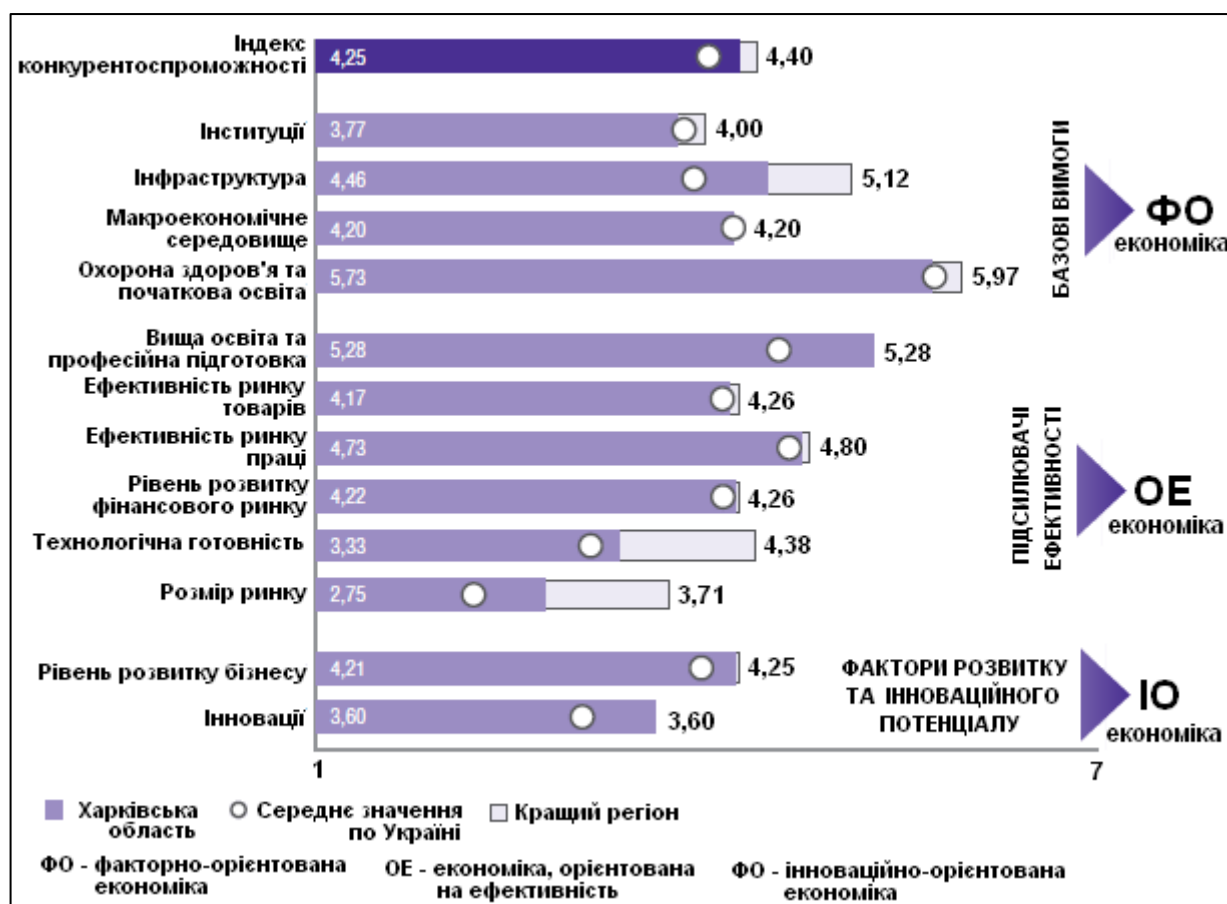

Рис. 2.14. Результати Харківської області за 12-ма складовими регіональної конкурентоспроможності в 2013 р. [31]

Серед складових регіональної конкурентоспроможності дві пов'язані з торговельним обслуговуванням населення – ефективність ринку товарів та розмір ринку. Так, у 2013 р. Харківська область посіла 9-е місце серед регіонів України за ефективністю ринку товарів з показником 4,17 балів при середньоукраїнському рівні 4,12 балів (найвищий показник – 4,26 балів – мала Одеська область, найнижчий – 4,01 балів – Тернопільська область). За розміром ринку регіон займав 5-е місце в країні з показником 2,75 балів при середньоукраїнському рівні 2,21 балів (найвищий показник – 3,71 балів – мав Київ, найнижчий – 1,23 балів – Севастополь) (рис. 2.14).

2.2. Структурно-часові особливості системи торговельного обслуговування населення області

Важливою складовою, що визначає розвиток системи торговельного обслуговування Харківської області, є демографічна ситуація в регіоні. Вона є результатом і відображенням соціально-економічного розвитку, рівня та якості життя населення регіону. За останні десятиліття населення Харківської області різко скорочується, його чисельність у 2015 р. склала 2731,3 тис. осіб, що на 206 тис. осіб (або на 7 %) менше, ніж у 2001 р. (рис. 2.15).

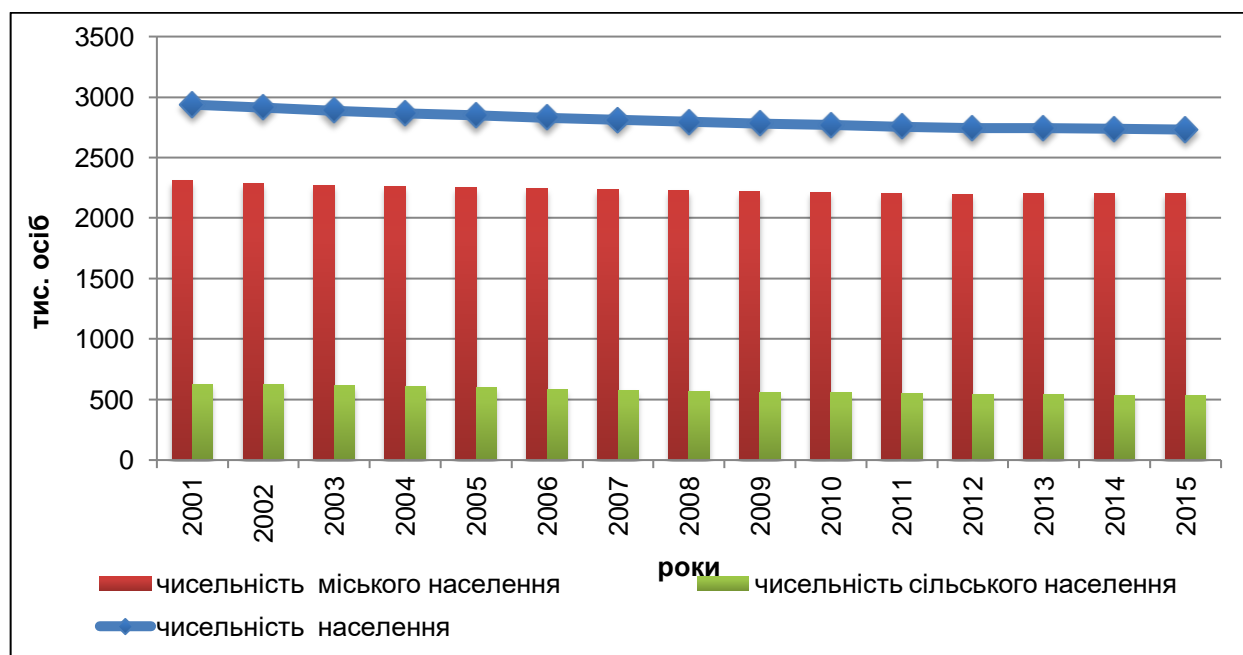

Рис. 2.15. Динаміка чисельності населення Харківської області за період 2001-2015 рр. (побудовано автором за даними [103])

На динаміку чисельності населення безпосередній вплив мають природний та міграційний рухи населення [11]. Протягом останніх років показники народжуваності в Харківській області постійно збільшуються (з 6,6 ‰ в 2001 р. до 9,1 ‰ в 2015 р.), а показники смертності зменшуються. Як наслідок, збільшується природний приріст в регіоні – з -9,0 ‰ в 2001 р. до -6,4 ‰ в 2015 р.

На міграційних рух населення з 2013 р. значний вплив має внутрішня міграція та вимушене переселення із зони АТО (Луганської та Донецької областей, АР Криму). Як вже зазначалося, станом на 2017 р. на території Харківської області проживає понад 194 тис. внутрішньо переміщених осіб (11,8 % від загальної кількості переміщених осіб країни) [79]. Це впливає на формування ринку праці, збільшення потреб у робочих місцях, зростання соціальної незахищеності населення, підвищення рівня споживання товарів і послуг населенням тощо.

Територіальний розподіл населення Харківської області характеризується переважанням міського населення (рівень урбанізації регіону на 01.01.2016 р. складав 80,6 %), а щільність населення збільшується в напрямі до адміністративного центру регіону (рис. 2.16). Периферійні райони мають найменший показник густоти населення. Середня густина населення Харківської області в 2015 р. складала 87 осіб/км², що вище загальноукраїнського показника. Це, в першу чергу, пояснюється наявністю в регіоні міст обласного підпорядкування та міста-мільйонера. Якщо не враховувати населення міст області, то середній показник густоти населення складає 33 особи/км², що є нижчим за середній показник по Україні [141].

Харківська область характеризується різкою моноцентричністю системи розселення [33]. У Харкові сконцентровано 53,5 % населення області (рис. 2.16). Харківська область є єдиним регіоном в Україні, де чисельність населення обласного центру в 20 разів перевищує чисельність другого за величиною населеного пункту – міста Лозова.

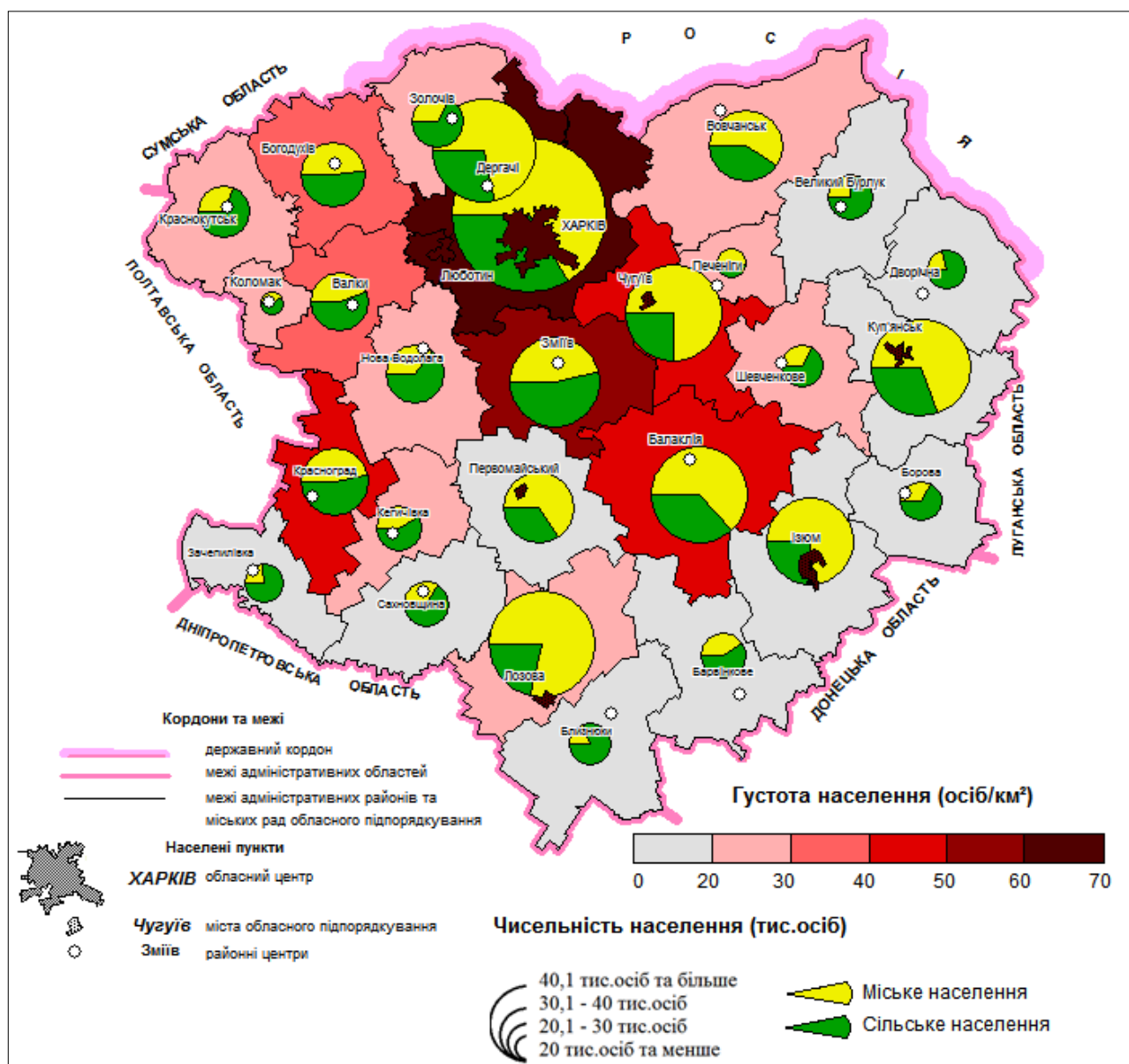

Рис. 2.16. Розселення населення Харківської області в 2015 р.
(побудовано автором за даними [165])

Внутрішня торгівля є важливою складовою економіки Харківської області, про що свідчать показники зайнятості, вкладання інвестицій, випуску товарів і послуг тощо.

Аналіз структури зайнятості населення Харківської області показує, що в 2015 р. в оптовій та роздрібній торгівлі, ремонті автотранспортних засобів і мотоциклів було зайнято 281,7 тис. осіб (23 % усіх зайнятих регіону), що є найбільшим показником зайнятості населення в області (рис. 2.17).

Рис. 2.17. Структура зайнятості населення Харківської області за видами економічної діяльності в 2015 р. (побудовано автором за даними [165])

За останні роки зайнятість в оптовій та роздрібній торгівлі, ремонті автотранспортних засобів і мотоциклів у Харківській області дещо знизилася – з 334,5 тис. осіб (25,5 % усіх зайнятих) у 2007 р. до 281,7 тис. осіб (23 %) у 2015 р. (рис. 2.18), що пов'язано, в першу чергу, з соціально-економічними і демографічними причинами, погіршенням геополітичної ситуації, розривом торговельних відносин з Російською Федерацією та переорієнтацією ринку області на європейських партнерів.

Сфера торговельного обслуговування приваблива для економічно активного населення Харківщини, що пов'язано з наявністю робочих місць, доступністю працевлаштування, особливо для молоді без вищої освіти та досвіду роботи. Проте оплата праці в цій сфері нижча за середню в регіоні. Так, середньомісячна номінальна заробітна плата працівників у регіоні в 2015 р. складала 3697 грн., а в оптовій та роздрібній торгівлі, ремонті автотранспортних засобів і мотоциклів – 2866 грн. (рис. 2.19).

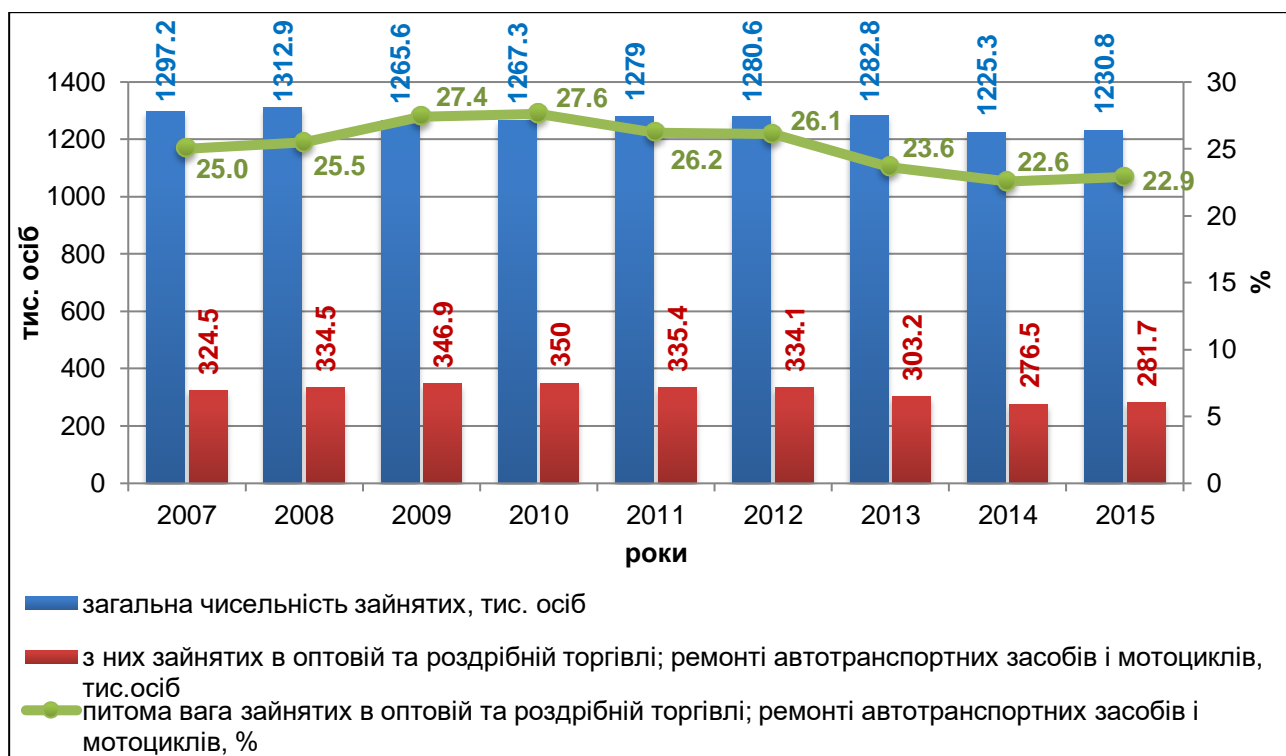

Рис. 2.18. Динаміка зайнятості населення Харківської області в оптовій та роздрібній торгівлі, ремонті автотранспортних засобів і мотоциклів протягом 2007-2015 рр. (побудовано автором за даними [157-165])

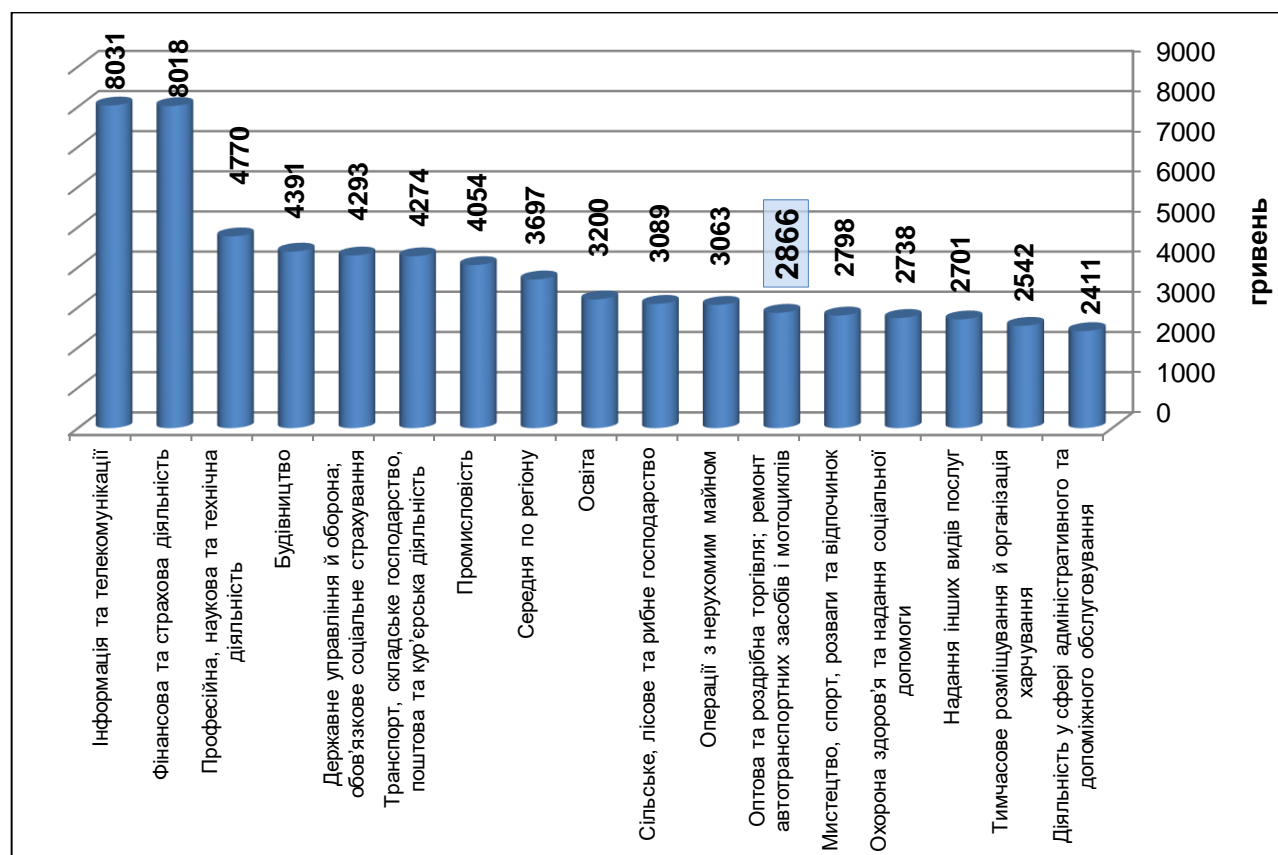

Рис. 2.19. Середньомісячна номінальна заробітна плата працівників за видами економічної діяльності Харківської області в 2015 р. (побудовано автором за даними [165])

Оптова та роздрібна торгівля, ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів не є інвестиційно привабливим видом економічної діяльності Харківської області. Так, у 2015 р. капітальні інвестиції у внутрішню торгівлю регіону склали 508,4 млн. грн., що на 9 % менше в порівнянні з 2011 р., коли цей показник був найвищим за досліджуваний період (1794,3 млн. грн.) (рис. 2.20).

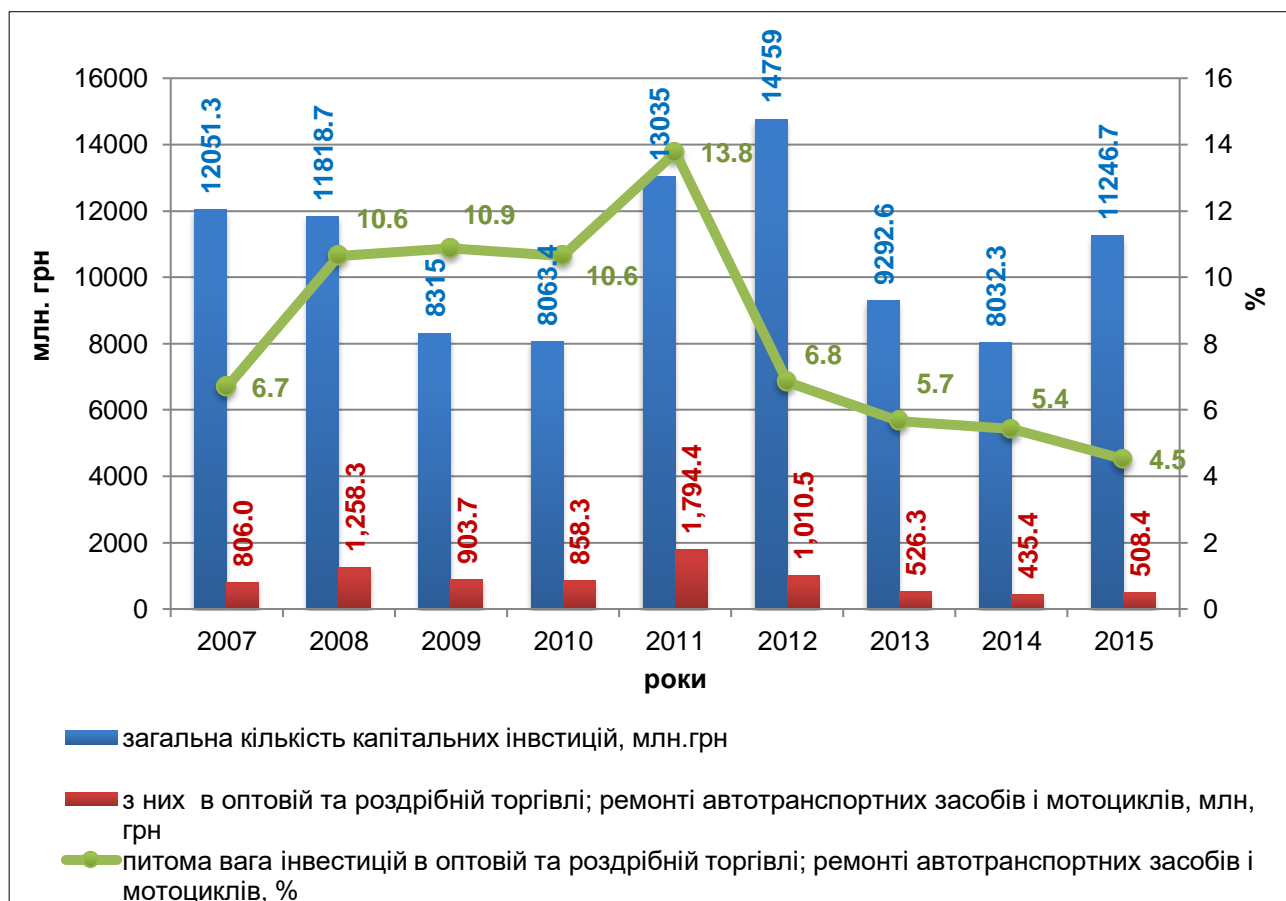

Рис. 2.20. Динаміка капітальних інвестицій Харківської області в оптову та роздрібну торгівлю, ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів протягом 2007-2015 рр. (побудовано автором за даними [157-165])

Тенденція до зменшення інвестицій в оптову та роздрібну торгівлю, ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів характерна і для України в цілому (з 10 % від загальних інвестицій у 2011 р. до 7,6 % – у 2015 р.). Це можна пов'язати, зокрема, з проведенням у 2012 р. в Україні (і в Харкові) Чемпіонату Європи з футболу, внаслідок чого змінилася структура капітальних інвестицій. Так, збільшилася частка капітальних інвестицій інших видів

економічної діяльності, зокрема транспорту, складського господарства, поштової та кур'єрської діяльності (показник збільшився на 47 % у порівнянні з 2011 р.), операцій з нерухомим майном (на 36 % у порівнянні з 2011 р.), мистецтва, спорту, розваг та відпочинку (на 30 % у порівнянні з 2011 р.) [161-165].

У 2015 р. підприємствами оптової та роздрібної торгівлі, ремонту автотранспортних засобів і мотоциклів Харківської області було надано послуг на суму 20172 млн. грн., що склало 10 % від загального випуску товарів і послуг регіону (рис. 2.21).

Рис. 2.21. Структура випуску товарів і послуг за видами економічної діяльності Харківської області в 2015 р. (побудовано автором за даними [165])

У 2015 р. роздрібний товарооборот торговельної мережі Харківської області склав 36,8 млн. грн. У структурі роздрібного товарообороту переважає торгівля непродовольчими товарами (53,6 %) (рис. 2.22).

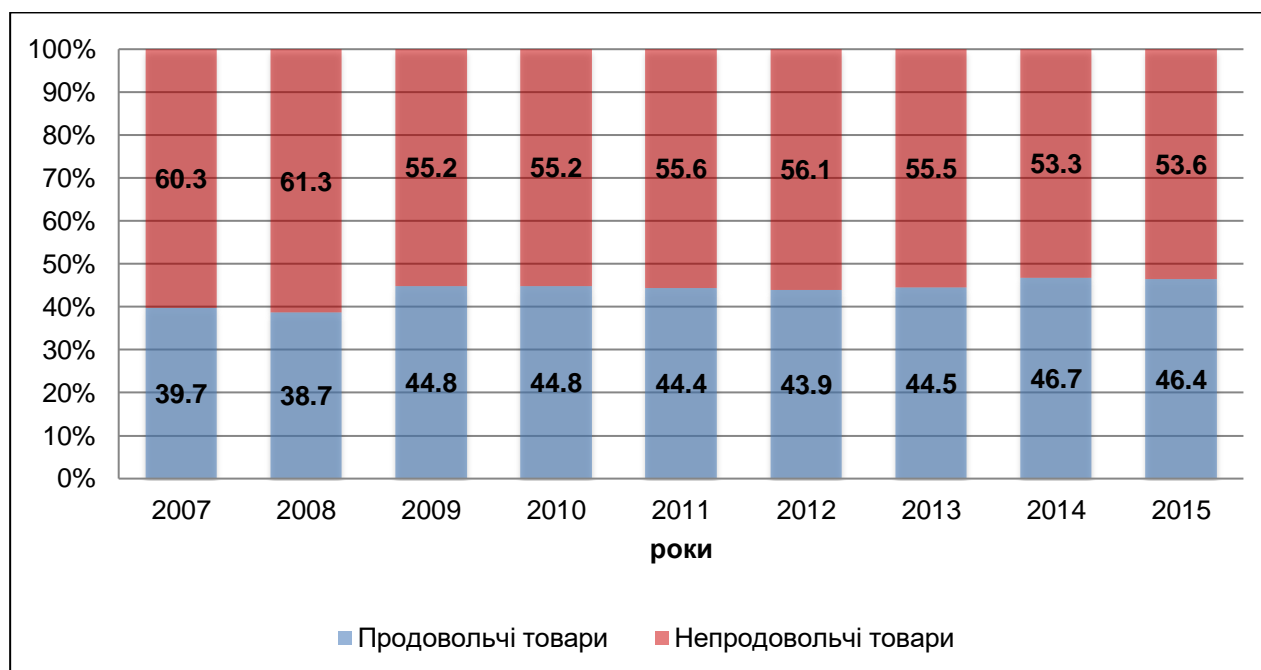

Рис. 2.22. Динаміка питомої ваги продовольчих і непродовольчих товарів у структурі роздрібного товарообороту торговельної мережі Харківської області протягом 2007-2015 рр. (побудовано автором за даними [157-165])

За досліджуваний період загальний обсяг роздрібного товарообороту торговельної мережі Харківської області збільшився майже в два рази – з 12311,8 млн. грн. у 2007 р. (в т.ч. 11902,5 млн. грн. у містах і селищах міського типу та 409,3 млн. грн. у сільській місцевості) до 36807,4 млн. грн. у 2015 р. (35466,5 млн. грн. та 1340,9 млн. грн. відповідно) (рис. 2.23). Таке швидке збільшення показника роздрібного товарообороту пояснюється, в першу чергу, підвищенням споживчої вартості товарів, збільшенням тарифів на житлово-комунальні послуги, а також складною соціально-економічною та суспільно-політичною ситуацією в країні в цілому [55].

У динаміці кількості об'єктів торговельного обслуговування населення простежується тенденція до збільшення ринків, проте відбувається поступове

зменшення кількості магазинів, об'єктів ресторанного господарства та напівстаціонарних об'єктів торгівлі (кіосків, АЗС) (рис. 2.24).

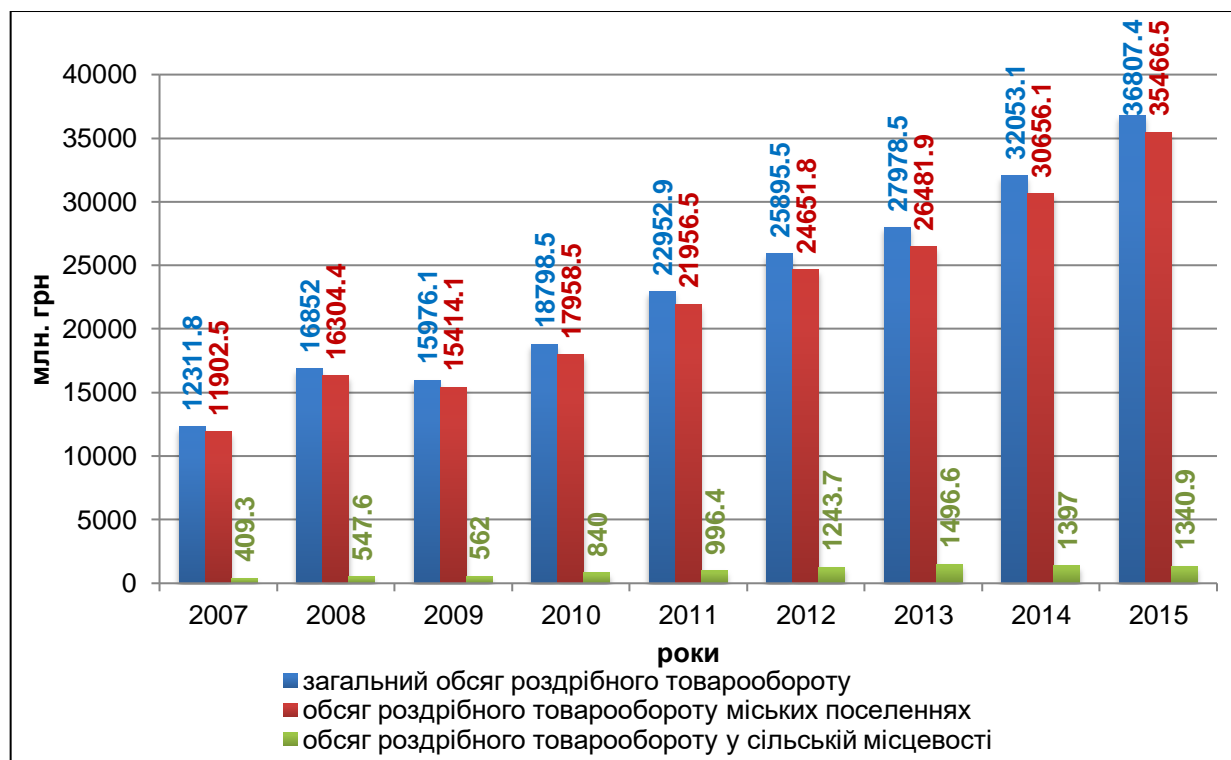

Рис. 2.23. Динаміка загального обсягу роздрібного товарообороту протягом 2007-2015 рр. (побудовано автором за даними [157-165])

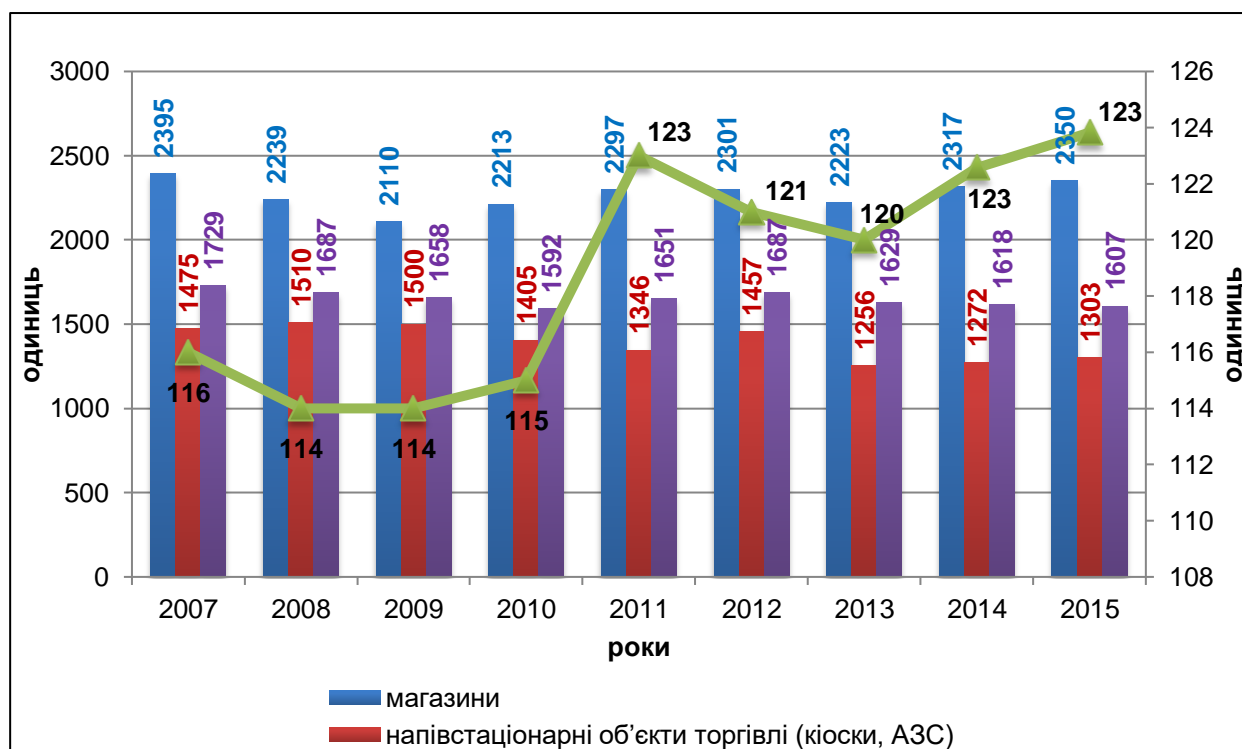

Рис. 2.24. Динаміка кількості об'єктів роздрібної торгівлі та ресторанного господарства Харківської області протягом 2007-2015 рр. (побудовано автором за даними [157-165])

За даними Головного управління статистики у Харківській області, в 2015 р. в регіоні функціонувало 2350 магазинів, що мали статус юридичних осіб. В динаміці кількості магазинів всіх видів діяльності за період 2007-2015 рр. спостерігається тенденція їх зменшення в регіоні (з 2395 магазинів у 2007 р. до 2350 – в 2015 р.). Мережа магазинів роздрібної торгівлі представлена продовольчими магазинами, супермаркетами, гіпермаркетами, магазинами, спеціалізованими на окремих видах товарів (одязі, шкірі, хутрі, взутті, побутовій техніці тощо) (табл. В.1, додаток В). У 2015 р. в Харківській області діяло 113 супермаркетів, 20 гіпермаркетів, які в основному є мережевими, 8 універмагів, 3 будинки торгівлі, 62 торговельних центрів (разом з торговельно-розважальними центрами з урахуванням закладів громадського харчування). Динаміка кількості напівстаціонарних об'єктів торгівлі в Харківській області протягом досліджуваного періоду також мала тенденцію до зменшення (з 1475 одиниць у 2007 р. до 1303 – у 2015 р.) [43].

У 2015 р. кількість ринків у регіоні складала 123 одиниць, з них продовольчих – 34, непродовольчих – 18, змішаних – 71 [157-165]. Спостерігається тенденція до скорочення кількості продовольчих ринків та збільшення кількості змішаних ринків (рис. 2.25).

Рис. 2.25. Динаміка кількості ринків Харківської області протягом 2007-2015 рр. (побудовано автором за даними [157-165])

Важливою складовою системи торговельного обслуговування населення Харківської області є ресторанне господарство (громадське харчування). За досліджуваний період спостерігається збільшення кількості закладів громадського харчування (з урахуванням ресторанів, їдалень, кафе, барів, буфетів тощо) з 4116 одиниць у 2007 р. до 4523 одиниць у 2015 р. Таке збільшення пояснюється, в першу чергу, зростанням попиту серед населення та активністю в даній сфері малого і середнього бізнесу [129-137] (рис. 2.26).

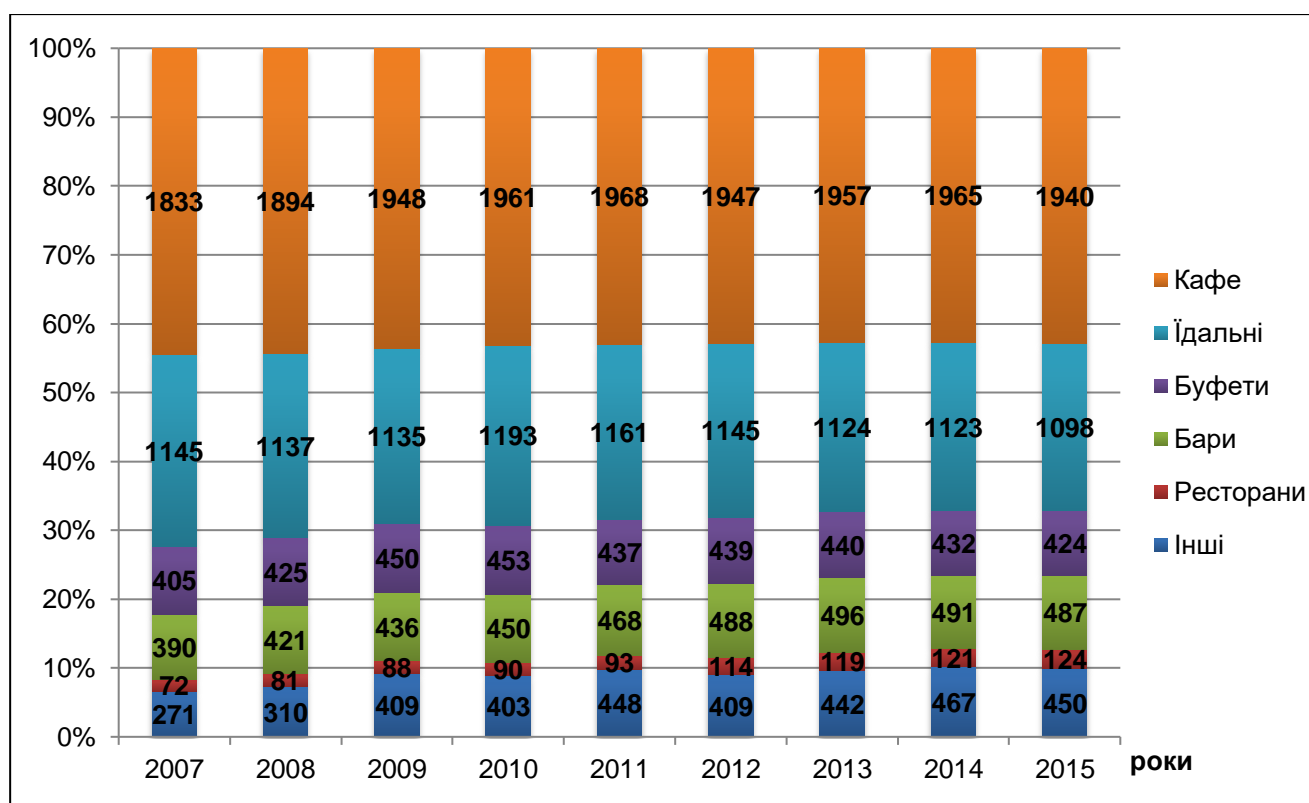

Рис. 2.26. Динаміка кількості та структури закладів громадського харчування Харківської області протягом 2007-2015 рр. (побудовано автором за даними [157-165])

У 2015 р. у районах та містах Харківської області проводилося 3477 ярмарок із загальним виторгом 37,8 млн. грн. [118]. Найбільш відомим з яких є Великий Слобожанський ярмарок. Кожного року в ньому беруть участь від 50-ти до 200 підприємств, 100-150 майстрів народної творчості як з Харківської області, так і з сусідніх регіонів України [119].

Таким чином, система торговельного обслуговування населення Харківської області представлена усіма об'єктами роздрібної торгівлі та

ресторанного господарства. При цьому спостерігається позитивна динаміка кількісних та якісних показників ресторанного господарства та негативна – роздрібної торгівлі.

2.3. Внутрішньорегіональні особливості системи торговельного обслуговування населення області

Система торговельного обслуговування населення Харківської області характеризується значною територіальною диференціацією (рис. 2.27), що обумовлено різними факторами, зокрема, нерівномірним соціально-економічним розвитком міст і районів, особливостями розселення населення, урбаністичними процесами, зайнятістю населення в сфері торговельного обслуговування в міській та сільській місцевості тощо.

Найвищі показники роздрібного товарообороту торговельної мережі в 2015 р. спостерігалися в містах Харків, Лозова, Ізюм, Первомайський, Чугуїв та Красноградському районі (рис. 2.27). Ці міста та район характеризуються високими показниками соціально-економічного розвитку, значною чисельністю та концентрацією населення, вигідним транспортно-географічним положенням, зосередженістю значної кількості закладів роздрібної торгівлі [60].

Найменші обсяги роздрібного товарообороту характерні для Великобурлуцького, Куп'янського, Сахновщинського, Кегичівського, Чугуївського, Печенізького, Золочівського, Ізюмського, Борівського, Лозівського та Первомайського районів. Ці райони характеризуються переважанням сільського населення, менш вигідним транспортно-географічним положенням у порівнянні з іншими районами та концентрацією більшості закладів роздрібної торгівлі в районних центрах (особливо якщо вони є містами обласного підпорядкування), а не в самому районі.

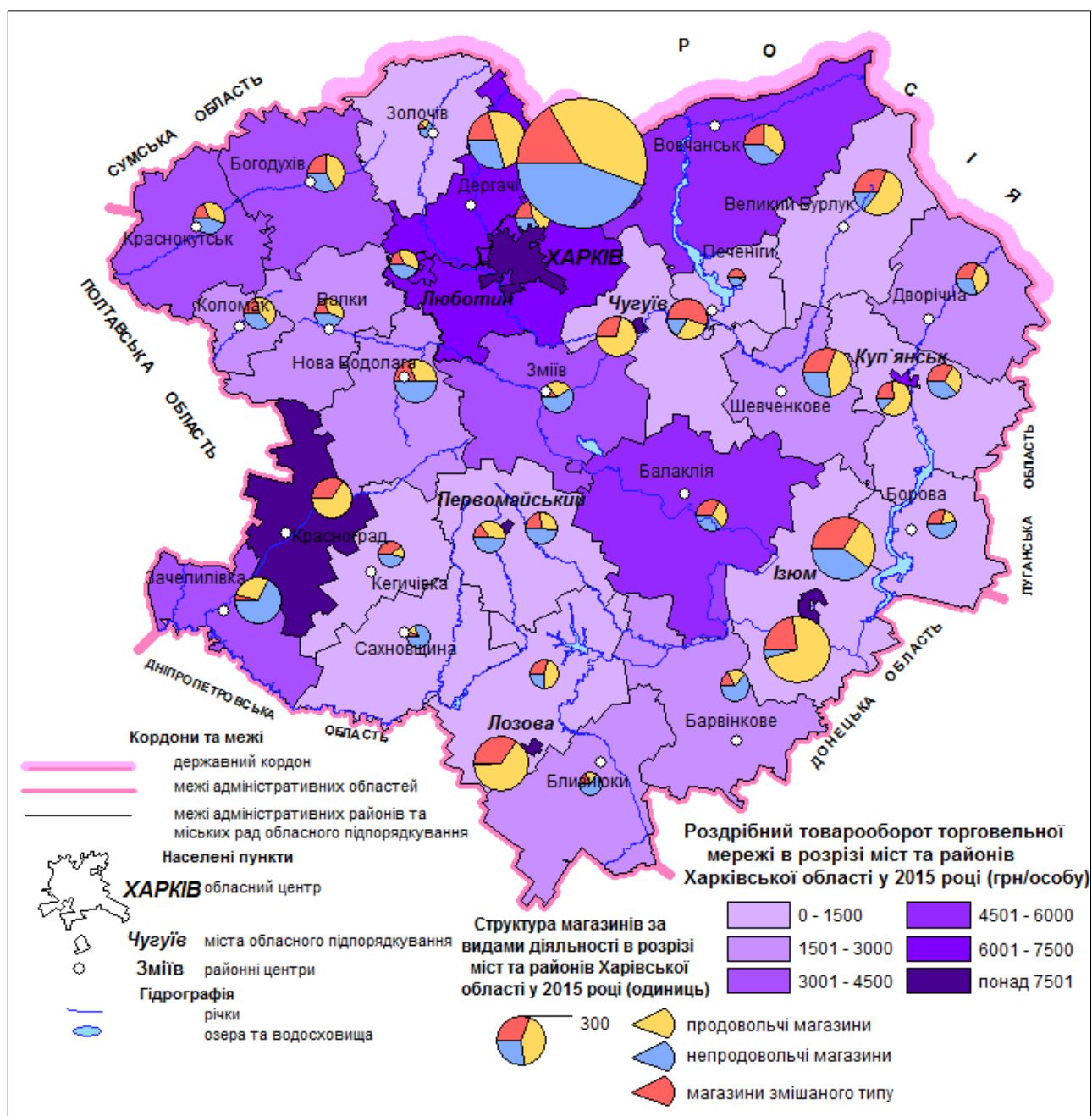

Рис. 2.27. Роздрібний товарооборот торговельної мережі та мережа магазинів роздрібної торгівлі за містами і районами Харківської області в 2015 р. (побудовано автором за даними [118; 165])

Найбільша кількість магазинів роздрібної торгівлі зосереджена в містах Харків, Куп'янськ, Ізюм, а також Харківському, Балаклійському, Зміївському і Красноградському районах, тобто в районах з найбільшою чисельністю населення, високим рівнем урбанізації, значним рівнем соціально-економічного розвитку.

Найменша кількість магазинів спостерігається в Золочівському (46), Печенізькому (51), Валківському (57), Близнюківському (84) та Сахновщинському (91) районах. Дані райони є віддаленими від обласного центру, в них переважає сільське населення. Торговельні заклади забезпечують населення товарами не тільки першої необхідності, а й періодичного та епізодичного характеру.

Найбільша кількість напівстаціонарних об'єктів торгівлі (кіосків, АЗС) сконцентрована в містах Харків, Куп'янськ, Лозова, Люботин, а також Дергачівському і Харківському районах; найменша кількість – у Первомайському, Ізюмському, Зачепилівському, Дворічанському, Кегичівському, Коломацькому, Куп'янському районах. В цілому, розподіл кількості торговельних закладів по території області пропорційний чисельності населення. Відповідні територіальні диспропорції можна пояснити тим, що в сільській місцевості мережа роздрібної торгівлі представлена переважно магазинами, в той час як у містах вона більш різноманітна та представлена магазинами, кіосками, ринками, супермаркетами тощо. Розподіл магазинів різної спеціалізації (продовольчі, непродовольчі, змішані) по території Харківщини пропорційний чисельності та густоті населення. В сільській місцевості переважають змішані магазини. Чим більший населений пункт за людністю, тим більше в ньому спеціалізованих закладів роздрібної торгівлі.

Найвищі показники торговельної площі ринків у розрахунку на 1000 осіб спостерігаються в містах Первомайський, Куп'янськ і Лозова та Харківському і Барвінківському районах. Досить високі показники також мають місто Харків, Красноградський та Вовчанський райони, що пов'язано з досить високими показниками соціально-економічного розвитку, розвиненою транспортною інфраструктурою, інвестиційним потенціалом, значною концентрацією населення та нижчим рівнем безробіття (рис. 2.28).

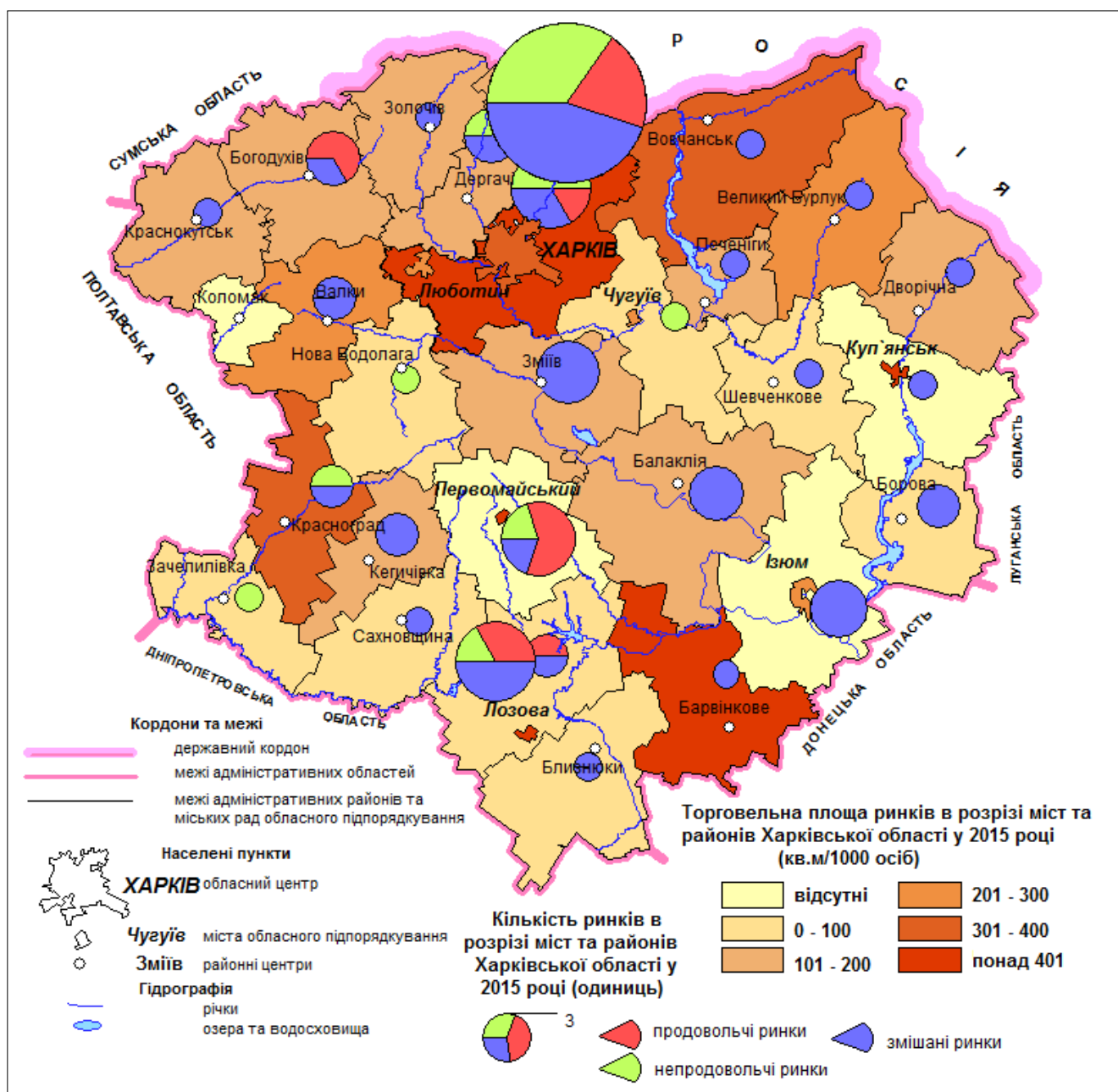

Рис. 2.28. Мережа ринків та їх торговельна площа за містами і районами Харківської області в 2015 р. (побудовано автором за даними [118; 165])

Найбільша кількість ринків зосереджена в Харкові – 56 ринків, у т.ч. 20 продовольчих, 9 непродовольчих та 27 змішаних. Серед них виділяється ТЦ «Барабашово», який має площу понад 75 га, є найбільшим у Східній Європі та займає 14-е місце в рейтингу найбільших ринків світу [130]. Друге місце за кількістю ринків посідає Харківський район, у якому розміщено 3 продовольчих, 1 непродовольчий та 2 змішаних ринки. Пояснюється це значною чисельністю

населення, особливостями розселення населення та близькістю до обласного центру. Також порівняно значну кількість ринків мають міста Лозова (6), Первомайський (5), Куп'янськ (4), Чугуїв (4) та Зміївський (4), Балаклійський (3), Богодухівський (3) і Дергачівський (3) райони (рис. 2.28).

Найнижчі показники торговельної площі ринків характерні для Шевченківського, Лозівського, Борівського, Близнюківського, Зачепилівського, Нововодолазького, Сахновщинського та Чугуївського районів. Ці райони є периферійними, мають низьку чисельність та концентрацію населення, високу частку осіб старших вікових груп. У Близнюківському, Ізюмському, Коломацькому, Куп'янському та Первомайському районах взагалі відсутні ринки. Це пов'язано з наявністю ринків у містах, які є районними центрами відповідних районів. Населення Близнюківського та Коломацького районів користується ринками сусідніх районів (Барвінківського та Валківського районів відповідно) [183].

Сфера громадського харчування посідає значне місце в соціально-економічному розвитку міст і районів Харківської області. За кількістю закладів громадського харчування найвищі показники в регіоні мають місто Харків (1987 закладів), а також Харківський (157 закладів), Дергачівський (115 закладів) та Балаклійський (100 закладів) райони (рис. 2.29). Це пов'язано, в першу чергу, з наявністю попиту на відповідні заклади, розвитком соціальної інфраструктури, туристсько-рекреаційним потенціалом, купівельною спроможністю населення та транспортною доступністю.

В структурі закладів громадського харчування Харкова переважають кафе (57 %), дещо менша частка належить барам (19 %), їдальням (19 %) та ресторанам (5 %), тобто переважають заклади з порівняно низьким ціновим сегментом (рис. 2.30).

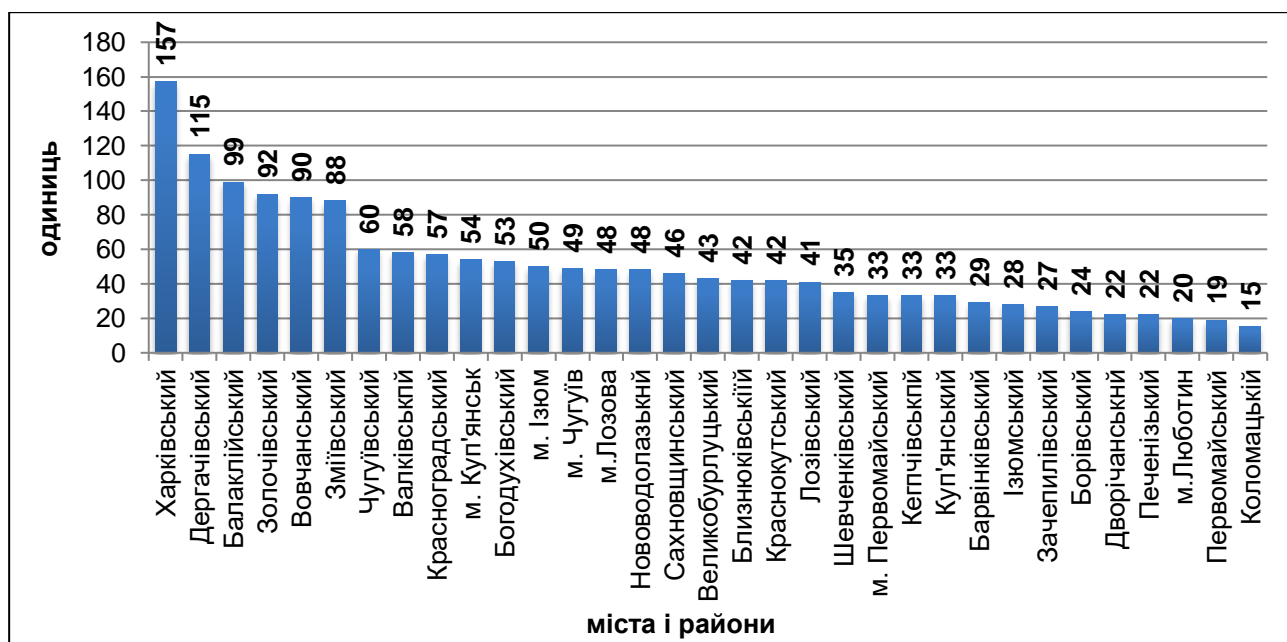

Рис. 2.29. Розподіл міст і районів Харківської області за кількістю закладів громадського харчування у 2015 р. (без урахування Харкова) (побудовано автором за даними [118; 165])

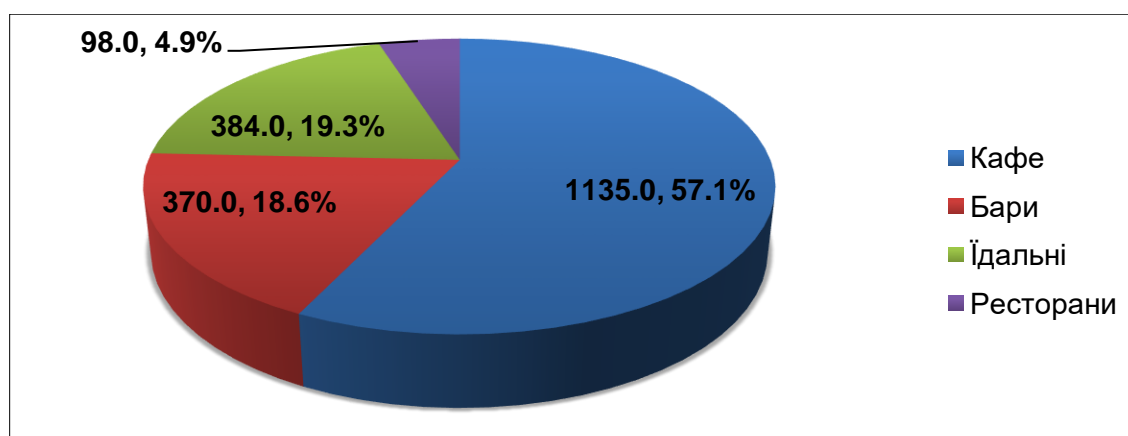

Рис. 2.30. Структура закладів громадського харчування міста Харків у 2015 р. (побудовано автором за даними [118; 165])

У місті Харків, де сконцентровано майже 54 % населення області, на розміщення об'єктів громадського харчування впливають густота населення, розташування виробничих підприємств, адміністративних, соціально-культурних, навчальних закладів тощо [150].

В територіальному аспекті найгірше забезпечені закладами громадського харчування Барвінківський, Ізюмський, Зачепилівський, Борівський, Дворічанський, Печенізький, Первомайський, Коломацький райони (рис. 2.29).

Ці райони характеризується найменшою кількістю населених пунктів, незначною чисельністю населення та переважанням сільських жителів і, як наслідок, низьким попитом на заклади громадського харчування.

У 824-х населених пунктах Харківської області із чисельністю населення менше 100 осіб заклади роздрібної торгівлі та громадського харчування відсутні [118]. Також у деяких сільських населених пунктах з низькою чисельністю населення здійснюється пересувна торговельна діяльність. Зокрема, пересувне торговельне обслуговування здійснюється в Балаклійському, Барвінківському, Борівському, Близнюківському, Великобурлуцькому, Дворічанському, Коломацькому, Краснокутському, Первомайському районах. Пересувне торговельне обслуговування в даних районах реалізовується акціонерним товариством «Балаклійське ХПП» та ДП «Укрпошта» та окремими приватними підприємцями декілька разів на тиждень [118].

Таким чином, територіальна структура системи торговельного обслуговування населення Харківської області характеризується просторовою диференціацією забезпеченості населення закладами роздрібної торгівлі і ресторанного господарства, концентрацією більшості з них в місті Харкові та містах обласного значення, а також у Харківському, Дергачівському, Балаклійському, Красноградському, Вовчанському, Валківському та Зміївському районах, що пов'язано з особливостями системи розселення регіону, вигідним транспортно-географічним положенням, розвитком соціальної інфраструктури, купівельною спроможністю населення тощо.

2.4. Фактори формування й розвитку системи торговельного обслуговування населення Харківської області

На формування й розвиток системи торговельного обслуговування населення регіону впливає цілий ряд факторів – нормативно-правові, організаційно-управлінські, соціально-демографічні, розселенські (екістичні), соціально-економічні, транспортні, історико-географічні, природно-

географічні та деякі інші [17, 72, 184] (рис. 2.31).

нормативно-правові (формують нормативно-правову основу системи торговельного обслуговування населення регіону на основі системи законних і підзаконних актів та включають якість і стабільність законодавчої бази в області торговельної діяльності, захисту прав власності, захисту інтересів підприємців, монополізації, законності і правопорядку тощо)
організаційно-управлінські (здійснюють вплив через інституційно-управлінські та інституційно-організаційні зміни в системі торговельного обслуговування населення, сприяючи чи, навпаки, ускладнюючи здійснення торговельної діяльності)
соціально-демографічні (характеризують чисельність населення та його динаміку; демографічні процеси - народжуваність, смертність, природний приріст; статеву-вікову структуру; шлюбність і розлучуваність; сімейний склад населення; міграційний рух населення; склад населення - національний, релігійний, професійний, за рівнем освіти тощо, що впливають на попит населення на ті чи інші товари і послуги, відмінності у споживанні благ і послуг)
розселенські (екістичні) (система розселення - сільська чи міська, розмір, статус та спеціалізація населеного пункту визначають кількість торговельних підприємств, їх спектр (чим більша чисельність жителів певного населеного пункту, тим ширшим асортиментом товарів представлена торгівля), в цілому формують територіальну організацію торгівлі регіону)
соціально-економічні (на розвиток торговельного обслуговування населення впливає рівень ВВП на душу населення, рівень та якість життя, зокрема, доходи населення, від яких залежить купівельна спроможність людей, обсяг інвестицій, у т.ч. в торгівлю та ресторанне обслуговування, рівень розвитку економіки регіону, місце регіону в географічному поділі праці, рівень зареєстрованого безробіття тощо)
екологічні (опосередковано впливають на систему торговельного обслуговування населення регіону через те, що екологічно несприятливі території є непривабливими для населення і туристів, що, в свою чергу, впливає на розвиненість та обсяги діяльності мережі закладів торгівлі і ресторанного обслуговування)
транспортні (вигідність транспортно-географічного положення, наявність транспортних магістралей, частота пасажирських перевезень впливають на транспортну, вартісну та часову доступність населення до об'єктів торгівлі)
історико-географічні (сучасна територіальна, компонентна, функціональна структура системи торговельного обслуговування населення регіону залежать від особливостей історичних процесів на певній території, особливостей її заселення, формування господарського комплексу тощо, що призводило до формування торговельних об'єктів навколо різних підприємств)
природно-географічні (здійснюють опосередкований вплив, оскільки впливають на розселення населення, рівень розвитку та спеціалізацію економіки регіону тощо)
політичні (політична ситуація в країні, країнах-сусідах та світі, міждержавні відносини з іншими країнами впливають на наявність у регіоні торговельних закладів інших держав)

Рис. 2.31. Фактори формування й розвитку системи торговельного обслуговування населення регіону (побудовано автором)

Аналіз чинників, які впливають на формування й розвиток системи торговельного обслуговування населення Харківської області, було здійснено на основі факторного аналізу за методикою, описаною в підрозділі 1.4. З урахуванням наявності та доступності статистичної інформації для дослідження було відібрано 91 показників, що відображають демографічні, економічні, соціальні та екологічні характеристики адміністративно-територіальних одиниць Харківської області в 2015 р.

З метою визначення оптимальної кількості факторів було здійснено обчислення дисперсії кожного з факторів (табл. Д.1, додаток Д). За критерієм Кайзера в 2015 р. виділяється 11 факторів формування й розвитку системи торговельного обслуговування населення Харківської області, за кумулятивним відсотком – 3 фактори (табл. Д.1, додаток Д), за критерієм «кам'янистого осипу» Кеттеля – 4-5 факторів (рис. 2.32).

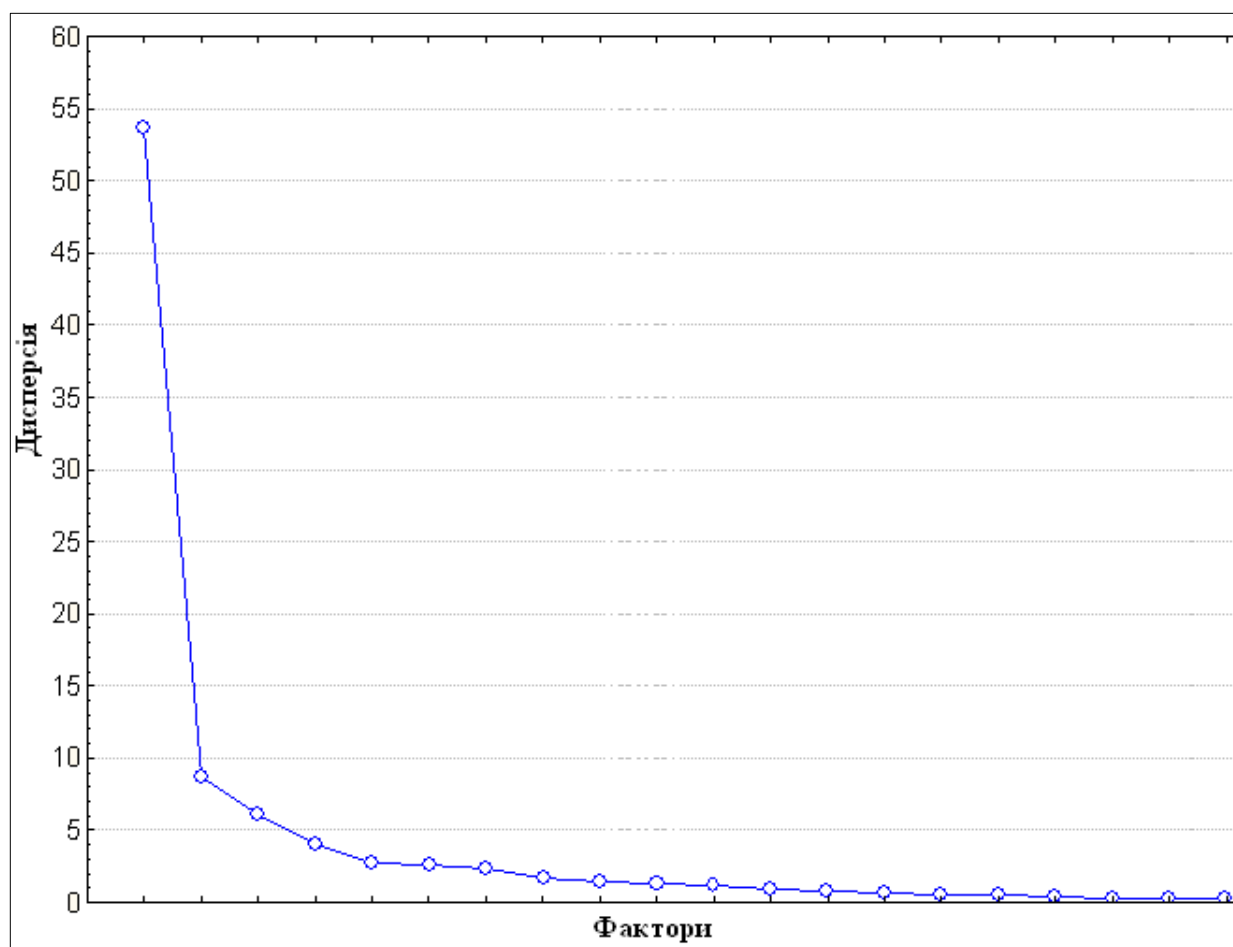

Рис. 2.32. Графік дисперсії («кам'яного осипу») факторів формування й розвитку системи торговельного обслуговування населення Харківської області в 2015 р.

Отже, будемо вважати, що на формування й розвиток системи торговельного обслуговування населення Харківської області в 2015 р. найбільший вплив здійснювали 5 факторів.

У результаті варімаксного обернення осей координат було отримано матрицю факторних навантажень (табл. Д.2, додаток Д). На основі значень факторних навантажень встановлено зміст факторів, що впливали на формування й розвиток системи торговельного обслуговування населення Харківської області в 2015 р. В ході аналізу результатів розрахунків було встановлено, що 23 із 91-єї змінної мають факторні навантаження, менші за порогові, тому вони не враховувались. Враховуючи частку дисперсії, вважаємо головними перші два фактори (на 1-й фактор припадає 51,8 % загальної дисперсії вихідних даних; на 2-й – 9,9 %). Інтерпретація результатів факторного аналізу дала можливість визначити наступні гіпотетичні фактори:

- 1) *соціально-економічний* (52 показники (табл. Д.2, додаток Д));
- 2) *аграрно-розселенський* (аграрно-екістичний) (площа території, км²; питома вага міського населення, %; питома вага сільського населення, %; кількість чоловіків у розрахунку на 1000 жінок, осіб; кількість сіл, одиниць; площа сільськогосподарських угідь, на кінець року, тис. га; реалізація зернових та зернобобових культур сільськогосподарськими підприємствами, т; реалізація насіння соняшнику сільськогосподарськими підприємствами, т);
- 3) *житлово-торговельний* (кількість селищ міського типу, одиниць; прийняття в експлуатацію житла в розрахунку на 1000 населення, м²; обсяг реалізованої продукції (товарів, послуг) у відпускних цінах підприємств (без ПДВ та акцизу) на одну особу, грн.);
- 4) *соціально-демографічний* (загальний коефіцієнт смертності населення, ‰; коефіцієнт природного приросту (скорочення) населення, ‰; кількість пенсіонерів на 1000 населення, ‰);
- 5) *екологічний* (обсяги викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря від стаціонарних джерел забруднення у розрахунку на одну особу, кг; наявність відходів, на кінець року, т).

Останній рядок у табл. Д.2 (додаток Д) вказує на силу впливу факторів. Так, числові значення $\sim 0,5692$, $\sim 0,1087$, $\sim 0,0598$, $\sim 0,0468$, $\sim 0,0420$ відповідають 56,9 %, 10,9 %, 6,0 %, 4,7 % та 4,2 % від загальної дисперсії.

За результатами факторного аналізу були обчислені значення факторів у розрізі міст і районів Харківської області в 2015 р., тобто факторні ваги (табл. Д.3, додаток Д). На рис. Д.1-Д.5 (додаток Д) представлені графіки Парето розподілу міст і районів Харківської області за кожним з основних визначених факторів у 2015 р.

Значення діючих факторів суттєво диференційовані по території регіону, про що свідчать картосхеми (рис. 2.33-2.37). При цьому впорядковані просторові структури не спостерігаються.

Найбільший дієвий вплив соціально-економічного фактору спостерігається в місті Харків та Харківському районі (рис. Д.1 у додатку Д, рис. 2.33), що пояснюється найбільшою концентрацією в обласному центрі та навколо нього об'єктів соціально-економічної діяльності, а також у промислово розвиненому Балаклійському районі. Великі значення цього фактору характерні також для інших районів, розташованих навколо Харкова (Вовчанського, Зміївського, Дергачівського), та районів, на території яких розташовані міста обласного підпорядкування (Ізюмського, Первомайського, Куп'янського). Периферійні райони та міста з несприятливими соціально-економічними показниками не мають розгалуженої мережі торговельних об'єктів і закладів ресторанного господарства.

Аграрно-розселенський фактор є оберненим та найсильніше проявляється в містах обласного підпорядкування та високоурбанізованих районах (рис. Д.2 у додатку Д, рис. 2.34), оскільки найрозвиненішу систему торговельного обслуговування населення мають міста та райони з переважанням міського населення (міста Ізюм, Чугуїв, Куп'янськ, Лозова, Первомайськ, Люботин, Харків, Печенізький і Дергачівський райони та інші).

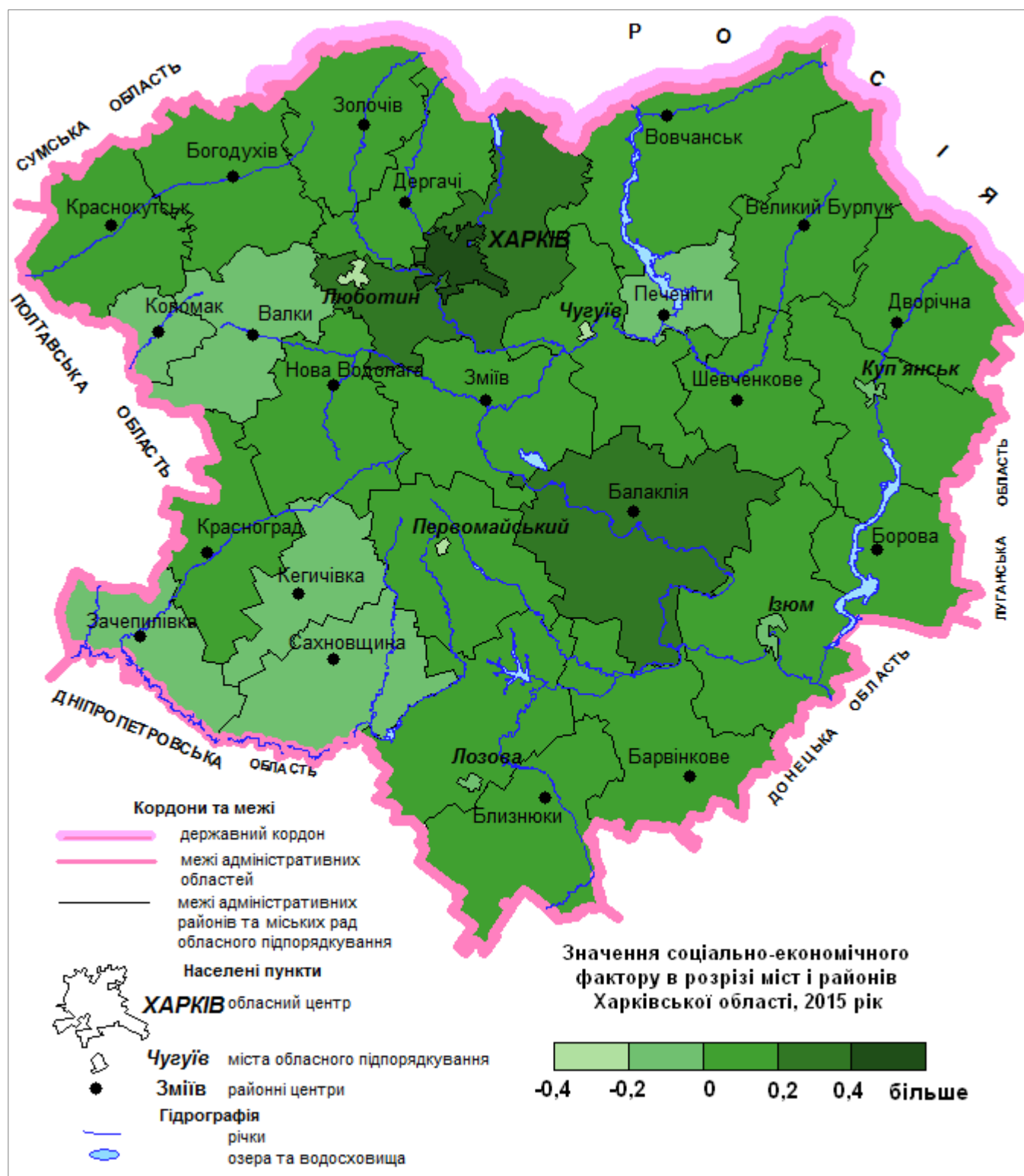

Рис. 2.33. Значення соціально-економічного фактору в розрізі міст і районів Харківської області в 2015 р.
(побудовано автором за результатами факторного аналізу)

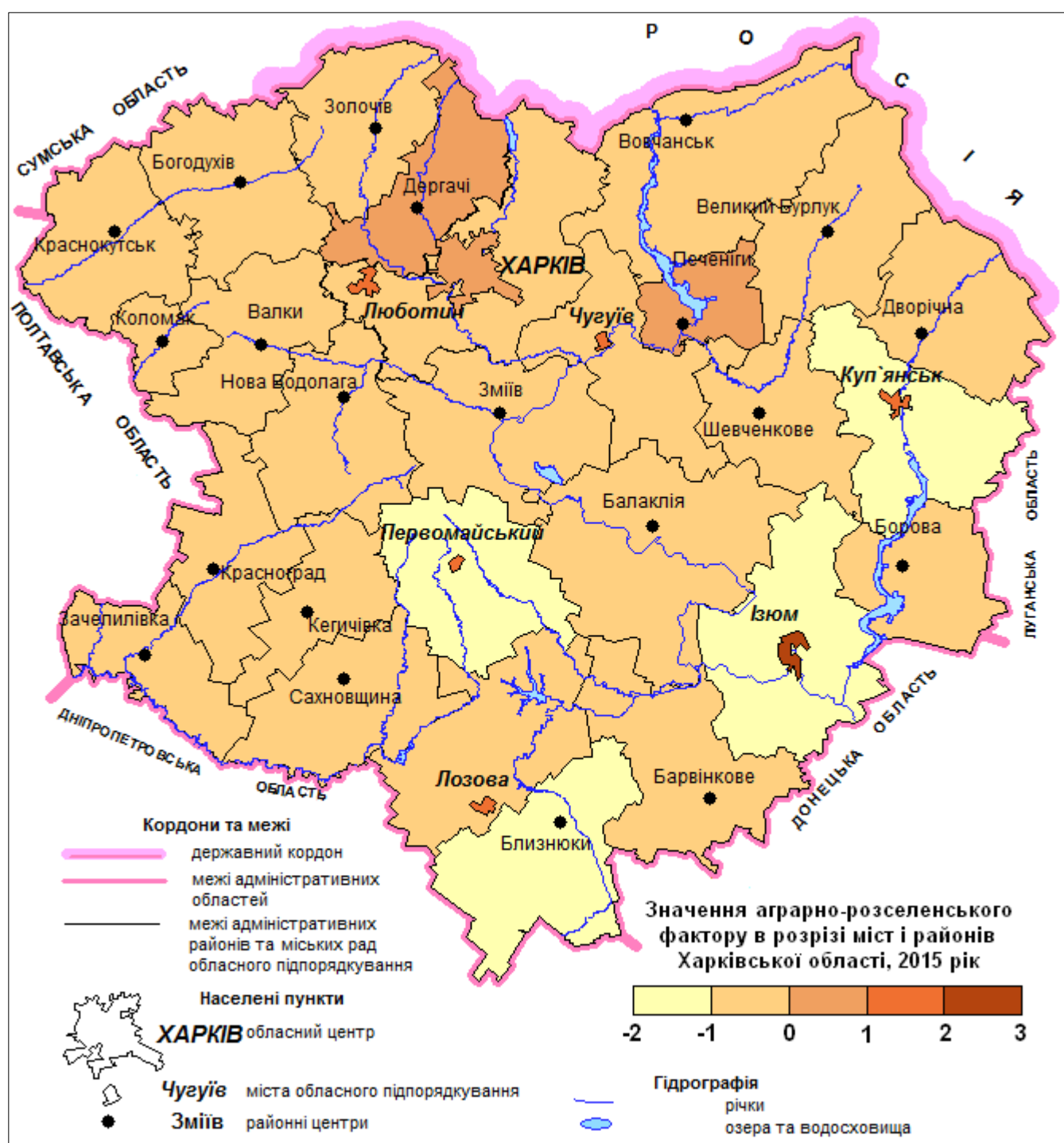

Рис. 2.34. Значення аграрно-розселенського (аграрно-екістичного) фактору в розрізі міст і районів Харківської області в 2015 р.
(побудовано автором за результатами факторного аналізу)

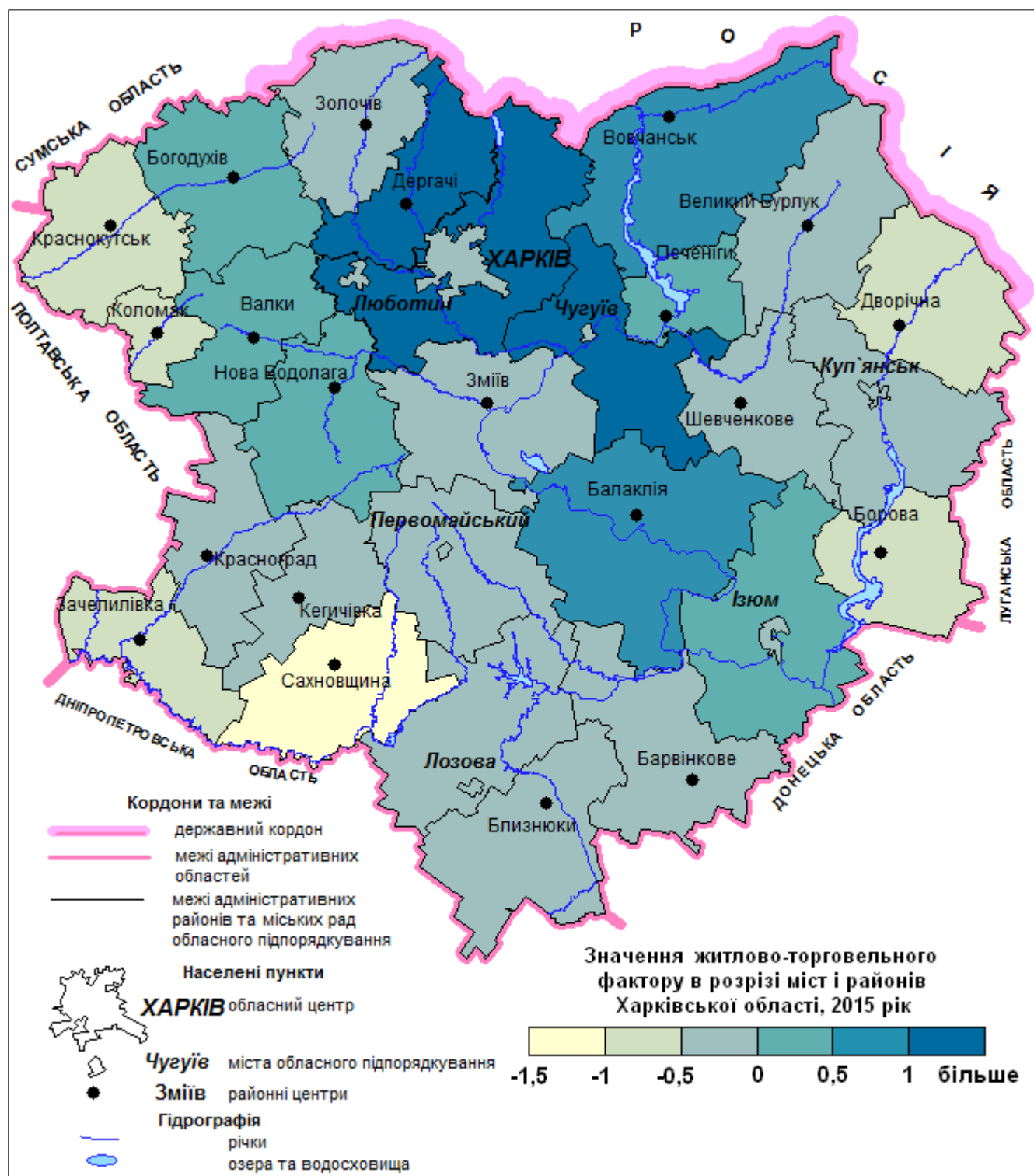

Рис. 2.35. Значення житлово-торговельного фактору в розрізі міст і районів Харківської області в 2015 р.
(побудовано автором за результатами факторного аналізу)

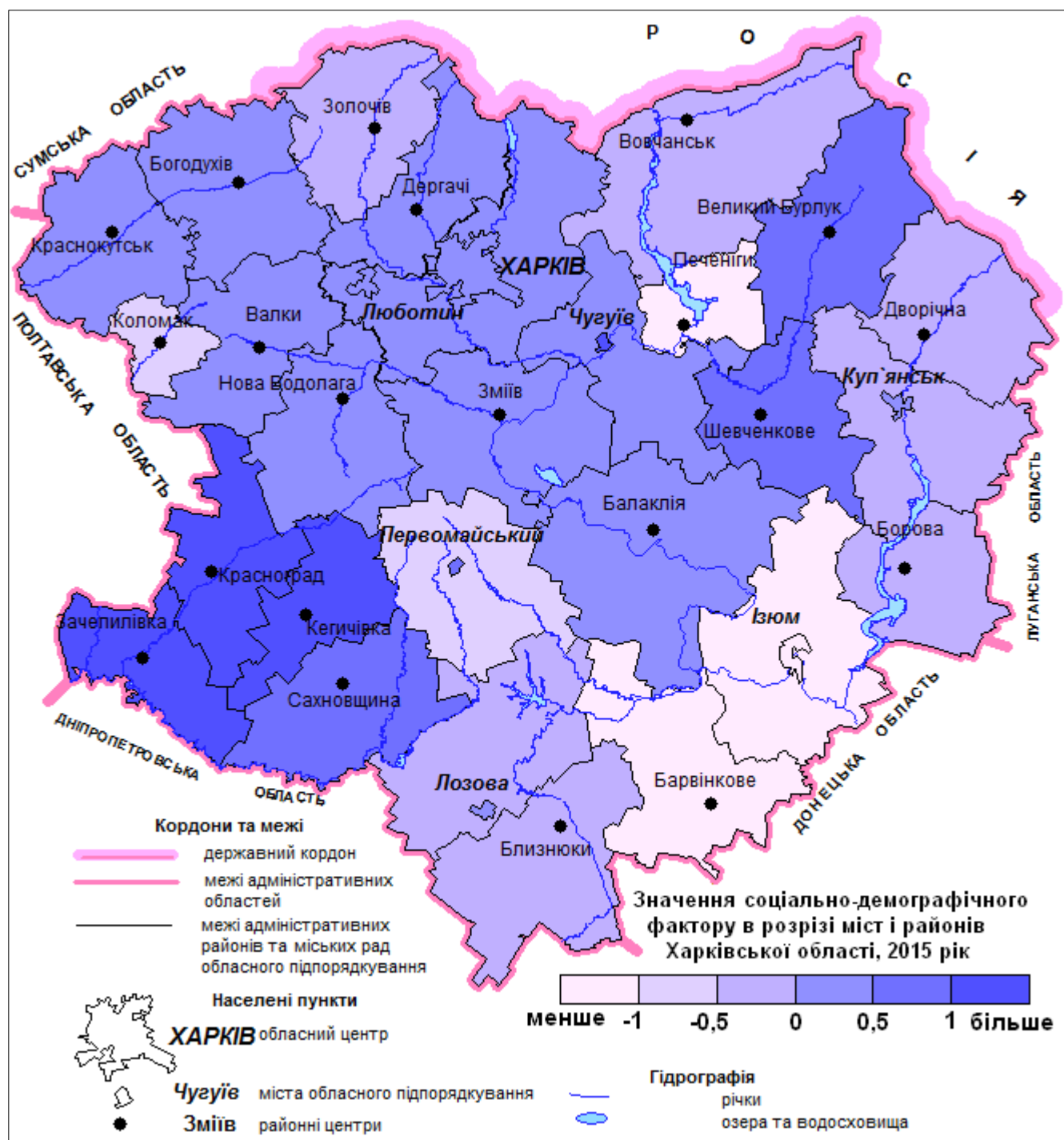

Рис. 2.36. Значення соціально-демографічного фактору в розрізі міст і районів Харківської області в 2015 р.
(побудовано автором за результатами факторного аналізу)

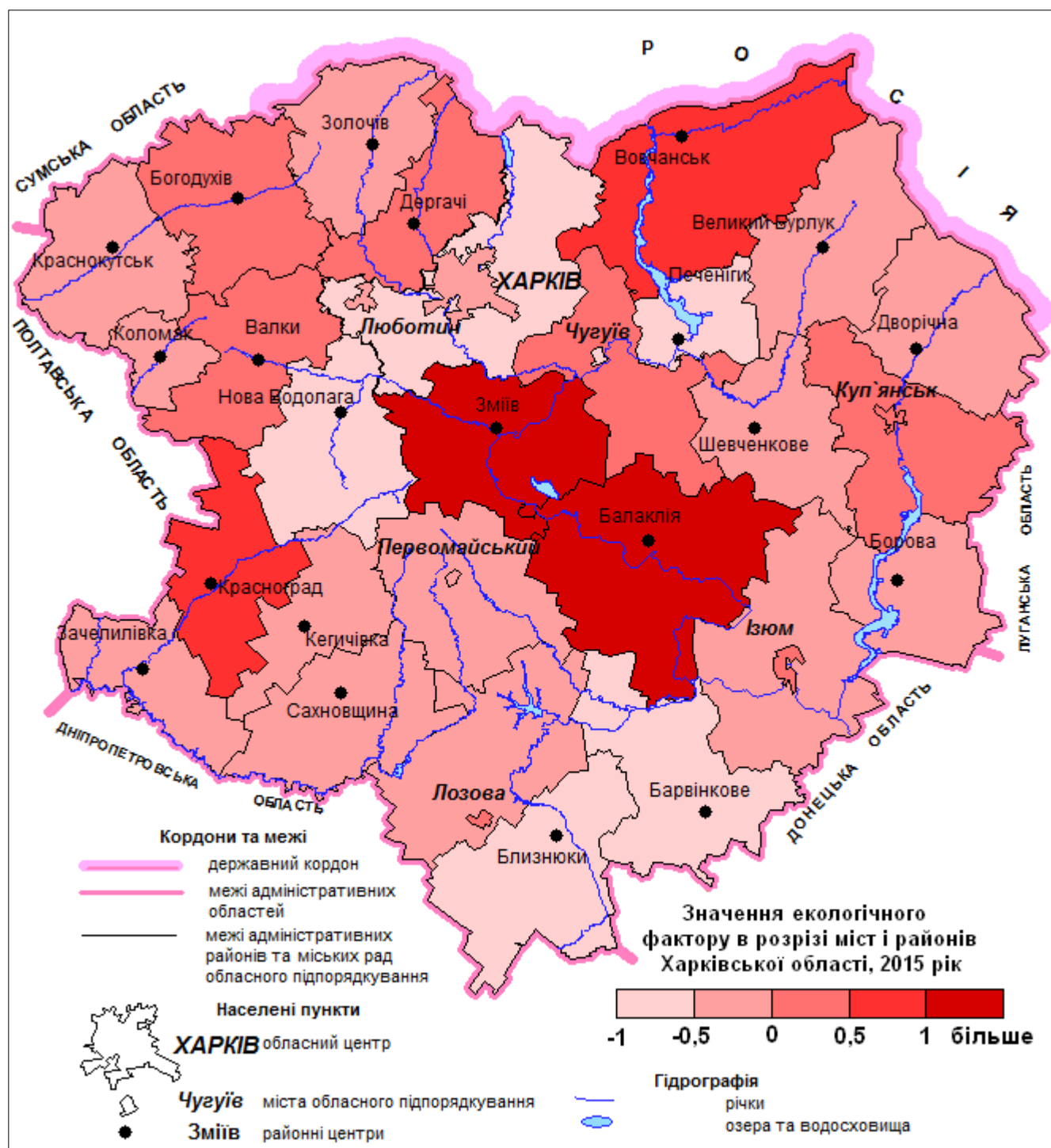

Рис. 2.37. Значення екологічного фактору в розрізі міст і районів Харківської області в 2015 р.
(побудовано автором за результатами факторного аналізу)

Дія житлово-торговельного фактору найбільший вплив має в районах, розташованих навколо Харкова, – Харківському, Дергачівському, Чугуївському, Вовчанському. Це райони, які складають приміську зону обласного центру, і в результаті субурбанізаційних процесів є привабливими

для переїзду населення на постійне місце проживання, побудови або купівлі житла, відкриття власної справи, аренди приміщень тощо (рис. Д.3 у додатку Д, рис. 2.35).

Соціально-демографічний фактор найсильніше проявляється в містах і районах з відносно сприятливою демографічною ситуацією, високою питомою вагою населення основної вікової групи (15-64 років) і в той же час малою часткою людей похилого віку (65 років і старше), що, з одного боку, забезпечує високий працересурсний потенціал території, а з іншого – обумовлює невелике демографічне навантаження на людей працездатного віку (рис. Д.4 у додатку Д, рис. 2.36).

Найсуттєвіша дія екологічного фактору проявляється в районах і містах, в яких діють екологічно «брудні» промислові підприємства, – Зміївському, Балаклійському, Красноградському, Вовчанському районах, містах Лозова, Ізюм, Куп'янськ (рис. Д.5 у додатку Д, рис. 2.37).

Всі виділені фактори формування й розвитку системи торговельного обслуговування населення Харківської області (соціально-економічний, аграрно-розселенський, житлово-торговельний, соціально-демографічний, екологічний) за напрямом впливу є внутрішніми, тобто демонструють яким чином соціальні, економічні, демографічні та екологічні характеристики міст і районів регіону впливають на систему торговельного обслуговування населення. У той же час, на сьогоднішній день надзвичайної важливості набувають зовнішні фактори, особливо сусідство Харківської області з зоною проведення антитерористичної операції Донбасу, і навіть входження цілого ряду населених пунктів регіону до неї (місто Ізюм та весь Ізюмський район у складі 60-ти сіл) [138].

У зв'язку з цим доцільно провести подібне дослідження факторів формування й розвитку системи торговельного обслуговування населення Харківської області в 2013 р. і порівняти отримані результати з 2015 р. Ці два роки – 2013 р. і 2015 р. – можна вважати реперними, оскільки вони демонструють, як на показники формування й розвитку системи торговельного

обслуговування населення Харківської області вплинуло загострення ситуації на Донбасі.

За критерієм Кайзера в 2013 р. виділяється 10 факторів формування й розвитку системи торговельного обслуговування населення Харківської області, за кумулятивним відсотком – 3 фактори (табл. Д.4, додаток Д), за критерієм «кам'янистого осипу» Кеттеля – 5 факторів (рис. 2.38).

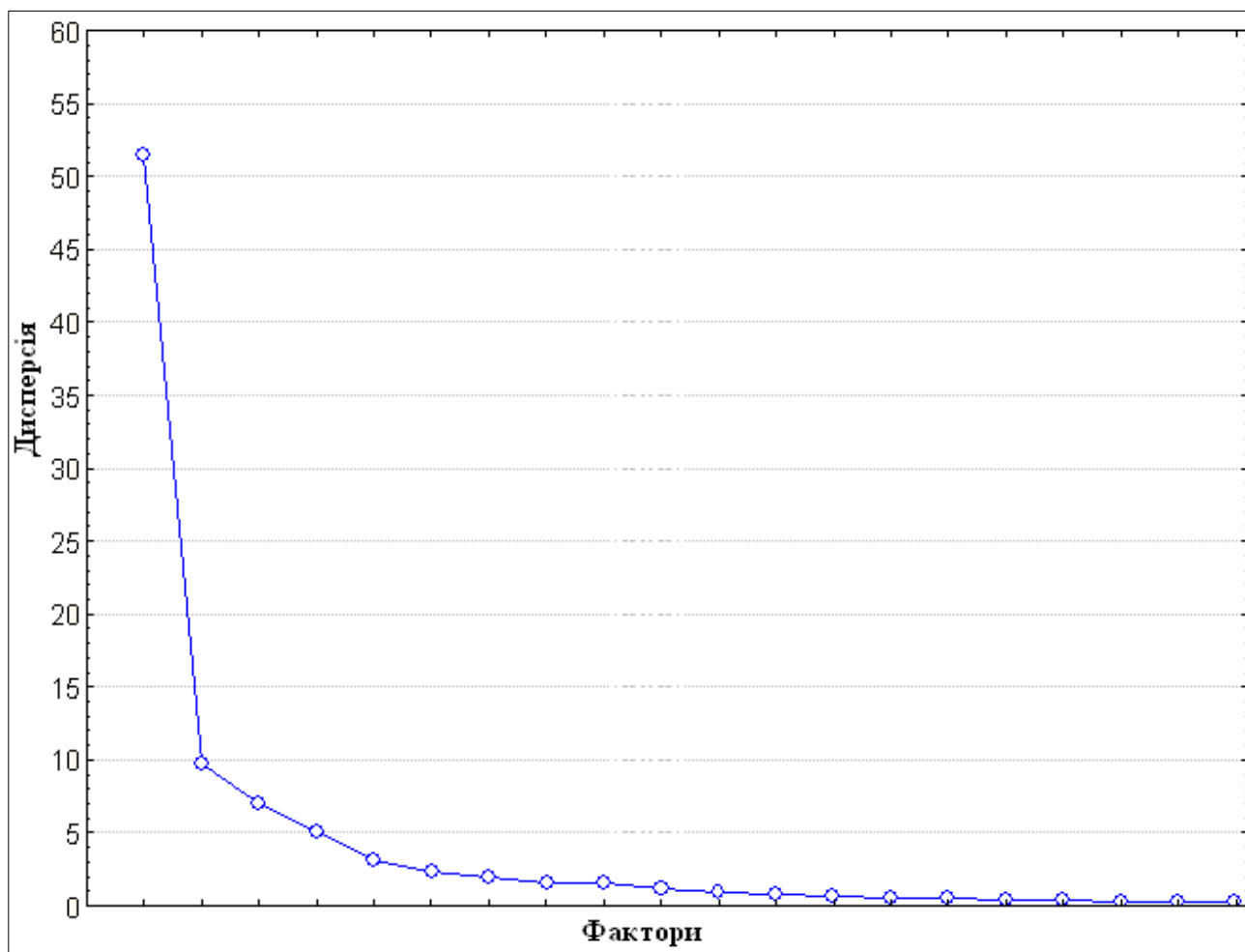

Рис. 2.38. Графік дисперсії («кам'яного осипу») факторів формування й розвитку системи торговельного обслуговування населення Харківської області у 2013 р.

Отже, будемо вважати, що на формування й розвиток системи торговельного обслуговування населення Харківської області в 2013 р. найбільший вплив здійснювали 5 факторів. Матриця факторних навантажень представлена в табл. Д.5 (додаток Д).

В ході аналізу результатів розрахунків було встановлено, що 21 із 91-єї

змінної мають факторні навантаження, менші за порогові, тому вони не враховувались. Враховуючи частку дисперсії, вважаємо головними перші два фактори (на 1-й фактор припадає 49,8 % загальної дисперсії вихідних даних; на 2-й – 10,3 %). Інтерпретація результатів факторного аналізу дала можливість визначити наступні гіпотетичні фактори:

- 1) *соціально-економічний* (49 показників (табл. Д.5, додаток Д));
- 2) *аграрно-розселенський* (аграрно-екістичний) (площа території, км²; питома вага міського населення, %; питома вага сільського населення, %; кількість сіл, одиниць; розлучуваність населення, ‰; площа сільськогосподарських угідь, на кінець року, тис. га; реалізація зернових та зернобобових культур сільськогосподарськими підприємствами, т; реалізація насіння соняшнику сільськогосподарськими підприємствами, т);
- 3) *еколого-рекреаційний* (кількість санаторіїв та пансіонатів з лікуванням, будинків та пансіонатів відпочинку, закладів; обсяги викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря від стаціонарних джерел та пересувних джерел, тис. т; обсяги викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря від стаціонарних джерел забруднення в розрахунку на одну особу, кг; наявність відходів, на кінець року, т; утворення відходів, т);
- 4) *житлово-фінансовий* (кількість селищ міського типу, одиниць; прийняття в експлуатацію житла в розрахунку на 1000 населення, м²; обсяг реалізованої продукції (товарів, послуг) у відпускних цінах підприємств (без ПДВ та акцизу) на одну особу, грн.; фінансові результати до оподаткування, тис. грн.);
- 5) *соціально-демографічний* (коефіцієнт природного приросту (скорочення) населення, ‰; чисельність населення віком 65 років і більше, осіб; забезпеченість населення житлом, у середньому на одну особу, м² загальної площі).

Силу впливу факторів на формування й розвиток системи торговельного обслуговування населення регіону демонструють наступні показники: 54,7 %, 11,3 %, 6,8 %, 6,6 % та 4,5 % від загальної дисперсії.

Отже, порівняння результатів аналізу факторів формування й розвитку системи торговельного обслуговування населення Харківської області в 2013 р. та 2015 р. дозволяє зробити наступні висновки:

1) кількість факторів не змінилася, проте дещо змінився їх зміст, що дозволило по-різному інтерпретувати деякі з них (в 2013 р. – житлово-фінансовий, а в 2015 р. – житлово-торговельний; в 2013 р. – еколого-рекреаційний, а в 2015 р. – екологічний);

2) змінилася сила впливу факторів на формування й розвиток системи торговельного обслуговування населення регіону: в порівнянні з 2013 р., у 2015 р. збільшилася сила впливу соціально-економічного (з 54,7 % до 56,9 % від загальної дисперсії) та соціально-демографічного (з 4,5 % до 4,7 %) факторів; в той же час зменшився вплив аграрно-розселенського (з 11,3 % до 10,9 %), екологічного (з 6,8 % до 4,2 %) та житлово-торговельного (з 6,6 % до 6,0 %) факторів.

За результатами факторного аналізу були обчислені значення факторів у розрізі міст і районів Харківської області в 2013 р., тобто факторні ваги (табл. Д.6, додаток Д).

На рис. Д.6-Д.10 представлені графіки Парето розподілу міст і районів Харківської області за кожним з основних визначених факторів у 2013 р.

Значення діючих факторів суттєво диференційовані по території регіону, про що свідчать картосхеми (рис. 2.39-2.43). При цьому впорядковані просторові структури не спостерігаються.

Специфіку впливу зовнішніх і внутрішніх факторів на формування й розвиток системи торговельного обслуговування населення Харківської області в 2015 р. можна визначити, порівнявши результати факторного аналізу Харківської області та України.

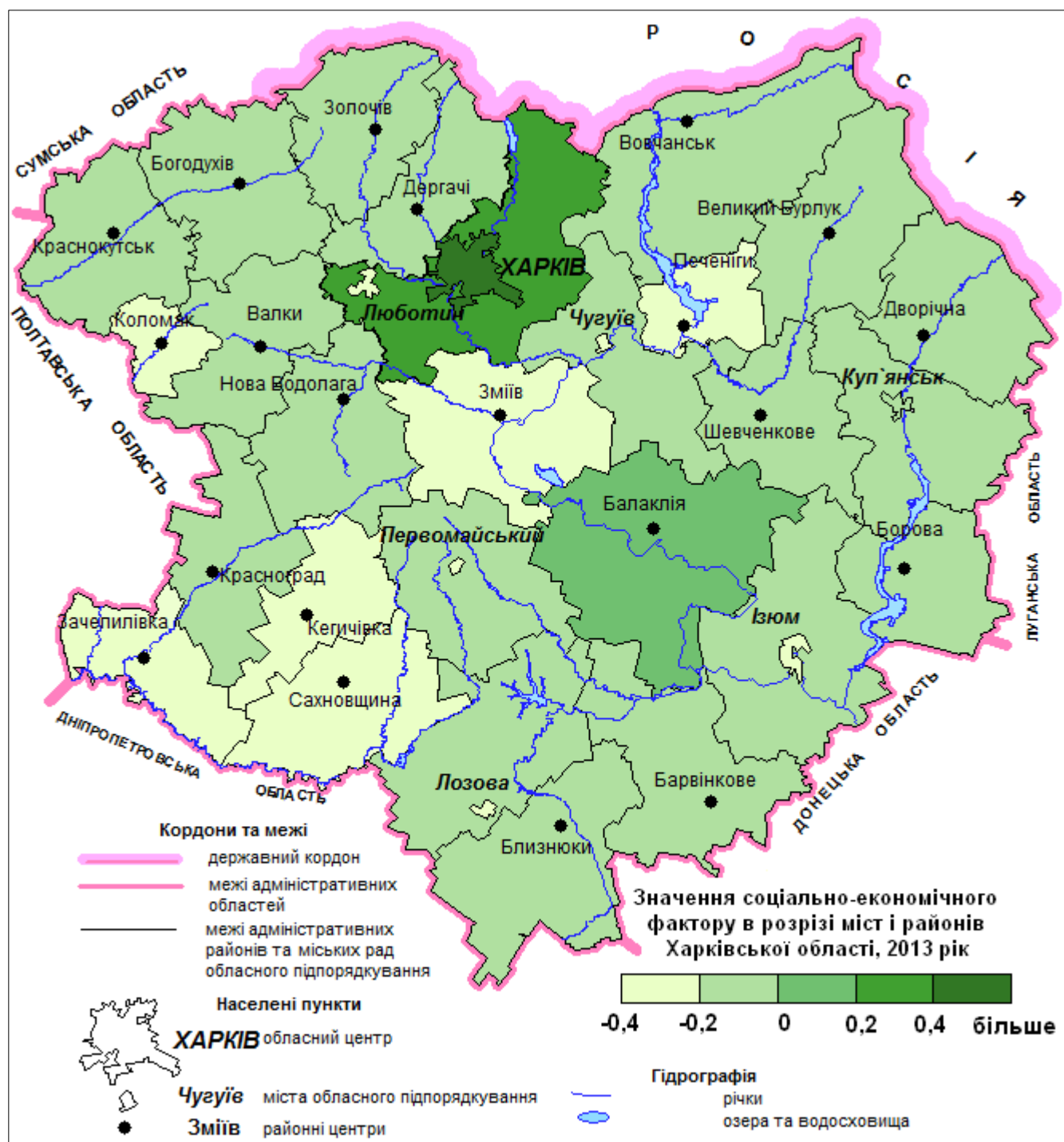

Рис. 2.39. Значення соціально-економічного фактору в розрізі міст і районів Харківської області в 2013 р.
(побудовано автором за результатами факторного аналізу)

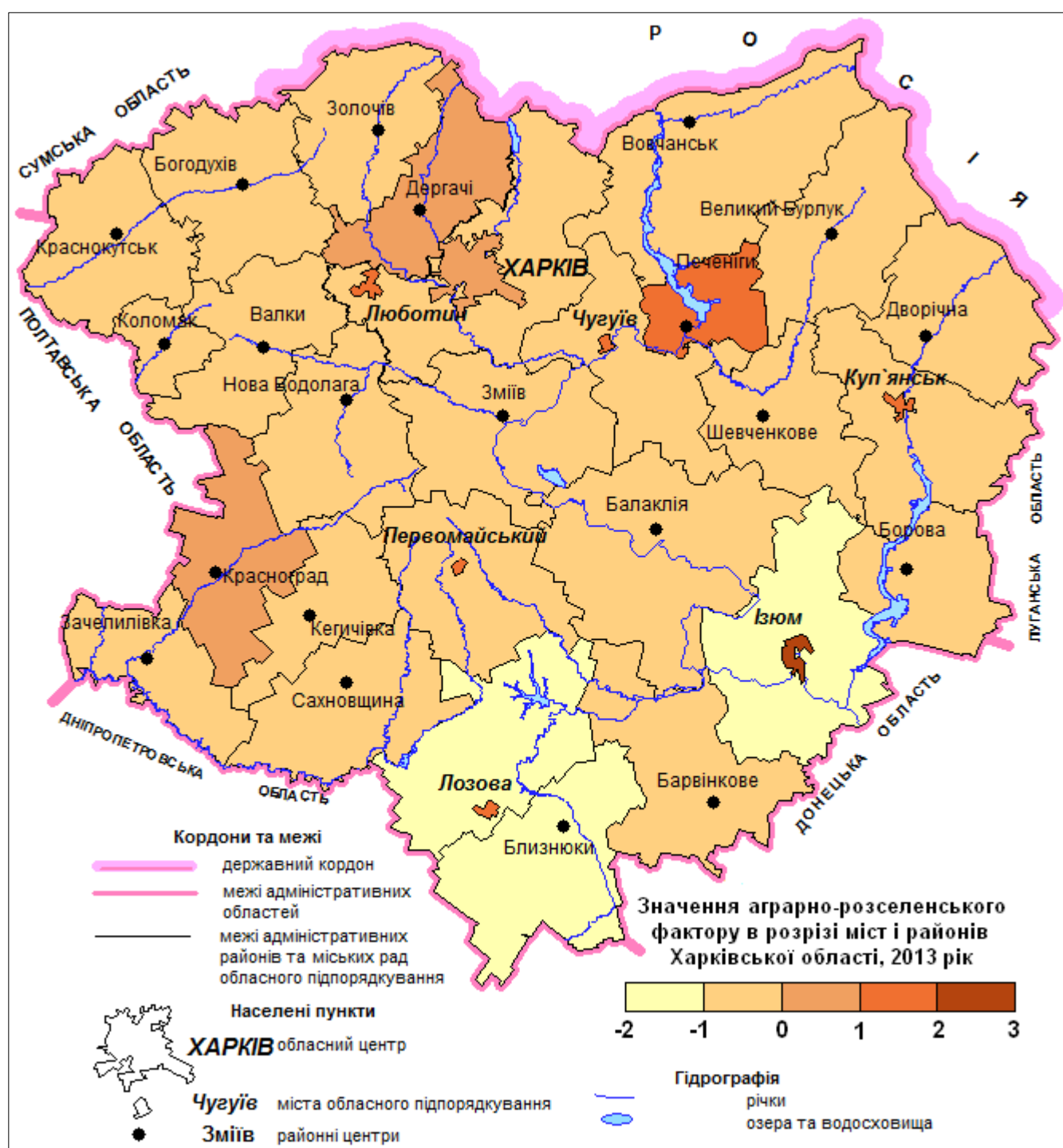

Рис. 2.40. Значення аграрно-розселенського (аграрно-екістичного) фактору в розрізі міст в районів Харківської області в 2013 р. (побудовано автором за результатами факторного аналізу)

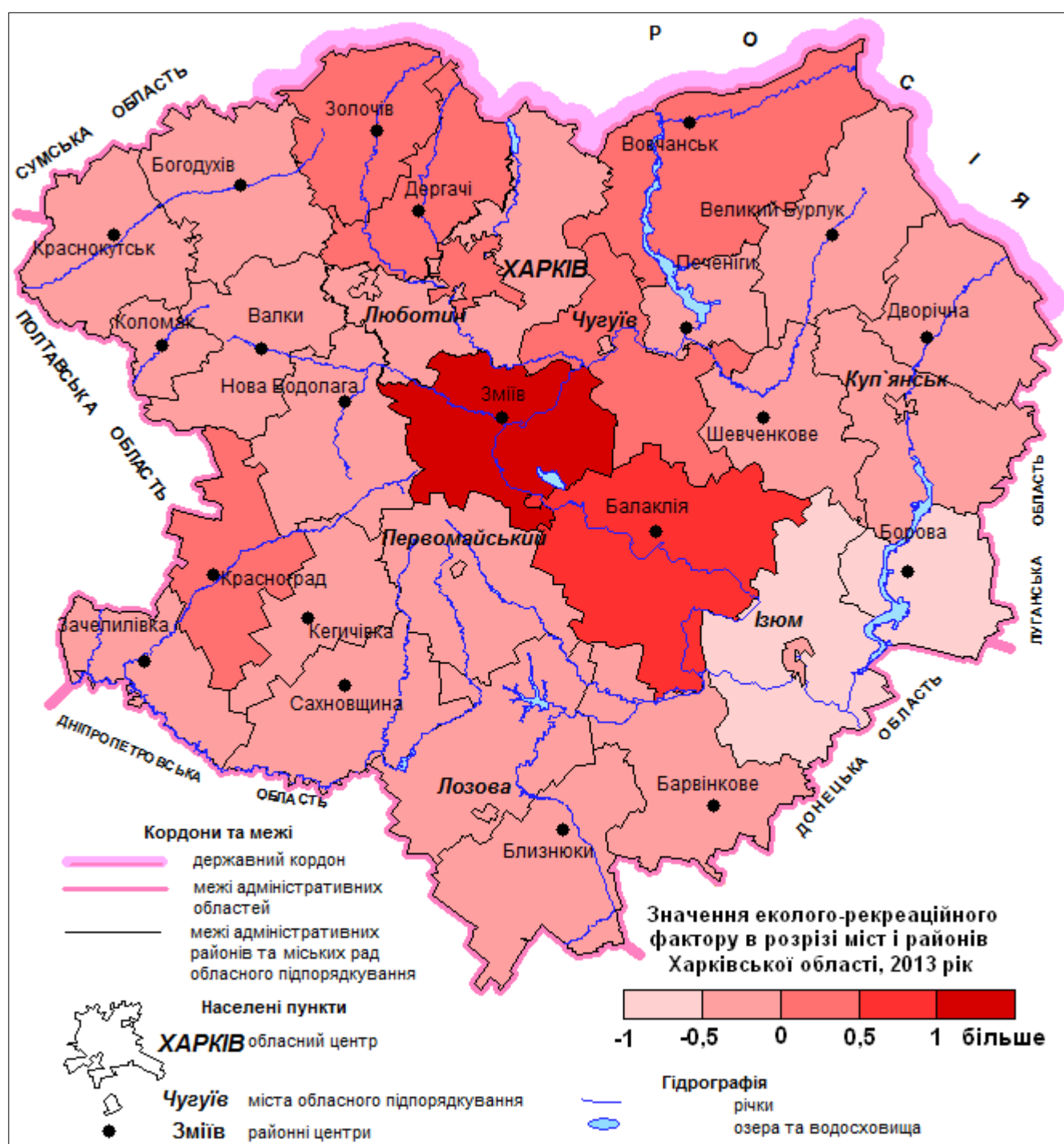

Рис. 2.41. Значення еколого-рекреаційного фактору в розрізі міст і районів Харківської області в 2013 р.
(побудовано автором за результатами факторного аналізу)

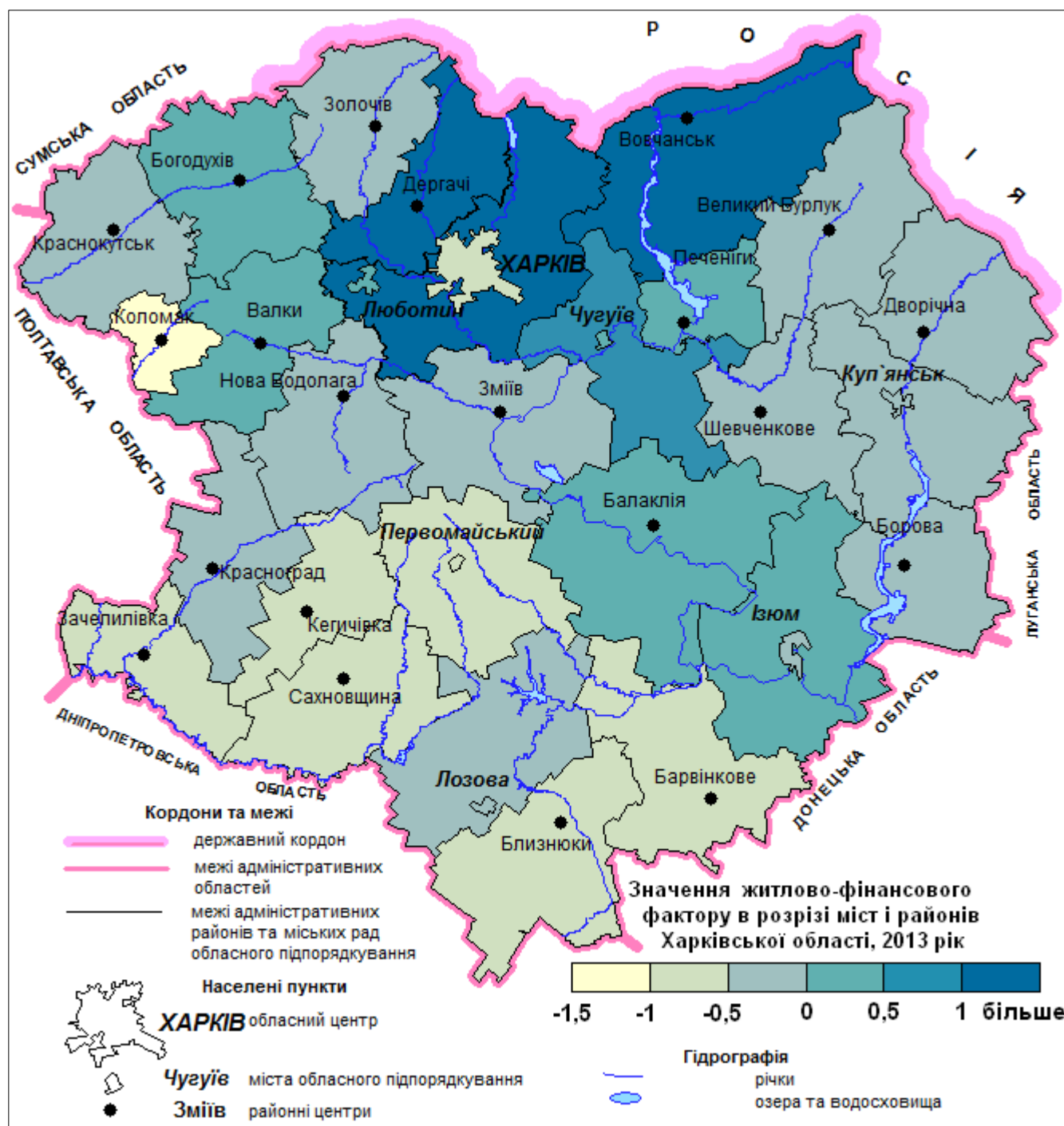

Рис. 2.42. Значення житлово-фінансового фактору в розрізі міст і районів Харківської області в 2013 р.
(побудовано автором за результатами факторного аналізу)

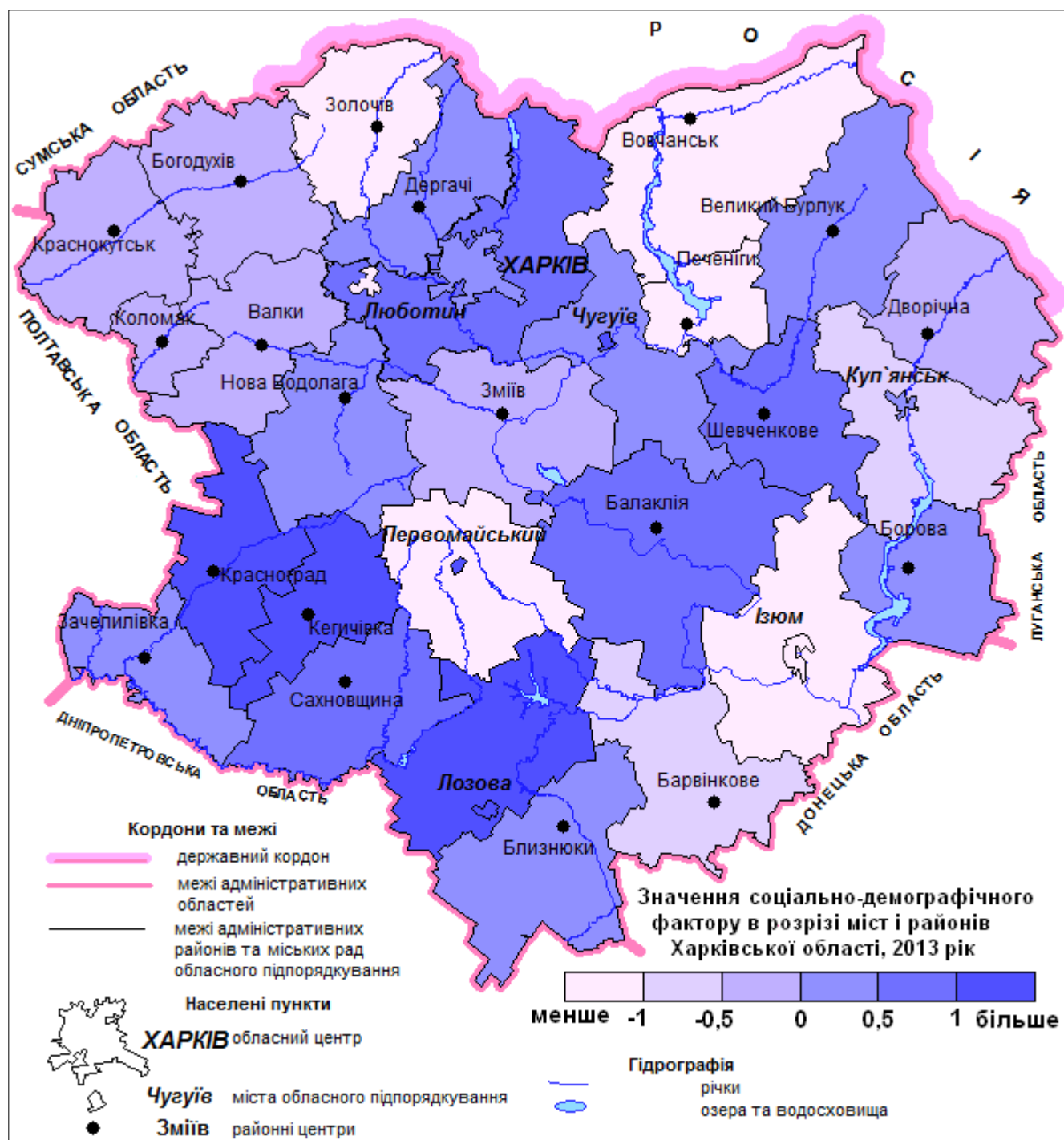

Рис. 2.43. Значення соціально-демографічного фактору в розрізі міст і районів Харківської області в 2013 р.
(побудовано автором за результатами факторного аналізу)

У зв'язку з цим доцільно провести подібне дослідження факторів формування й розвитку системи торговельного обслуговування населення України, використавши ті ж самі статистичні показники, що й по Харківській області (тільки 2 показники у зв'язку з відсутністю інформації були замінені на

близькі до них – замість рентабельності всієї діяльності підприємств взятий показник валового регіонального продукту в розрахунку на одну особу, а замість кількості потерпілих від нещасних випадків, які призвели до втрати працездатності на 1 робочий день чи більше, та від нещасних випадків зі смертельним наслідком – кількість вперше визнаних інвалідів, постраждалих від зовнішніх причин).

За критерієм Кайзера в 2015 р. виділяється 10 факторів формування й розвитку системи торговельного обслуговування населення України, за кумулятивним відсотком – 3 фактори (табл. Д.7, додаток Д), за критерієм «кам'янистого осипу» Кеттеля – 7 факторів (рис. 2.44).

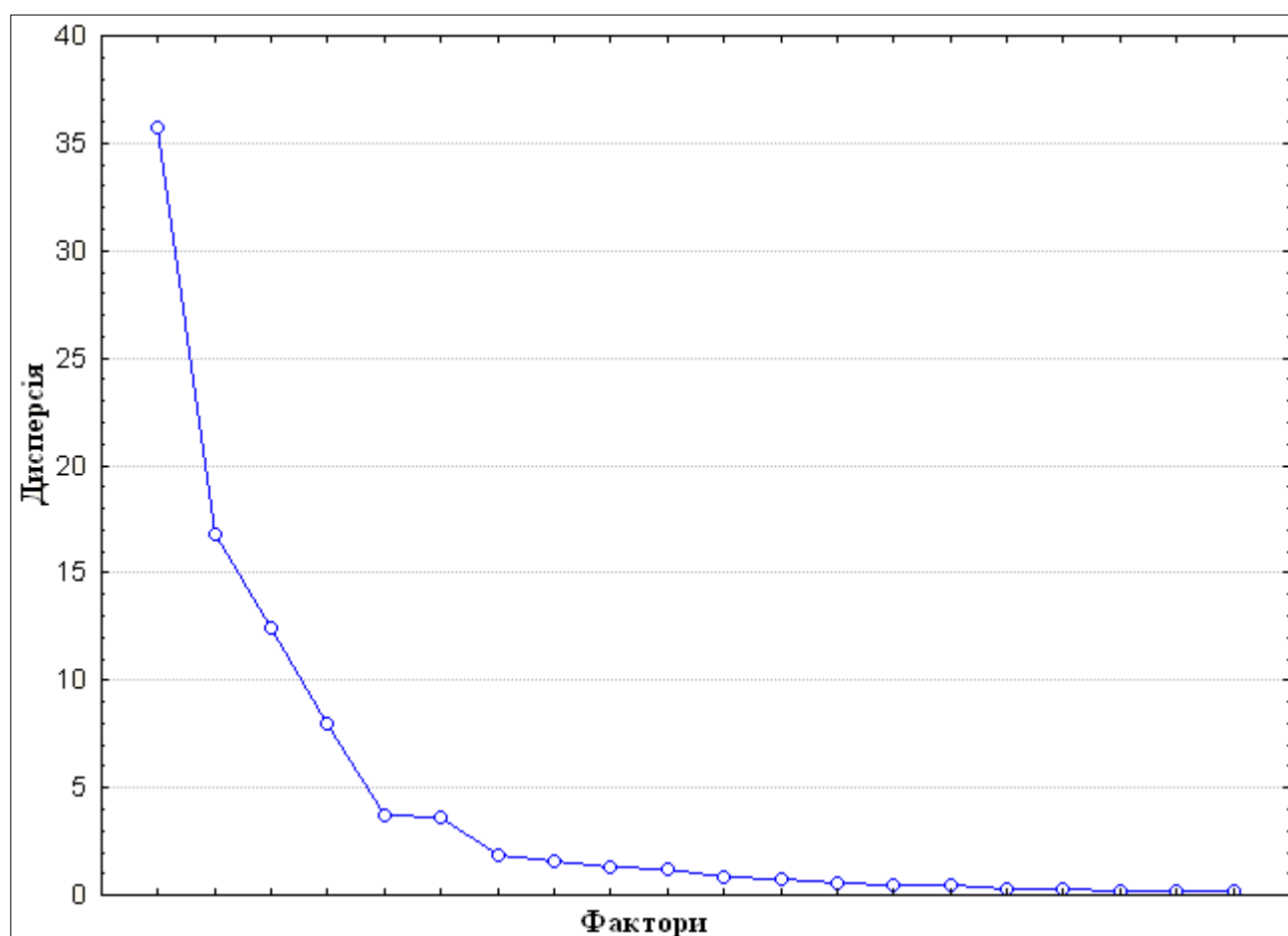

Рис. 2.44. Графік дисперсії («кам'яного осипу») факторів формування й розвитку системи торговельного обслуговування населення України, 2015 р.

Отже, будемо вважати, що на формування й розвиток системи торговельного обслуговування населення України в 2015 р. найбільший вплив

здійснювали 7 факторів. Матриця факторних навантажень представлена в табл. Д.8 (додаток Д).

В ході аналізу результатів розрахунків було встановлено, що 32 із 91-єї змінної мають факторні навантаження, менші за порогові, тому вони не враховувались. Враховуючи частку дисперсії, вважаємо головними перші два фактори (на 1-й фактор припадає 27,5 % загальної дисперсії вихідних даних; на 2-й – 14,3 %). Інтерпретація результатів факторного аналізу дала можливість визначити наступні гіпотетичні фактори:

1) *соціально-економічний* (25 показників: щільність населення, осіб на км²; народжуваність населення, осіб; кількість прибулих, осіб; сальдо міграції, осіб; шлюбність населення, шлюбів; середньорічна кількість найманих працівників, тис. осіб; середньомісячна номінальна заробітна плата працівників, грн.; кількість дітей у дошкільних закладах, осіб; кількість ВНЗ I-II рівнів акредитації, закладів; кількість ВНЗ III-IV рівнів акредитації, закладів; кількість виявлених злочинів, злочинів; кількість суб'єктів ЄДРПОУ, суб'єктів; кількість суб'єктів ЄДРПОУ на 1000 населення, ‰; обсяг капітальних інвестицій, млн. грн.; обсяг капітальних інвестицій в розрахунку на одну особу, грн.; обсяг капітальних інвестицій у житлове будівництво, млн. грн.; кількість інноваційно активних підприємств, підприємств; перевезення пасажирів автомобільним транспортом, тис. пас.; споживання бензину моторного, т; кількість підприємств, підприємств; кількість підприємств на 10 тис. населення, підприємств; обсяг реалізованої продукції (товарів, послуг) у відпускних цінах підприємств (без ПДВ та акцизу) на одну особу, грн.; обсяг реалізованої продукції (товарів, послуг) у відпускних цінах підприємств (без ПДВ та акцизу), млн. грн.; фінансові результати діяльності підприємств до оподаткування, тис. грн.; ВРП в розрахунку на одну особу, грн.);

2) *геодемографічний* (13 показників: чисельність наявного населення, осіб; загальний коефіцієнт смертності населення, ‰; чисельність жіночого населення, осіб; чисельність чоловічого населення, осіб; чисельність населення віком 15-64 років, осіб; чисельність населення віком 65 років і більше, осіб;

кількість прибулих в розрахунку на 1000 населення, ‰; кількість вибулих в розрахунку на 1000 населення, ‰; кількість міст, одиниць; кількість селищ міського типу, одиниць; шлюбність населення в розрахунку на 1000 населення, ‰; розлучуваність населення в розрахунку на 1000 населення, ‰; забезпеченість населення житлом, у середньому на одну особу, м² загальної площі);

3) *освітньо-інфраструктурний* (кількість сіл, одиниць; кількість дошкільних закладів, закладів; кількість загальноосвітніх навчальних закладів, закладів);

4) *демографічно-аграрний* (природний приріст (скорочення) населення, осіб; коефіцієнт природного приросту (скорочення) населення, ‰; кількість чоловіків у розрахунку на 1000 жінок, осіб; питома вага дітей віком 0-14 років, ‰; питома вага населення віком 65 років і більше, ‰; площа сільськогосподарських угідь, на кінець року, тис. га; реалізація зернових та зернобобових культур сільськогосподарськими підприємствами, т; реалізація насіння соняшнику сільськогосподарськими підприємствами, т);

5) *еколого-виробничий* (обсяги викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря від стаціонарних джерел та пересувних джерел, тис. т; обсяги викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря від стаціонарних джерел забруднення в розрахунку на одну особу, кг; наявність відходів, на кінець року, т; утворення відходів, т; перевезення вантажів автомобільним транспортом, тис. т; споживання теплоенергії, тис. гкал; споживання електроенергії, млн. кВт*год.);

6) *туристсько-інфраструктурний* (кількість спеціалізованих засобів розміщування, закладів);

7) *житловий* (прийняття в експлуатацію житла, м² загальної площі та м² на 1000 населення).

Силу впливу факторів на формування й розвиток системи торговельного обслуговування населення України демонструють наступні показники: 30,3 %, 15,7 %, 12,1 %, 12,0 %, 11,8 %, 4,6 % та 3,8 % від загальної дисперсії.

Отже, порівняння результатів аналізу факторів формування й розвитку системи торговельного обслуговування населення Харківської області та України в 2015 р. дозволяє зробити наступні висновки:

1) на систему торговельного обслуговування населення України впливає більша кількість факторів, проте сила їх впливу менша;

2) як і в Харківській області, найголовнішим фактором є соціально-економічний;

3) фактори, що впливають на систему торговельного обслуговування населення України та Харківської області, обов'язково включають демографічні, соціальні, розселенські, екологічні, житлові аспекти.

За результатами факторного аналізу були обчислені значення факторів у розрізі регіонів України в 2015 р., тобто факторні ваги, що дозволило виявити вклад Харківської області в кожний з виділених факторів (табл. Д.9, додаток Д).

На рис. Д.11-Д.17 представлені графіки Парето розподілу регіонів України за кожним з основних визначених факторів у 2015 р.

Значення діючих факторів суттєво диференційовані по території країни, про що свідчать картосхеми (рис. 2.45-2.51). При цьому впорядковані просторові структури не спостерігаються.

З рис. 2.45-2.51 видно, що Харківська область здійснює суттєвий вклад у фактори формування й розвитку системи торговельного обслуговування населення України, особливо в соціально-економічний (факторні ваги дорівнюють 0,833, більше тільки у Києва), геодемографічний (0,2862, поступається лише Донецькій, Львівській та Луганській областям), освітньо-інфраструктурний (1,872, після Києва), демографічно-аграрний (1,2083, після Чернігівської та Полтавської областей) та туристсько-інфраструктурний (0,9434, після Одеської, Херсонської, Миколаївської, Запорізької та Закарпатської областей).

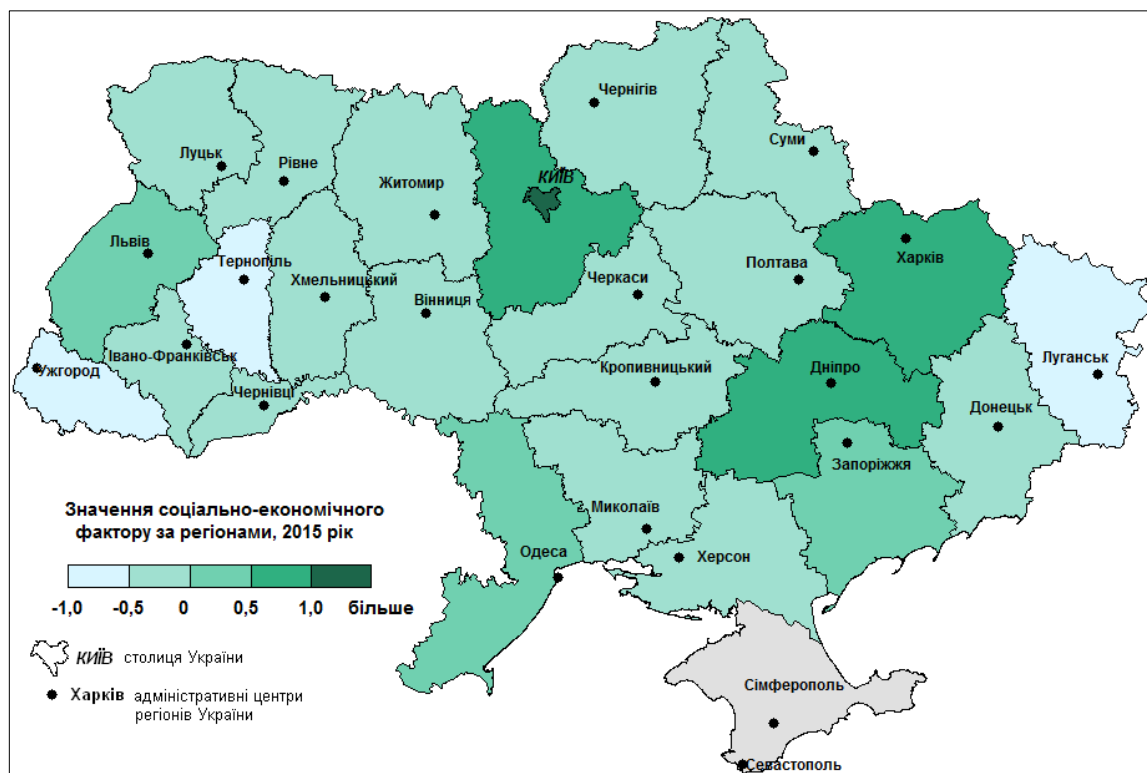

Рис. 2.45. Значення соціально-економічного фактору в розрізі регіонів України і 2015 р. (без урахування тимчасово окупованих АР Криму і Севастополя та частини зони проведення АТО) (побудовано автором за результатами факторного аналізу)

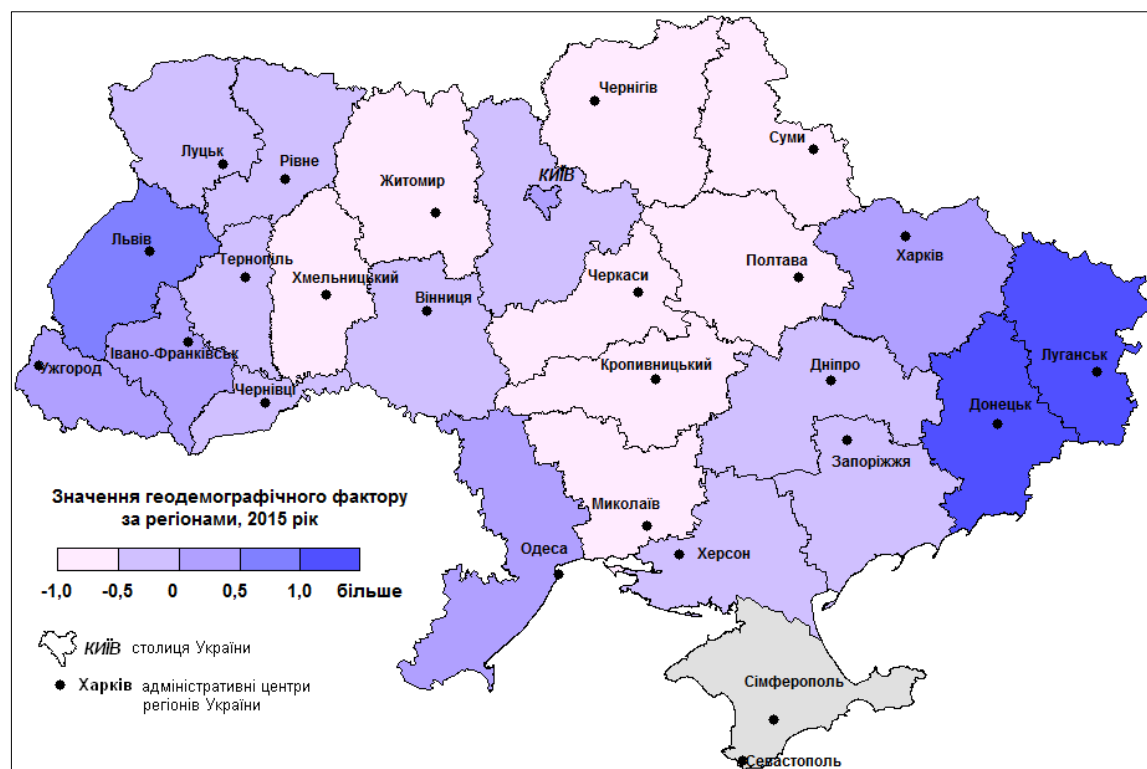

Рис. 2.46. Значення геодемографічного фактору в розрізі регіонів України в 2015 р. (без урахування тимчасово окупованих АР Криму і Севастополя та частини зони проведення АТО) (побудовано автором за результатами факторного аналізу)

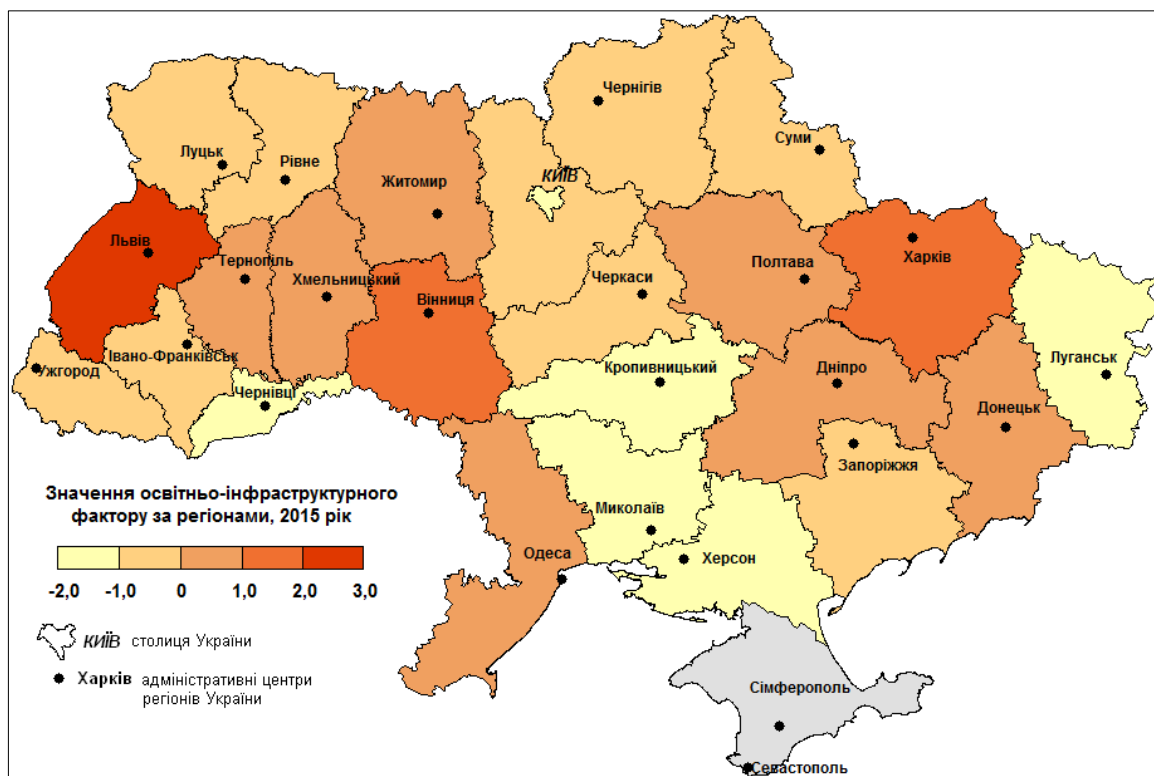

Рис. 2.47. Значення освітньо-інфраструктурного фактору в розрізі регіонів України в 2015 р. (без урахування тимчасово окупованих АР Криму і Севастополя та частини зони проведення АТО) (побудовано автором за результатами факторного аналізу)

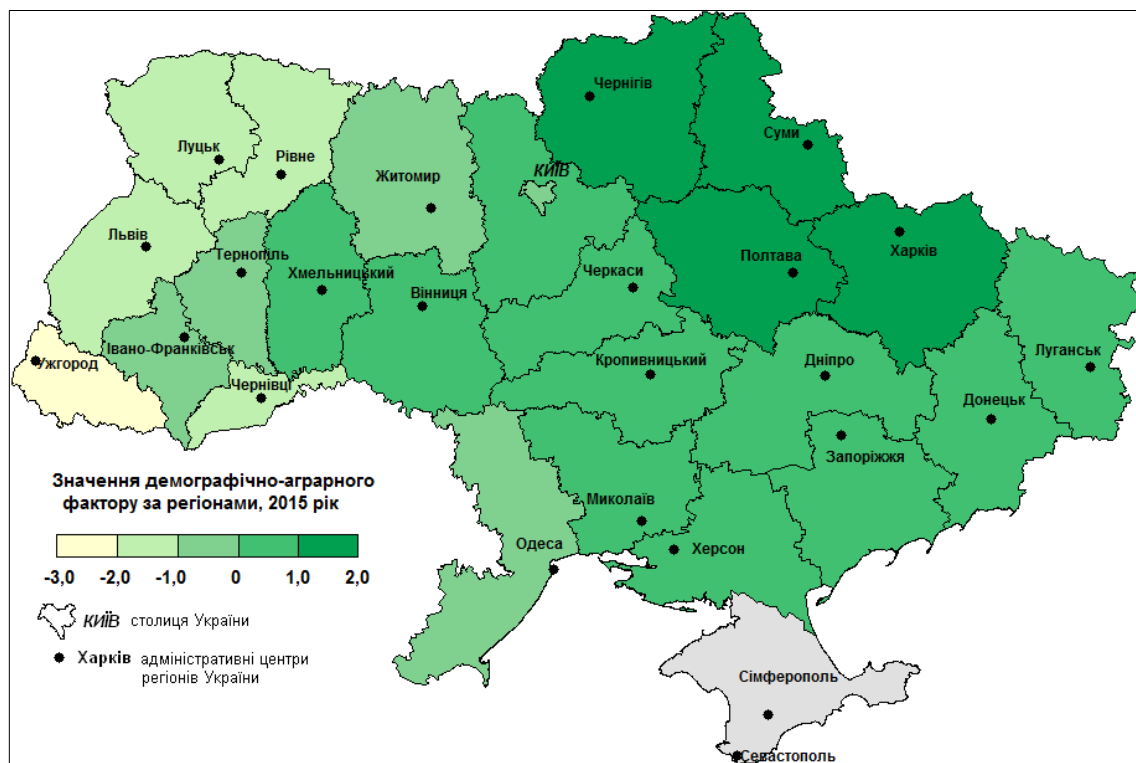

Рис. 2.48. Значення демографічно-аграрного фактору в розрізі регіонів України в 2015 р. (без урахування тимчасово окупованих АР Криму і Севастополя та частини зони проведення АТО) (побудовано автором за результатами факторного аналізу)

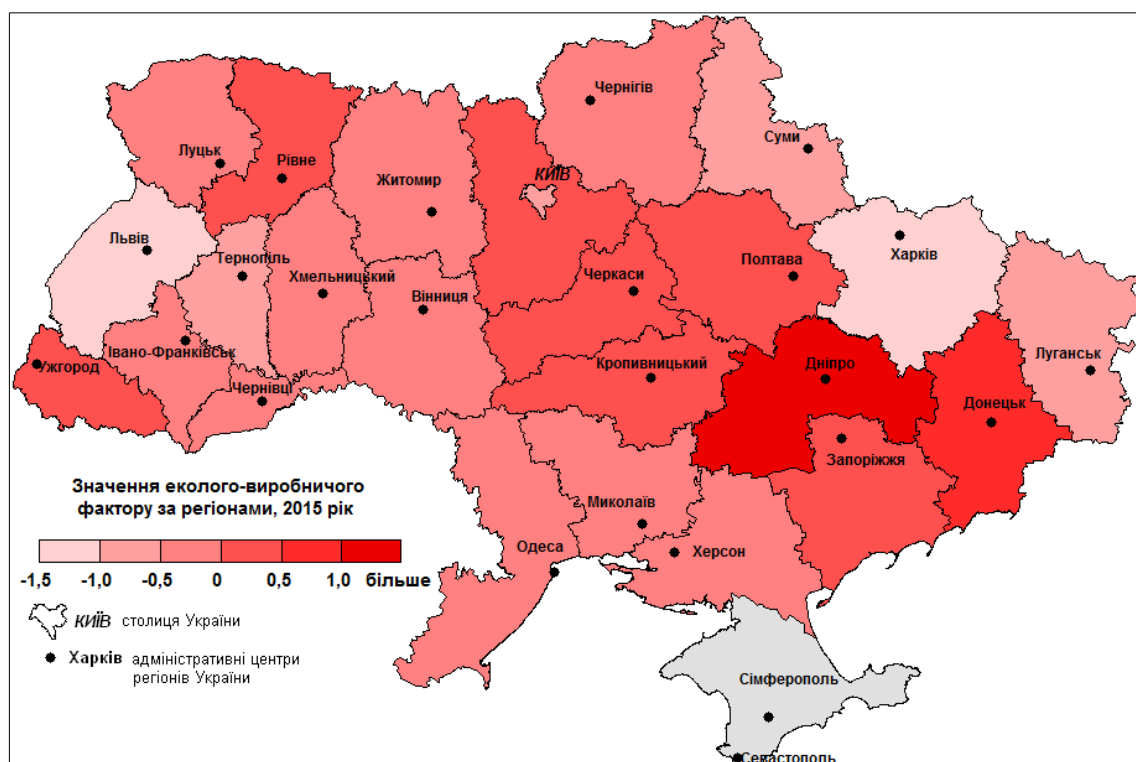

Рис. 2.49. Значення еколого-виробничого фактору в розрізі регіонів України в 2015 р. (без урахування тимчасово окупованих АР Криму і Севастополя та частини зони проведення АТО) (побудовано автором за результатами факторного аналізу)

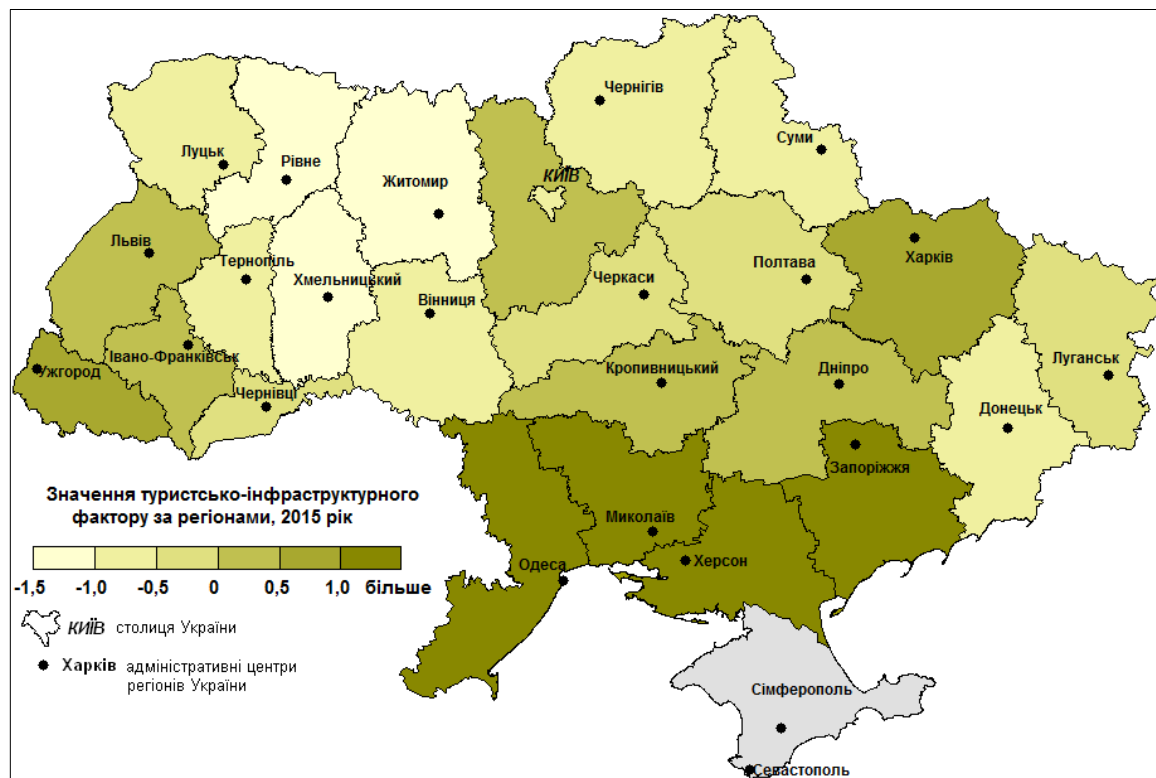

Рис. 2.50. Значення туристсько-інфраструктурного фактору в розрізі регіонів України в 2015 р. (без урахування тимчасово окупованих АР Криму і Севастополя та частини зони проведення АТО) (побудовано автором за результатами факторного аналізу)

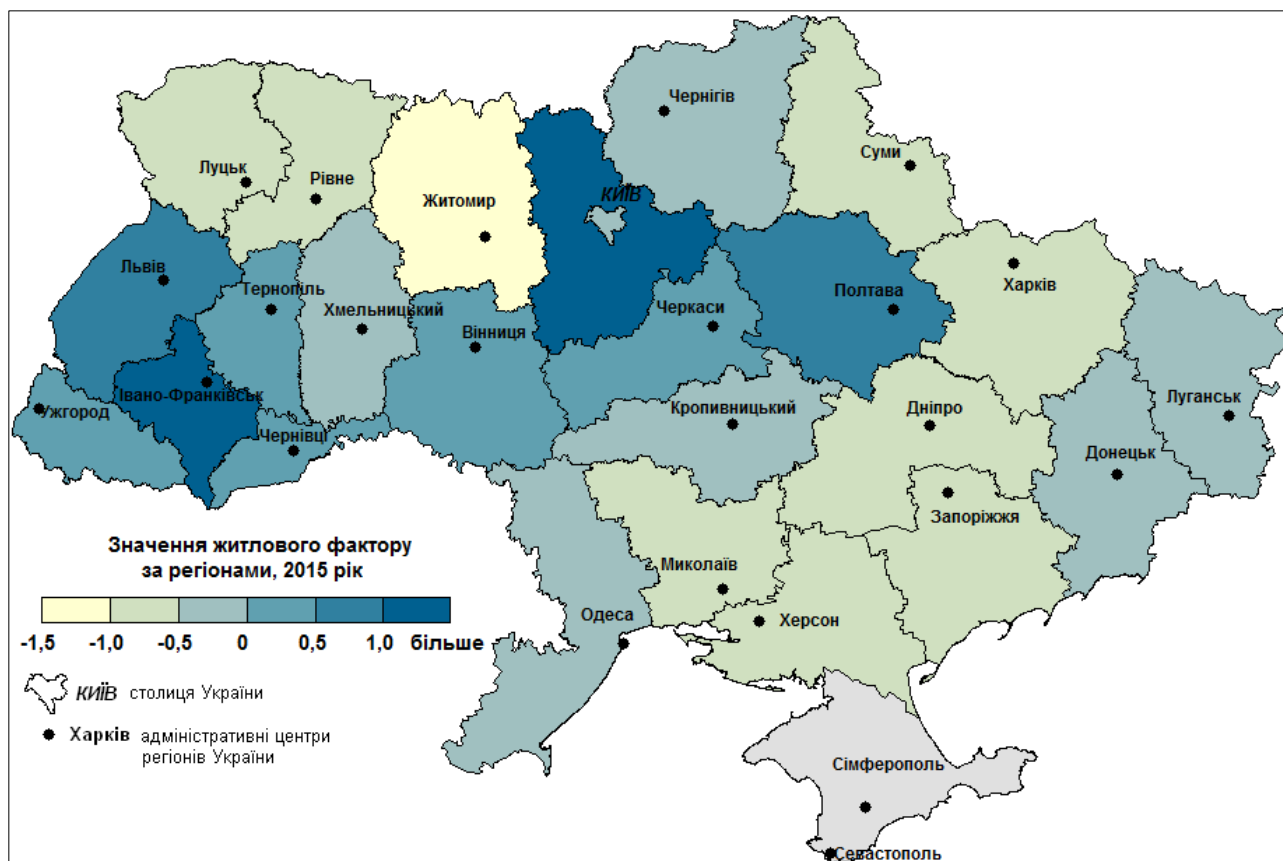

Рис. 2.51. Значення житлового фактору в розрізі регіонів України в 2015 р. (без урахування тимчасово окупованих АР Криму і Севастополя та частини зони проведення АТО) (побудовано автором за результатами факторного аналізу)

Висновки до розділу 2

1. Харківська область за показниками розвитку системи торговельного обслуговування населення займає одне з провідних місць в Україні. Так, у 2013 р. регіон за рівнем розвитку роздрібної торгівлі займав 4-е місце (після Києва, Донецької та Дніпропетровської областей), за рівнем розвитку ресторанного господарства – 4-е місце (після Києва, Донецької та Львівської областей), за рівнем розвитку системи торговельного обслуговування населення – підсумкове 4-е місце (після Києва, Донецької та Дніпропетровської областей). Протягом 2013-2015 рр. рейтинг Харківщини за рівнем розвитку роздрібної торгівлі в Україні підвищився. Так, результати ранжирування всіх регіонів країни за 75-ма показниками цієї складової системи торговельного обслуговування населення показали, що Харківщина в 2015 р. посіла 3-є місце в державі, поступаючись Києву і Дніпропетровській області. Такий прогрес пояснюється як зростанням показників роздрібної торгівлі у зв'язку з міграцією до регіону переселенців з Донбасу, так і втратою своїх передових позицій в рейтингу Донецької області – одного з головних «конкурентів» Харківщини. Місце Харківської області в Україні за рівнем розвитку ресторанного господарства визначити неможливо, оскільки об'єкти ресторанного господарства з 1 січня 2015 р. не підлягають обстеженню.

2. Структурно-часові особливості системи торговельного обслуговування населення Харківської області характеризуються позитивною динамікою кількості об'єктів ресторанного господарства та негативною – об'єктів роздрібної торгівлі протягом 2007-2015 рр., що обумовлено особливостями попиту на відповідні заклади. Негативна тенденція протягом досліджуваного періоду характерна для зайнятості населення в оптовій та роздрібній торгівлі, ремонті автотранспортних засобів і мотоциклів та надходження капітальних інвестицій у галузь, що пов'язано з переорієнтацією внутрішнього ринку торгівлі Харківської області та заробітною платою нижче середнього рівня в регіоні.

3. Територіальна структура системи торговельного обслуговування населення Харківщини характеризується просторовою диференціацією забезпеченості населення закладами роздрібної торгівлі і ресторанного господарства, концентрацією більшості з них в Харкові та містах обласного значення, а також у Харківському, Дергачівському, Балаклійському, Красноградському, Вовчанському, Валківському та Зміївському районах. Це пов'язано з особливостями системи розселення регіону, вигідним транспортно-географічним положенням, рівнем розвитку соціальної інфраструктури, туристсько-рекреаційною діяльністю, рівнем купівельної спроможності населення тощо. Найгірші показники системи торговельного обслуговування населення спостерігаються в Ізюмському, Сахновщинському, Зачепилівському, Борівському, Печенізькому, Коломацькому та Дворічанському районах, що пов'язано з їх демографічними особливостями, переважанням сільського населення та осіб старших вікових груп, менш вигідним транспортно-географічним положенням тощо.

4. На формування й розвиток системи торговельного обслуговування населення регіону впливає цілий ряд факторів – нормативно-правові, організаційно-управлінські, соціально-демографічні, розселенські (екістичні), соціально-економічні, транспортні, історико-географічні, природно-географічні та деякі інші. Проведений факторний аналіз за 91 показниками, що відображають демографічні, економічні, соціальні та екологічні характеристики міст і районів Харківської області, показав, що найістотніший вплив на формування й розвиток системи торговельного обслуговування населення регіону в 2015 р. мали соціально-економічний, аграрно-розселенський, житлово-торгівельний, соціально-демографічний та екологічний фактори, а в 2013 р. – соціально-економічний, аграрно-розселенський, еколого-рекреаційний, житлово-фінансовий та соціально-демографічний фактори. Таким чином, за 2013-2015 рр. кількість факторів не змінилася, проте дещо змінився їх зміст та сила впливу на систему торговельного обслуговування населення регіону (збільшилося значення соціально-економічного та соціально-

демографічного факторів, зменшилося – аграрно-розселенського, екологічного та житлово-торговельного).

5. В національному вимірі на систему торговельного обслуговування населення країни в 2015 р. впливала більша кількість факторів (соціально-економічний, геодемографічний, освітньо-інфраструктурний, демографічно-аграрний, еколого-виробничий, туристсько-інфраструктурний та житловий), проте сила їх впливу менша.

Перелік посилань із списку використаних джерел:

[11, 17, 31, 33, 72, 77, 79, 82, 100, 103, 118, 119, 129, 130, 131, 132, 133, 134, 135, 136, 137, 138, 141, 147, 150, 157, 158, 159, 160, 161, 162, 163, 164, 165]

Перелік посилань із списку використаних джерел на власні наукові праці:

[43, 47, 58, 183, 184, 185]

РОЗДІЛ 3

СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ СИСТЕМИ ТОРГОВЕЛЬНОГО ОБСЛУГОВУВАННЯ НАСЕЛЕННЯ ХАРКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ ТА ШЛЯХИ ЇХ ВДОСКОНАЛЕННЯ

3.1. Групування міст обласного підпорядкування та районів за результатами кластерного аналізу

З метою виявлення суспільно-географічних особливостей системи торговельного обслуговування Харківської області, встановлення особливостей в розрізі районів та міст обласного підпорядкування було сформовано базу даних, яка включає 123 показника, що характеризують діяльність закладів громадського харчування, роздрібної торгівлі, показники соціально-економічного розвитку (перелік параметрів представлений у додатку Е).

Групування міст обласного підпорядкування та районів Харківської області за особливостями системи торговельного обслуговування населення доцільно проводити із застосуванням кластерного аналізу, який є одним із ефективних методів багатовимірної класифікації і передбачає поділ вихідної сукупності на групи – кластери за кількісними показниками [54]. Групування міст обласного підпорядкування та районів області проводилося шляхом об'єднання «найбільш схожих» за показниками об'єктів у один кластер, що ґрунтується на матрицях подібності, сформованих на основі розрахованих відстаней між досліджуваними об'єктами (містами та районами). На першому етапі кожен об'єкт (адміністративний район та місто) являються окремими кластерами. На наступному етапі у новий кластер об'єднуються два об'єкти, міра подібності яких є найвищою. Такі об'єднання на наступних етапах із «послабленням» критеріїв подібності об'єктів забезпечують включення до кластерів вищого порядку груп об'єктів, які значно різняться між собою. На завершальному етапі всі об'єкти об'єднуються в один кластер. Тож, отримані кластери – це групи об'єктів – територіальних одиниць (міст обласного підпорядкування та

районів), що мають подібні особливості розвитку. Проведення кластеризації дозволяє простежити формування груп міст та районів та їх переформування в часі, що дозволяє виявити найбільш стійкі тенденції та усталені групи територіальних одиниць. Це дуже важливо для розробки перспективних програм оптимального розвитку територій.

Для встановлення територіальних особливостей системи торговельного обслуговування населення в розрізі міст обласного підпорядкування та районів Харківської області було відібрано показники за період 2007-2015 рр. Для з'ясування стабільності групування міст обласного підпорядкування та районів, як прояву стійкості розвитку, було виконано кластерний аналіз на кожен рік досліджуваного періоду. Об'єднання в кластери здійснювалось методом міжгрупових зв'язків. В якості дистанційного коефіцієнта використовувалась відстань Евкліда. Далі фіксувався склад кожної групи на розрахунковий момент часу, а порівнянням дендрограм на різні моменти відслідковувалися зміни складу груп. Отримані в результаті обчислень дані візуалізовано у вигляді дендрограм та представлено на картосхемах (додаток Ж).

Групування міст обласного підпорядкування Харківської області за весь досліджуваний період не зазнало суттєвих змін, чітко виділяється три групи міст (рис. 3.1, додаток Ж).

Окремим кластером виділяється місто Харків. Для обласного центру характерна найбільша кількість закладів, які представляють усі види торговельного обслуговування населення. Тут найвища якість послуг, транспортна доступність, широкий асортимент тощо. Другий кластер формують чотири міста обласного підпорядкування: Ізюм, Куп'янськ, Люботин та Первомайський, для них характерна приблизно однакова кількість об'єктів торговельного обслуговування та обсяги асортименту товарів у декілька разів менша у порівнянні із обласним центром. Третій кластер складають міста Чугуїв та Лозова.

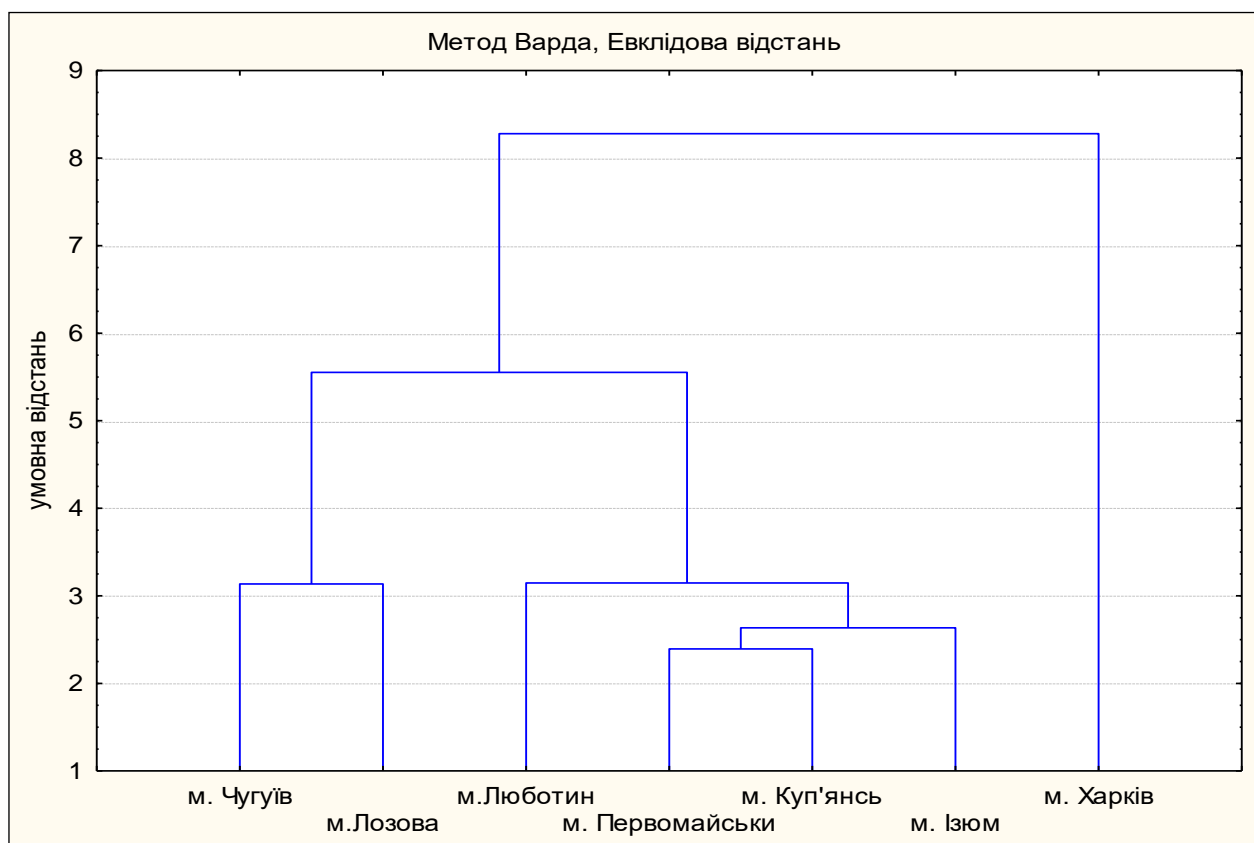

Рис. 3.1. Дендрограма кластеризації міст Харківської області за показниками системи торговельного обслуговування населення, 2015 р.
(побудовано автором)

Групування районів Харківської області за показниками системи торговельного обслуговування населення (додаток Ж) відповідає тенденціям соціально-економічного розвитку [48]. У 2010 році виділяється три групи районів, що пояснюється стабілізацією політичної та соціально-економічної ситуації в країні. Це відобразилось й на особливостях системи торговельного обслуговування населення в області. Натомість у 2012 році виділено 6 груп районів. В цілому, за досліджуваний період виділяється відносно сталих 4-5 груп районів із незначними змінами у їхніх складах. Групування районів Харківської області за подібністю показників системи торговельного обслуговування населення за певний рік характеризує тільки територіальні особливості розвитку даної сфери. Проте для визначення більш повної ситуації нами було проаналізовано кластерні дендрограми за 2007-2015 рр. (додаток Е). Харківський район постійно формував першу групу. Інші райони у різні роки змінювали своє положення у кластерах.

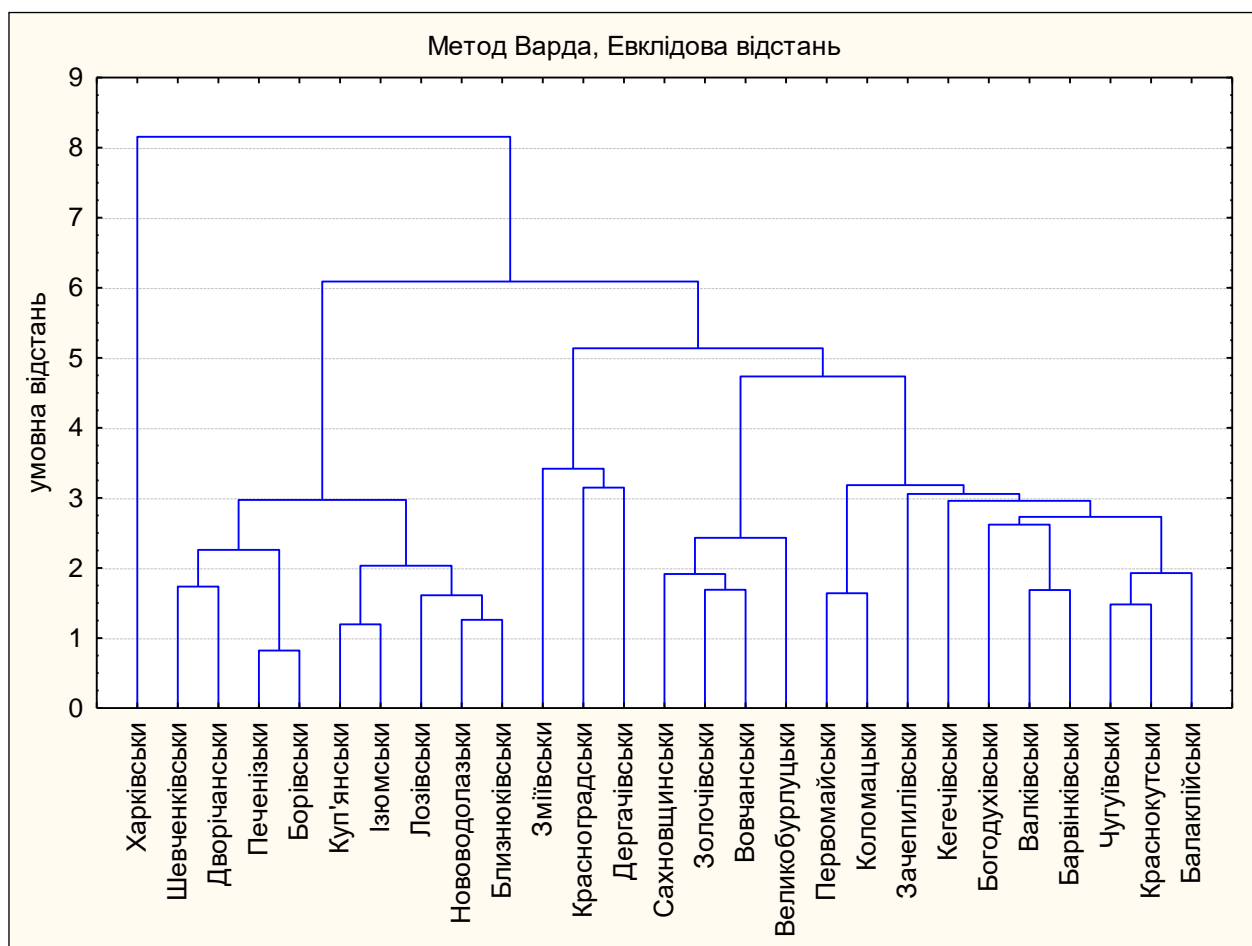

Рис. 3.2. Дендрограма кластеризації районів Харківської області за показниками системи торговельного обслуговування населення, 2007 р.
(побудовано автором)

У 2007 році виділяються *п'ять груп районів*:

- перша представлена Харківським районом;
- друга – Шевченківським, Дворічанським, Печенізьким, Борівським, Куп'янським, Ізюмським, Лозівським, Нововодолазьким та Близнюківським районами;
- третя – Зміївським, Красноградським та Дергачівським районами з високим промисловим та соціально-економічним розвитком;
- четверта – Сахновщинським, Золочівським, Вовчанським та Великобурлуцьким районами, це переважно прикордонні райони;
- п'ята – Первомайським, Коломацьким, Зачепилівським, Кегичівським, Богодухівським, Валківським, Барвінківським, Чугуївським, Краснокутським та Балаклійським районами.

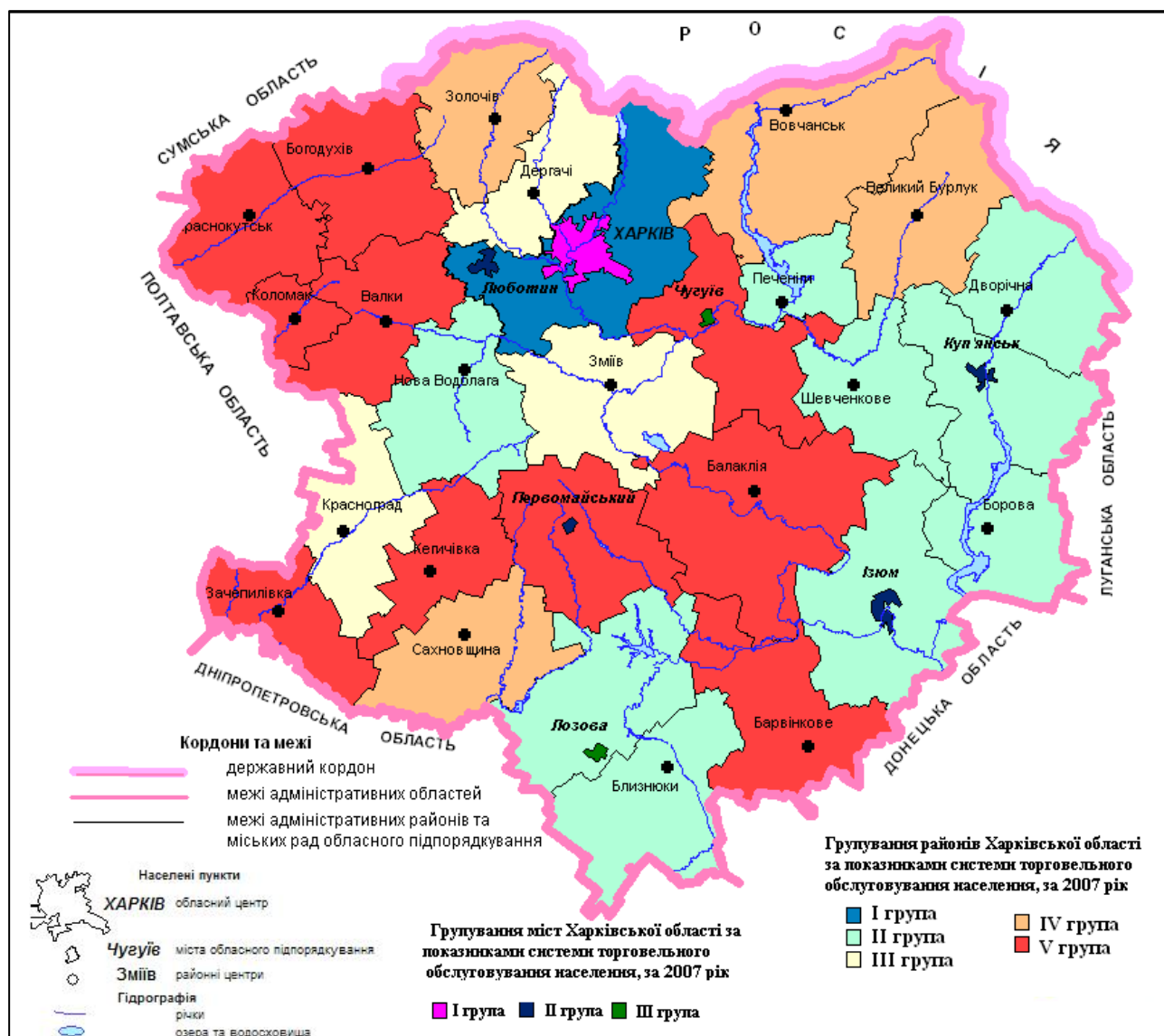

Рис. 3.3. Групування міст та районів Харківської області за показниками системи торговельного обслуговування населення за результатами кластерного аналізу, 2007 р. (побудовано автором)

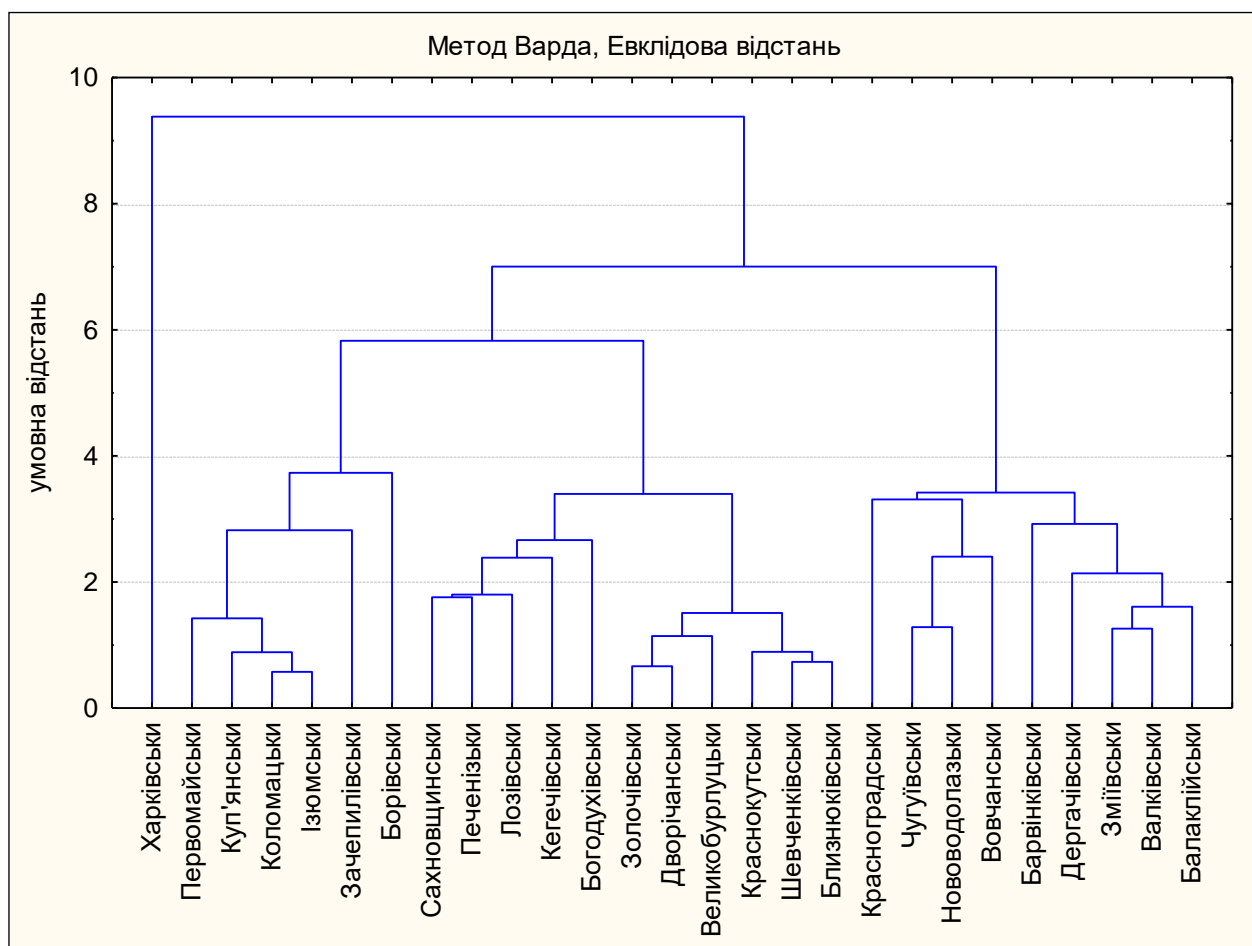

Рис. 3.4. Дендрограма кластеризації районів Харківської області за показниками системи торговельного обслуговування населення, 2013 р.
(побудовано автором)

У 2013 році виділяються *чотири групи районів*:

- перша представлена Харківським районом;
- друга – Первомайським, Коломацьким, Куп'янським, Ізюмським, Зачепилівським, Борівським районами;
- третя – Сахновщинським, Печенізьким, Лозівським, Кегичівським, Богодухівським, Золочівським, Дворічанським, Великобурлуцьким, Краснокутським, Шевченківським, Близнюківським районами;
- четверта – Красноградським, Вовчанським, Чугуївським, Нововодолазьким, Барвінківським, Дергачівським, Зміївським, Валківським та Балаклійським районами.

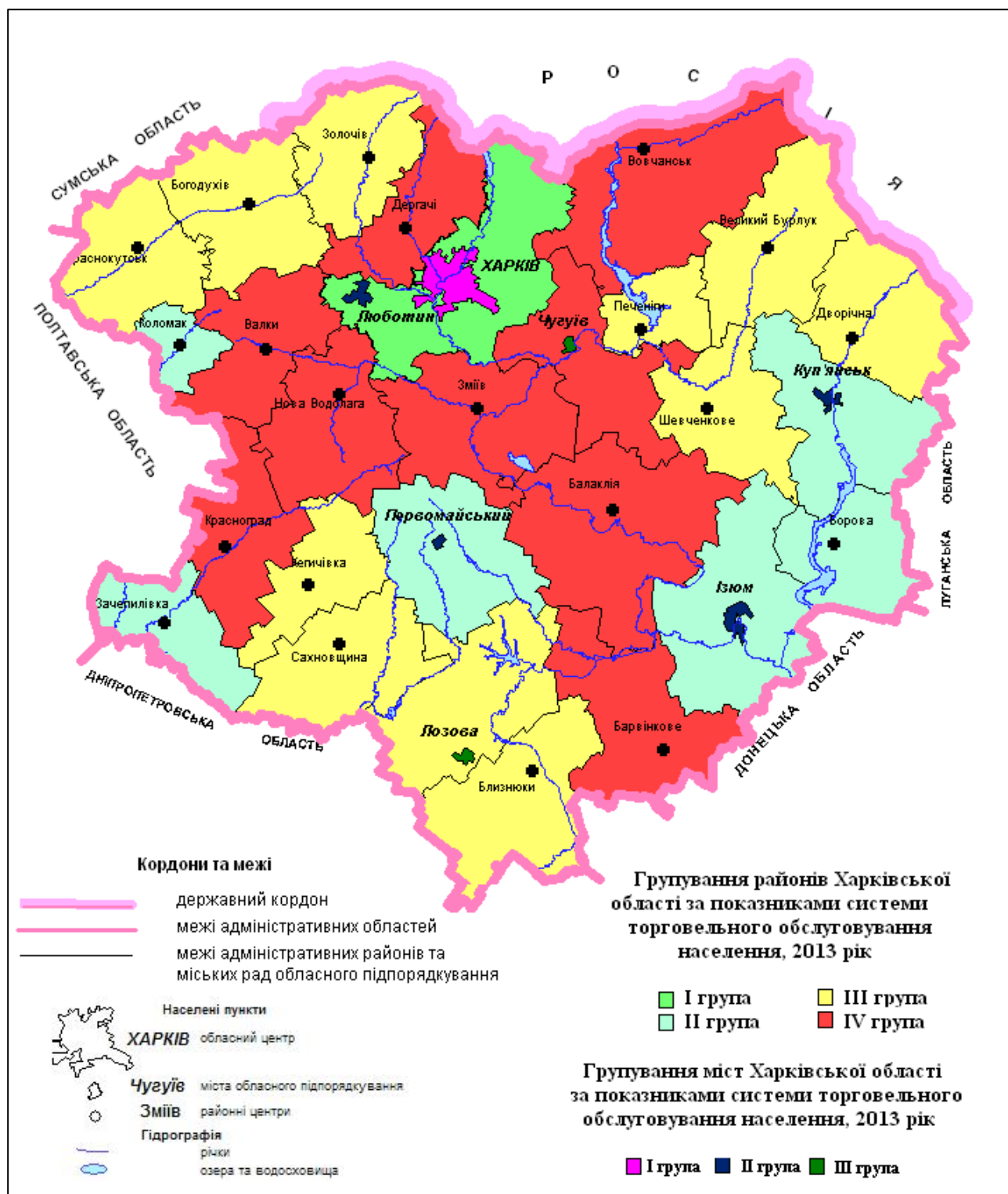

Рис. 3.5. Групування міст та районів Харківської області за показниками системи торговельного обслуговування населення за результатами кластерного аналізу, 2013 р. (побудовано автором)

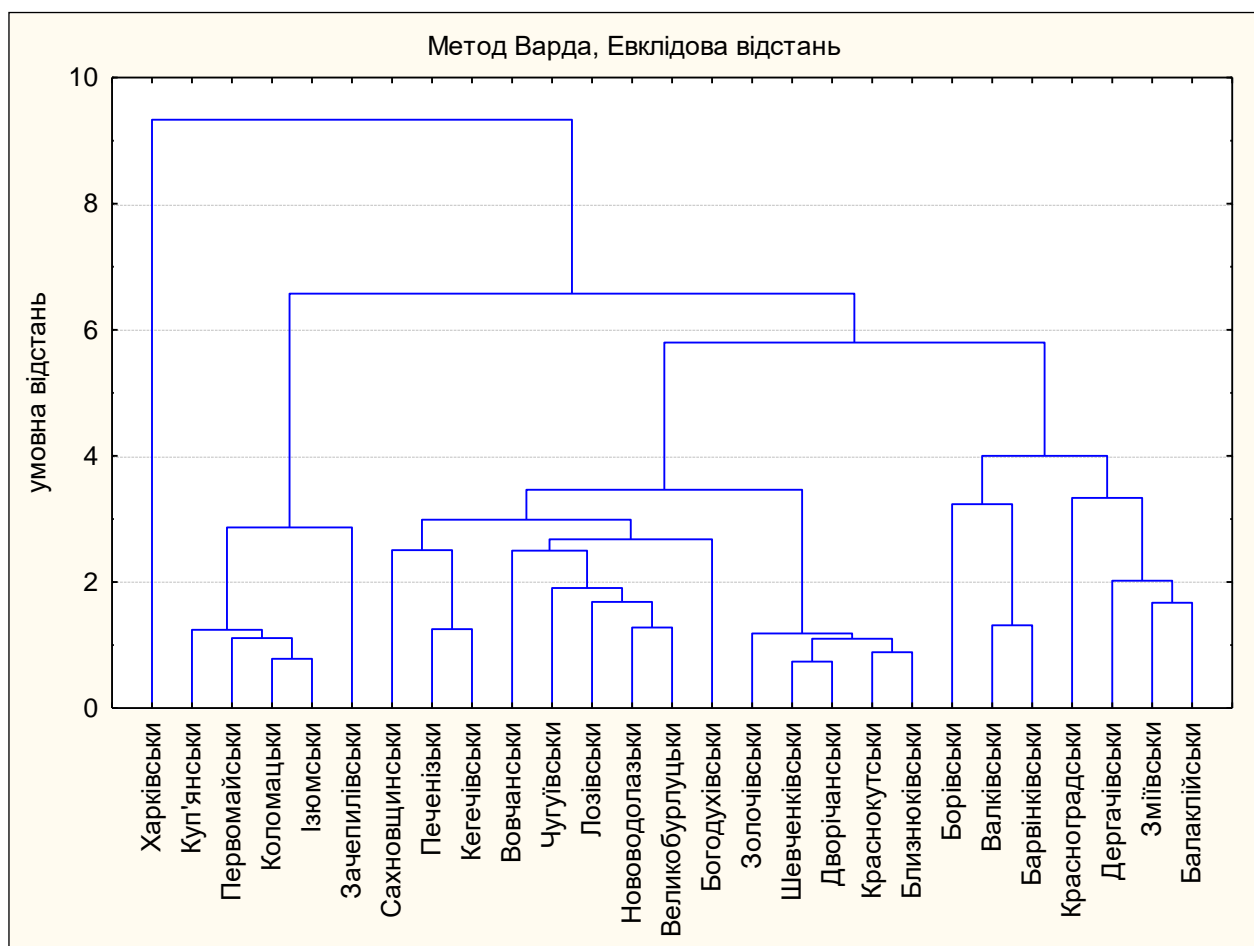

Рис. 3.6. Дендрограма кластеризації районів Харківської області за показниками системи торговельного обслуговування населення, 2015 р.
(побудовано автором)

У 2015 році виділяються чотири групи районів:

- перша представлена Харківським районом;
- друга – Первомайським, Коломацьким, Куп'янським, Ізюмським, Зачепилівським районами;
- третя – Сахновщинським, Печенізьким, Кегичівським, Вовчанським, Чугуївським, Лозівським, Нововодолазьким, Великобурлуцьким, Богодухівським, Золочівським, Шевченківським, Дворічанським, Краснокутським, Близнюківським районами;
- четверта – Борівським, Красноградським, Барвінківським, Дергачівським, Зміївським, Валківським та Балаклійським районами.

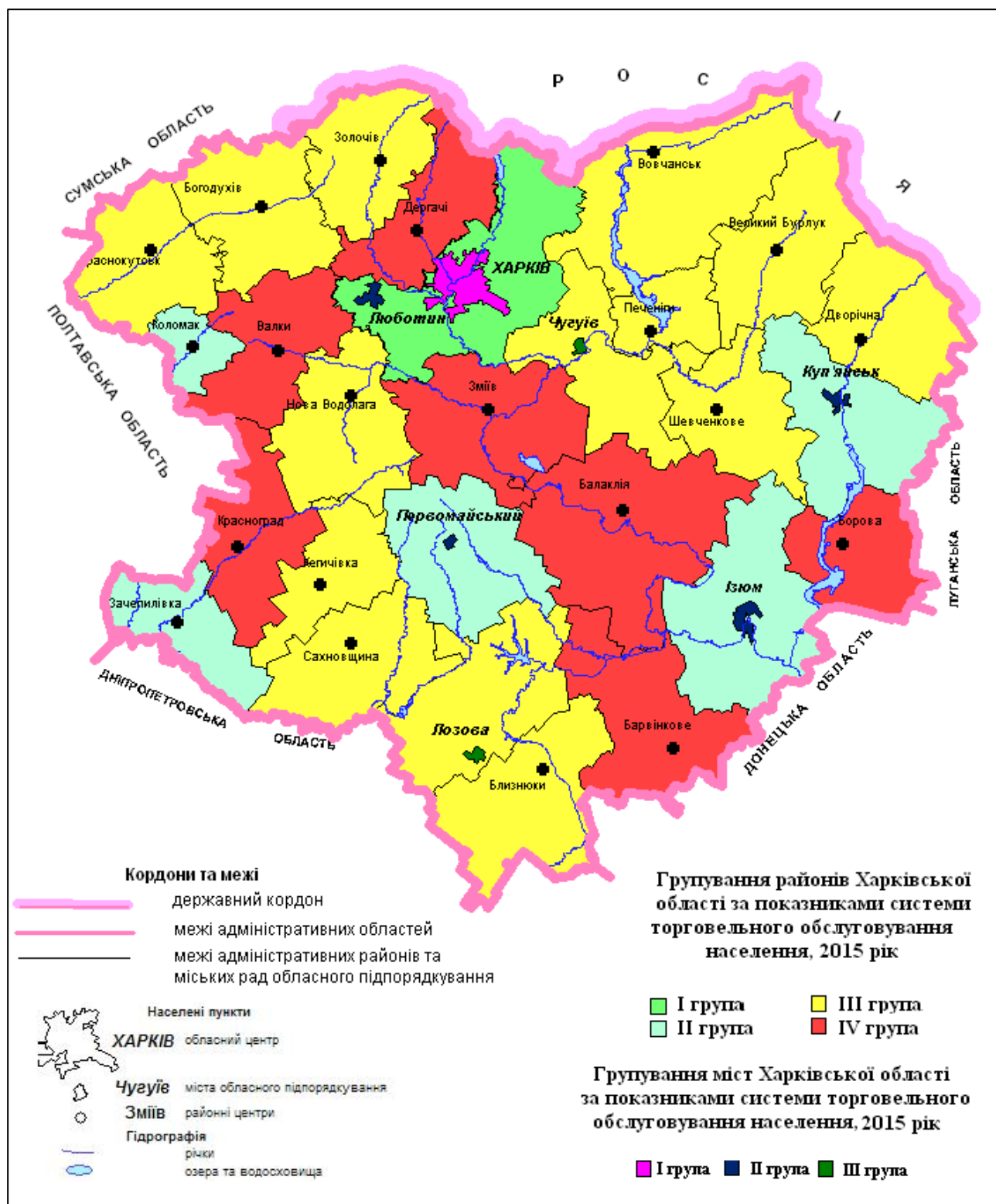

Рис. 3.7. Групування міст та районів Харківської області за показниками системи торговельного обслуговування населення за результатами кластерного аналізу, 2015 р. (побудовано автором)

Дослідження динаміки групування районів Харківської області за показниками системи торговельного обслуговування населення (додаток Ж) свідчить про те, що найбільш стабільною є перша виділена група, яка

представлена Харківським районом. Це можна пояснити географічним положенням району, зокрема близькістю до обласного центру та значним впливом останнього на його соціально-економічний розвиток. Окрім того, Харківський район є найбільшим не лише в області, а найбільшим районом в Україні за показником чисельності населення (182 тис. осіб на 01.01.2016 р.). В районі значна кількість міст та селищ міського типу, переважає міське розселення з рівнем урбанізації 67 %. Враховуючи орієнтацію системи торговельного обслуговування населення саме на демографічний чинник, зазначене обумовлює унікальність Харківського району серед інших районів області. Міста та селища міського типу Харківського району мають супермаркети, ринки, магазини, кіоски, яким притаманна широка спеціалізація (продовольча та непродовольча).

Другу групу протягом досліджуваного періоду формують Куп'янський, Первомайський, Коломацький, Ізюмський, Зачепилівський райони, в яких переважає сільське розселення, а чисельність торговельних об'єктів у цих районах є меншою. Дана група також включає райони, адміністративними центрами яких є міста обласного підпорядкування (Первомайський, Ізюмський, Куп'янський). Населення районів тяжіє до районних центрів, де розміщені різні види торговельних об'єктів.

Третю групу сформували райони: Сахновщинський, Печенізький, Кегичівський, Вовчанський, Чугуївський, Лозівський, Нововодолазький, Великобурлуцький, Богодухівський, Золочівський, Шевченківський, Дворічанський, Краснокутський, Близнюківський. Райони мають розвинуту мережу торговельних закладів у селищах міського типу, проте, порівнюючи із Харківським районом, їх кількість є меншою.

Четверта група представлена Дергачівським, Зміївським, Балаклійським, Красноградським, Барвінківським, Борівським, Валківським районами. Перші чотири райони мають високий соціально-економічний розвиток у порівняння із іншими районами області. У міських населених пунктах розміщуються супермаркети, ринки, магазини, кіоски. Дані торговельні об'єкти мають

значний асортимент товарів, у решті населених пунктах – селах – концентруються в основному змішані магазини.

Виходячи з результатів кластерного аналізу, можна зазначити, що Харківська область характеризується значною територіальною диференціацією особливостей системи торговельного обслуговування населення в розрізі адміністративно-територіальних одиниць. Це в першу чергу пов'язано зі специфікою їх соціально-економічного розвитку. Отже, проведення кластеризації дозволило виконати групування міст та районів Харківської області за подібністю системи торговельного обслуговування населення, визначити територіальні особливості.

3.2. Просторово-часовий аналіз міст та районів за системними показниками розвитку

У підрозділі 1.4 обґрунтовано застосування параметрів системного розвитку – суми індексів, площі багатокутника (проекції багатовимірного простору на площину), інформаційної ентропії та коефіцієнту прогресу.

Площа багатокутника. За площею багатокутника у розрізі міст обласного підпорядкування суттєво виділяється місто Харків (рис. 3.8). Це зумовлено великою чисельністю населення міста (1,45 млн. осіб станом на 1.01.2015 р., що становить трохи більше половини населення області) [103], місто концентрує основний соціально-економічний потенціал регіону, у ньому розташована найбільша кількість торговельних об'єктів області, особливо ринків, гіпермаркетів, супермаркетів, які мають широку спеціалізацію та великий асортимент товарів як повсякденного, так і епізодичного характеру [51]. Для інших міст обласного підпорядкування характерна суттєво менша чисельність населення (до 60 тис. осіб) і, відповідно, менша кількість торговельних об'єктів з набагато меншим асортиментом товарів.

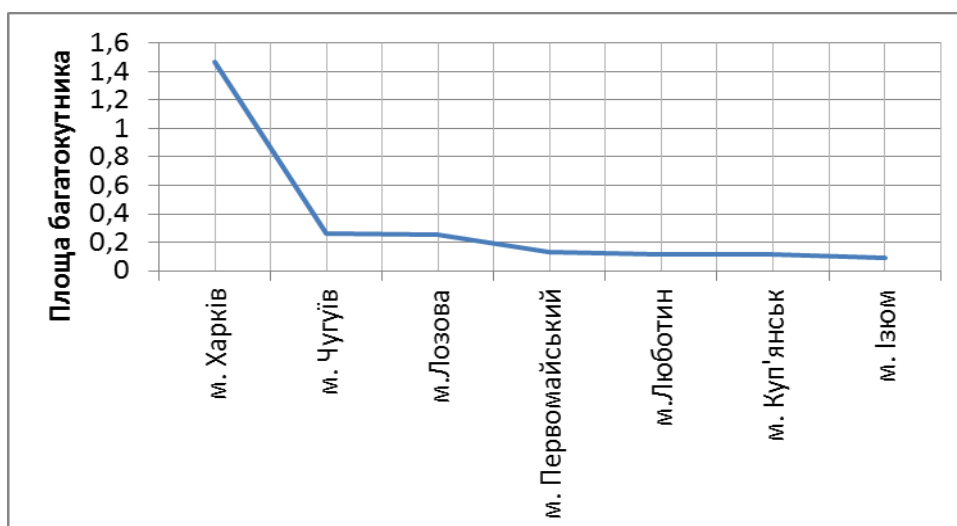

Рис. 3.8. Розподіл міст обласного підпорядкування Харківської області за середнім значенням площі багатокутника за 2007-2013 рр. (побудовано автором за даними [131-136;157-163])

Динаміка площі багатокутника для різних міст має різні тенденції. Так, зростання показника площі багатокутника за тестовий період спостерігалось у містах Харкові та Чугуєві, а скорочення – в містах Ізюм та Первомайський (рис. 3.9).

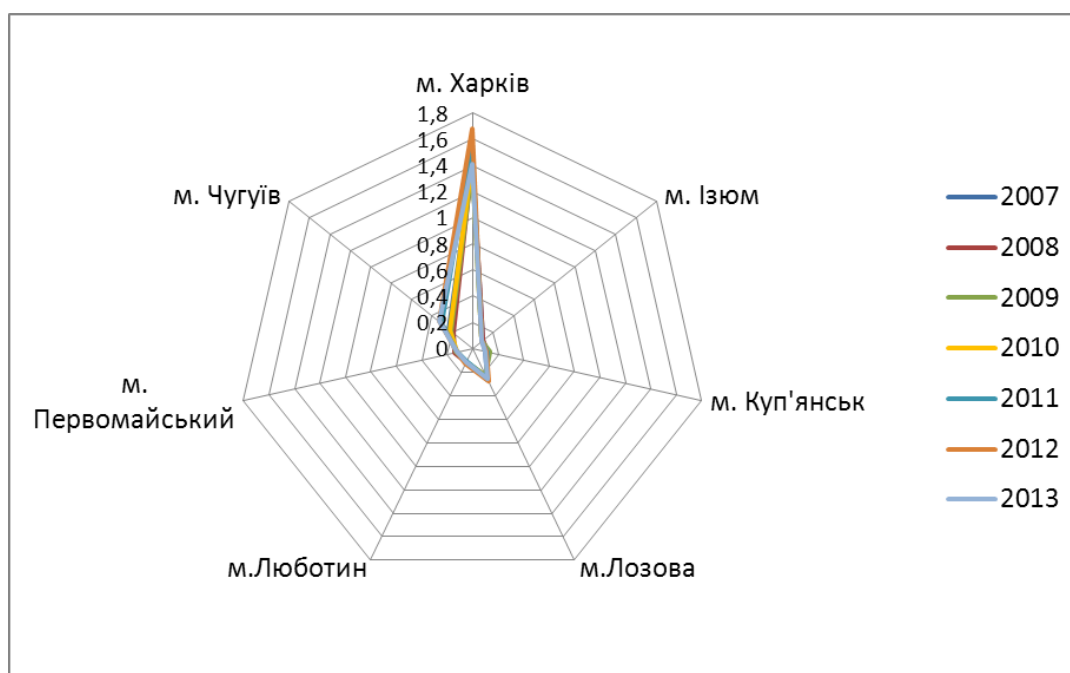

Рис. 3.9. Динаміка показників площі багатокутника по містах обласного підпорядкування Харківської області за тестовий період (побудовано автором за даними [131-136;157-163])

Ранжирування районів області за середнім значенням площі багатокутника протягом тестового періоду показало суттєве переважання Харківського району (рис. 3.10).

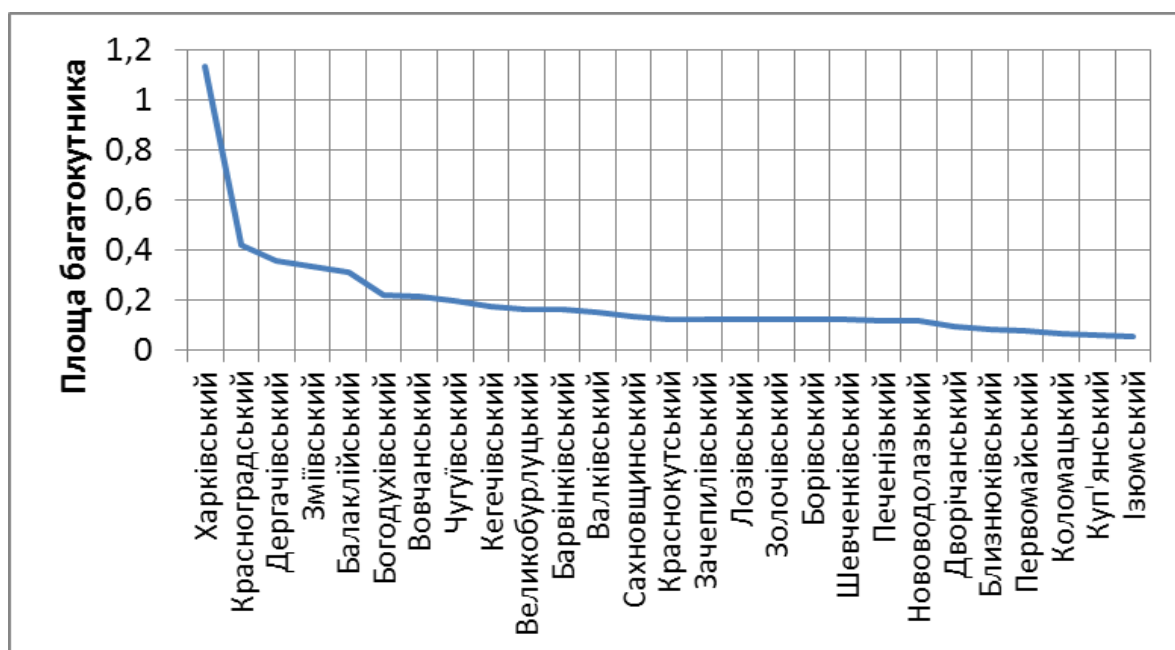

Рис. 3.10. Розподіл районів Харківської області за середнім значенням площі багатокутника за тестовий період (побудовано автором за даними [131-136;157-163])

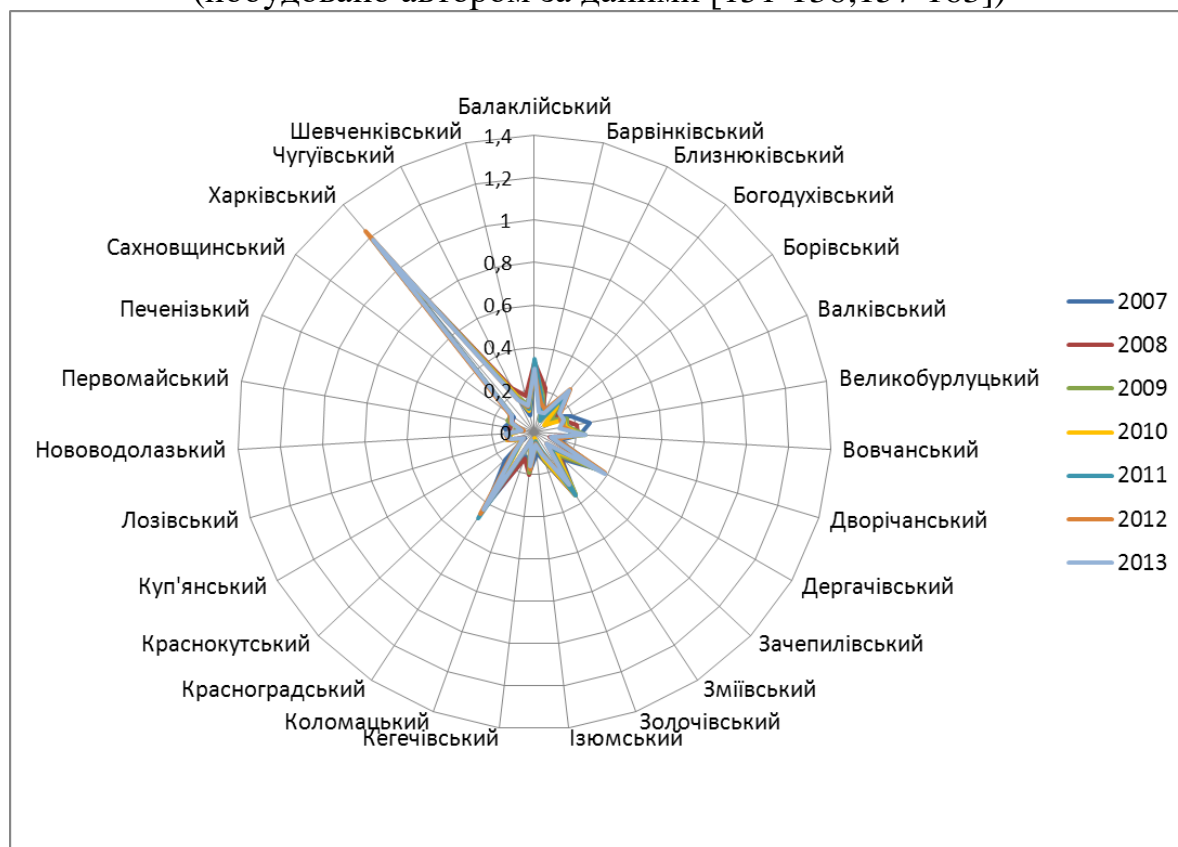

Рис. 3.11. Динаміка показників площі багатокутника по районах Харківської області за тестовий період (побудовано автором за даними [131-136;157-163])

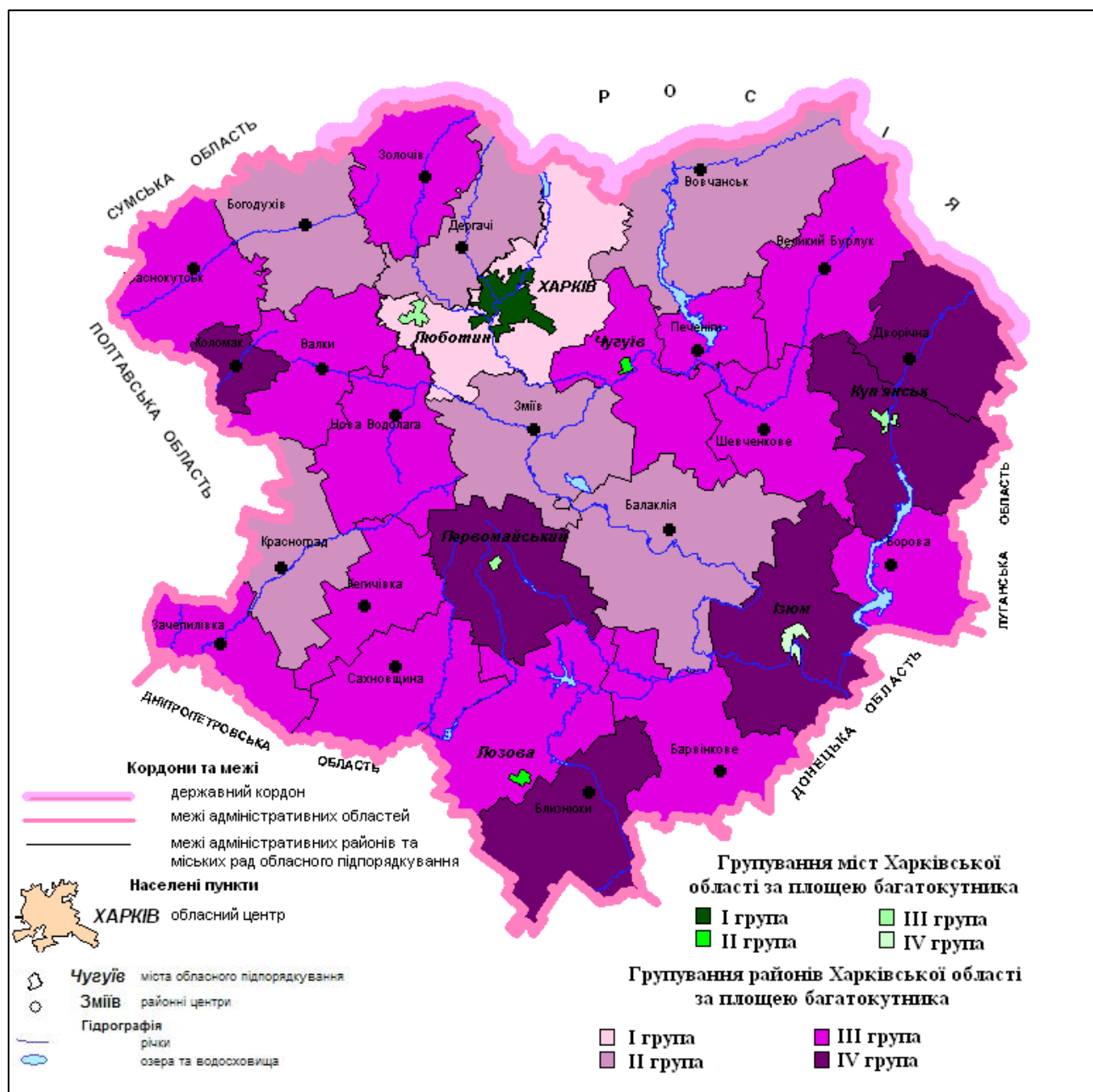

Рис. 3.12. Групування міст та районів Харківської області за площею багатокутника за тестовий період (побудовано автором за даними [131-136;157-163])

Як видно з рис. 3.12. найбільшою чисельністю населення району в області (182,4 тис. осіб станом на 1.01.2015 р) [103], високою часткою міського населення, найбільшою кількістю міст та селищ міського типу, наявністю потужної соціальної інфраструктури та торговельної мережі. Красноградський, Дергачівський, Зміївський, Балаклійський, Богодухівський та інші райони мають нижчі значення параметрів. Ізюмському, Куп'янському, Коломацькому, Первомайському, Близнюківському, Дворічанському районам притаманні

найменші значення площі багатокутника через особливості географічного положення, переважання сільського населення, низького рівня соціально-економічного розвитку.

Динаміка показника площі багатокутника для районів Харківської області наведено на рис. 3.11. З нього видно, що зменшення значень площі багатокутника спостерігається для більшості районів, особливо для Барвінківського, Валківського, Великобурлуцького, Дворічанського, Зачепилівського, Золочівського, Ізюмського, Коломацького, Краснокутського, Первомайського і Чугуївського районів. Отже, негативна динаміка розвитку характерна для найменш розвинутих районів області. Харківський район має чітко виражену тенденцію до зростання показника площі багатокутника у часі, що свідчить про його поступальний розвиток.

Сума індексів. Розподіл значень показника суми індексів у розрізі міст обласного підпорядкування наведено на рис. 3.13. Розподіл цього показника за містами подібний до розподілу площі багатокутника, бо обидва показники характеризують стан розвитку міських соціогеосистем, але за різними принципами. Це чітко проявляється у розподілі міст. Так, за сумою індексів значно виділяється місто Харків, інші міста розподіляються майже у тому порядку, як і у розподілі за площею багатокутника.

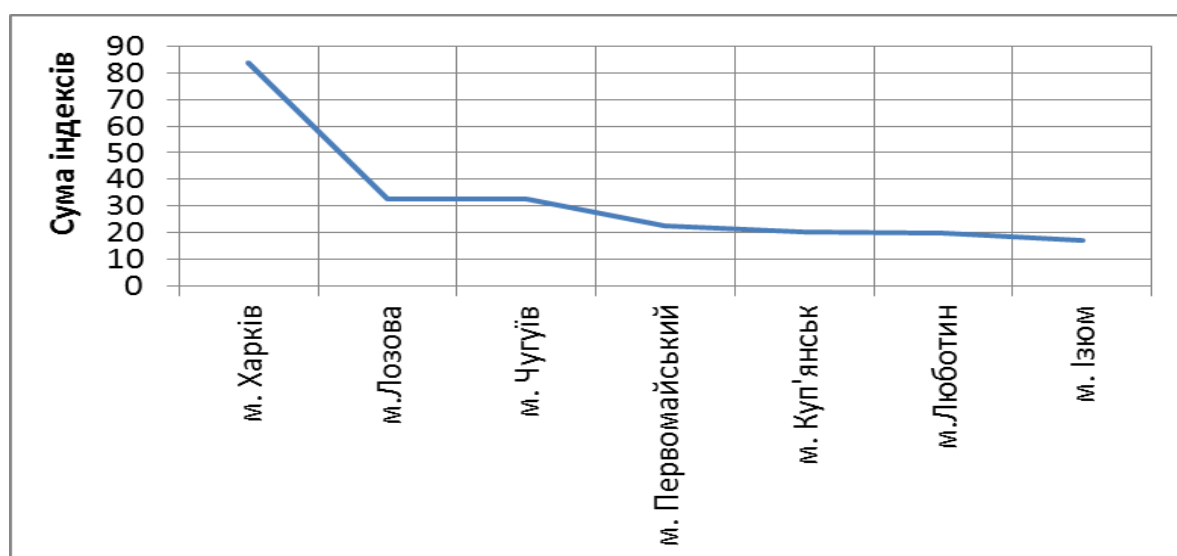

Рис. 3.13. Розподіл міст обласного підпорядкування Харківської області за середнім значенням суми індексів за тестовий період (побудовано автором за даними [131-136;157-163])

Суттєву динаміку показника суми індексів серед міст обласного підпорядкування ідентифікувати складно за винятком міста Харкова, якому притаманна чітка позитивна тенденція, і міста Чугуєва із змінними тенденціями розвитку, як показано на рис. 3.14.

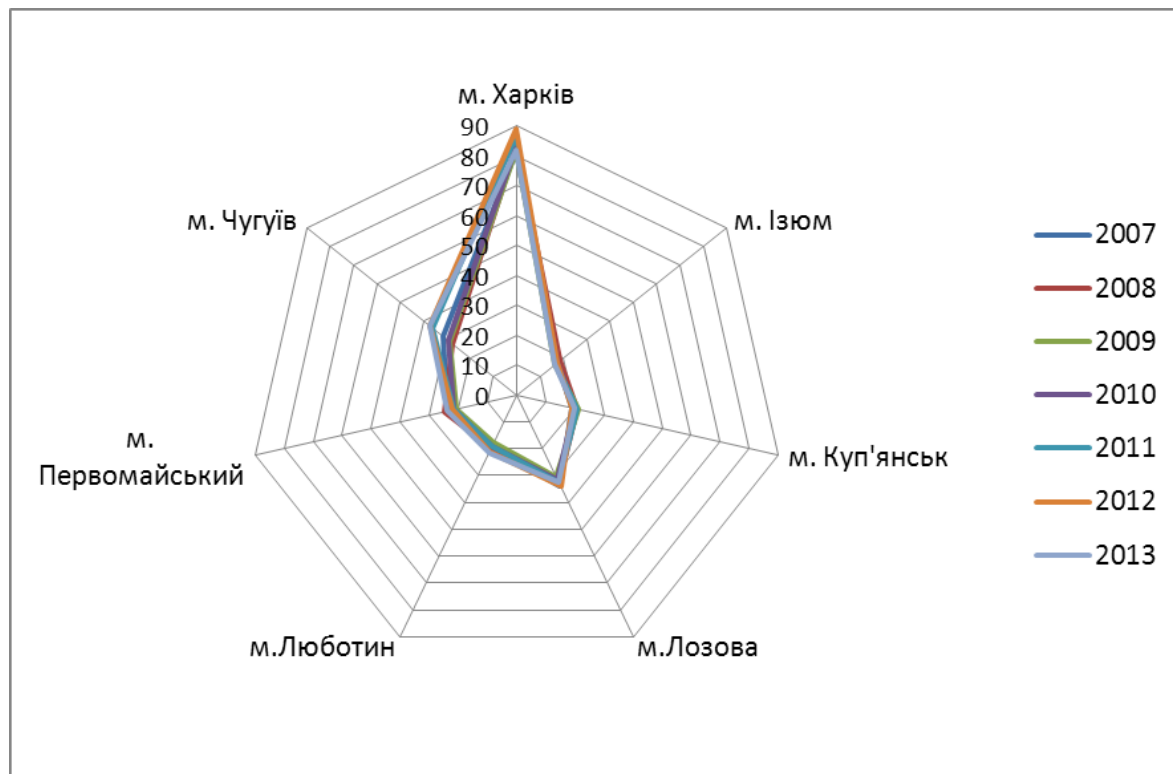

Рис. 3.14. Динаміка показників суми індексів по містах обласного підпорядкування Харківської області за тестовий період (побудовано автором за даними [131-136;157-163])

Розподіл показника суми індексів у розрізі районів Харківської області показано на рис. 3.15. Як видно з наведеного графіку, він подібний до розподілу площі багатокутника, про що свідчать п'ятірки районів з найвищими та найнижчими показниками.

Як показано на рис. 3.16, позитивна динаміка суми індексів характерна тільки для Харківського та Дергачівського районів. Барвінківський, Валківський, Великобурлуцький, Дворічанський, Зачепилівський, Золочівський, Ізюмський, Коломацький, Краснокутський, Первомайський райони мають монотонні тенденції до скорочення цього показника, як райони з відносно низьким рівнем соціально-економічного розвитку [51].

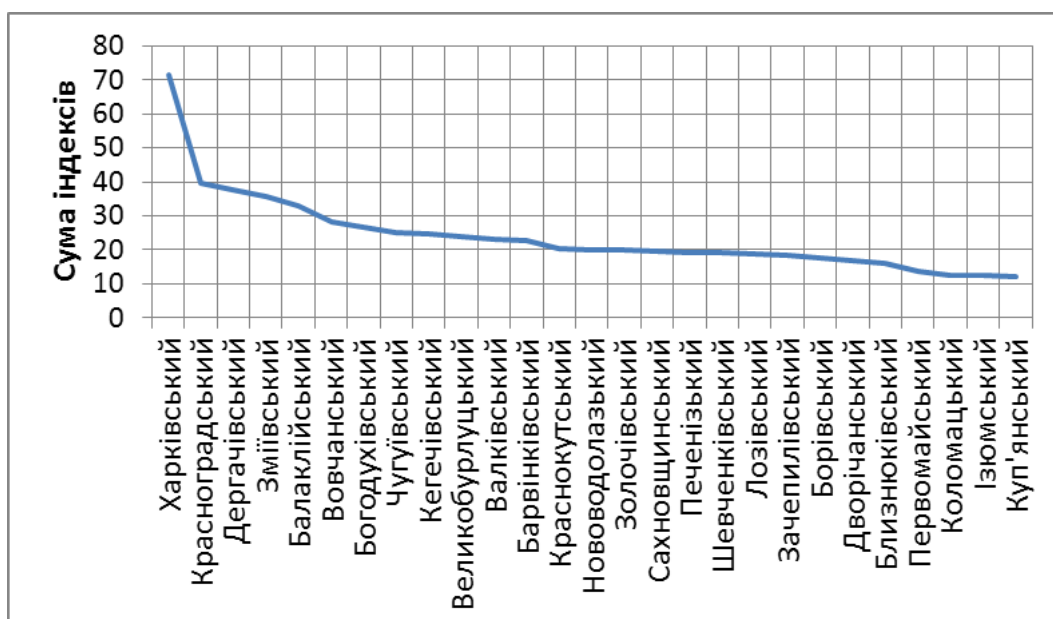

Рис. 3.15. Розподіл районів Харківської області за середнім значенням суми індексів за тестовий період (побудовано автором за даними [131-136;157-163])

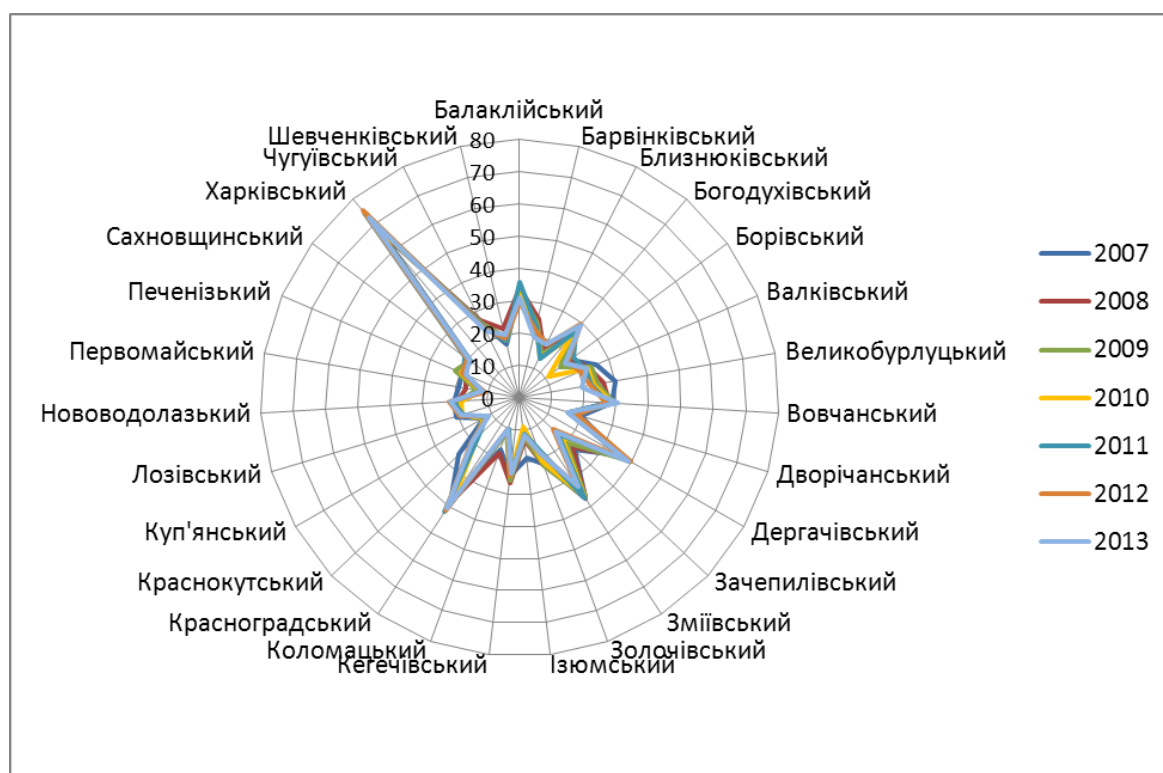

Рис. 3.16. Динаміка показників суми індексів по районах Харківської області за тестовий період (побудовано автором за даними [131-136;157-163])

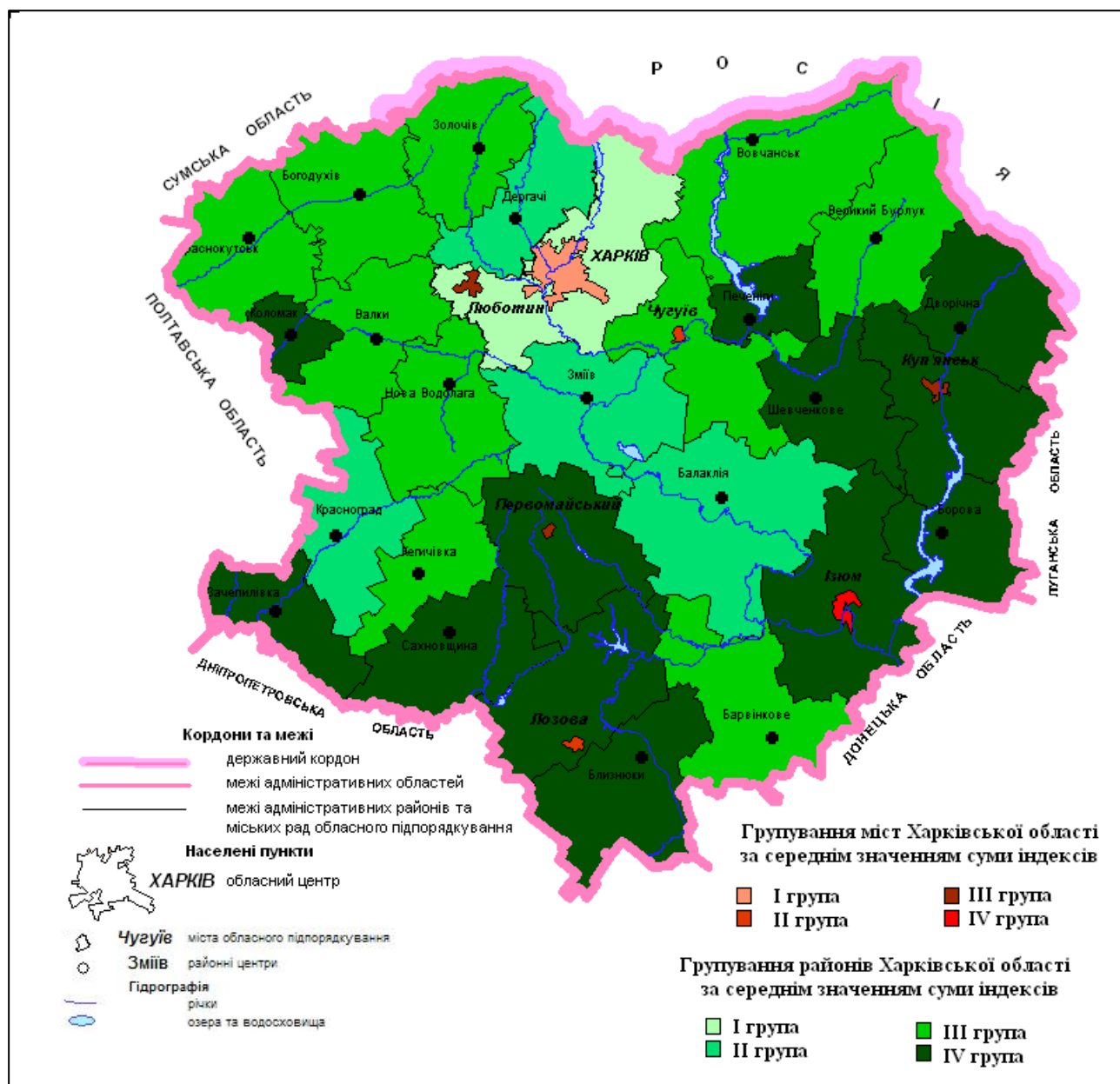

Рис. 3.17. Групування міст та районів Харківської області за середнім значенням суми індексів за тестовий період (побудовано автором за даними [131-136; 157-163])

Інформаційна ентропія. Як видно з рис. 3.18, за показником інформаційної ентропії у розрізі міст обласного підпорядкування найвищим рівнем еволюційного потенціалу виділяються міста Харків, Лозова, Чугуїв. Перше місце міста Харкова пояснюється досить розгалуженою мережею закладів торговельного обслуговування з добре розвиненими детермінованими і стохастичними зв'язками, а також широким спектром надання торговельних послуг. Відносне переважання стохастичних зв'язків (порівняно з іншими містами області) зумовлює більш високий рівень еволюційного потенціалу [89].

Аналогічним чином можна пояснити формування еволюційного потенціалу інших міст, але на більш низькому рівні.

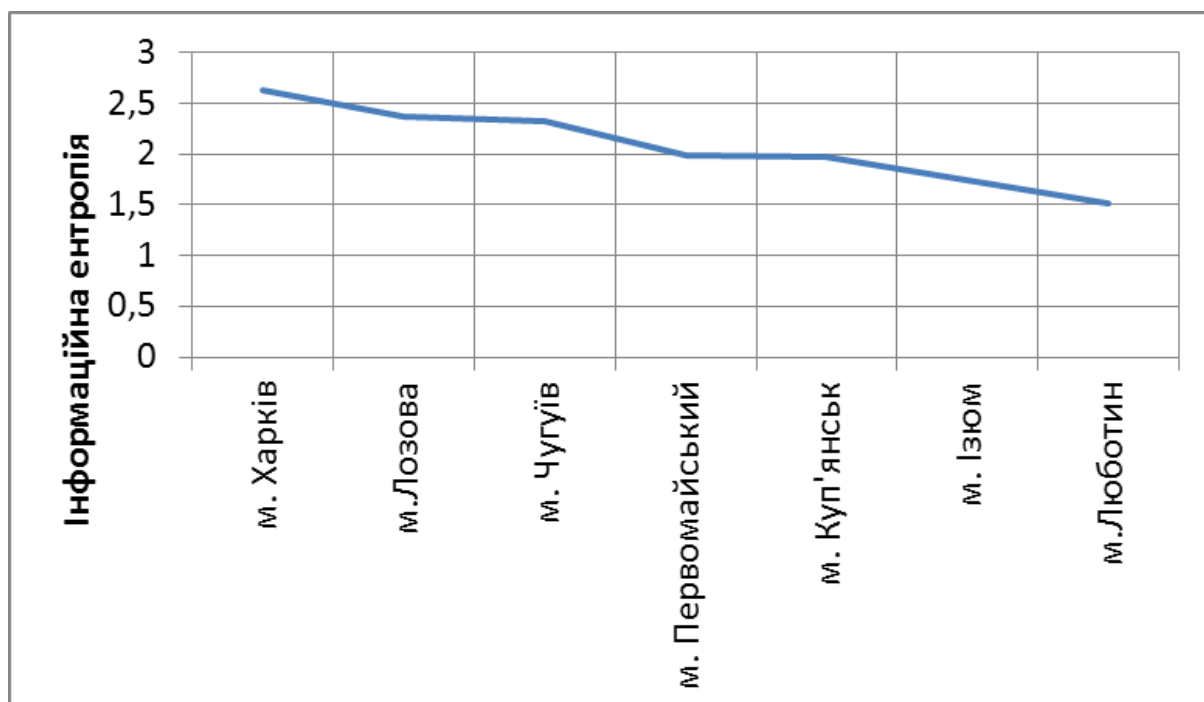

Рис. 3.18. Розподіл міст обласного підпорядкування Харківської області за середнім значенням інформаційної ентропії за тестовий період (побудовано автором за даними [131-136; 157-163])

У містах Харківської області не виявляється стійка тенденція розвитку еволюційного потенціалу. З рис. 3.19 видно, що відбувається протягом тестового періоду деяке зростання інформаційної ентропії для міст Харків, Люботин та Чугуїв. Взагалі для міст характерне скорочення значень інформаційної ентропії у роки світової соціально-економічної кризи 2008-2009 років, що свідчить про погіршення стану торгівлі, зокрема зменшення її різноманіття у містах – скорочення товарообороту, закриття торговельних закладів тощо [51].

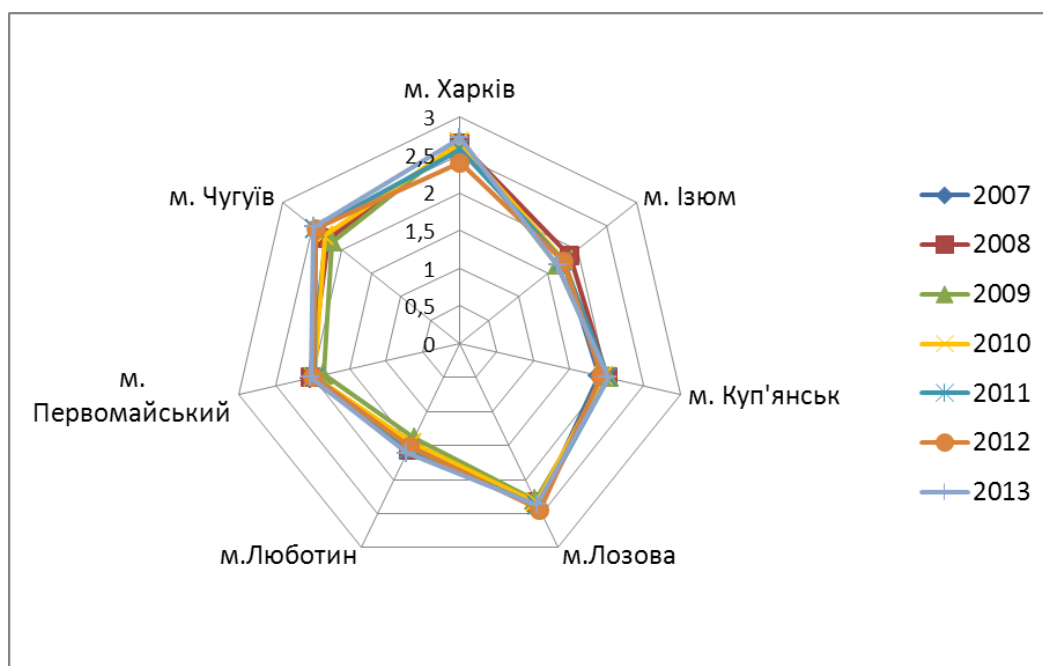

Рис. 3.19. Динаміка показників інформаційної ентропії по містам обласного підпорядкування Харківської області за тестовий період (побудовано автором за даними [131-136; 157-163])

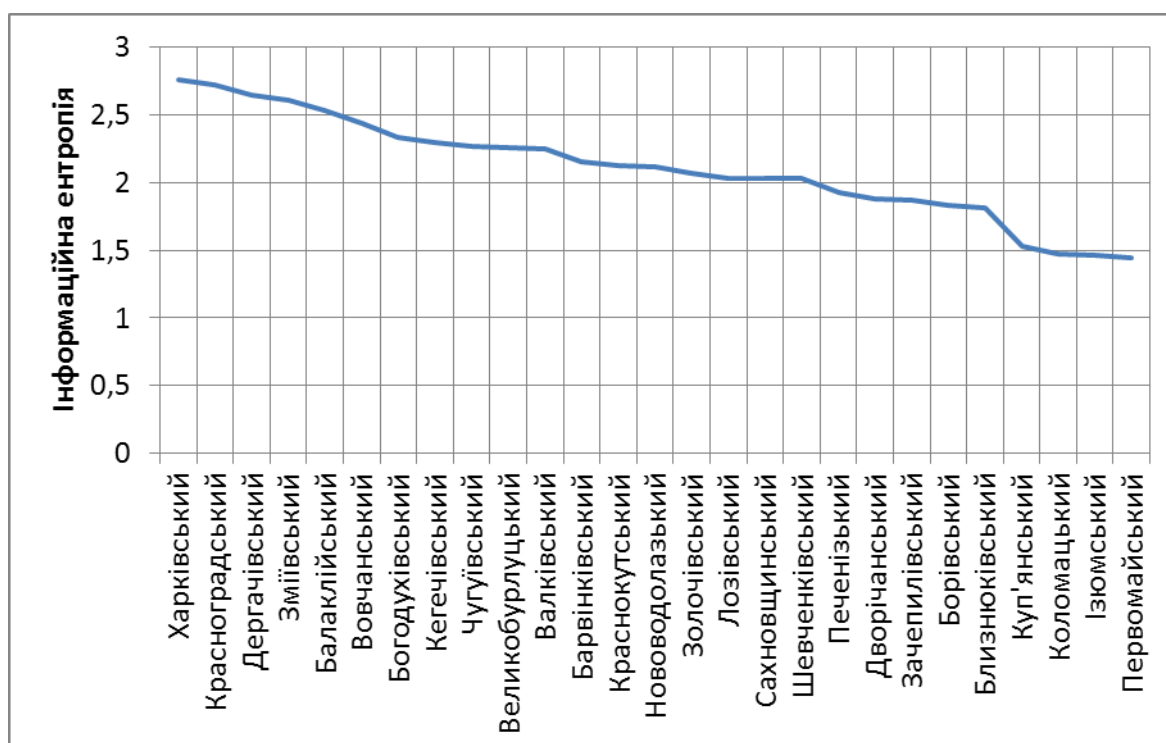

Рис. 3.20. Розподіл районів Харківської області за середнім значенням інформаційної ентропії за тестовий період (побудовано автором за даними [131-136; 157-163])

У розрізі районів Харківської області значення інформаційної ентропії мають більший розмах, що відображено на рис. 3.20. Найвищі значення цього

показника мали Харківський, Красноградський, Дергачівський, Зміївський, Балаклійський, Вовчанський райони, для яких характерні значні рівні еволюційного потенціалу, а також соціально-економічного розвитку, урбанізації, розвитку соціальної інфраструктури, мережі торговельних закладів тощо. Цьому сприяють формування випадкових (стохастичних) зв'язків у торговельних системах районів. Найменші показники інформаційної ентропії спостерігаються у Первомайському, Ізюмському, Коломацькому, Куп'янському, Близнюківському, Борівському та інших районах, для яких характерний відносно невисокий рівень соціально-економічного розвитку, віддаленість від обласного центру, переважання сільського населення, сільськогосподарська спеціалізація, слабо розвинена мережа закладів торгівлі. Все це призводить до переважання детермінованих зв'язків у системі торгівлі, що гальмує саморозвиток.

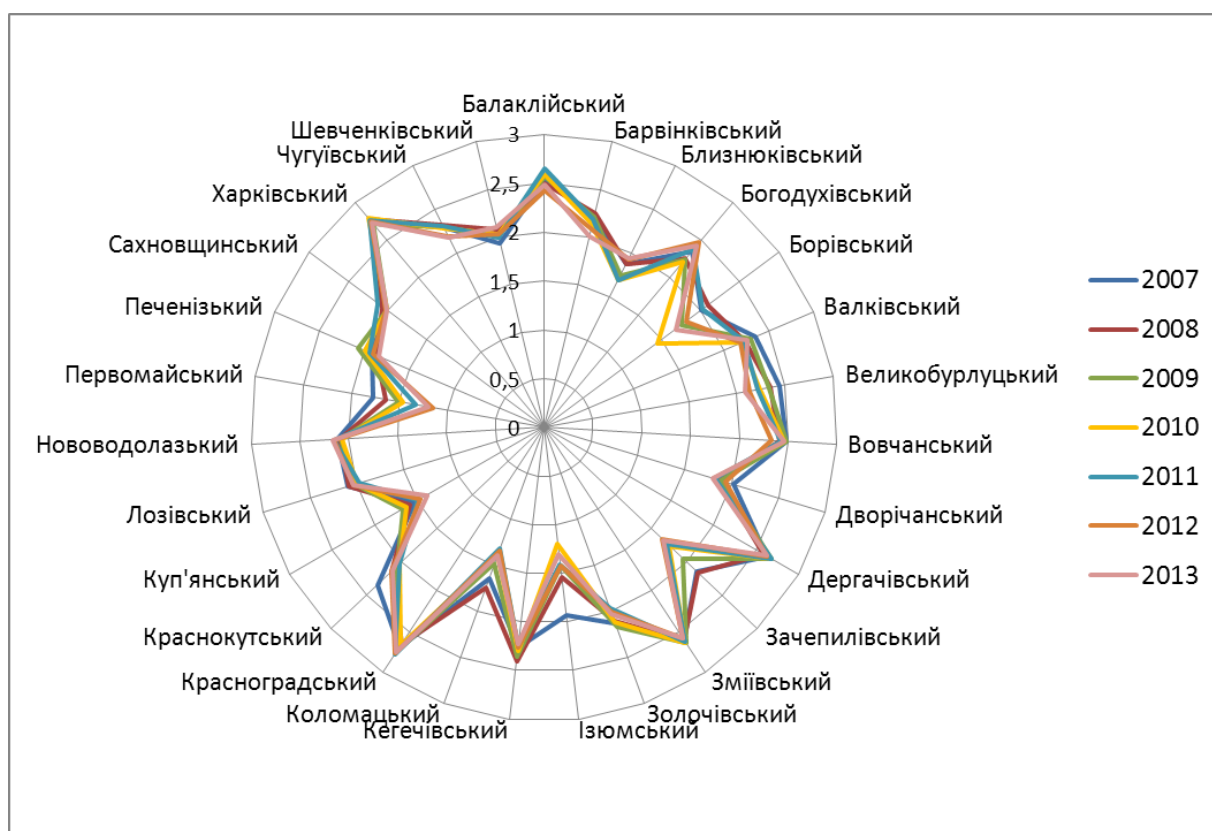

Рис. 3.21. Динаміка показників інформаційної ентропії по районах Харківської області за тестовий період (побудовано автором за даними [131-136; 157-163])

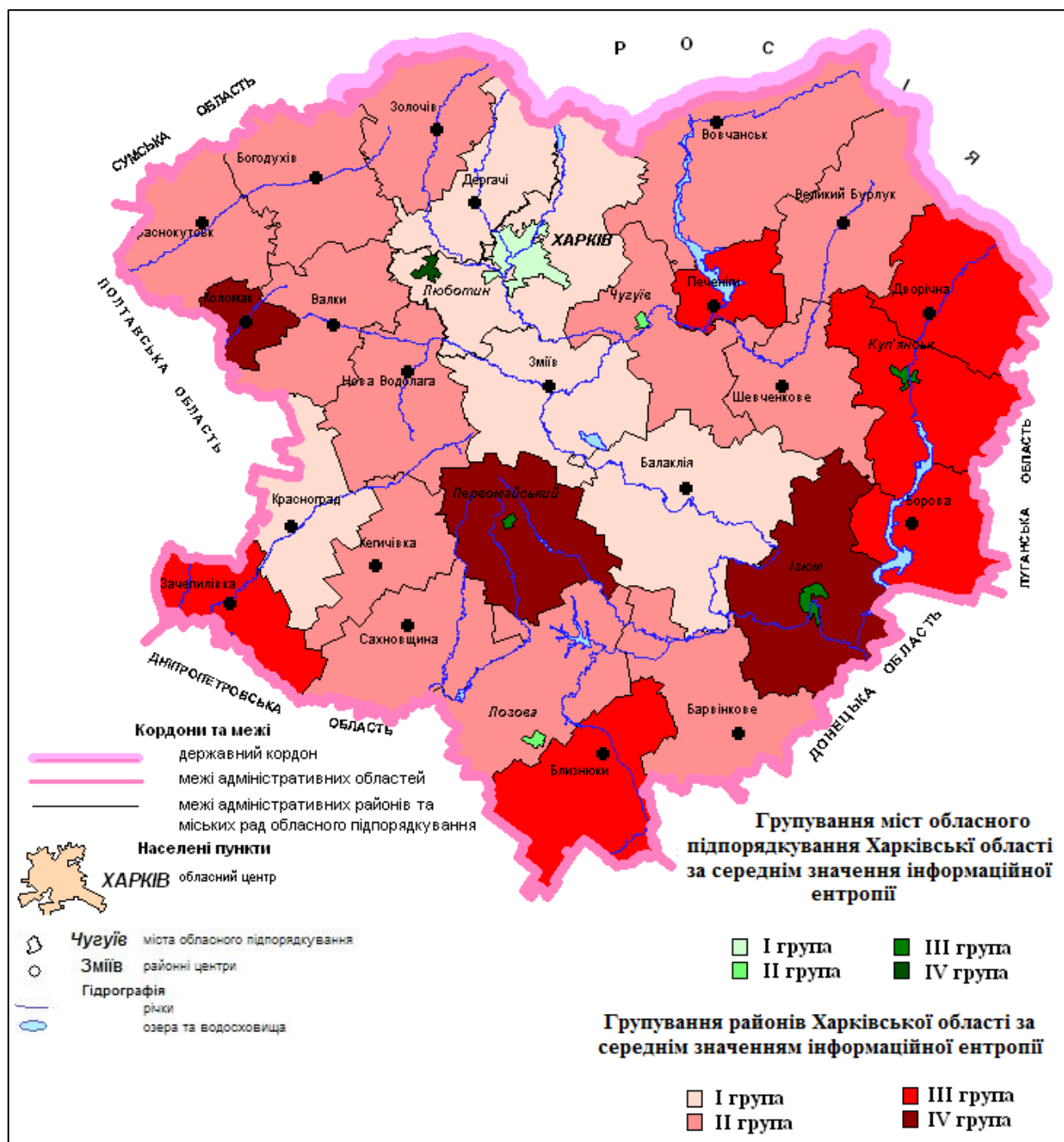

Рис. 3.22. Групування міст та районів Харківської області за середнім значенням інформаційної ентропії за тестовий період (побудовано автором за даними [131-136; 157-163])

Як показують дані графіку на рис. 3.21, значення інформаційної ентропії протягом тестового періоду у деяких з районів останньої групи поступово зменшувались (Барвінківський, Борівський, Великобурлуцький, Дворічанський, Зачепилівський, Золочівський, Ізюмський, Коломацький, Первомайський райони), що свідчить про спрощення (деградацію) структури та функцій

торговельної системи цих районів. Інші райони демонструють змінні тенденції розвитку еволюційного потенціалу.

Коефіцієнт прогресу. Цей параметр характеризує ступінь просунутості певного суспільно-географічного об'єкту у розвитку за тестовий період, що можна тлумачити як ефективність його розвитку. Зміни середніх значень цього показника за тестовий період наведено на графіку (рис. 3.23). Можна бачити, що найбільш суттєво просувався у своєму розвитку порівняно з іншими містами обласний центр, який характеризується значними темпами соціально-економічного розвитку. В цілому розподіл міст Харківської області за цим показником добре узгоджується з розподілами за площею багатокутника і сумою індексів, що підтверджує об'єктивність отриманих результатів.

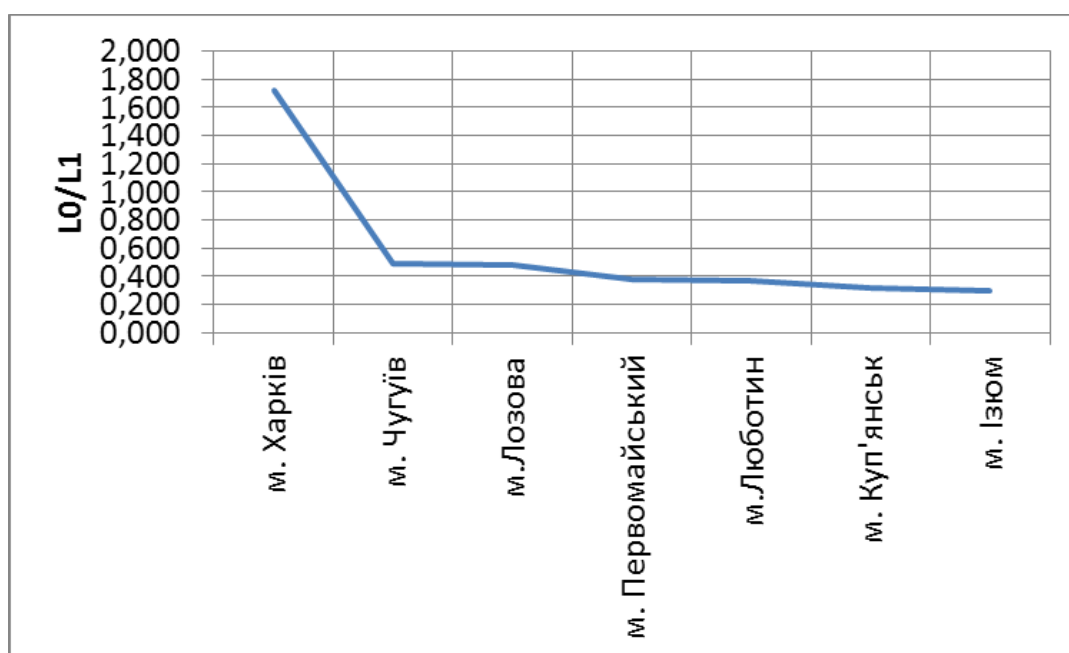

Рис. 3.23. Ранжирування міст обласного підпорядкування Харківської області за середнім значенням коефіцієнту прогресу за тестовий період (побудовано автором за даними [131-136; 157-163])

Динаміка коефіцієнту прогресу за тестовий період була позитивною для міст Харкова та Чугуєва. В цілому просунутість міст у розвитку не має послідовного характеру. Найменший показник був характерний у 2010-2011 рр., а найвищий – у 2012-2013 рр. [50]

Розподіл районів Харківської області за коефіцієнтом прогресу показано на рис. 3.24, з якого видно, що Харківський район суттєво відрізняється від інших за просунутістю у розвитку, оскільки він є найбільшим за чисельністю населення, характеризується високим рівнем урбанізації, значним соціально-економічним розвитком. До першої п'ятірки входять також Красноградський, Дергачівський, Зміївський, Балаклійський райони. Останню групу районів складають Ізюмський, Куп'янський, Коломацький, Первомайський, Дворічанський райони.

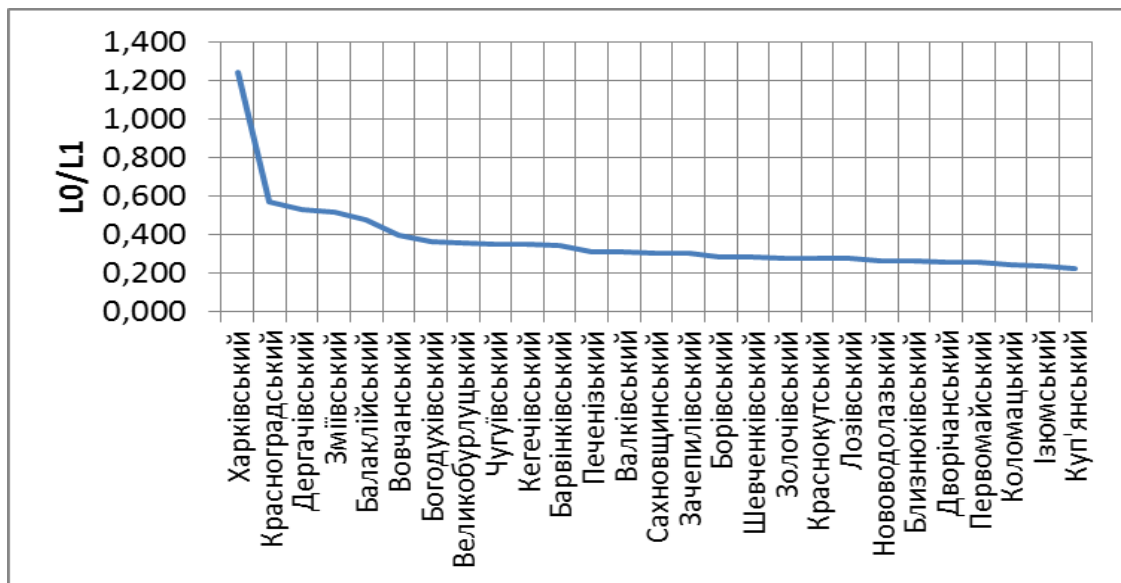

Рис. 3.24. Ранжирування районів Харківської області за середнім значенням коефіцієнту прогресу за тестовий період (побудовано автором за даними [131-136; 157-163])

Динаміка змін цього показника протягом тестового періоду для районів Харківської області є нестійкою за виключенням Харківського району, який послідовно прогресував у розвитку. Найгірші темпи розвитку мали Коломацький та Краснокутський райони.

В підрозділі 1.4 обґрунтовано необхідність визначення тестового періоду з 2007 по 2013 роки для застосування пропонованої методики дослідження розвитку регіональної системи торговельного обслуговування населення як функціональної підсистеми регіональної соціогеосистеми. Хоча цей період частково включає час впливу світової фінансово-економічної кризи на економіку і політичну ситуацію в Україні, можна констатувати, що зовнішні

фактори функціонування торговельної системи (як в Україні, так і за її межами) були відносно однорідними, тобто, не спостерігалось різких коливань міграції населення, попиту на продовольчі та промислові товари, інфраструктури тощо.

Період 2014-2015 років у цьому відношенні є більш несприятливим для стабільного розвитку торгової системи. По-перше, анексія Криму Росією дуже швидко призвела до розірвання соціально-економічних, у тому числі і торгових зв'язків материкової України з її анексованою частиною, що внесло суттєві зміни і викривлення у єдиний господарський механізм країни. Були спотворені механізми формування попиту і пропозиції на ринку України. Як наслідок цього, багато підприємств України були вимушені адаптуватися до нових умов господарювання, що не могло не вплинути на їхню ефективність, продуктивність і реалізацію продукції. По-друге, проведення антитерористичної операції на частині території Донецької та Луганської областей зумовило вимушену міграцію великих мас населення з територій, внаслідок чого суттєво збільшилося навантаження на інфраструктуру інших регіонів України, особливо територіально наближених до Донбасу (у т.ч. і Харківської області). Це, безумовно, вплинуло на стан ринку продовольчих і непродовольчих товарів, змінило усталений баланс між попитом і пропозицією, призвело до росту цін тощо. По-третє, необхідність посилення обороноздатності країни потребувало залучення величезних державних інвестицій у військову сферу із скороченням фінансування інших галузей господарства, у тому числі і торгівлі. Роздержавлення великої частки закладів торгівлі і ресторанного господарства, яке відбулося раніше, і переважання приватних форм власності в торгівлі дещо пом'якшили дефіцит коштів, але не вирішило цю проблему у цілому. Нарешті, непопулярні заходи уряду – підвищення тарифів на комунальні послуги, податкового тиску на бізнес, скасування регулювання цін на соціальні групи товарів тощо зумовили скорочення робочих місць, інфляцію, зубожіння значних верств населення, зростання соціальної напруги, злочинності і т.д.

В результаті дії вказаних вище зовнішніх для системи торгівлі факторів і значної зміни внутрісистемних зв'язків змінилися механізми її саморегуляції і самопідтримки. Тому період розвитку після 2013 року відрізняється різкою зміною динаміки функціонування системи торгівлі [60]. Це, можливо, завдяки притаманній цій системі інертності, не завжди проявляється у помітній зміні її основних параметрів, але з міркувань забезпечення однорідності досліджуваної вибіркової сукупності не дозволяє віднести цей кризовий відрізок розвитку системи торговельного обслуговування населення до тестового періоду. Тому результати дослідження цієї системи за період 2014-2015 років, отримані за спрощеною методикою, наводяться окремо у наступному підрозділі.

Наприкінці даного підрозділу наводяться узагальнені для регіону дані, які доводять тезу про те, що періоди розвитку системи торговельного обслуговування населення 2007-2013 років і 2014-2015 років є відмінними і відображають різні умови її функціонування.

На рис. 3.25 наведено зміни індексу товарообороту торговельної мережі за період з 2007 по 2015 роки.

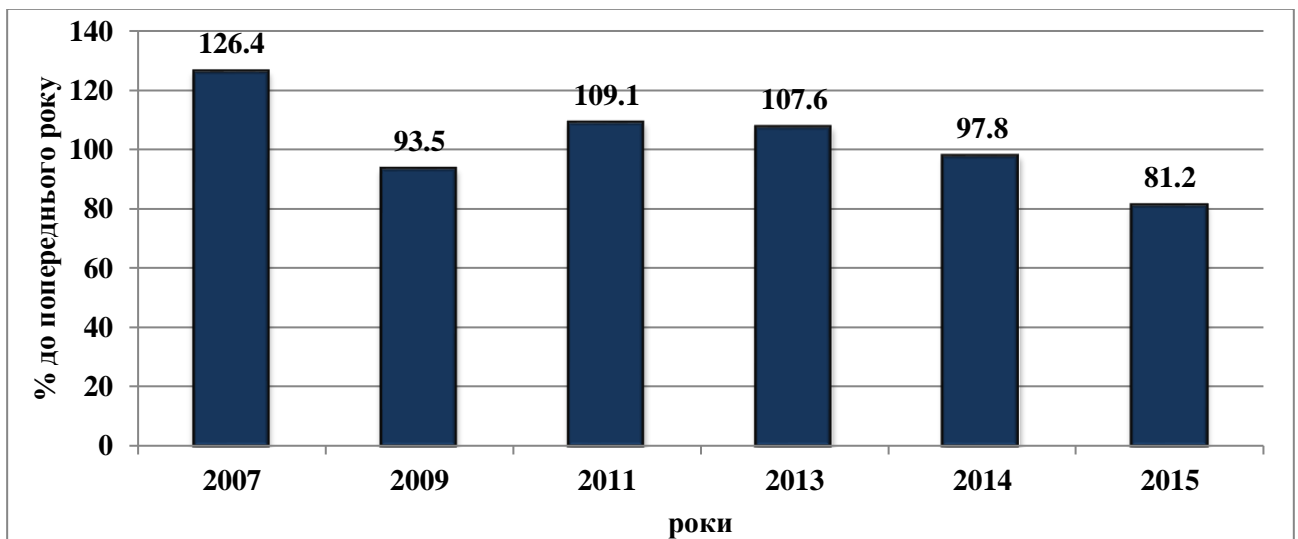

Рис. 3.25. Динаміка індексу товарообороту торговельної мережі Харківської області, 2015 р. (побудовано автором за [131-138])

З наведеного графіку видно, що в 2014 та 2015 роках індекс товарообороту торгової мережі регіону різко зменшується, що свідчить про зниження ефективності її функціонування.

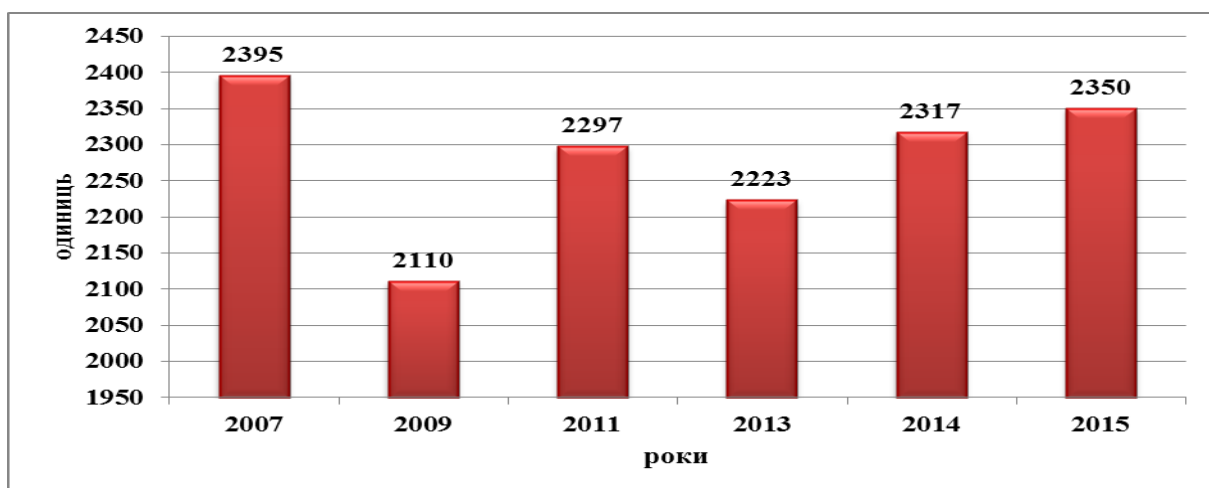

Рис. 3.26. Динаміка кількості магазинів роздрівної торгівлі в Харківській області, 2015 р. (побудовано автором за [131-138])

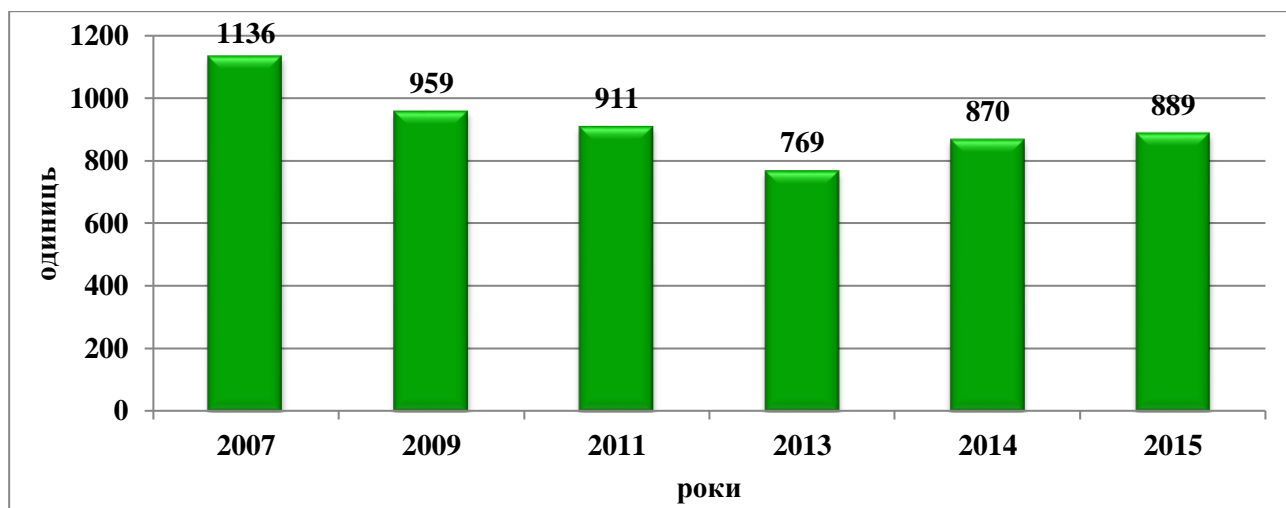

Рис. 3.27. Динаміка кількості продовольчих магазинів в Харківській області, 2015 р. (побудовано автором за [131-138])

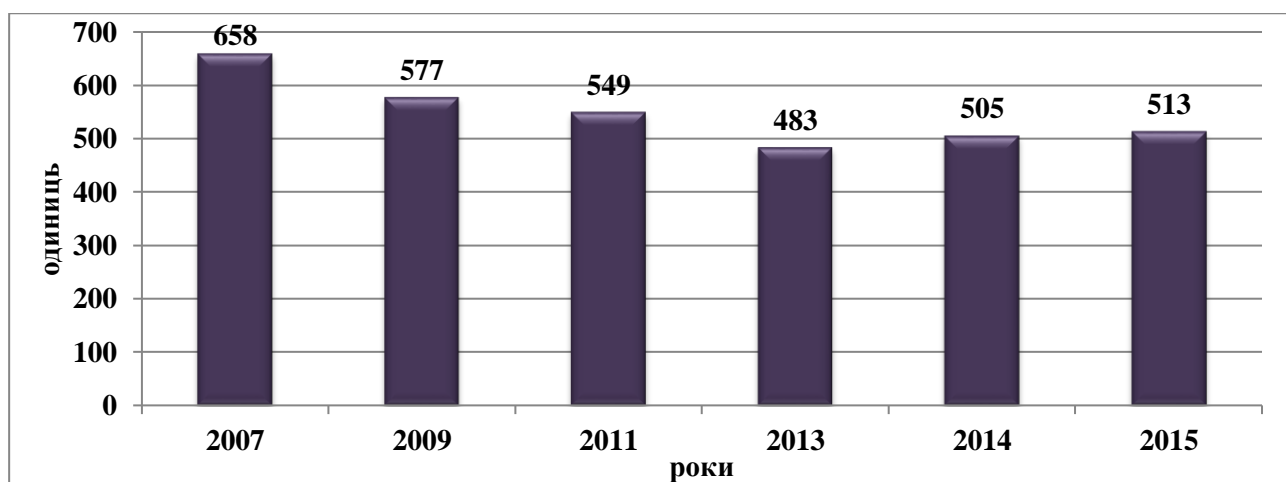

Рис. 3.28. Динаміка кількості продовольчих магазинів з універсальним асортиментом товарів в Харківській області, 2015 р. (побудовано автором за [131-138])

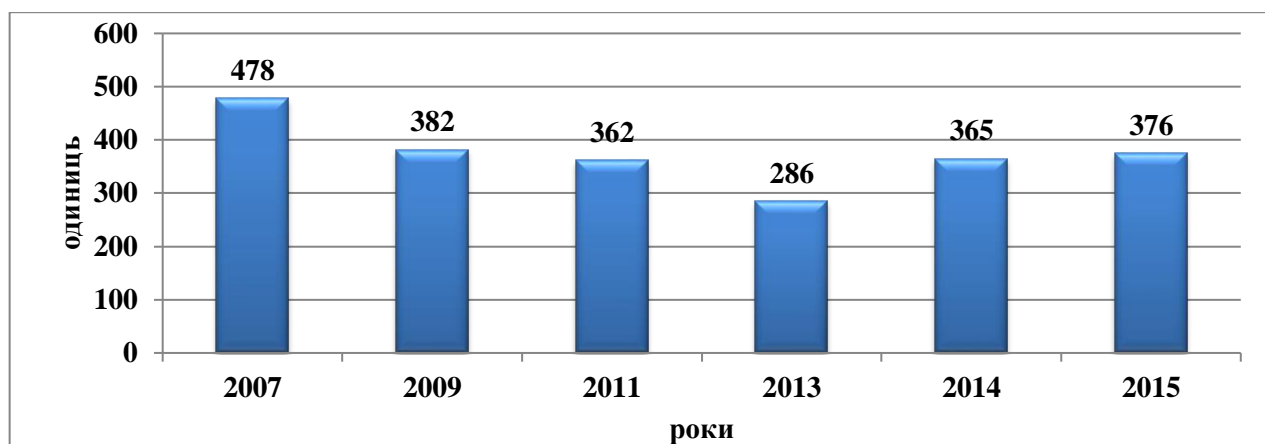

Рис. 3.29. Динаміка кількості спеціалізованих продовольчих магазинів в Харківській області, 2015 р. (побудовано автором за [131-138])

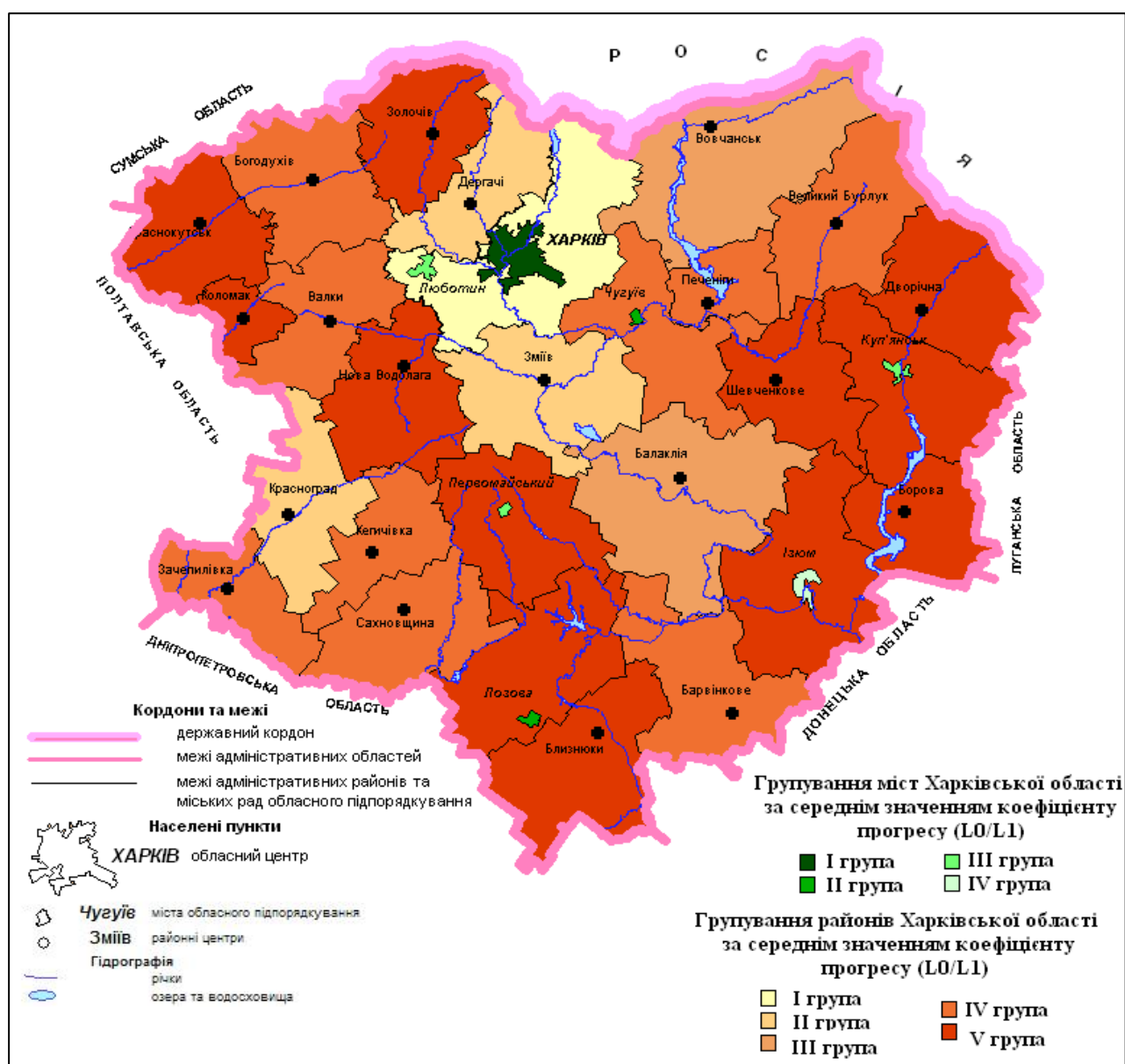

Рис. 3.30. Групування міст та районів Харківської області за середнім значенням коефіцієнту прогресу за тестовий період (побудовано автором за даними [131-136; 157-163])

Різке збільшення з 2014 року кількості магазинів роздрібної торгівлі та продовольчих магазинів різного типу в регіоні, як видно з рис. 3.26 – 3.29, є проявом трансформації торговельної інфраструктури, зумовленої, зокрема зростанням кількості тимчасово переміщених осіб із східних районів Луганської і Донецької областей, а також механізмами саморегуляції, бо зі зростанням різноманіття зростає стійкість системи.

3.3. Особливості системи торговельного обслуговування населення в районах і низових громадах (на прикладі Зачепилівського, Дворічанського та Богодухівського районів)

Суспільно-географічне дослідження системи торговельного обслуговування населення може здійснюватися на різних рівнях адміністративно-територіального устрою країни: від національного до локального. На кожному нижчому ієрархічному рівні аналіз цієї системи стає більш детальним. Оптимальною одиницею адміністративно-територіального устрою для детального дослідження системи торговельного обслуговування населення є район. На цьому рівні можна найкраще охарактеризувати розміщення закладів торгівлі, ресторанного господарства, попиту населення на них і на основі цього зробити висновки стосовно ступеню задоволення потреб населення у торговельній мережі [52, 88].

Розглядаючи систему торговельного обслуговування населення Харківської області, нами було обрано три тестові райони – Зачепилівський, Дворічанський і Богодухівський, які розміщені в різних частинах регіону, характеризуються різними особливостями формування торговельної мережі.

Зачепилівський район Харківської області розташований у південно-західній частині регіону. За 2013-2015 р. чисельність населення району зменшилася на 230 осіб і станом на 1.01.2016 р. складала 15,3 тис. осіб [103]. Центром району є смт. Зачепилівка (станом на 1.01.2016 р. в ньому проживало 3645 осіб). У районі нараховується 37 населених пунктів, серед них 1 селище

міського типу (Зачепилівка). У Зачепилівському районі частка сільського населення складає 76,2% [164; 165].

Важливим параметром, що характеризує розвиток торгівлі, є роздрібний товарооборот. За 2015 р. його обсяг склав 49 млн. грн. (17 місце серед районів та міст обласного підпорядкування Харківської області) [130; 137]. У порівнянні із 2013 р. спостерігається зростання обсягів роздрібного товарообороту (у 2013 р. він склав 33,6 млн. грн. – 19 місце серед районів та міст обласного підпорядкування Харківської області). Даний показник був розрахований у фактичних цінах, що враховує зростання індексів споживчих цін на товари. Темпи росту роздрібного товарообороту відображає індекс товарообороту. За 2007-2015 рр. динаміка темпів товарообороту була неоднорідною, періоди скорочення обсягів характерні для 2007-2009, 2011-2012 та 2014-2015 рр. [131-138], що відображено на рис 1. Таким чином, за останні роки обсяги товарообороту скорочуються, що зумовлено кризовими явищами у країні, зниженням обсягів доходів громадян, погіршенням споживчих настроїв населення тощо.

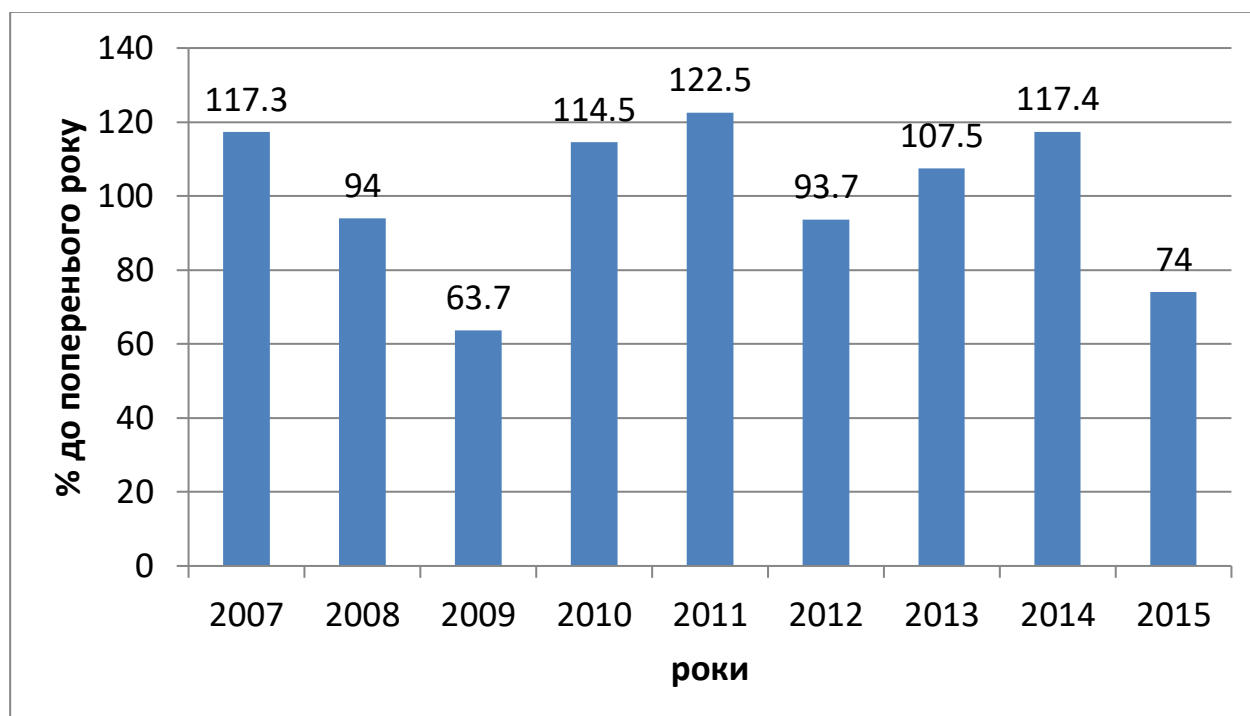

Рис. 3.31. Динаміка індексу роздрібного товарообороту торговельної мережі у Зачепилівському районі за 2007-2015 рр. (побудовано автором за даними [130-138])

За 2013-2015 рр. у Зачепилівському районі скорочувалася кількість продовольчих магазинів, продовольчих кіосків, кафе (рис. 3.32). Без змін залишилася мережа ринків та торговельних майданчиків (2 одиниці у смт. Зачепилівка та с. Чернещина), змішаних кіосків. У той же час зростала мережа непродовольчих магазинів, змішаних магазинів, їдалень. Все це свідчить про поступову трансформацію продовольчих магазинів та кіосків у змішані у зв'язку з нерентабельністю ведення торгівлі виключно продовольчими товарами у сільській місцевості.

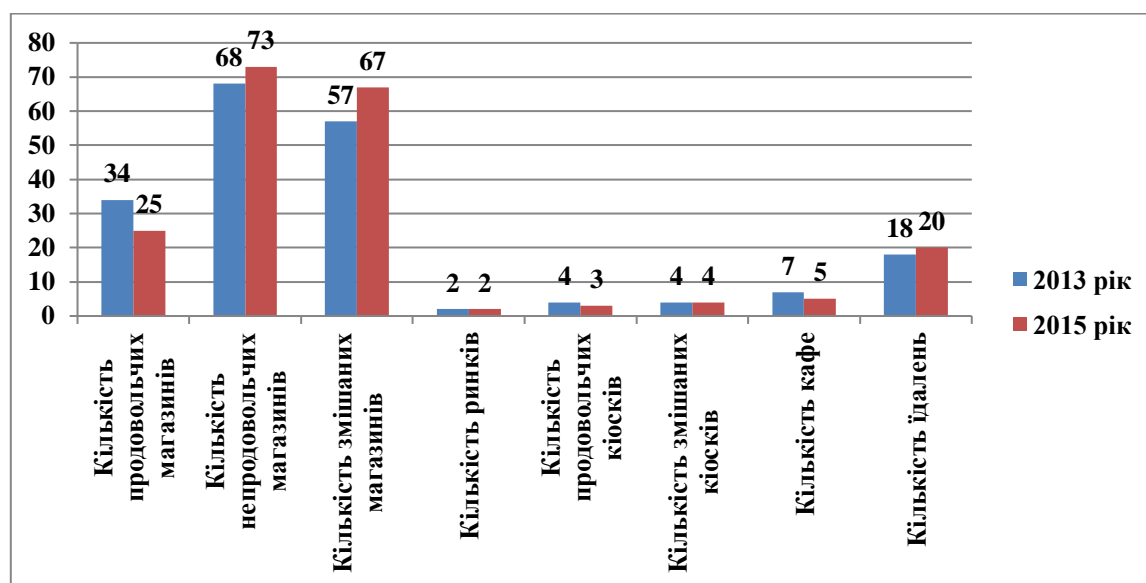

Рис. 3.32. Динаміка мережі закладів системи торговельного обслуговування населення Зачепилівського району за 2013 та 2015 рр. (побудовано за даними [130; 136])

У розрізі сільських рад найвищий показник забезпеченості закладами торгівлі, ресторанного господарства спостерігається у Зачепилівській селищній раді, на її території проживає найбільша чисельність населення району, населені пункти мають розвинуту інфраструктуру, смт. Зачепилівка є значним транспортним вузлом місцевого значення (рис. 3.33, 3.34). За кількістю закладів суттєво переважає смт. Зачепилівка (93 заклади роздрібної торгівлі). Гірше забезпечені закладами торгівлі, ресторанного господарства мешканці Леб'язької, Чернещинської, Рунівщинської сільських рад. По території Леб'язької сільської ради проходять автомобільні магістралі місцевого значення та залізниця, які сприяють формуванню торговельної мережі. На

територіях Чернечинської, Рунівщинської сільських рад діють декілька сільськогосподарських підприємств, які стимулюють соціально-економічний розвиток, сприяють концентрації населення, і таким чином, є фактором формування торговельної мережі. Центри громад лідирують за кількістю об'єктів торгівлі, ресторанного господарства (у 2015 р. у с. Леб'яже налічувалося 17 об'єктів, у с. Чернечина – 14, с. Рунівщина – 13). Найгірше забезпечена Миколаївська сільська рада, оскільки вона розташована у відносній близькості до районного центру, мешканці населених пунктів мають змогу отримувати послуги торговельних закладів безпосередньо у смт. Зачепилівка.

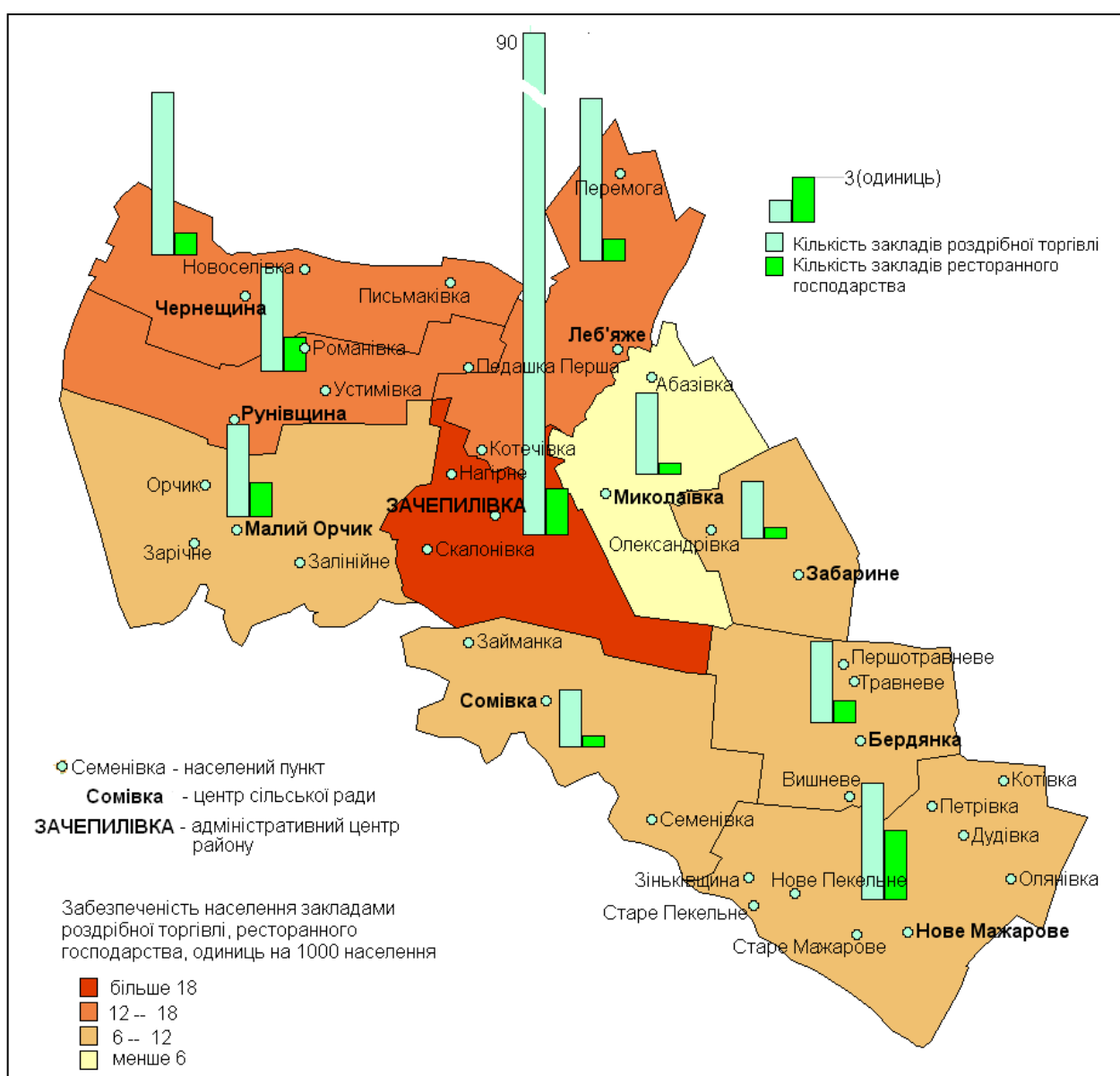

Рис. 3.33. Система торговельного обслуговування населення у Зачепилівському районі за 2013 р. (побудовано автором за даними [108; 163])

Протягом 2013-2015 рр. знижувалася забезпеченість торговельними закладами населення у Забаринській, Бердянській, Новомажарівській, Сомівській, Чернечинській сільських радах, що пояснюється скороченням загальної кількості закладів системи торговельного обслуговування населення більш швидкими темпами у порівнянні із зменшенням чисельності населення, їх більш чутливою реакцією на зміни зовнішнього середовища в країні, зокрема кризові явища (рис. 3.33, 3.34). В решті сільських рад району забезпеченість закладами торгівлі зростає.

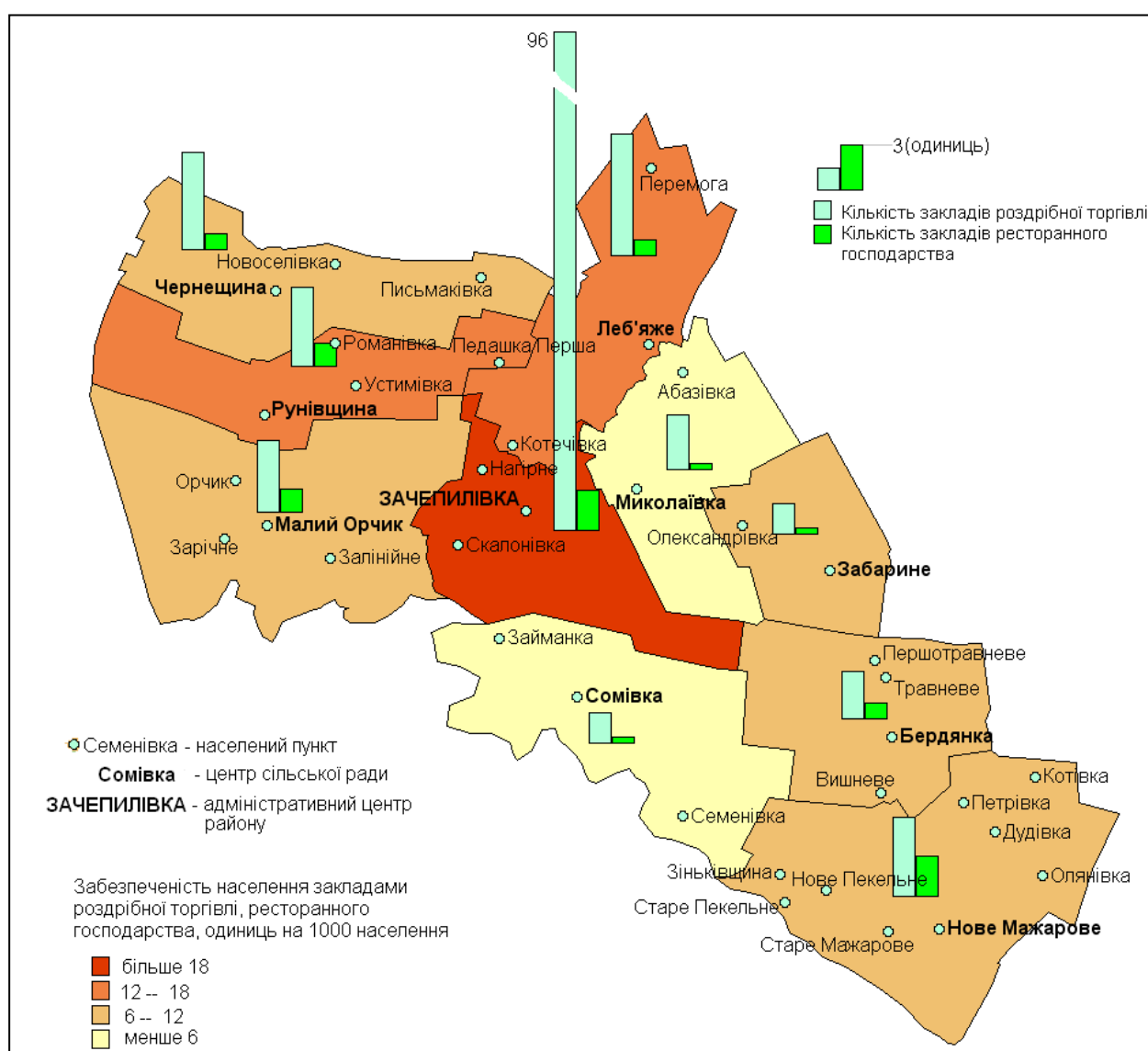

Рис. 3.34. Система торговельного обслуговування населення у Зачепилівському районі за 2015 р. (побудовано автором за даними [108; 163])

Відсутні стаціонарні заклади роздрібної торгівлі у 11 населених пунктах району з чисельністю населення менше 150 осіб, у 23 населених пунктах з чисельністю населення до 350 осіб відсутні заклади ресторанного господарства.

Дворічанський район Харківської області розміщено у північно-східній частині регіону, чисельність його населення складає 17,7 тис. осіб (станом на 1.01.2016 р.) [103]. У порівнянні з 2013 р. чисельність населення району скоротилася на 479 осіб. Центром Дворічанського району є смт. Дворічна, у якому станом на 1.01.2016 р. проживало 3656 осіб. У районі налічується 55 населених пунктів, серед яких 1 селище міського типу (Дворічна). У Дворічанському районі частка сільського населення складає 79,3% [163; 165].

За 2013-2015 рр. у Дворічанському районі зростали обсяги роздрібного товарообороту торговельної мережі у фактичних цінах (у 2013 р. він складав склав 19,3 млн. грн. (27 місце серед районів та міст обласного підпорядкування Харківської області), а у 2015 р. – 29,2 млн. грн. (26 місце) [130; 136]. Динаміка змін товарообороту роздрібної мережі за 2007-2015 рр. була неоднорідною, періоди скорочення обсягів характерні для 2006-2007, 2008-2009, 2010-2013 та 2014-2015 рр. [131-136], як показано на рис. 3.35. Таким чином, обсяги товарообороту скорочувалися протягом згаданого періоду, що також можна пояснити кризовими явищами у країні, зниженням доходів громадян та іншими факторами, описаними вище.

За 2013-2015 рр. у Дворічанському районі скорочувалася кількість змішаних магазинів, продовольчих, непродовольчих кіосків, кафе (рис. 3.36). Без змін залишилася мережа продовольчих магазинів, змішаних кіосків, їдалень. У смт. Дворічна функціонує 1 ринок. Зростала кількість непродовольчих магазинів. В цілому, динаміку мережі закладі роздрібної торгівлі, ресторанного господарства можна назвати стабільною, кризові явища в країні не дуже суттєво вплинули на її розвиток.

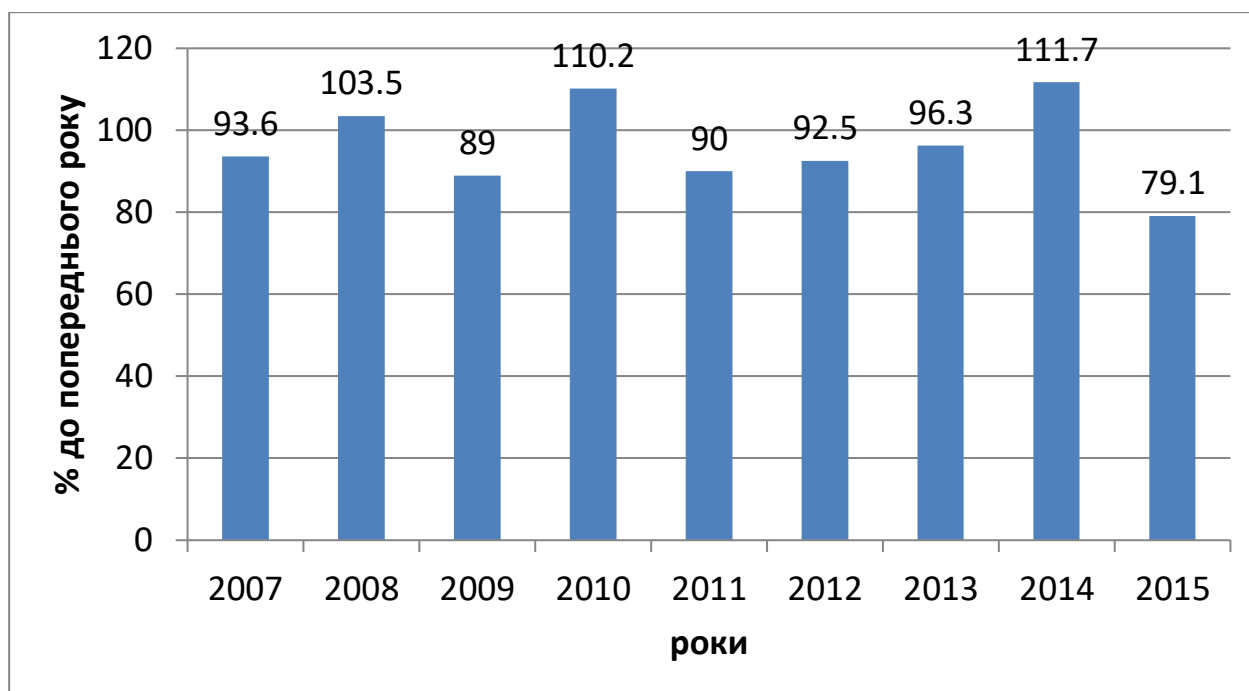

Рис. 3.35. Динаміка роздрібного товарообороту торговельної мережі у Дворічанському районі за 2007-2015 рр.
(побудовано автором за даними [130-138])

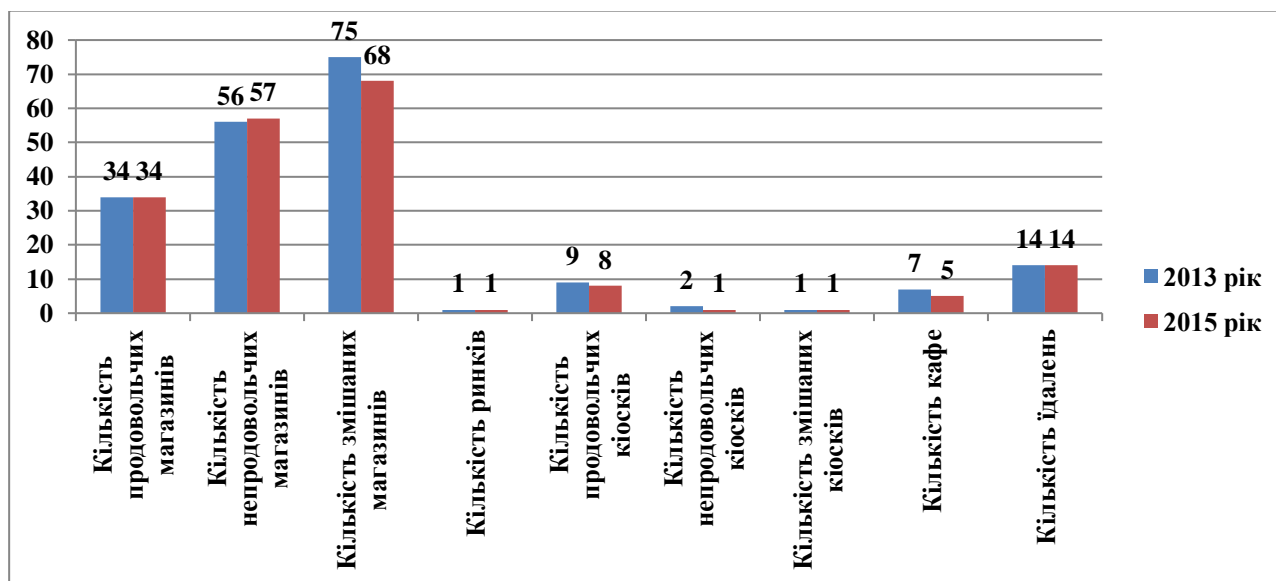

Рис. 3.36. Динаміка мережі закладів системи торговельного обслуговування населення Дворічанського району за 2013 р. та 2015 р.
(побудовано автором за даними [130-138])

У розрізі сільських рад найвищий показник забезпеченості закладами торгівлі, ресторанного господарства спостерігається на території Дворічанської селищної ради, яка включає адміністративний центр району, на її території проживає найбільша кількість населення району, населені пункти мають

розвинуту інфраструктуру, смт. Зачепилівка є значним транспортним вузлом місцевого значення. Тут проходить автомобільна дорога регіонального значення (Р79), що з'єднує міста Красноград і Валуйки (рис. 3.37, 3.38). За кількістю закладів суттєво переважає смт. Зачепилівка (87 закладів роздрібної торгівлі, ресторанного господарства). Гірше забезпечені закладами системи торговельного обслуговування населення мешканці Пісківської та Тавільжанської сільських рад.

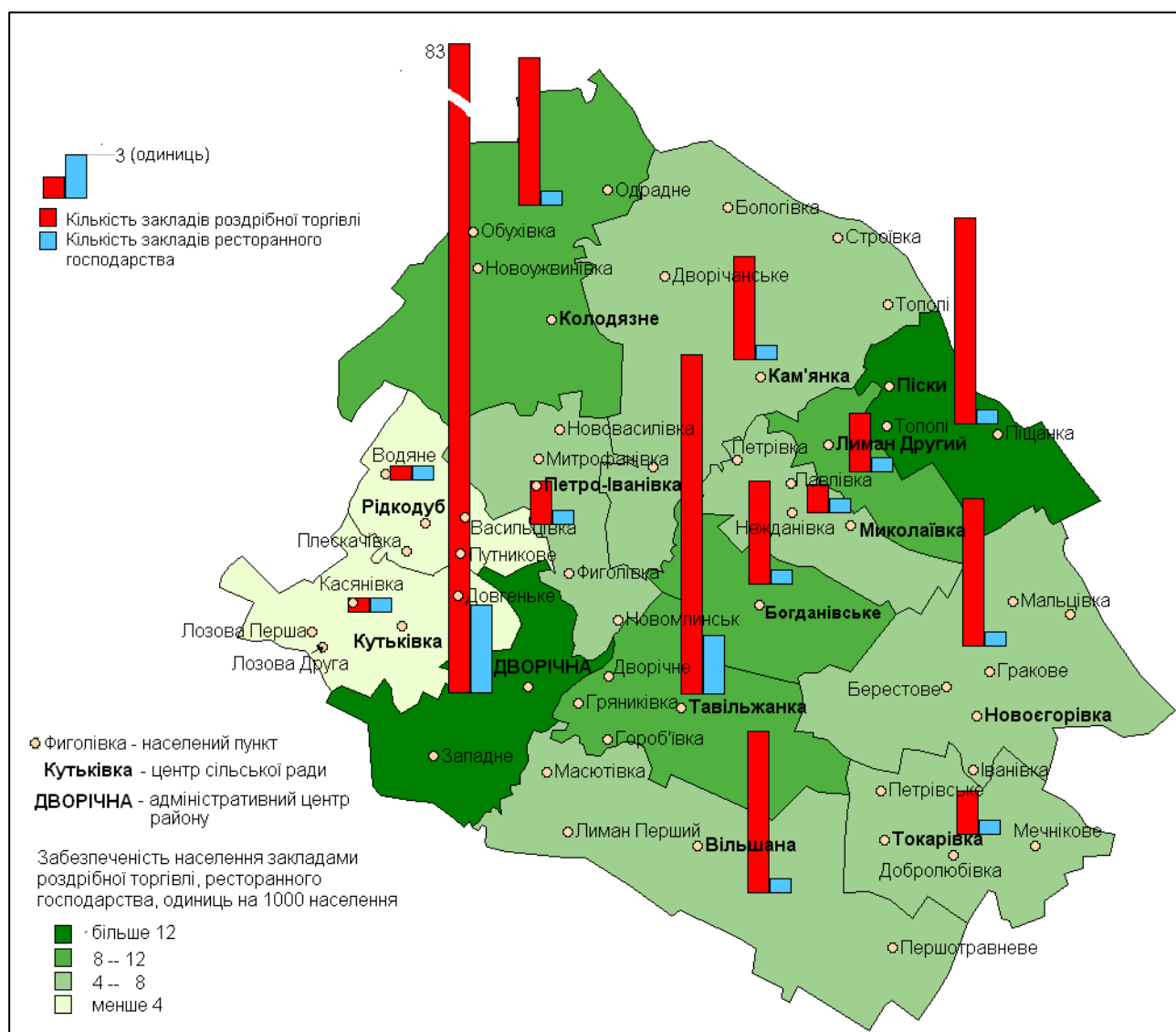

Рис. 3.37. Система торговельного обслуговування населення у Дворічанському районі за 2013 р. (побудовано автором за даними [111; 163])

По території зазначених сільських рад також проходять автомобільна дорога Р79, залізниця, що є стимулюючим фактором соціально-економічного

розвитку, сприяє концентрації населення та формуванню мережі закладів. Крім того, Пісківська сільська рада характеризується прикордонним положенням, на її території розміщені автомобільний (Піски) та залізничний (Тополі) пункти пропуску. У населених пунктах згаданих громад налічується найбільша кількість закладів торгівлі (селище Тополі Пісківської сільської ради (11 одиниць), Тавільжанка (10), селище Дворічанське Тавільжанської сільської ради (10). Найменш забезпеченими закладами є Кутківська, Рідкодубівська та Вільшанська сільські ради. Ці громади знаходяться у периферійних частинах району, для них характерна менша чисельність населення.

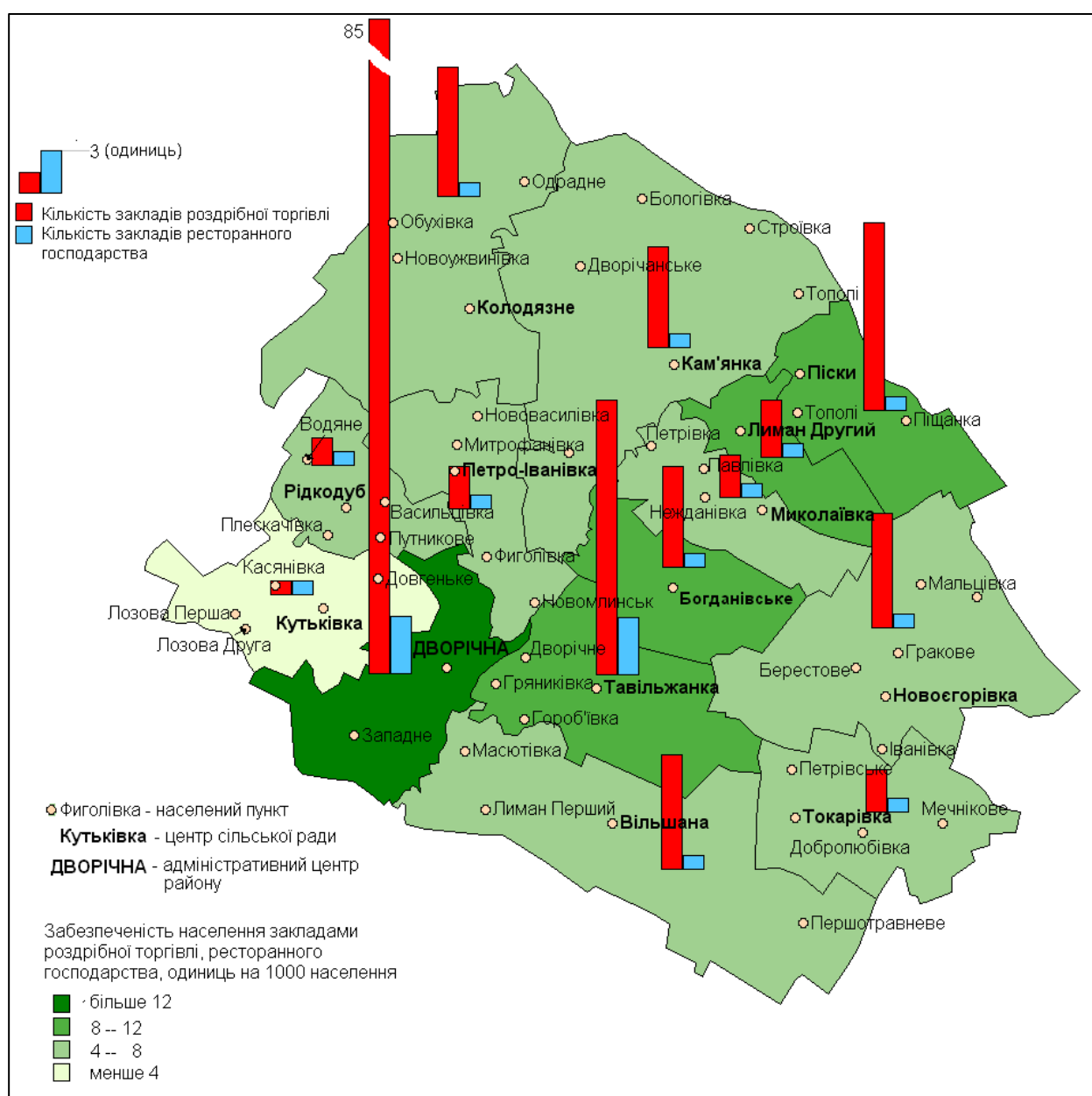

Рис. 3.38. Система торговельного обслуговування населення у Дворічанському районі за 2015 р. (побудовано автором за даними [111; 163])

Протягом 2013-2015 рр. знижувалася забезпеченість населення у Колодезнінській, Пісківській, Новоєгорівській, Вільшанській та Тавільжанській сільських радах, що також зумовлено скороченням загальної кількості закладів системи торговельного обслуговування населення, чисельністю населення (рис. 3.37, 3.38). У більшості сільських рад району забезпеченість закладами зростає.

Відсутні стаціонарні заклади роздрібної торгівлі у 25 населених пунктах району з чисельністю населення менше 150 осіб, у 41 населеному пункті з чисельністю населення до 350 осіб відсутні заклади ресторанного господарства. У найбільш віддалених населених пунктах, у яких відсутня стаціонарна торговельна мережа, здійснюється пересувне торговельне обслуговування населення 2-3 рази на тиждень.

Богодухівський район Харківської області має відносно вигідне суспільно-географічне положення, оскільки знаходиться у відносній близькості до обласного центру у північно-західній частині області. У районі станом на 1.01.2016 р. проживало 39 тис. осіб [103]. За 2013-2015 рр. чисельність населення району скоротилися на 629 осіб (станом на 01.01.2014 р. вона складала 39,7 тис. осіб). У адміністративному центрі Богодухівського району проживає 15,5 тис. осіб. [163; 165]. У районі нараховується 78 населених пунктів, серед яких 1 місто (Богодухів), 2 селища міського типу (Гути, Шарівка). У Богодухівському районі також переважає сільське населення, але його частка суттєво менша у порівнянні із Зачепилівським та Дворічанським районами і складає 51,4% [165].

У Богодухівському районі роздрібний товарооборот торговельної мережі протягом 2013-2015 рр. зростав у фактичних цінах (у 2013 р. – 99 млн. грн. (14 місце серед районів та міст обласного підпорядкування Харківської області), у 2015 р. – 168,2 млн. грн. (13 місце), як показано на рис. 3.39. За темпами роздрібного товарообороту протягом 2007 – 2015 років можна виявити досить строкату динаміку – скорочення обсягів товарообороту спостерігалися у кризові періоди 2008-2009, 2011-2013, 2014-2015 рр. [131-138].

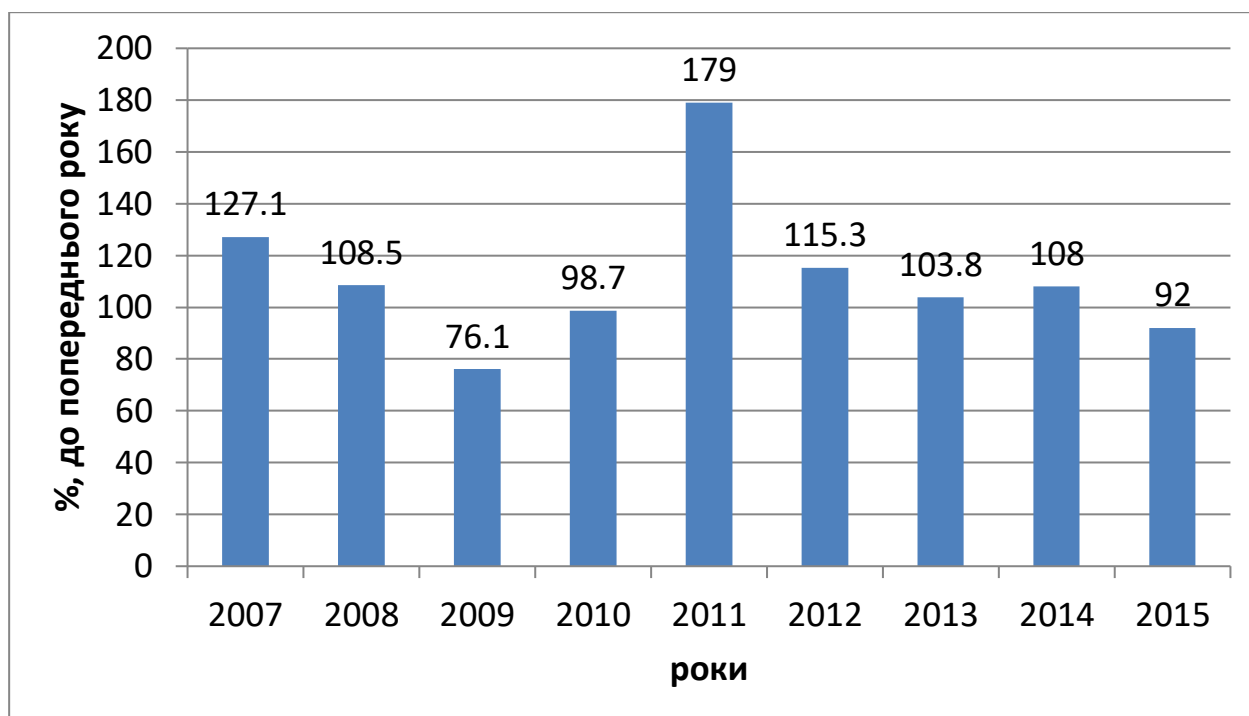

Рис. 3.39. Динаміка роздрібного товарообороту торговельної мережі у Дворічанському районі за 2007-2015 рр.
(побудовано автором за даними [131-138])

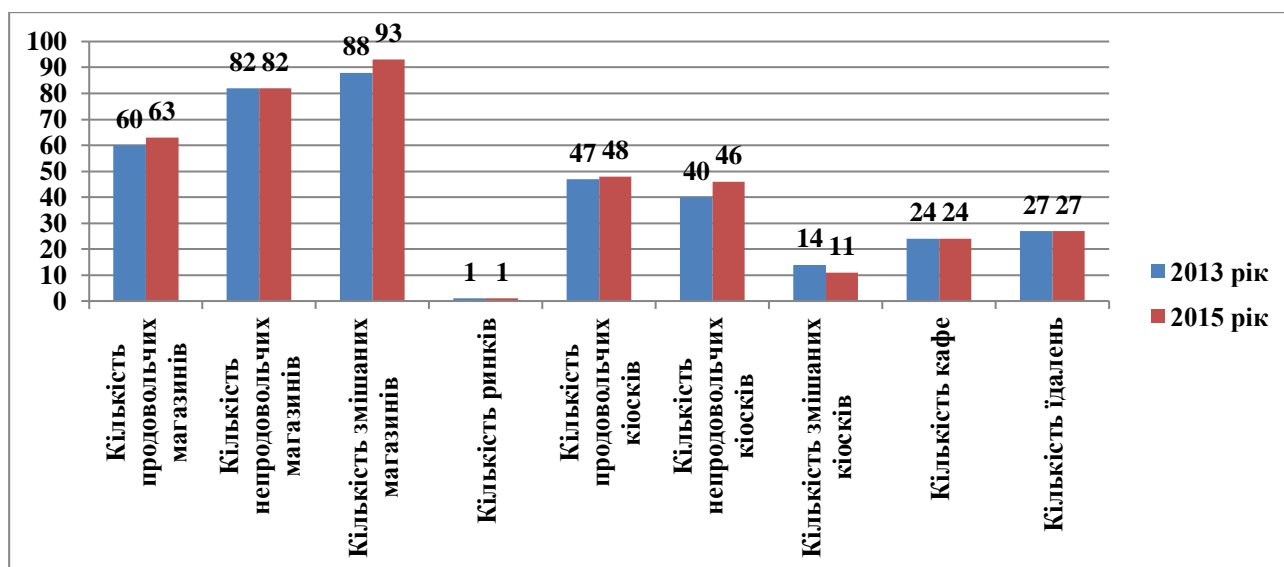

Рис. 3.40. Динаміка мережі закладів системи торговельного обслуговування населення Богодухівського району за 2013 та 2015 рр.
(побудовано автором за [130; 136])

За 2013-2015 рр. у Богодухівському районі скорочувалася кількість змішаних кіосків, зростала кількість продовольчих, змішаних магазинів, продовольчих, непродовольчих кіосків; без змін залишилися мережі непродовольчих магазинів, кафе, їдалень, функціонує 1 змішаний ринок у місті

Богодухів (рис. 3.40). Таким чином, динаміка розвитку мережі закладів за досліджуваний період в цілому позитивна.

Розглядаючи систему торговельного обслуговування населення у розрізі територіальних громад, зазначимо, що найбільш забезпеченою є Богодухівська міська рада (рис. 3.41, 3.42). В ній розташований районний центр, найбільша чисельність населення, значний розвиток інфраструктури, мешканці району користуються послугами закладів міста Богодучова.

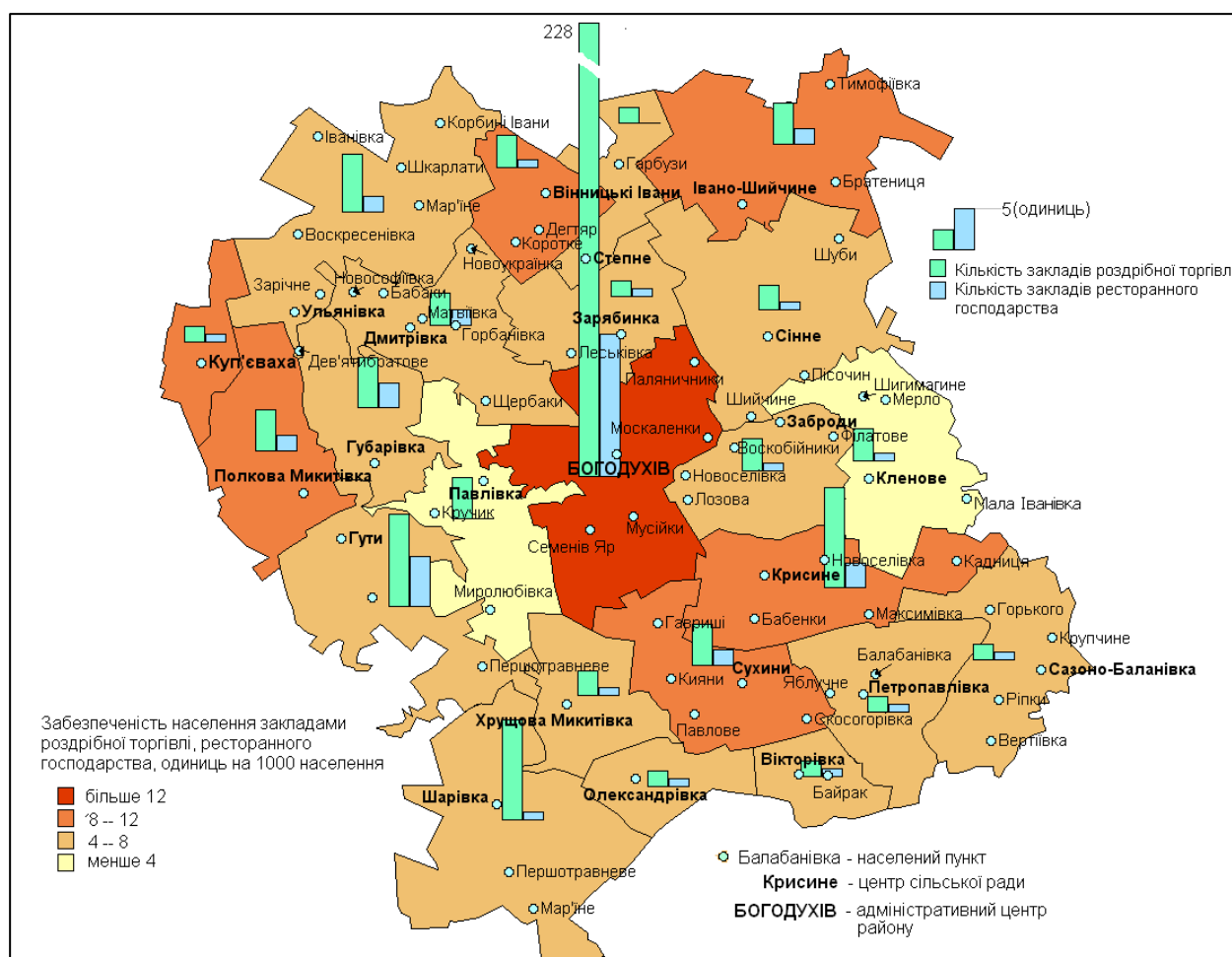

Рис. 3.41. Система торговельного обслуговування населення у Богодухівському районі за 2013 р. (побудовано автором за даними [136])

Дещо гірше забезпечені закладами Сухининська та Івано-Шийчинська сільські ради (на території громад розташовано декілька сільськогосподарських підприємств, що стимулюють розвиток інфраструктури), Куп'євська та Вінницько-Іванівська сільські ради, в яких також діють сільськогосподарські підприємства та проходять автомобільні дороги регіонального значення Р45 (Суми-Богодухів), Р46 (Харків-Охтирка), що сприяють концентрації населення

та значному попиту на заклади з боку транзитерів. Найменш забезпеченими є Павлівська, Кленівська, Забродівська та Сіннянська сільські ради. Серед населених пунктів найбільша кількість закладів розміщена у місті Богодухові (247), смт. Гути (12), смт. Шарівка (13), с. Губарівка (8), с. Максимівка (8). Це є населені пункти із значною чисельністю населення, розвинутою інфраструктурою та села, що розташовані на автомагістралях та залізниці.

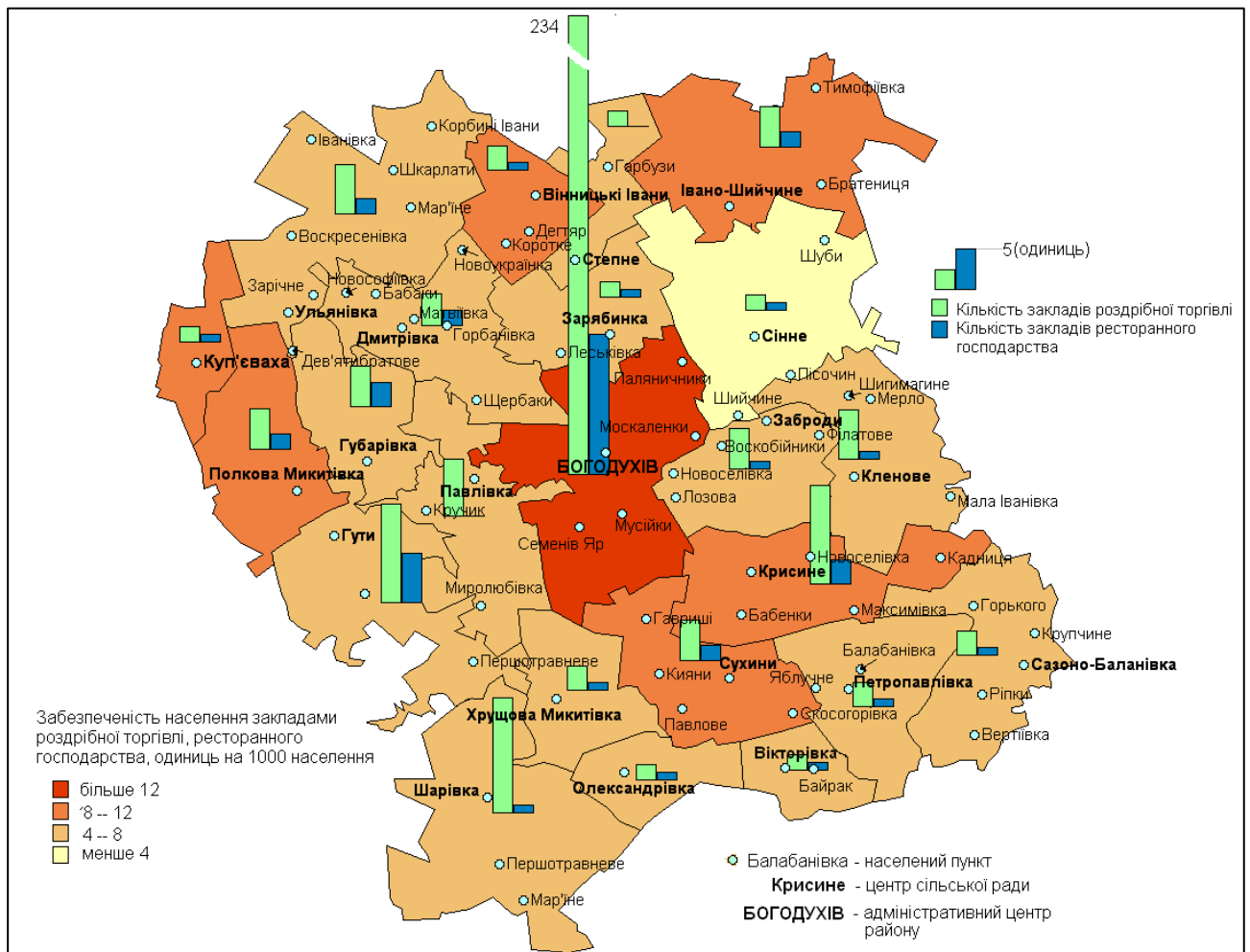

Рис. 3.42. Система торговельного обслуговування населення у Богодухівському районі за 2015 р. (побудовано автором за даними [130])

Протягом 2013-2015 рр. знижувалася забезпеченість населення закладами у Івано-Шийчинській, Сіннянській, Вінницько-Іванівській, Улянівській, Дмитрівській і Губарівській сільських радах, у решті громад спостерігається зростання (рис. 3.41, 3.42). У більшості сільських рад району забезпеченість закладами зростає.

Відсутні стаціонарні заклади роздрібної торгівлі у 29 населених пунктах району з чисельністю населення менше 150 осіб, у 51 населеному пункті з чисельністю населення до 350 осіб відсутні заклади ресторанного господарства.

3.4. Оцінка динаміки розвитку торговельного обслуговування населення за результатами компонентного аналізу

Для оцінки динаміки розвитку системи торговельного обслуговування населення Харківської області виконано компонентний аналіз вихідного вектору розвитку. Застосування даного методу дозволило отримати наступні результати.

У розрізі районів Харківської області протягом тестового періоду збільшувалися розміри середньомісячної заробітної плати працівників, обсяги роздрібного товарообороту підприємств торгівлі та ресторанного господарства, оскільки вони розраховувалися у фактичних цінах, не враховуючи інфляцію. Підтверджує зростання товарообороту підприємств ресторанного господарства індекс товарообороту. Проте у 2008-2009, 2011-2013 рр. роздрібний товарооборот скорочувався внаслідок кризових явищ в Україні. Протягом тестового періоду збільшувалася кількість торговельних місць, кіосків, контейнерів, магазинів на ринках, АЗС, змішаних ринків, торговельна площа ринків – дані параметри мали стабільну тенденцію, то ж можна прогнозувати їх подальше зростання [55].

Розглядаючи динаміку загальних соціально-економічних показників, можна констатувати, що тенденції до зростання мали показник рівня урбанізації (за рахунок відтоку населення з сільської місцевості), кількість суб'єктів Єдиного реєстру підприємств та організацій в Україні (це говорить про розвиток підприємництва); чисельність вибулих, особливо у країни ЄС, США у зв'язку із погіршенням соціально-економічних і соціально-політичних умов у державі; загальний приріст населення через ріст народжуваності; вантажооборот автомобільного транспорту, сальдо міграції.

Протягом тестового періоду зростали кількість місць для відвідувачів в об'єктах ресторанного господарства, їдалень, непродовольчих магазинів з універсальним асортиментом товарів, лотків на ринках, аптек, аптечних пунктів на душу населення. Але в абсолютному вимірі та відносно площі території ці показники зменшувались. Абсолютна кількість об'єктів торговельного обслуговування населення зменшувалася, погіршувалася їх територіальна доступність, але через постійне скорочення чисельності населення забезпеченість цими закладами зростала.

Переважно без змін залишалася кількість спеціалізованих непродовольчих магазинів (на душу населення). У той же час зменшувалися оптовий товарооборот, чисельність продовольчих, непродовольчих ринків, напівстаціонарних об'єктів роздрібної торгівлі, продовольчих магазинів з універсальним асортиментом товарів, об'єктів торгівлі поза магазинами, кафе, закусочних, аптечних кіосків, спеціалізованих продовольчих магазинів, об'єктів, магазинів роздрібної торгівлі, продовольчих магазинів, у тому числі на душу населення та площу території. Ці параметри мають бути пріоритетними для органів державної влади при подальшому плануванні регіонального розвитку для покращання відповідних складових торговельної діяльності. Варто зауважити, що в області діє Регіональна програма удосконалення функціонування роздрібних ринків до 2016 року, що передбачає поступову реконструкцію ринків, створення торговельних павільйонів, боротьбу із малими архітектурними формами та стихійною торгівлею, знос таких об'єктів та облаштування торговельних павільйонів. Саме тому кількість лотків, напівстаціонарних об'єктів торгівлі скорочувалися [57].

Серед загальних соціально-економічних показників відзначається зменшення інтенсивності міграційного прибуття, щільності населення, чисельності найманих працівників, питомої ваги сільського населення, чисельності населення в цілому. Така негативна динаміка пояснюється кризовими соціально-економічними явищами, тому діяльність органів влади повинна бути спрямована на розробку заходів з модернізації виробництва,

створення нових робочих місць, притоку інвестицій в регіон, що дасть можливості для покращення загального регіонального соціально-економічного розвитку, припинення відтоку населення з села у місто.

Ранжирування досліджуваних параметрів системи торговельного обслуговування населення за кодами їх часової похідної у розрізі районів Харківської області представлено у таблиці 3.1.

Таблиця 3.1.

Динаміка суми кодів часових похідних показників торговельного обслуговування сільського населення Харківської області за тестовий період (розраховано автором за даними [131-136;157-163])

	2007- 2008	2008- 2009	2009- 2010	2010- 2011	2011- 2012	2012- 2013	2007- 2013
Середньомісячна номінальна заробітна плата працівників по містах та районах області, грн.	27	25	27	27	27	23	156
Роздрібний товарооборот підприємств, включаючи ресторанне господарство, грн. На душу населення	25	7	25	21	7	9	94
Роздрібний товарооборот підприємств, включаючи ресторанне господарство, грн.	25	7	25	21	7	8	93
Роздрібний товарооборот підприємств, включаючи ресторанне господарство, грн. на кв. км	25	7	25	21	7	8	93
Роздрібний товарооборот торгової мережі, одиниць на душу населення	25	8	25	21	5	9	93
Роздрібний товарооборот торгової мережі, грн.	25	8	25	21	5	7	91
Роздрібний товарооборот торгової мережі, одиниць на кв. км	25	13	19	21	5	7	90
Кількість торгових місць на ринках, одиниць на 1000 населення	11	14	14	15	8	19	81
Роздрібний товарооборот ресторанного господарства, грн. на душу населення	23	-6	17	17	17	9	77
Рівень урбанізації, %	17	10	12	12	13	7	71
Кількість кіосків, контейнерів на ринках, одиниць на 1000 населення	11	12	11	12	9	10	65
Кількість суб'єктів Єдиного державного реєстру підприємств та організацій України (ЄДРПОУ) по містах та районах області, одиниць на 1000 населення	3	-6	11	22	17	17	64
Роздрібний товарооборот ресторанного господарства, грн.	19	-6	11	11	14	4	53

<i>продовження таблиці 3.1</i>							
Роздрібний товарооборот ресторанного господарства, грн. на кв. Км	19	-6	11	11	14	4	53
Число вибулих, осіб на 1000 населення	19	23	-7	1	5	5	46
Природний приріст населення, осіб на 1000 населення	4	13	4	11	10	-5	37
Кількість АЗС, одиниць на 1000 населення	6	4	7	3	11	2	33
Кількість місць для відвідувачів в об'єктах ресторанного господарства, одиниць на 1000 населення	3	7	3	3	9	7	32
Вантажооборот автомобільного транспорту по містах та районах області, т-км на 1000 населення	23	-15	-7	19	9	-1	28
Кількість кіосків, контейнерів на ринках, одиниць на 1000 кв. Км	10	4	3	7	0	2	26
Кількість кіосків, контейнерів на ринках, одиниць	10	4	3	7	0	1	25
Чисельність їдалень, одиниць на 1000 населення	1	-7	2	12	7	8	23
Кількість лотків на ринках, одиниць на 1000 населення	0	7	1	4	5	4	21
Вантажооборот автомобільного транспорту по містах та районах області, т-км.	23	-15	-13	18	9	-1	21
Вантажооборот автомобільного транспорту по містах та районах області, т-км на 1000 кв. Км	23	-15	-13	18	9	-1	21
Торгова площа ринків, кв.м на душу населення	2	1	5	8	3	1	20
Кількість суб'єктів Єдиного державного реєстру підприємств та організацій України (ЄДРПОУ) по містах та районах області, одиниць	-3	-10	-4	17	11	7	18
Кількість суб'єктів Єдиного державного реєстру підприємств та організацій України (ЄДРПОУ) по містах та районах області, одиниць на 1000 кв. Км	-3	-10	-4	17	11	7	18
Кількість магазинів на ринках, одиниць на 1000 населення	6	2	-1	3	2	4	16
Кількість змішаних ринків, одиниць на 1000 населення	1	2	0	8	4	0	15
Кількість АЗС, одиниць	0	1	4	-1	9	1	14
Кількість АЗС, одиниць на 1000 кв. км	0	1	4	-1	9	1	14

<i>продовження таблиці 3.1</i>							
Індекс товарообороту підприємств ресторанного господарства, %	19	-23	17	3	-3	-1	12
Кількість змішаних ринків, одиниць на 1000 кв. Км	1	1	0	7	1	1	11
Кількість змішаних ринків, одиниць	1	1	0	7	1	0	10
Кількість аптек, одиниць на 1000 населення	0	19	-21	5	10	-4	9
Кількість ринків, одиниць на 1000 населення	0	2	0	6	-1	1	8
Торгова площа ринків, кв.м на кв. км	-1	1	-1	7	-2	3	7
Кількість магазинів на ринках, одиниць на 1000 кв. Км	3	1	-1	1	-1	3	6
Сальдо міграції, осіб на 1000 населення	0	13	1	-10	-4	6	6
Кількість ринків, одиниць на 1000 кв. км	-1	1	0	6	-3	2	5
Кількість торгових місць на ринках, одиниць на 1000 кв. Км	-2	0	-2	8	-5	6	5
Кількість магазинів на ринках, одиниць	3	1	-1	1	-1	2	5
Кількість ринків, одиниць	-1	1	0	6	-3	1	4
Торгова площа ринків, кв.м	-1	1	-1	7	-2	0	4
Кількість торгових місць на ринках, одиниць	-2	0	-2	8	-5	5	4
Кількість аптечних пунктів, одиниць на 1000 населення	-8	4	3	-3	5	2	3
Чисельність ресторанів, одиниць	1	-2	0	2	1	1	3
Чисельність ресторанів, одиниць на 1000 населення	1	-2	0	2	1	1	3
Чисельність ресторанів, одиниць на 1000 кв. Км	1	-2	0	2	1	1	3
Чисельність барів, одиниць на 1000 кв. Км	2	-1	3	-1	-1	1	3
Кількість непродовольчих магазинів з універсальним асортиментом товарів, одиниць на 1000 населення	-1	-1	0	4	-1	1	2
Чисельність барів, одиниць	2	-1	3	-1	-1	0	2
Кількість непродовольчих магазинів з універсальним асортиментом товарів, одиниць	-1	-2	0	4	-2	1	0
Кількість непродовольчих магазинів з універсальним асортиментом товарів, одиниць на 1000 кв. км	-1	-2	0	4	-2	1	0
Кількість спеціалізованих непродовольчих магазинів, одиниць на 1000 населення	-11	0	-4	5	12	-2	0
Кількість аптечних пунктів, одиниць на 1000 кв. км	-8	4	1	-3	2	4	0

<i>продовження таблиці 3.1</i>							
Чисельність барів, одиниць на 1000 населення	1	-1	2	-1	-1	0	0
Кількість непродовольчих магазинів, одиниць на 1000 населення	-13	-1	-3	6	11	-1	-1
Кількість аптек, одиниць на 1000 кв. км	-4	19	-21	5	5	-5	-1
Кількість непродовольчих ринків, одиниць на 1000 населення	0	-1	0	0	0	0	-1
Кількість непродовольчих ринків, одиниць на 1000 кв. Км	0	-1	0	0	-1	1	-1
Кількість аптечних пунктів, одиниць	-8	4	1	-3	2	2	-2
Кількість непродовольчих ринків, одиниць	0	-1	0	0	-1	0	-2
Кількість об'єктів ресторанного господарства, одиниць на 1000 населення	-3	-10	-4	8	4	3	-2
Територія, км ²	0	0	0	0	0	-2	-2
Кількість аптек, одиниць	-4	-4	0	5	5	-5	-3
Оптовий товарооборот, грн. на душу населення	9	-3	-1	-1	0	-7	-3
Кількість продовольчих ринків, одиниць на 1000 населення	-2	1	0	-2	-1	0	-4
Кількість продовольчих ринків, одиниць на 1000 кв. км	-2	1	0	-2	-1	0	-4
Кількість продовольчих ринків, одиниць	-2	1	0	-2	-1	-1	-5
Оптовий товарооборот, грн.	9	-3	-2	-1	-1	-7	-5
Оптовий товарооборот, грн. на кв. км	9	-3	-2	-1	-1	-7	-5
Індекс товарообороту торгової мережі, %	-13	-5	19	-3	-7	2	-7
Кількість лотків на ринках, одиниць на 1000 кв. Км	-5	0	-3	0	-1	1	-8
Кількість лотків на ринках, одиниць	-5	0	-3	0	-1	0	-9
Кількість спеціалізованих непродовольчих магазинів, одиниць на 1000 кв. км	-15	-2	-7	5	11	-3	-11
Кількість спеціалізованих непродовольчих магазинів, одиниць	-15	-2	-7	5	11	-5	-13
Кількість непродовольчих магазинів, одиниць	-16	-4	-7	6	10	-3	-14
Кількість непродовольчих магазинів, одиниць на 1000 кв. км	-16	-4	-7	6	10	-3	-14
Чисельність напівстаціонарних об'єктів, одиниць на 1000 населення	-6	9	-9	-6	-3	-4	-19
Чисельність їдалень, одиниць на 1000 кв. Км	-8	-14	-4	4	0	2	-20
Кількість об'єктів торгівлі поза магазинами, одиниць на 1000 населення	-3	3	-9	-4	-12	4	-21

<i>продовження таблиці 3.1</i>							
Чисельність ідалень, одиниць	-8	-14	-4	4	0	0	-22
Кількість продовольчих магазинів з універсальним асортиментом товарів, одиниць на 1000 населення	-3	0	-5	-5	-6	-8	-27
Кількість місць для відвідувачів в об'єктах ресторанного господарства, одиниць на 1000 кв. Км	-6	-5	-9	-8	0	0	-28
Число прибулих, осіб на 1000 населення	-7	-7	3	-9	-9	1	-28
Кількість місць для відвідувачів в об'єктах ресторанного господарства, одиниць	-6	-5	-9	-8	0	-2	-30
Чисельність кафе, закусочних, одиниць на 1000 населення	-5	-2	-3	-6	-9	-7	-32
Кількість об'єктів торгівлі поза магазинами	-5	0	-9	-6	-15	2	-33
Кількість об'єктів торгівлі поза магазинами, одиниць на 1000 кв. км	-5	0	-9	-6	-15	2	-33
Кількість продовольчих магазинів з універсальним асортиментом товарів, одиниць	-6	-3	-5	-5	-7	-8	-34
Кількість продовольчих магазинів з універсальним асортиментом товарів, одиниць на 1000 кв. км	-6	-3	-5	-5	-7	-8	-34
Кількість аптечних кіосків, одиниць на 1000 населення	-5	-2	-7	-8	-13	0	-35
Щільність населення, осіб на 1 км ²	-8	-7	-8	-5	-6	-1	-35
Чисельність напівстаціонарних об'єктів, одиниць	-8	1	-11	-7	-7	-4	-36
Чисельність напівстаціонарних об'єктів, одиниць на 1000 кв. км	-8	1	-11	-7	-7	-4	-36
Кількість об'єктів ресторанного господарства, одиниць на 1000 кв.км	-9	-16	-9	2	-3	-1	-36
Кількість аптечних кіосків, одиниць	-6	-3	-7	-8	-13	0	-37
Кількість аптечних кіосків, одиниць на 1000 кв. км	-6	-3	-7	-8	-13	0	-37
Кількість об'єктів ресторанного господарства, одиниць	-9	-16	-9	2	-3	-2	-37
Чисельність кафе, закусочних, одиниць	-6	-4	-3	-7	-10	-7	-37
Чисельність кафе, закусочних, одиниць на 1000 кв. Км	-6	-4	-3	-7	-10	-7	-37
Кількість спеціалізованих продовольчих магазинів, одиниць на 1000 населення	-7	-8	-5	-10	-9	-5	-44
Кількість спеціалізованих продовольчих магазинів, одиниць на 1000 кв. км	-8	-8	-6	-10	-8	-4	-44

<i>продовження таблиці 3.1</i>							
Кількість спеціалізованих продовольчих магазинів, одиниць	-8	-8	-6	-10	-8	-5	-45
Кількість магазинів роздрібної торгівлі, одиниць на 1000 населення	-14	-10	-12	-4	0	-7	-47
Кількість продовольчих магазинів, одиниць на 1000 населення	-7	-10	-13	-7	-12	-8	-57
Кількість магазинів роздрібної торгівлі, одиниць	-15	-13	-15	-6	-2	-9	-60
Кількість магазинів роздрібної торгівлі, одиниць на 1000 кв. км	-15	-13	-15	-6	-2	-9	-60
Кількість найманих працівників, осіб на 1000 населення	-17	-23	-3	-7	7	-17	-60
Чисельність об'єктів роздрібної торгівлі, одиниць на 1000 населення	-15	-8	-20	-4	-5	-9	-61
Кількість продовольчих магазинів, одиниць	-10	-13	-13	-9	-12	-8	-65
Кількість продовольчих магазинів, одиниць на 1000 кв. км	-10	-13	-13	-9	-12	-8	-65
Питома вага сільського населення, %	-17	-10	-12	-12	-13	-7	-71
Чисельність об'єктів роздрібної торгівлі, одиниць	-17	-11	-20	-9	-8	-10	-75
Чисельність об'єктів роздрібної торгівлі, одиниць на 1000 кв. км	-17	-11	-20	-9	-8	-10	-75
Кількість найманих працівників, осіб	-21	-25	-6	-9	4	-18	-75
Щільність міського населення, осіб на 1 км ²	-24	-22	-20	-17	-20	-18	-121
Чисельність міського населення, осіб	-24	-22	-20	-18	-20	-18	-122
Кількість населення, осіб	-25	-27	-25	-25	-23	-23	-148
Щільність сільського населення, осіб на 1 км ²	-25	-27	-25	-27	-27	-23	-154
Чисельність сільського населення, осіб	-25	-27	-25	-27	-27	-27	-158
	-160	-324	-251	166	-46	-116	

З таблиці 3.1 видно, що сума кодів часових похідних показників торговельного обслуговування населення в районах Харківської області протягом тестового періоду є від'ємною за виключенням періоду 2010-2011 рр., що свідчить про постійне зменшення значень більшості показників і, відповідно, про деградацію системи торговельного обслуговування сільського населення області. Очевидно, що показники з від'ємною сумою кодів часової похідної протягом всього тестового періоду мають бути під контролем органів влади та громадськості для розробки заходів з виправлення кризової ситуації [55].

В таблиці 3.2 показано розподіл суми кодів часової похідної показників системи торговельного обслуговування сільського населення за районами Харківської області.

Таблиця 3.2

Динаміка суми кодів часових похідних показників торговельного обслуговування сільського населення за районами Харківської області за тестовий період (розраховано автором за даними [131-136;157-163])

	2007- 2008	2008- 2009	2009- 2010	2010- 2011	2011- 2012	2012- 2013	2007- 2013
Дергачівський	-10	11	9	23	21	10	64
Нововодолазький	-8	6	-9	45	26	4	64
Лозівський	-5	-26	19	7	25	1	21
Шевченківський	16	2	11	-14	-21	22	16
Чугуївський	10	-23	-10	25	-2	2	2
Балаклійський	6	-16	-2	22	-42	31	-1
Харківський	3	-10	-6	22	18	-30	-3
Богодухівський	-22	-38	18	39	24	-28	-7
Золочівський	14	1	-3	-35	2	14	-7
Близнюківський	-1	-22	-17	0	32	-4	-12
Сахновщинський	13	1	-11	15	-17	-14	-13
Печенізький	-17	6	-3	-10	15	-5	-14
Барвінківський	4	14	-12	1	-21	-9	-23
Зміївський	-23	6	-17	7	-29	24	-32
Кегечівський	32	-28	-19	-17	6	-6	-32
Коломацький	7	-28	-10	-9	5	-1	-36
Куп'янський	2	1	-14	-18	-9	-6	-44
Вовчанський	-31	5	31	-20	-20	-12	-47
Красноградський	-6	2	-15	20	-16	-32	-47
Дворічанський	-24	-16	-7	0	24	-36	-59
Борівський	15	-31	-42	50	-18	-34	-60
Первомайський	-23	-33	-18	2	1	7	-64
Великобурлуцький	-31	2	-16	-1	-13	-16	-75
Валківський	-18	-10	-37	-3	-24	15	-77
Зачепилівський	2	-35	-29	2	-34	17	-77
Краснокутський	-30	-36	-14	-6	16	-9	-79
Ізюмський	-35	-29	-28	19	5	-21	-89
Сума часових похідних	-160	-324	-251	166	-46	-116	

Як видно з таблиці 3.2, позитивний розвиток системи торговельного обслуговування протягом тестового періоду спостерігається в Дергачівському, Нововодолазькому, Лозівському, Шевченківському, Чугуївському районах і

деякою мірою в Балаклійському та Харківському районах. Решта районів проявляють чітку негативну тенденцію розвитку торгової діяльності.

Аналіз загальної динаміки розвитку торговельної системи виконано нижче.

У розрізі міст обласного підпорядкування протягом тестового періоду збільшувалися обсяги середньомісячної заробітної плати, роздрібного товарообороту, включаючи підприємства торговельної мережі та ресторанного господарства, подібно до районів; також зростала кількість аптек, АЗС, змішаних ринків, магазинів на ринках, спеціалізованих непродовольчих магазинів, ресторанів, магазинів роздрібної торгівлі, суб'єктів Єдиного державного реєстру підприємств та організацій України, вантажооборот автомобільного транспорту, оптовий товарооборот, а також показник міграційного вибуття населення. Зростали також кількість ринків, кіосків та контейнерів, лотків на ринках, непродовольчих магазинів з універсальним асортиментом товарів, місць для відвідувачів у закладах ресторанного господарства, барів на душу населення. Проте абсолютна кількість об'єктів та віднесена до площі території зменшується. Це свідчить про зростання забезпеченості населення закладами торгівлі та погіршення їх територіальної доступності [55].

В середньому за тестовий період без змін залишились кількість непродовольчих ринків, продовольчих магазинів з універсальним асортиментом товарів, їдалень на душу населення, які за іншими аналогічними показниками скорочувалися – тому на ці показники слід звернути увагу при подальшому плануванні розвитку сфери торгівлі. Також переважно без змін були індекс товарообороту підприємств ресторанного господарства, рівень урбанізації, питома вага сільського населення, сальдо міграції.

Тенденції до скорочення мають індекс товарообороту торговельної мережі, кількість продовольчих магазинів, спеціалізованих продовольчих магазинів, з універсальним асортиментом товарів, торговельних місць на ринках, напівстаціонарних об'єктів торгівлі, аптечних кіосків, об'єктів торгівлі

поза магазинами, об'єктів ресторанного господарства, кафе, закусочних, торговельна площа ринків, чисельність, щільність сільського населення, число прибулих, найманих працівників, міського населення, щільність населення. Зокрема кількість напівстаціонарних об'єктів торгівлі, кіосків, торговельних місць зменшувалася, оскільки діє Регіональна програма удосконалення функціонування роздрібних ринків до 2016 року, яка спрямована на оптимізацію територій ринків [128]. Тенденції до зменшення перерахованих вище показників свідчать про кризові явища в регіоні і державі у цілому. На ці показники необхідно звернути більшу увагу з боку органів влади і громадськості.

Ранжирування досліджуваних параметрів системи торговельного обслуговування населення за кодами їх часової похідної у розрізі міст Харківської області представлено у таблиці 3.3.

Таблиця 3.3.

Динаміка суми кодів часових похідних показників системи торговельного обслуговування міського населення Харківської області за тестовий період (розраховано автором за даними [131-136;157-163])

	2007- 2008	2008- 2009	2009- 2010	2010- 2011	2011- 2012	2012- 2013	2007- 2013
Середньомісячна номінальна заробітна плата працівників по містах та районах області, грн.	7	5	7	7	7	7	40
Роздрібний товарооборот підприємств, включаючи ресторанне господарство, грн. На душу населення	7	3	7	7	7	5	36
Роздрібний товарооборот торгової мережі, одиниць на душу населення	7	3	7	7	7	5	36
Роздрібний товарооборот підприємств, включаючи ресторанне господарство, грн.	7	3	7	7	7	3	34
Роздрібний товарооборот торгової мережі, грн.	7	3	7	7	7	3	34
Роздрібний товарооборот торгової мережі, одиниць на кв. км	7	5	7	7	7	1	34
Роздрібний товарооборот підприємств, включаючи ресторанне господарство, грн. на кв. км	7	3	7	7	7	1	32
Роздрібний товарооборот ресторанного господарства, грн.	7	2	3	5	2	2	21

<i>продовження таблиці 3.3</i>							
Роздрібний товарооборот ресторанного господарства, грн. на душу населення	7	2	3	5	3	1	21
Кількість аптек, одиниць	5	-2	2	7	4	4	20
Кількість аптек, одиниць на 1000 населення	5	-2	1	7	4	5	20
Роздрібний товарооборот ресторанного господарства, грн. на кв. Км	7	2	3	5	2	0	19
Кількість аптек, одиниць на 1000 кв. км	5	-2	1	7	4	2	17
Кількість кіосків, контейнерів на ринках, одиниць на 1000 населення	5	2	4	4	0	0	15
Кількість суб'єктів Єдиного державного реєстру підприємств та організацій України (ЄДРПОУ) по містах та районах області, одиниць на 1000 населення	-1	-3	7	3	3	6	15
Число вибулих, осіб на 1000 населення	5	7	1	1	-3	1	12
Кількість суб'єктів Єдиного державного реєстру підприємств та організацій України (ЄДРПОУ) по містах та районах області, одиниць	-1	-3	5	3	3	3	10
Вантажооборот автомобільного транспорту по містах та районах області, т-км на 1000 населення	7	-5	3	3	1	1	10
Кількість змішаних ринків, одиниць	1	0	3	4	1	0	9
Природний приріст населення, осіб на 1000 населення	0	7	-1	3	1	-1	9
Кількість суб'єктів Єдиного державного реєстру підприємств та організацій України (ЄДРПОУ) по містах та районах області, одиниць на 1000 кв. Км	-1	-3	5	3	3	1	8
Вантажооборот автомобільного транспорту по містах та районах області, т-км.	7	-5	3	1	1	1	8
Вантажооборот автомобільного транспорту по містах та районах області, т-км на 1000 кв. Км	7	-5	3	1	1	1	8
Оптовий товарооборот, грн.	1	-5	5	3	5	-1	8
Оптовий товарооборот, грн. на душу населення	1	-5	5	3	5	-1	8
Оптовий товарооборот, грн. на кв. км	1	-5	5	3	5	-1	8
Кількість змішаних ринків, одиниць на 1000 кв. Км	1	0	3	4	1	-2	7

<i>продовження таблиці 3.3</i>							
Кількість АЗС, одиниць	-2	-1	5	2	2	0	6
Кількість магазинів на ринках, одиниць на 1000 населення	4	0	1	0	1	0	6
Кількість місць для відвідувачів в об'єктах ресторанного господарства, одиниць на 1000 населення	5	-1	-1	3	-1	1	6
Кількість спеціалізованих непродовольчих магазинів, одиниць на 1000 населення	-3	-7	5	7	-1	4	5
Кількість АЗС, одиниць на 1000 населення	-3	0	5	1	1	1	5
Кількість змішаних ринків, одиниць на 1000 населення	0	0	2	3	1	-1	5
Чисельність об'єктів роздрібної торгівлі, одиниць на 1000 населення	-1	-3	1	4	1	2	4
Кількість непродовольчих магазинів, одиниць на 1000 населення	-3	-7	5	7	0	2	4
Кількість спеціалізованих непродовольчих магазинів, одиниць	-4	-7	5	7	-1	4	4
Кількість АЗС, одиниць на 1000 кв. км	-2	-1	5	2	2	-2	4
Кількість кіосків, контейнерів на ринках, одиниць	5	-3	3	2	-2	-1	4
Кількість непродовольчих магазинів, одиниць	-4	-7	5	7	0	2	3
Кількість непродовольчих магазинів, одиниць на 1000 кв. км	-4	-7	5	7	0	2	3
Чисельність ресторанів, одиниць	3	1	1	-1	0	-1	3
Чисельність ресторанів, одиниць на 1000 кв. Км	3	1	1	-1	0	-1	3
Кількість магазинів роздрібної торгівлі, одиниць	-4	-7	4	7	1	1	2
Кількість магазинів роздрібної торгівлі, одиниць на 1000 населення	-4	-7	4	7	1	1	2
Кількість магазинів роздрібної торгівлі, одиниць на 1000 кв. км	-4	-7	4	7	1	1	2
Кількість спеціалізованих непродовольчих магазинів, одиниць на 1000 кв. км	-4	-7	5	7	-1	2	2
Кількість ринків, одиниць на 1000 населення	0	0	1	1	0	0	2
Кількість кіосків, контейнерів на ринках, одиниць на 1000 кв. Км	5	-3	3	2	-2	-3	2
Кількість лотків на ринках, одиниць на 1000 населення	-3	2	3	1	0	-1	2
Кількість магазинів на ринках, одиниць	3	-1	-1	1	1	-1	2
Кількість магазинів на ринках, одиниць на 1000 кв.км	3	-1	-1	1	1	-1	2

продовження таблиці 3.3

Кількість непродовольчих магазинів з універсальним асортиментом товарів, одиниць на 1000 населення	-1	0	0	0	2	0	1
Кількість непродовольчих ринків, одиниць на 1000 населення	0	0	0	0	0	1	1
Чисельність ресторанів, одиниць на 1000 населення	2	1	0	-1	-1	0	1
Чисельність барів, одиниць на 1000 населення	0	1	-1	1	2	-2	1
Територія, км ²	0	0	0	0	0	1	1
Чисельність об'єктів роздрібної торгівлі, одиниць	-1	-5	1	4	0	1	0
Чисельність об'єктів роздрібної торгівлі, одиниць на 1000 кв. км	-1	-5	1	4	0	1	0
Кількість продовольчих магазинів з універсальним асортиментом товарів, одиниць на 1000 населення	1	-1	1	1	0	-2	0
Кількість непродовольчих ринків, одиниць	0	0	-1	0	0	1	0
Індекс товарообороту підприємств ресторанного господарства, %	3	-7	5	1	-3	1	0
Чисельність барів, одиниць	-1	1	-1	1	2	-2	0
Чисельність барів, одиниць на 1000 кв. км	-1	1	-1	1	2	-2	0
Чисельність їдалень, одиниць на 1000 населення	2	-2	-2	0	0	2	0
Рівень урбанізації, %	1	-1	1	0	1	-2	0
Питома вага сільського населення, %	-1	1	-1	0	-1	2	0
Сальдо міграції, осіб на 1000 населення	3	-3	1	-1	1	-1	0
Кількість продовольчих магазинів з універсальним асортиментом товарів, одиниць	0	-2	1	1	0	-1	-1
Кількість непродовольчих магазинів з універсальним асортиментом товарів, одиниць	-2	-1	-1	1	2	0	-1
Кількість непродовольчих магазинів з універсальним асортиментом товарів, одиниць на 1000 кв. км	-2	-1	-1	1	2	0	-1
Кількість ринків, одиниць	-1	-1	1	0	0	0	-1
Кількість непродовольчих ринків, одиниць на 1000 кв. км	0	0	-1	0	0	0	-1
Індекс товарообороту торгової мережі, %	-5	-3	3	1	7	-5	-2
Кількість продовольчих магазинів, одиниць на 1000 населення	0	1	2	0	-2	-3	-2
Кількість ринків, одиниць на 1000 кв. км	-1	-1	1	0	0	-1	-2
Торгова площа ринків, кв.м на душу населення	1	-1	-3	3	-1	-1	-2

<i>продовження таблиці 3.3</i>							
Чисельність їдалень, одиниць	1	-2	-3	0	0	2	-2
Кількість продовольчих магазинів, одиниць	-2	1	2	1	-2	-3	-3
Кількість продовольчих магазинів, одиниць на 1000 кв. км	-2	1	2	1	-2	-3	-3
Кількість продовольчих магазинів з універсальним асортиментом товарів, одиниць на 1000 кв. км	0	-2	1	1	0	-3	-3
Кількість спеціалізованих продовольчих магазинів, одиниць на 1000 населення	-1	2	0	-2	0	-2	-3
Кількість спеціалізованих продовольчих магазинів, одиниць	-2	2	0	-2	0	-2	-4
Кількість спеціалізованих продовольчих магазинів, одиниць на 1000 кв. км	-2	2	0	-2	0	-2	-4
Торгова площа ринків, кв.м	-1	-1	-3	1	0	0	-4
Чисельність їдалень, одиниць на 1000 кв. Км	1	-2	-3	0	0	0	-4
Чисельність сільського населення, осіб	-2	-1	-2	2	-2	1	-4
Щільність сільського населення, осіб на 1 км ²	-2	-1	-2	2	-2	1	-4
Кількість аптечних пунктів, одиниць	-6	-2	1	1	0	1	-5
Кількість аптечних пунктів, одиниць на 1000 населення	-6	-2	1	1	0	1	-5
Кількість аптечних пунктів, одиниць на 1000 кв. км	-6	-2	1	1	0	1	-5
Кількість продовольчих ринків, одиниць на 1000 населення	-1	0	-1	-2	-1	0	-5
Кількість торгових місць на ринках, одиниць на 1000 населення	-3	3	-1	0	-3	-1	-5
Торгова площа ринків, кв.м на кв. км	-1	-1	-3	1	0	-2	-6
Кількість лотків на ринках, одиниць	-3	-1	1	0	-2	-1	-6
Кількість лотків на ринках, одиниць на 1000 кв. Км	-3	-1	1	0	-2	-1	-6
Кількість місць для відвідувачів в об'єктах ресторанного господарства, одиниць на 1000 кв. Км	1	-3	-2	0	-2	0	-6
Кількість місць для відвідувачів в об'єктах ресторанного господарства, одиниць	1	-3	-2	-1	-2	0	-7
Чисельність напівстаціонарних об'єктів, одиниць на 1000 населення	-1	0	-1	-5	0	-1	-8
Чисельність напівстаціонарних об'єктів, одиниць	-1	0	-1	-5	0	-2	-9
Чисельність напівстаціонарних об'єктів, одиниць на 1000 кв. км	-1	0	-1	-5	0	-2	-9
Кількість об'єктів торгівлі поза магазинами	-2	-1	-3	0	-3	0	-9

<i>продовження таблиці 3.3</i>							
Кількість об'єктів торгівлі поза магазинами, одиниць на 1000 населення	-2	-1	-3	0	-3	0	-9
Кількість об'єктів торгівлі поза магазинами, одиниць на 1000 кв. км	-2	-1	-3	0	-3	0	-9
Кількість продовольчих ринків, одиниць	-1	-1	-2	-3	-1	-1	-9
Кількість продовольчих ринків, одиниць на 1000 кв. км	-1	-1	-2	-3	-1	-1	-9
Кількість об'єктів ресторанного господарства, одиниць на 1000 населення	0	-1	-4	-1	-3	-1	-10
Кількість об'єктів ресторанного господарства, одиниць	0	-1	-4	-2	-3	-1	-11
Кількість об'єктів ресторанного господарства, одиниць на 1000 кв.км	0	-1	-4	-2	-3	-1	-11
Чисельність кафе, закусочних, одиниць на 1000 населення	0	-3	-2	-2	-3	-1	-11
Чисельність кафе, закусочних, одиниць	0	-3	-3	-2	-3	-1	-12
Чисельність кафе, закусочних, одиниць на 1000 кв. Км	0	-3	-3	-2	-3	-1	-12
Кількість аптечних кіосків, одиниць	-4	0	-1	-6	-2	0	-13
Кількість аптечних кіосків, одиниць на 1000 населення	-4	0	-1	-6	-2	0	-13
Кількість аптечних кіосків, одиниць на 1000 кв. км	-4	0	-1	-6	-2	0	-13
Число прибулих, осіб на 1000 населення	-7	-7	1	-3	3	-1	-14
Кількість торгових місць на ринках, одиниць	-4	-2	-2	-1	-3	-3	-15
Кількість торгових місць на ринках, одиниць на 1000 кв. Км	-4	-2	-2	-1	-3	-3	-15
Кількість найманих працівників, осіб на 1000 населення	-5	-7	-3	-3	5	-7	-20
Кількість найманих працівників, осіб	-7	-7	-3	-3	5	-7	-22
Чисельність міського населення, осіб	-7	-5	-5	-5	-1	-3	-26
Кількість населення, осіб	-7	-5	-5	-4	-3	-3	-27
Щільність міського населення, осіб на 1 км ²	-7	-5	-5	-5	-1	-5	-28
Щільність населення, осіб на 1 км ²	-7	-5	-5	-5	-3	-5	-30
Сума	-17	-174	108	149	57	-17	

Як свідчать дані таблиці 3.3, динаміка розвитку торговельної діяльності у містах помітно краща, порівняно з районами області. Принаймні, за три роки з шести (протяжність тестового періоду) спостерігається додатна сума кодів часових похідних показників.

Розподіл суми кодів часових похідних показників торговельного обслуговування міського населення наведено у таблиці 3.4.

Таблиця 3.4.

Динаміка суми кодів часових похідних показників торговельного обслуговування населення за містам Харківської області за тестовий період (розраховано автором за [131-136; 157-163])

Міста обласного підпорядкування	2007-2008	2008-2009	2009-2010	2010-2011	2011-2012	2012-2013	2007-2013
м. Люботин	6	-25	39	13	39	22	94
м. Чугуїв	-19	-4	4	60	4	-7	38
м. Куп'янськ	17	-2	2	24	-30	20	31
м. Ізюм	29	-36	23	-1	17	-3	29
м. Первомайський	-2	-30	14	2	11	23	18
м. Харків	-26	-30	15	25	30	-50	-36
м. Лозова	-22	-47	11	26	-14	-22	-68
Сума	-17	-174	108	149	57	-17	

У розрізі міст обласного підпорядкування лише міста Харків та Лозова за увесь тестовий період мали негативну динаміку розвитку, параметри решти міст зростали.

Узагальнена динаміка розвитку системи торговельного обслуговування районів та міст Харківської області протягом тестового періоду відображена на рис. 3.43.

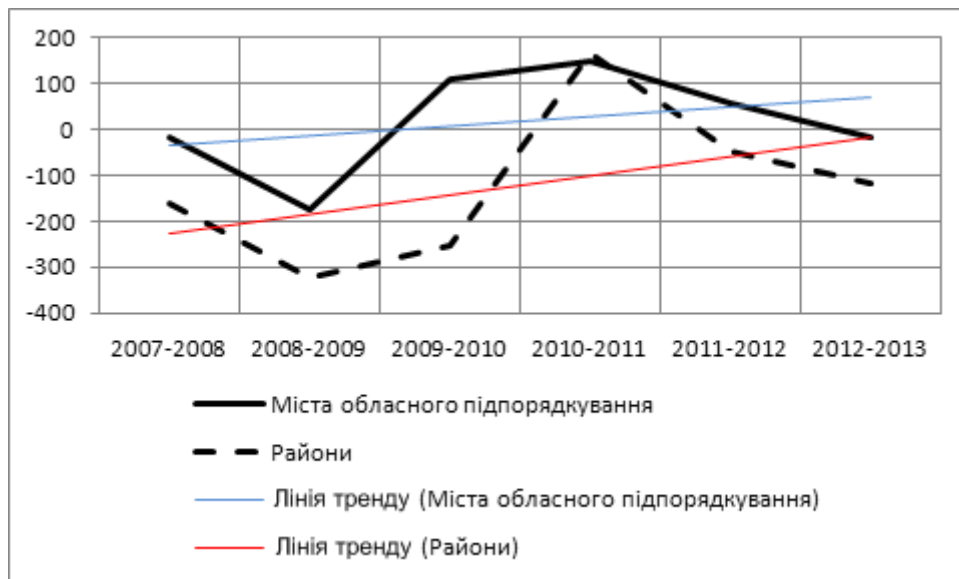

Рис. 3.43. Динаміка загальної суми кодів часових похідних показників системи торговельного обслуговування в містах та районах Харківської області за тестовий період (побудовано автором за [131-136; 157-163])

Як видно з графіку (рис. 3.43), динаміка розвитку системи торговельного обслуговування сільського та міського населення Харківської області у цілому подібна, але суми кодів часових похідних показників районів синхронно нижчі порівняно з показниками міст за виключенням періоду 2010-2011 роки, коли спостерігається загальний максимум розвитку. Графік чітко відображає наявність кількох характерних фаз розвитку системи торгівлі. Періоди 2007-2008 та 2008-2009 роки характеризуються спадом торговельної діяльності, що пояснюється впливом світової фінансово-економічної кризи. Наступні два річні періоди (2009-2010 та 2010-2011 роки) є періодами виходу з-під впливу світової кризи і прогресивного розвитку системи торгівлі. При цьому торгова діяльність у сільській місцевості має більшу інертність порівняно з містами, але сума кодів часових похідних показників торгівлі на селі досягає більших значень у 2010-2011 роках, ніж аналогічний параметр міської систем торгівлі. Далі, починаючи з 2011 року, суми кодів часових похідних показників системи торгівлі в містах і сільській місцевості синхронно зменшуються внаслідок наростаючих кризових явищ у соціально-економічній та політичній сферах діяльності суспільства.

3.5. Визначення територіальних особливостей торговельного обслуговування населення за допомогою ІФВ-моделювання

У якості попереднього загального зауваження щодо поверхонь ІФВ слід зазначити, що зменшення значень функції в периферійній частині регіону (у напрямку до границі області), яке прослідковується на всіх картосхемах, не відображає просторову структуру досліджуваних процесів і явищ, а є проявом так званого «крайового ефекту». Вказаний ефект пов'язаний з відсутністю контрольних точок за межами області, тому значення досліджуваних параметрів на границі області визначаються зонами впливу та атрибутами крайніх населених пунктів регіону [42].

Характеризуючи розподіл значень інтегральної функції впливу населеності, можна виявити наступні тенденції. При базовому радіусі впливу

$R=10$ км (рис. 3.44) можна виділити суттєві локальні особливості – вплив смт. Печеніги, Кегичівки, міст Краснограда, Лозової.

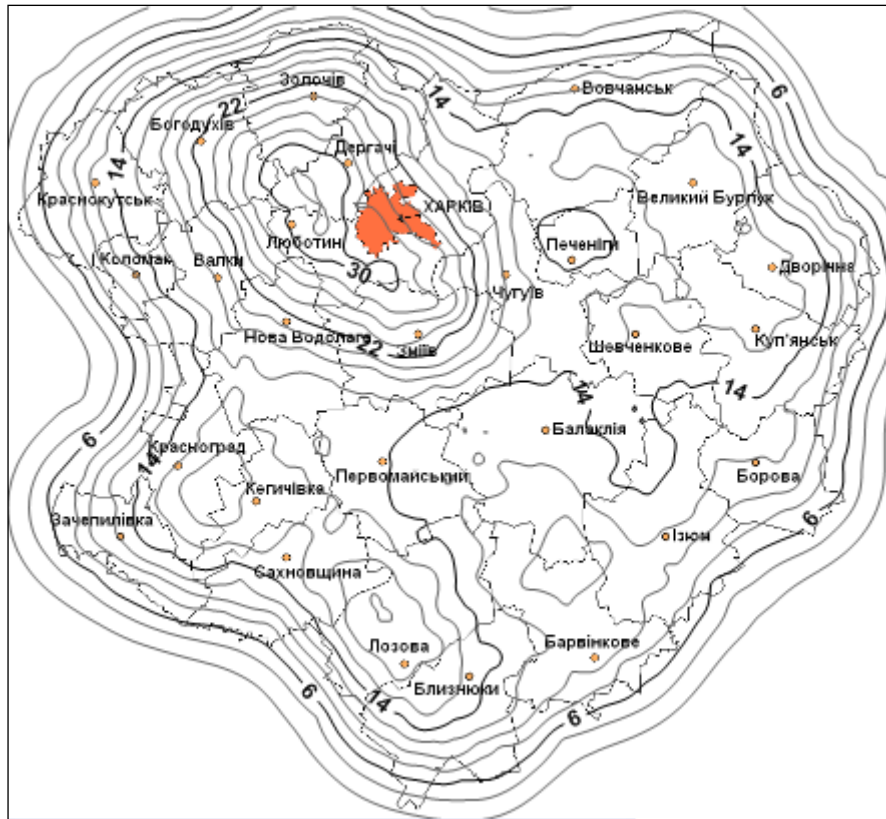

Рис. 3.44. Просторова модель інтегральної функції впливу населеності з базовим радіусом 10 км ($R=10$ км) (побудовано автором за даними [118])

Слід зауважити на зміщення більших значень інтегральної функції впливу на захід та південь від міста Харкова, що зумовлено значною кількістю міст та селищ міського типу, які входять до Харківської міської агломерації (міста Мерефа та Південне, смт. Пісочин, Коротич, Високий, Пересічна, Солоницівка тощо). Дані населені пункти також мають свої зони впливу, характеризуються суттєвими значеннями інтегральної функції впливу. Різке скорочення значень цього параметру спостерігається на північ, північний захід від обласного центру, що пояснюється переважанням сільського населення у Золочівському, Краснокутському, Богодухівському, Коломацькому, Валківському районах і значним впливом обласного центру. З просуванням на південь, південний схід і схід спостерігається уповільнення скорочення значень інтегральної функції впливу. Це можна пояснити наявністю значних за чисельністю населення населених пунктів (такі як міста Красноград, Первомайський, Балаклія,

При базовому радіусі $R=40$ км розподіл ізоліній все більше згладжується, продовжується тенденція до зростання інтегральної функції впливу міста Харкова, більш помітним стає уповільнене зменшення інтегральної функції впливу на південь, південний схід та схід від обласного центру, локальні аномалії вже не простежуються, поверхня стає більш узагальненою, простежується чіткий вплив міста Харкова на інші населені пункти області (додаток К). Така ж тенденція характерна і для розподілу значень інтегральної функції впливу при базовому радіусі $R=50$ км (рис. 3.46).

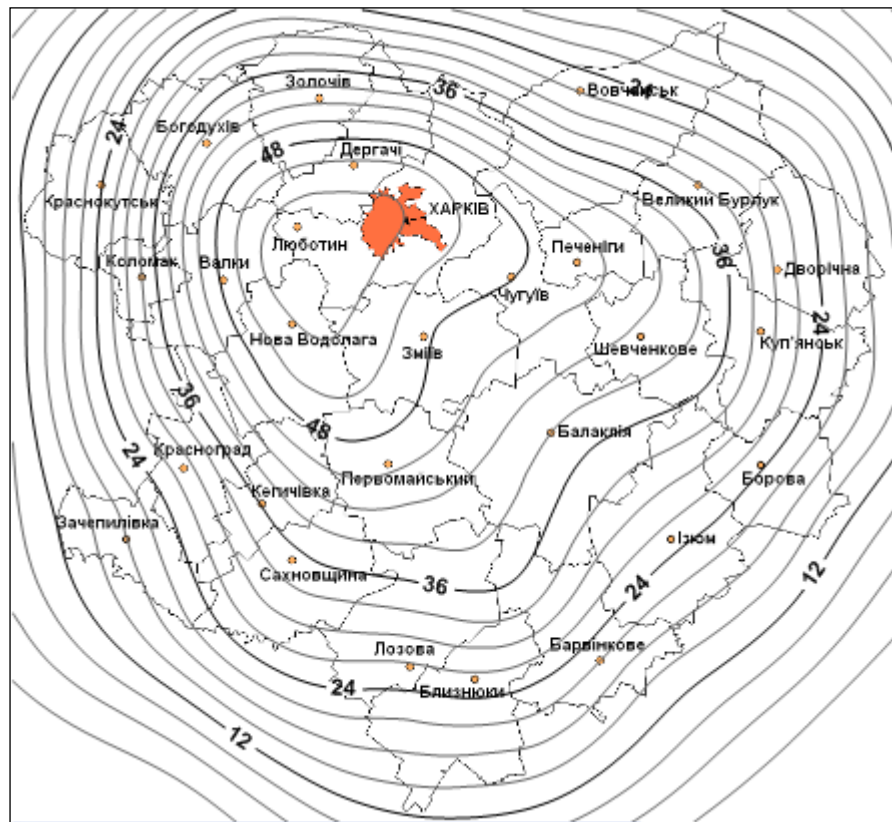

Рис. 3.46. Просторова модель інтегральної функції впливу населеності з базовим радіусом 50 км ($R=50$ км) (побудовано автором за даними [118])

Моделювання інтегральної функції впливу було здійснено і для торговельних об'єктів. Як і для населеності, при базовому радіусі $R=10$ км спостерігається порушення колоподібного розподілу ізоліній, відбувається зміщення максимального значення інтегральної функції впливу на захід, проявляються локальні аномалії (у Кегичівському, Лозівському, Купянському, Великобурлуцькому районах) (рис. 3.47). Загальний розподіл ізоліній дуже подібний до населеності. При базовому радіусі $R=20$ км поступово зникають

локальні аномалії (це стосується Великобурлуцького, Куп'янського районів), найбільш суттєво уповільнюється скорочення інтегральної функції впливу об'єктів у південно-східному напрямку, де знаходяться такі великі населені пункти як Зміїв, Слобожанське, Андріївка, Червоний Донець, Балаклія, Савинці, Ізюм, які виконують певну роль локальних центрів (додаток К), відповідно, у них сконцентрована значна кількість торговельних об'єктів. Локальними центрами торговельного обслуговування населення можна також назвати міста Лозова, Первомайський.

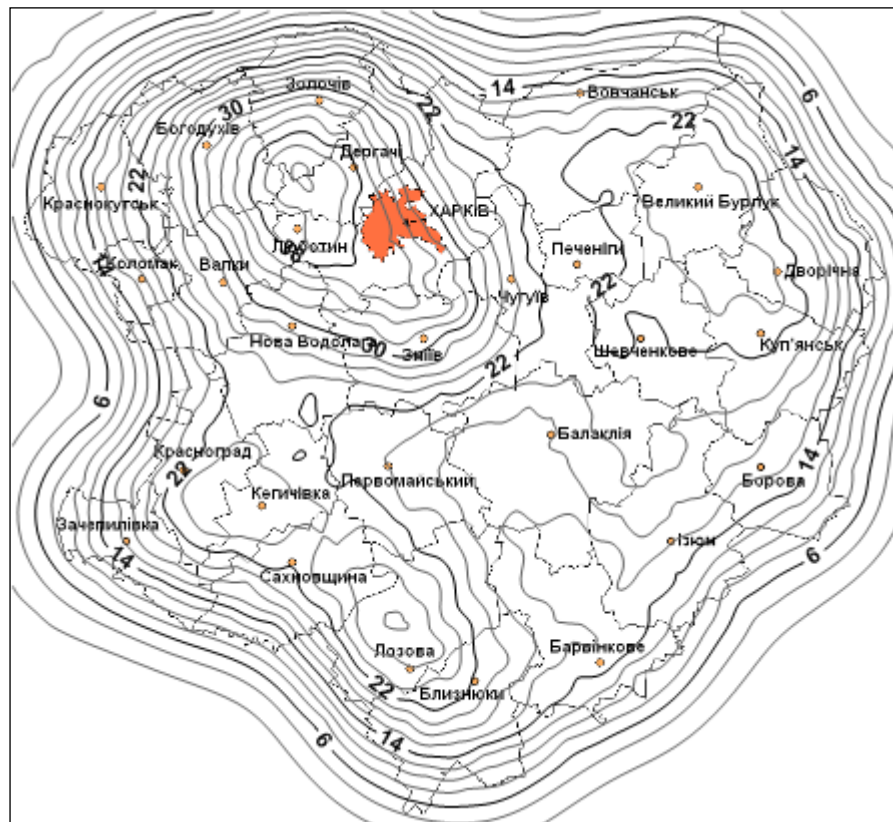

Рис. 3.47. Просторова модель інтегральної функції впливу об'єктів торгової системи з базовим радіусом 10 км ($R=10$ км) (побудовано автором за даними [118])

При базовому радіусі $R=30$ км ізолінії згладжуються, локальні аномалії зникають, проте чітко простежується нерівномірне скорочення інтегральної функції впливу торговельних об'єктів у вищезгаданих напрямках, максимальні значення функції тепер характеризуються і для обласного центру (рис. 3.48). Така ж картина проявляється і для базового радіусу $R=40$ км, чітко проявляється зміщення максимального значення інтегральної функції впливу у

південно-західному напрямку від обласного центру, у той час як при базовому радіусі $R=10, 20$ км зміщення відбувалося здебільше на захід (додаток К). Це свідчить про значну кількість торговельних об'єктів у містах Мерефа та Південне, смт. Високий, Хорошеве тощо. Більш чітко проявляється вплив міста Чугуєва.

Подібна тенденція характерна і для базового радіусу $R=50$ км, на цій картосхемі ізолінії стають більш заглаженими, локальні аномалії відсутні, спостерігається чіткий вплив обласного центру на інші населені пункти області – все це свідчить про узагальнення поверхні поля взаємодії торговельних закладів, вплив невеликих торговельних центрів стає менш помітним (рис. 3.49).

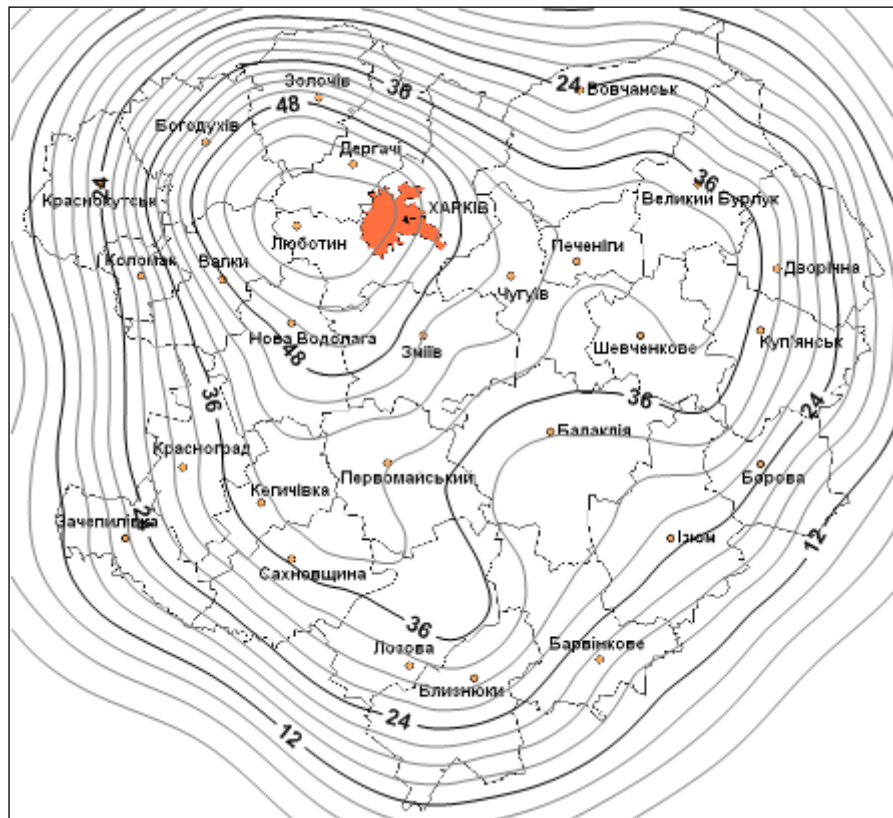

Рис. 3.48. Просторова модель інтегральної функції впливу торговельних об'єктів з базовим радіусом 30 км ($R=30$ км)
(побудовано автором за даними [118])

Рис. 3.49. Просторова модель інтегральної функції впливу торговельних об'єктів з базовим радіусом 50 км ($R=50$ км)
(побудовано автором за даними [118])

Для порівняння моделей інтегральної функції впливу населених пунктів та торговельних об'єктів було здійснено порівняння статистичних поверхонь шляхом розрахунку різниці поверхні населеності і поверхні торгівлі (та ресторанного господарства). У формалізованому вигляді це можна представити наступним чином:

$$\Delta P = P_{\text{торг.}} - P_{\text{нас.}}$$

де ΔP – різниця між інтегральними функціями впливу закладів торгівлі (ресторанного господарства) та населеності;

$P_{\text{торг.}}$ – значення інтегральної функції впливу закладів торгівлі (ресторанного господарства);

$P_{\text{нас.}}$ – значення інтегральної функції впливу населених пунктів (населеність)

Населеність визначає попит на торговельні заклади у населення, а торговельні об'єкти визначають безпосередньо їх пропозицію. Якщо різниця

інтегральних функцій впливу торговельних об'єктів та населеності більше 0, можна стверджувати про перенасичення торговельної мережі у даному населені пункті, менше 0 – її дефіцит. Відповідно, 0 є критерієм оптимального співвідношення попиту і пропозиції торговельної мережі.

Так, моделювання різниці інтегральних функцій впливу при базовому радіусі $R=10$ км дало результати, відображені на рис. 3.50. Як видно з картосхеми, дефіцит торговельної мережі на території Харківської області не простежується. При цьому спостерігається надлишок пропозиції торговельної мережі, який по території регіону відрізняється.

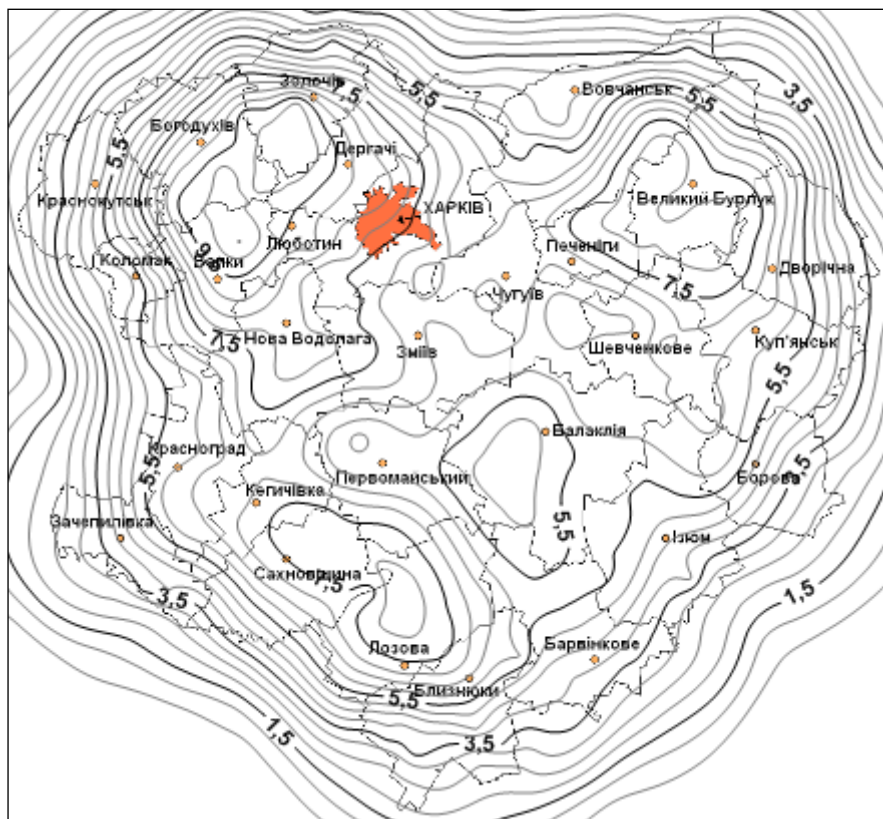

Рис. 3.50. Просторова модель різниці інтегральних функцій впливу торговельних об'єктів та населеності з базовим радіусом 10 км ($R=10$ км) (побудовано автором за даними [118])

З картосхеми видно, що найліпше забезпечені торговельною мережею мешканці південної частини Золочівського, Богодухівського та північної частини Валківського районів. Віддаляючись від обласного центру, значення різниці інтегральних функцій впливу зменшуються. Особливо це чітко проявляється у периферійних районах області. Проте у центральній частині

Харківської області проявляються локальні аномалії – це стосується частини Лозівського (місто Лозова можна вважати вузлом торговельного обслуговування населення), Сахновщинського, Первомайського, Балаклійського, Чугуївського, Шевченківського, Великобурлуцького районів. Навколо районних центрів спостерігається підвищення значені різниці інтегральних функцій впливу. Дана тенденція демонструє той факт, що у містах та селищах міського типу наявна висока концентрація торговельних об'єктів, чисельність, яка суттєво превалює над попитом населення на них, у сільській місцевості надлишок набагато менший [41].

При базовому радіусі $R=20$ км розподіл ізоліній стає більш згладженим, найбільш насиченими торговельною мережею виявляються території, як і для базового радіусу $R=10$ км, Богодухівського і Валківського районів, спостерігається зміщення максимальних значень різниці інтегральних функцій впливу торговельних об'єктів та населеності до обласного центру, а також на південь (у напрямку міст Мерефа, Південне та Нововодолазького району) (додаток К). Аномалії у Великобурлуцькому районі зміщуються на захід, на територію Печенізького району (Печенізький район є рекреаційною зоною, що концентрує заклади торгівлі), проявляється аномалія навколо міста Зміїв, все ще залишається вплив міста Лозової; значний надлишок пропозиції торговельної мережі характерний для Первомайського, Балаклійського районів. На картосхемі поверхні із базовим радіусом $R=30$ км максимальні значення різниці інтегральних функцій впливу характерні вже не для Богодухівського, Валківського районів, а навколо міста Люботина, залишаються аномалії навколо міста Зміїв, у Великобурлуцькому, Печенізькому районах, нерівномірність зменшення різниці інтегральних функцій впливу спостерігаються у Нововодолазькому, Первомайському, Балаклійському, Шевченківському, Чугуївському районах, що свідчить про значне переважання пропозиції торговельних закладів до попиту на них у районних центрах (рис. 3.51). Як і в попередніх випадках, в периферійних районах надлишок торговельних закладів менший, навколо обласного центру – найбільший.

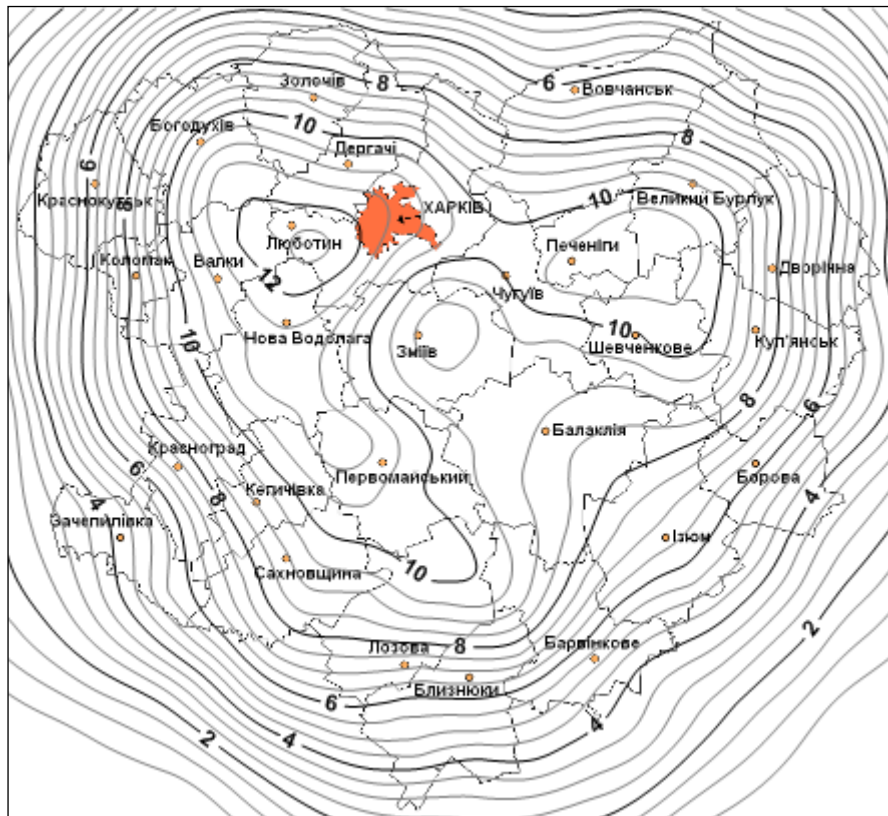

Рис. 3.51. Просторова модель різниці інтегральних функцій впливу населеності та торговельних об'єктів з базовим радіусом 30 км ($R=30$ км) (побудовано автором за даними [118])

При базовому радіусі $R=40$ км розподіл ізоліній стає ще більш згладженим, спостерігається чітка закономірність зменшення надлишку торговельних об'єктів від обласного центру до периферійних районів, проте у центральній частині області загальна закономірність порушується. Так, найбільший надлишок пропозиції торговельних об'єктів концентрується навколо міста Люботин, а також зміщується у напрямку Нововодолазького, Первомайського районів, високі значення простежуються у Печенізькому, Шевченківському, Чугуївському, Шевченківському районах (додаток К). Така ж тенденція зберігається і для базового радіусу $R=50$ км, проте максимальний надлишок торговельних об'єктів на цьому рівні спостерігається на території Нововодолазького, Зміївського районів (рис. 3.52). Порушення закономірності зменшення надлишку торговельних закладів відбувається на території Первомайського, Зміївського, Балаклійського, Чугуївського районів, про які вже згадувалося вище. Із збільшенням базового радіусу відбувається генералізація

поля поверхні різниці інтегральних функцій впливу, зменшується прояв локальних аномалій, які формуються при малому базовому радіусі, оскільки такий радіус дозволяє визначити більшу кількість населених пунктів, які мають значний вплив на інші.

Рис. 3.52. Просторова модель різниці інтегральних функцій впливу населеності та торговельних об'єктів з базовим радіусом 50 км ($R=50$ км) (побудовано автором за даними [118])

Розподіл значень інтегральної функції впливу закладів ресторанного господарства подібний до розподілу торговельних закладів. Так, найбільші значення поверхні з базовим радіусом $R=10$ км притаманні здебільшого Дергачівському району (розміщені смт. Пересічна, Мала Данилівка, Солоницівка тощо), які мають власні зони впливу, що обумовлює зміщення максимальних значень функції від обласного центру (рис. 3.53). З віддаленням від міста Харкова інтегральна функція впливу закладів ресторанного господарства зменшується, що є цілком закономірним явищем. Проте простежується порушення цієї закономірності у центральній частині області, де спостерігаються локальні аномалії розподілу цього показника у Вовчанському

районі (особливо навколо смт. Старий Салтів, який є рекреаційним центром та концентрує заклади ресторанного господарства), Нововодолазькому, Сахновщинському районах, навколо смт. Кегичівка, Савинці, міст Лозова, Первомайський, Куп'янськ. На території Нововодолазького, Кегичівського, Сахновщинського, Лозівського, Первомайського, Балаклійського, Шевченківського, Купянського, Чугуївського, Ізюмського, Великобурлуцького районів відбувається порушення колоподібного характеру розподілу ізоліній показника інтегральної функції впливу, що свідчить про значну кількість закладів ресторанного господарства у районних центрах із значною чисельністю населення, які мають істотний вплив на прилеглі населені пункти [49].

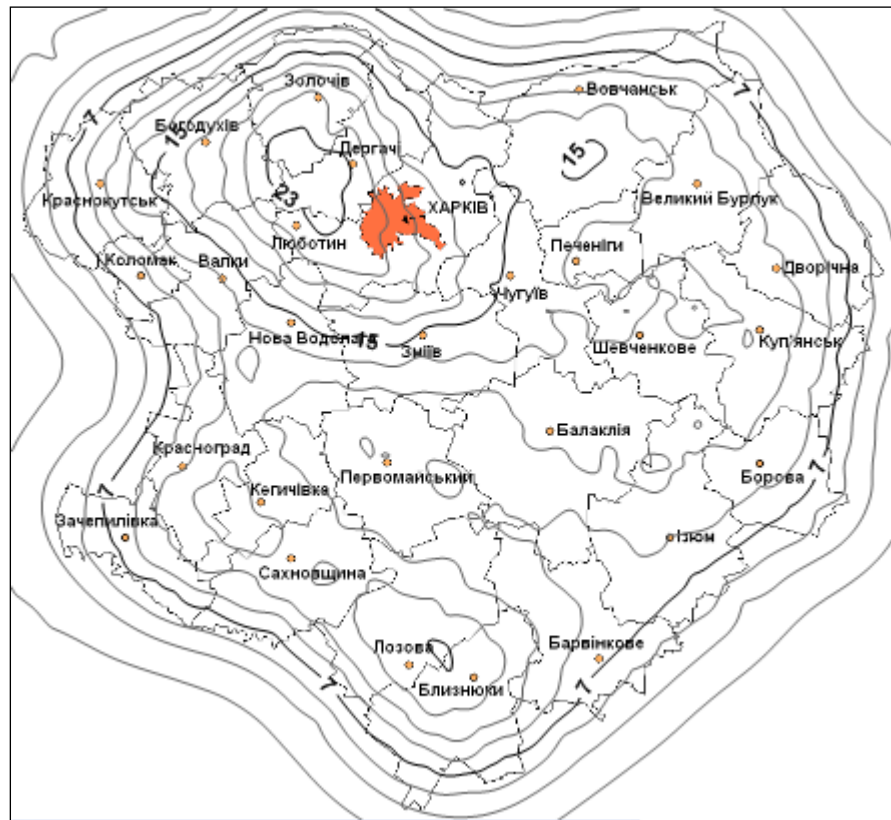

Рис. 3.53. Просторова модель інтегральної функції впливу закладів ресторанного господарства з базовим радіусом 10 км ($R=10$ км) (побудовано автором за даними [118])

При базовому радіусі $R=20$ км спостерігається, як і в попередніх випадках, згладжування розподілу ізоліній, максимальні значення інтегральної функції впливу характерні також для селищ міського типу Дергачівського,

Харківського районів, міста. Люботина (додаток К). Локальні аномалії формуються навколо смт. Чапаєво Кегичівського району, міста Лозової, спостерігається уповільнення скорочення значень інтегральної функції впливу у тих районах, про які згадувалося раніше. Із збільшенням базового радіусу ($R=30$ км) починає поступово проявлятися нормальна закономірність зменшення інтегральної функції впливу закладів ресторанного господарства від обласного центру до периферії (рис. 3.54). На цьому рівні чітко спостерігається уповільнення скорочення значень інтегральної функції впливу закладів ресторанного господарства у південному, південно-східному та східному напрямках, що обумовлено наявністю на цих територіях відносно великих міст (Балаклія, Чугуїв, Первомайський, Лозова, Зміїв), які мають суттєвий вплив на навколишні населені пункти і цей вплив проявляється навіть при відносно великому базовому радіусі.

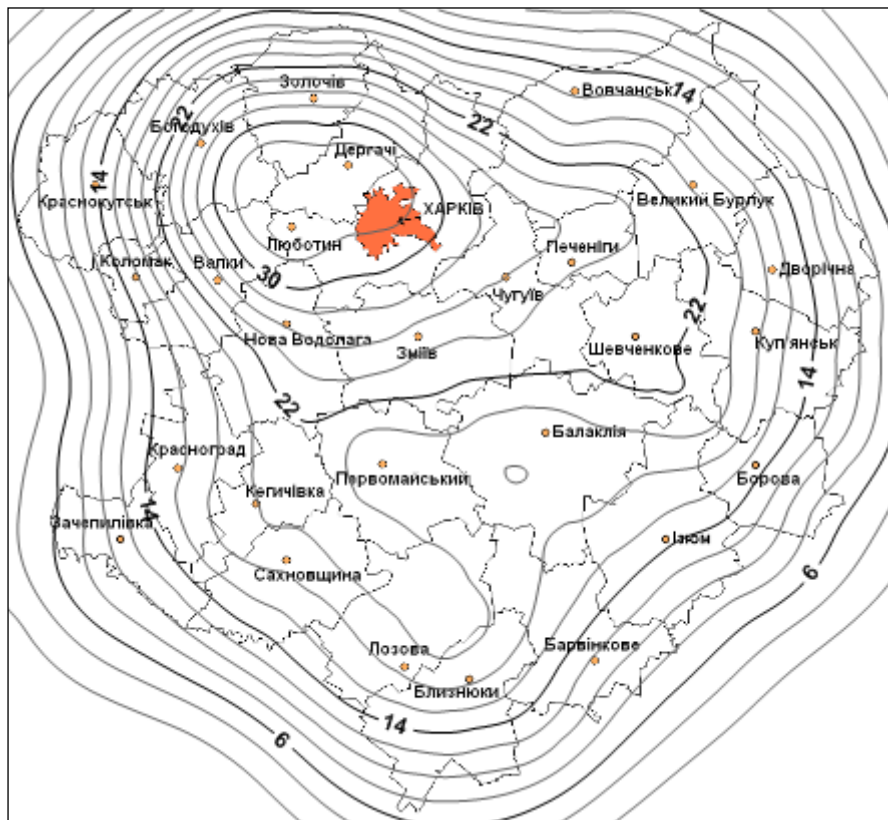

Рис. 3.54. Просторова модель інтегральної функції впливу закладів ресторанного господарства з базовим радіусом $R=30$ км (побудовано автором за даними [118])

Подібна тенденція характерна для базового радіуса $R=40$ км, при якому у районі Харкова також характерні максимальні значення інтегральної функції впливу, локальні аномалії поступово стираються (додаток К). При базовому радіусі $R=50$ км спостерігається ще більш чітка закономірність зниження впливу закладів ресторанного господарства від обласного центру до периферії. Максимальні значення функції також притаманні місту Харкову, що не було характерним для менших значень базового радіусу; локальні аномалії вже не проявляються, картосхема (рис. 3.55) свідчить про значний вплив обласного центру, навіть при збільшенні базового радіусу. Але у той же час залишається нерівномірність зменшення інтегральної функції впливу у вищезгаданих напрямках, що говорить про значні зони впливу міст Лозова, Первомайський, Чугуїв, Куп'янськ, Зміїв, Балаклія, деякі з них у майбутньому можуть стати ядрами з метою забезпечення поліцентричного розвитку регіону.

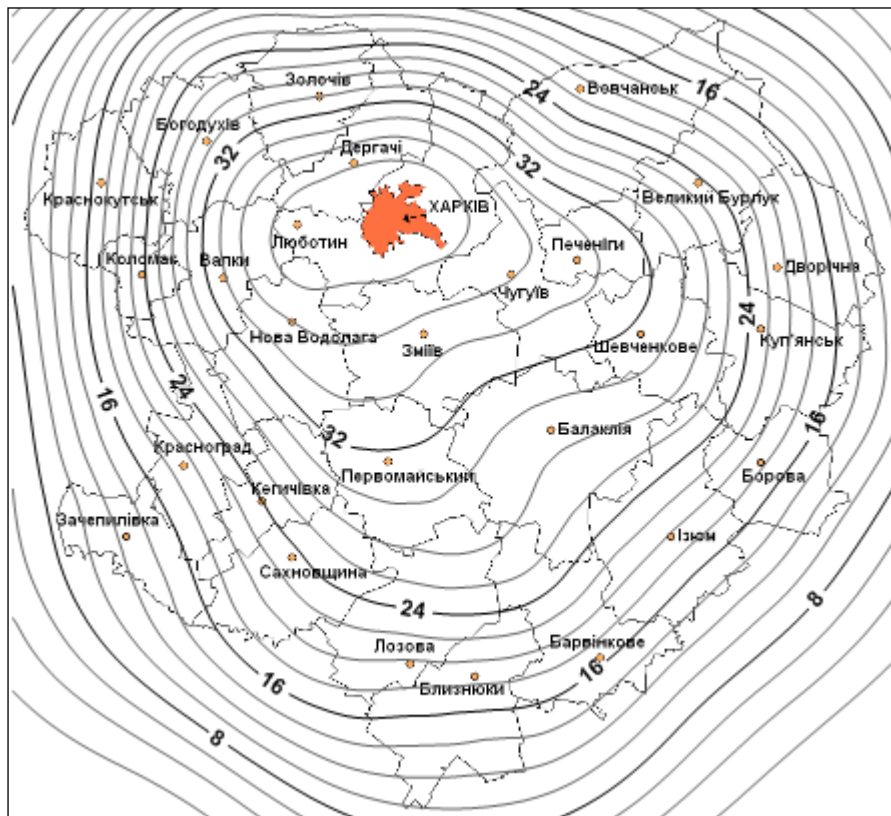

Рис. 3.55. Просторова модель інтегральної функції впливу закладів ресторанного господарства з базовим радіусом 50 км ($R=50$ км)
(побудовано автором за даними [118])

Співвідношення попиту і пропозиції закладів ресторанного господарства нами було визначено за допомогою формули:

$$\Delta P = P_{\text{рест.}} - P_{\text{нас.}}$$

де ΔP – різниця між інтегральними функціями впливу закладів ресторанного господарства та населеності;

$P_{\text{рест.}}$ – значення інтегральної функції впливу закладів ресторанного господарства;

$P_{\text{нас.}}$ – значення інтегральної функції впливу населених пунктів (населеність)

Результати розрахунків різниці ΔP показали суттєві відмінності від аналогічної процедури із торговельними об'єктами. Так, при базовому радіусі $R=10$ км на території Харківської області характерний дефіцит закладів громадського харчування, оскільки різниця функцій становить менше 0 (рис. 3.56). Найгірша ситуація характерна саме для територій, прилеглих до обласного центру, а у напрямку до периферії значення різниці поступово збільшуються. На відміну від торговельних об'єктів, максимальна невідповідність потребам населення наявної мережі закладів громадського харчування спостерігається не у Дергачівському районі, а навколо міста Зміїв, смт Васищево, тобто на південь від обласного центру. Навколо смт Солоницівка, Мала Данилівка, Пересічна, Пісочин, міста Дергачі тощо значення різниці інтегральної функції впливу також значно менші 0. На рівні даного радіусу можна спостерігати величезну кількість локальних аномалій, що порушують загальні тенденції. Вони розташовані практично у кожному районі області. На деяких територіях ізолінії проходять у меридіональному напрямку, що свідчить про значну зону впливу деяких міст та селищ міського типу на прилеглі населені пункти, навіть у сусідніх районах. У Краснокутському, Печенізькому, Вовчанському районах характерною є практична відповідність наявної мережі закладів ресторанного господарства попиту населення, що можна пояснити значним туристсько-рекреаційним потенціалом даних районів. Мінімальний дефіцит закладів ресторанного господарства також наявний для

При базовому радіусі $R=30$ км (рис. 3.57) спостерігається згладжування поверхні, ще більш чітко проявляються дві зони (Харківська, Великобурлуцька, з'являються локальні аномалії на межі Шевенківського, Чугуївського, Первомайського, Кеичівського, Барвінківського, Ізюмського, Балаклійського районів, закономірне уповільнене зменшення дефіциту закладів відбувається у Лозівському, Балаклійському, Чугуївському, Первомайському, Кеичівському районах.

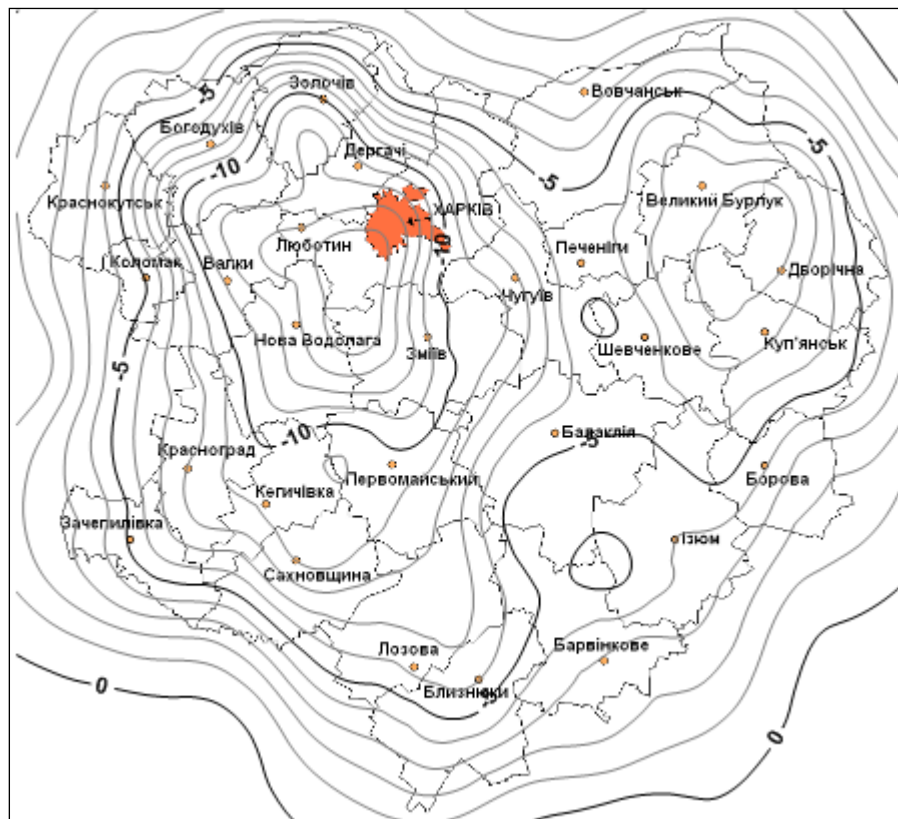

Рис. 3.57. Просторова модель різниці інтегральних функцій впливу закладів ресторанного господарства та населеності з базовим радіусом 30 км (побудовано автором за даними [118])

Збільшення базового радіусу ($R=40$ км) призводить до ще більшої генералізації поверхні, найбільший дефіцит закладів зміщується на захід (на територію Нововодолазького району), закономірності зменшення дефіциту закладів ресторанного господарства стають більш наочними, аномалія Великобурлуцького району поступово стирається.

При базовому радіусі $R=50$ км (рис. 3.58) максимальні значення різниці інтегральної функції впливу зміщуються у напрямку Нововодолазького району.

Локальні аномалії відсутні, простежується чітке зменшення дефіциту закладів ресторанного господарства від обласного центру до периферії, проте в певній мірі правильний розподіл ізоліній порушується у південному, південно-східному та східному напрямках, про що вже згадувалося раніше. Таким чином, статистичне поле генералізується, а поступове зміщення максимального дефіциту закладів обумовлюється збільшенням базового радіусу. Побудовані ІФВ-моделі за усіма базовими радіусами показали дефіцит закладів ресторанного господарства повсюди в області.

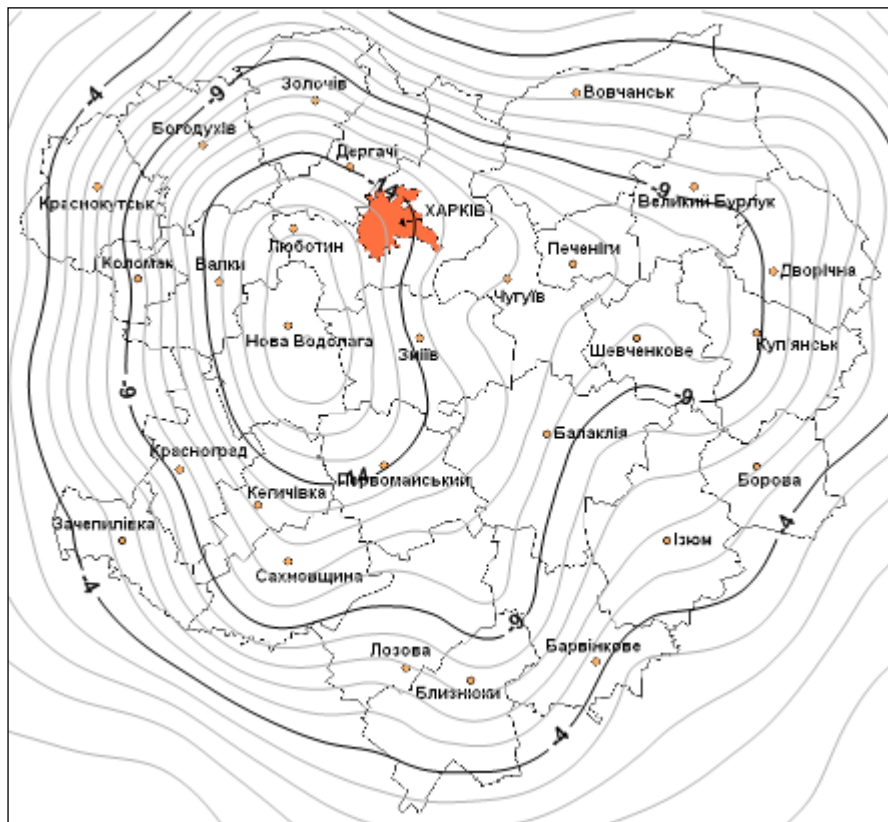

Рис. 3.58. Просторова модель різниці інтегральних функцій впливу закладів ресторанного господарства та населеності з базовим радіусом $R=50$ км (побудовано автором за даними [118])

Також нами було проаналізовано співвідношення розміщення закладів торгівлі та ресторанного господарства шляхом віднімання відповідних ІФВ-поверхонь. У формалізованому вигляді це представляється наступним чином:

$$\Delta P = P_{\text{торг.}} - P_{\text{рест.}}$$

де ΔP – різниця між інтегральними функціями впливу закладів торгівлі та ресторанного господарства;

$P_{\text{торг.}}$ – значення інтегральної функції впливу закладів торгівлі;

$P_{\text{рест.}}$ – значення інтегральної функції впливу закладів ресторанного господарства;

Якщо різниця інтегральних функцій впливу дорівнює 0, це свідчить про відповідність мереж закладів торгівлі та ресторанного господарства, у випадку більше 0 – заклади торгівлі суттєво переважають над закладами ресторанного господарства, менше 0 – навпаки.

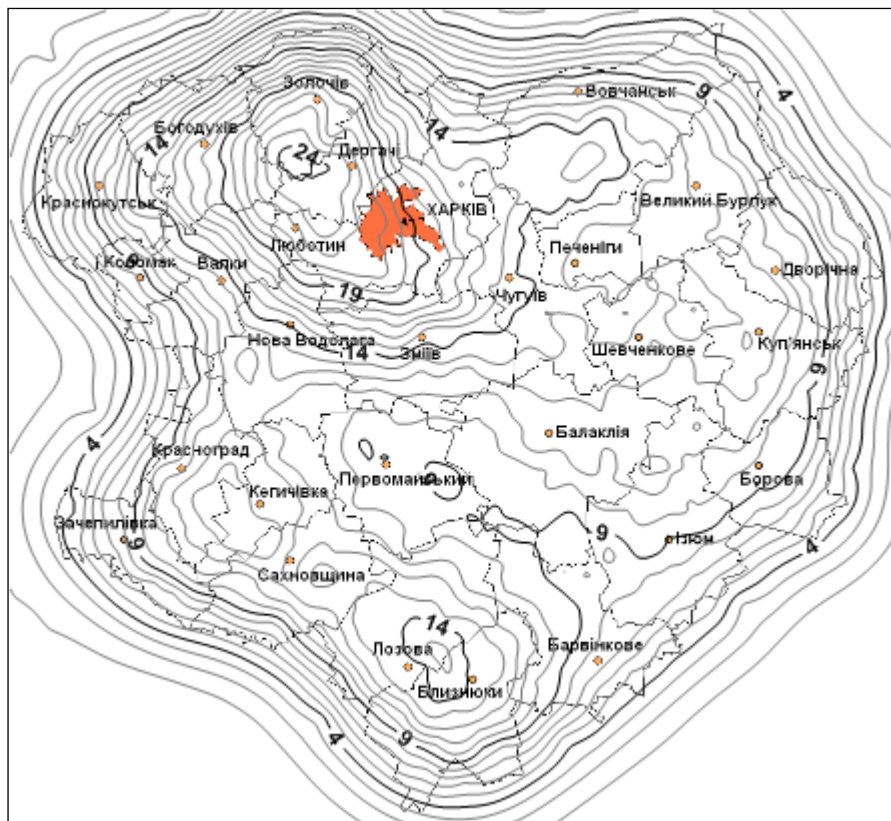

Рис. 3.59. Просторова модель різниці інтегральних функцій впливу закладів торгівлі та ресторанного господарства з базовим радіусом $R=10$ км (побудовано автором за даними [118])

Результати моделювання показали переважання позитивних значення різниці, що свідчить про переважання закладів торгівлі, причому, по території регіону це переважання нерівномірне. При базовому радіусі $R=10$ км (рис. 3.59) максимальне переважання приурочене до півдня Золочівського району, оскільки на цій території спостерігалися найвищі значення інтегральної функції впливу як закладів торгівлі, так і ресторанного господарства. На цьому рівні з просуванням до периферії значення інтегральної функції впливу зменшуються.

Поступове зменшення значень функції характерно навколо обласного центру. У південній, південно-східній, східній частинах закономірність втрачається, формуються локальні аномалії навколо смт. Кегичівки, міст Лозової, Первомайського, Куп'янська, Старого Салтова, що обумовлено значною чисельністю населення цих населених пунктів та їх туристсько-рекреаційним потенціалом. Фактично, ізолінії на даній картосхемі повторюють розподіл торговельних об'єктів і закладів громадського харчування.

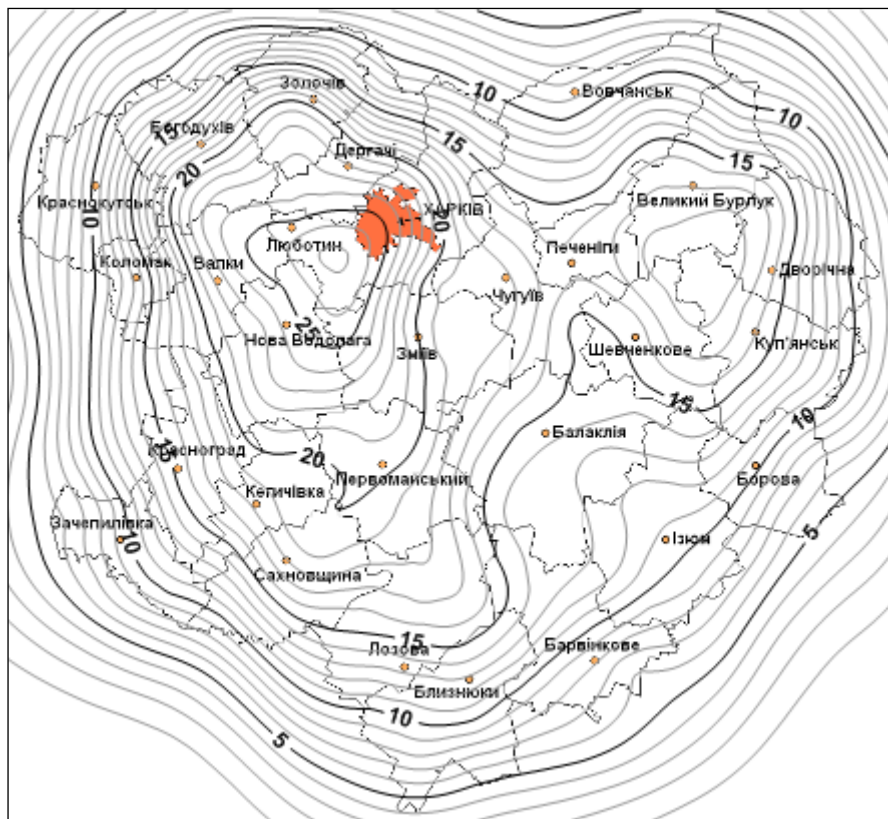

Рис. 3.60. Просторова модель різниці інтегральних функцій впливу закладів торгівлі та ресторанного господарства з базовим радіусом $R=30$ км (побудовано автором за даними [118])

Зі збільшенням базового радіусу ($R=20$ км) поле поверхні видозмінюється. Так, максимальні значення поступово зміщуються у бік міста Люботина, що і було характерно для двох поверхонь із зазначеним радіусом (додаток К). Починають формуватися дві зони впливу – Харківська та Великобурлуцька, що і було характерне для торговельних закладів, причому у Харківській зоні переважання більш суттєве. При базовому радіусі $R=30$ км (рис. 3.60) поле взаємодії стає більш загладженим, продовжує виділятися

аномалія у Великобурлуцькому, Куп'янському районах, роль міст у центральній частині регіону залишається суттєвою, про що свідчить уповільнене зменшення різниці інтегральних функцій впливу.

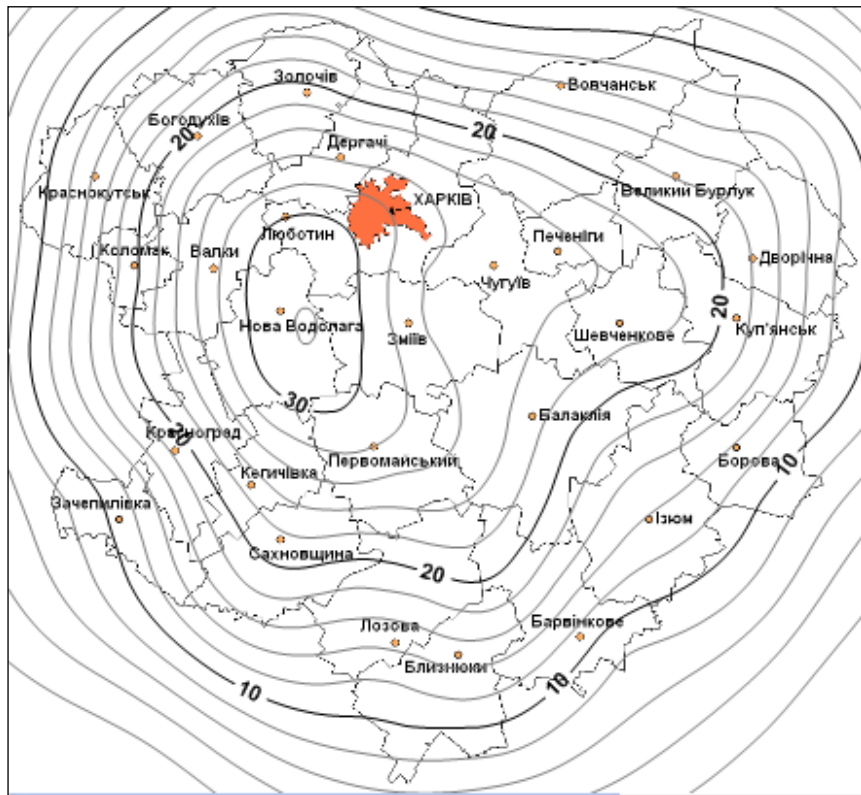

Рис. 3.61. Просторова модель різниці інтегральних функцій впливу закладів торгівлі та ресторанного господарства з базовим радіусом $R=50$ км (побудовано автором за даними [118])

Зі збільшенням базового радіусу до $R=40$ км найбільше переважання закладів торгівлі спостерігається у Нововодолазькому районі; розподіл ізоліній стає ще більш загладжуваним, на південь від обласного центру спостерігається закономірність зменшення значень інтегральних функцій впливу, а на схід – навпаки, відбувається нерівномірне зменшення, особливо у напрямку міста Куп'янська, що говорить про значний вплив даного міста (додаток К). При базовому радіусі $R=50$ км зберігається та ж сама тенденція, найбільше переважання торговельних закладів спостерігається у Нововодолазькому районі (рис. 3.61).

3.6. Проблеми системи торговельного обслуговування населення Харківської області та шляхи їх вирішення

За результатами компонентного аналізу вихідного вектору розвитку систем торговельного обслуговування населення по кожному району, місту обласного підпорядкування і за кожним досліджуваним параметром було визначено соціогеосистеми, які протягом тестового періоду мали переважну тенденцію до прогресивного, регресивного розвитку або залишалися без змін. Суспільно-географічна оцінка таких ситуацій є досить однозначною – якщо значення певного параметру зростає, це свідчить про позитивні зміни в соціогеосистемі за цим параметром, а райони та міста використовують свої ресурси у повній мірі і ефективно. Незмінні значення параметру відображають інерційний розвиток соціогеосистеми, який при прийнятті неправильних управлінських рішень може привести до її деградації. При зменшенні значення параметру відбувається деградація соціогеосистеми за цим показником, у цьому проявляється проблема розвитку і на неї необхідно звертати увагу органам місцевої влади при плануванні своєї діяльності [93].

Більшість досліджуваних параметрів розглядалися як в абсолютному вимірі (фізична кількість об'єктів), так і у відносному (на душу населення, на площу території), що відображає ступінь забезпечення об'єктами роздрібною торгівлі, ресторанного господарства та їх територіальної доступності. Окремо слід зупинитися на динаміці зміни параметрів на душу населення. Якщо значення параметру протягом тестового періоду зростало, а в абсолютному вимірі зменшувалось, це свідчить про більш уповільнене зменшення кількості закладів торгівлі, ресторанного господарства порівняно із чисельністю населення (вона має тенденцію до скорочення в усіх районах та містах області). Динаміка без змін говорить про синхронне скорочення як чисельності об'єктів, так і населення. Динаміка скорочення характеризує більш швидке зменшення кількості закладів торгівлі порівняно із чисельністю населення. Остання тенденція є загрозливою та потребує негайного аналізу і знаходження шляхів вирішення виникаючих проблем.

Для виявлення проблем розвитку системи торговельного обслуговування населення Харківської області автором було здійснено групування досліджуваних параметрів за наступними критеріями. Першим критерієм є визначення середньої динаміки зміни параметрів у розрізі районів та міст, що базується на переважаючій динаміці параметру серед адміністративно-територіальних одиниць. Наприклад, якщо у більшості районів цей показник має позитивну динаміку, він характеризується тенденцією зростання. Показники, що представлені в абсолютному та у відносному вимірах, також враховувалися при групуванні шляхом врахування їх середньої динаміки: якщо за трьома ознаками динаміка негативна – середня динаміка також буде негативною. У випадку, коли за однією ознакою динаміка відрізняється, середня динаміка визначається за більшістю ознак. Другим критерієм є визначення середньої динаміки параметрів за усіма районами та містами на основі розрахунку суми кодів часових похідних, тобто, це критерій враховує середню тенденцію змін параметру по регіону в цілому. Як і в попередньому випадку, враховувалася динаміка параметру як в абсолютному, так і у відносному вимірах, визначалася середня динаміка та середнє значення суми кодів часових похідних. Велике значення суми кодів (позитивне або негативне) свідчить про певну стійку тенденцію зміни параметру у регіоні, а у разі наближення суми до 0 можна констатувати нестійку тенденцію розвитку у розрізі міст і районів, у тому числі в абсолютному та відносному вимірах [40].

Групування за вказаними критеріями дає змогу визначити пріоритетність та локальність проблем. Звідси випливає, що регіональні проблеми мають вирішуватися на регіональному рівні, а локальні – на рівні місцевих громад.

З урахуванням вказаних критеріїв автором виділено 5 груп параметрів. У *I групу* увійшли показники, які мали середню динаміку зміни параметру до зменшення як у розрізі міст і районів, так і по регіону в цілому, у тому числі в абсолютному і відносному вимірах. Це 20 показників, які характеризують демографічну ситуацію в регіоні, а також чисельність об'єктів роздрібної торгівлі. Практично в усіх адміністративно-територіальних одиницях

спостерігалось скорочення закладів торгівлі, що є загрозливим для регіону в цілому, оскільки погіршується забезпеченість населення закладами та їх територіальна доступність. Скорочення напівстаціонарних об'єктів торгівлі зумовлено політикою місцевої державної влади щодо благоустрою території населених пунктів, боротьбою зі стихійною торгівлею, малими архітектурними формами та побудови/перебудови у сучасні торговельні павільйони. З одного боку, цей процес свідчить про підвищення культури ведення торговельної діяльності, з іншого боку, це зменшує доступність населення до торговельних об'єктів, особливо у міській місцевості, зменшує можливості ведення бізнесу. В цілому, скорочення магазинів, об'єктів ресторанного господарства зумовлено погіршенням фінансово-економічного стану підприємств внаслідок зниження купівельної спроможності населення, зниження доходів громадян, загальним скороченням чисельності населення, зростанням кількості вибулих, що за своєю суттю є негативним явищем (також характерним для цієї групи), проте скорочення торговельних об'єктів відбувається більш швидкими темпами порівняно із динамікою чисельності населення. Дана тенденція буде зберігатися, тому регіональним органам державної влади слід в першу чергу вжити заходів щодо стимулювання зайнятості населення, підвищення купівельної спроможності населення, збільшення їх доходів, сприяння збереженню торговельної мережі та відкриттю нових закладів, особливо у сільській місцевості, надання пільгових умов при державній реєстрації фізичних/юридичних осіб. Вимагає державної підтримки надання мікрокредитів на започаткування власної справи, зниження обсягів оподаткування підприємств, надання пільг на орендну плату та плату на комунальні послуги, електроенергію, сприяння розвитку поза магазинної торгівлі, особливо у сільській місцевості.

II група включає параметри, які мають середню негативну динаміку зміни параметру як у розрізі районів, так і по регіону в цілому, хоча на душу населення спостерігається зростання деяких показників. До цієї групи відносяться 4 параметра: кількість місць для відвідувачів у закладах

ресторанного господарства, їдалень, непродовольчих магазинів, спеціалізованих непродовольчих магазинів. Ці показники мають негативну динаміку, але кількість закладів скорочується повільніше за чисельність населення, тому ситуація є не такою загрозливою порівняно із динамікою параметрів попередньої групи, проте при збереженні управлінських рішень ця тенденція буде погіршуватися. Проблеми повинні вирішуватися на регіональному рівні, зокрема необхідно сприяти розвитку мережі непродовольчих магазинів, їдалень, впровадження сучасних технологій ведення торгівлі, надавати пільгові умови підприємцям при відкритті власної справи, особливо у сільській місцевості, зменшувати податкового тиску на підприємців.

III група складається з показників, для яких середня динаміка зміни параметру у розрізі районів є незмінною, а в середньому по області – негативною. Сюди віднесені такі показники: кількість продовольчих, непродовольчих ринків, непродовольчих магазинів з універсальним асортиментом товарів, торгових місць на ринках, лотків на ринках, індекс товарообороту торгової мережі. У більшості районів області кількість продовольчих ринків не змінюється, проте можна стверджувати про негативну динаміку в середньому по регіону, що зумовлено нерентабельністю продажу виключно продовольчої продукції, внаслідок чого ринки трансформуються у змішані. Суттєвими гравцями на ринку продовольчих товарів стають супермаркети. Враховуючи цю тенденцію, розроблено «Програму удосконалення функціонування роздрібних ринків Харківської області до 2016 р.», відповідні районні програми, в яких передбачається створення на ринках торгових місць на пільгових умовах, які будуть надаватися виробникам сільськогосподарської продукції, проведення продовольчих ярмарок, що підвищить питому вагу продовольчих товарів на ринках. Програмою також передбачено боротьбу зі стихійною торгівлею, реконструкцію ринків, створення торговельних павільйонів, що пояснює зменшення торгових місць, лотків на ринках [128]. Такі трансформації на ринках, як вже зазначалося, свідчать про підвищення культури торговельного обслуговування населення.

Непродовольчі ринки характеризуються стабільною динамікою. Індекс товарообороту торгової мережі характеризується у порівняльних цінах і відображає реальну динаміку товарообороту, тому його негативна динаміка в середньому по регіону свідчить про скорочення товарообороту. Враховуючи незначні суми індексів кодів часових похідних для цих параметрів, вказані проблеми можна ідентифікувати як помірно-загрозливі, їх вирішення полягає у підвищенні рівня доходів громадян, зменшенні податкового навантаження, продовженні проведення ярмаркових заходів, які дають змогу продавати сільськогосподарську продукцію її виробниками за зниженими цінами, проведенні акційних заходів власниками великих торговельних мереж. Також необхідно вживати заходів стосовно збільшення частки продовольчих товарів на ринках, контролю їх якості, зниження орендної плати за користування торговими місцями на ринках.

До *IV групи* увійшли параметри, які в середньому в переважній більшості районів, міст мають динаміку без змін, а по регіону в цілому – позитивну. Це наступні показники – індекс товарообороту підприємств ресторанного господарства, кількість барів, ринків, ресторанів, магазинів на ринках, змішаних ринків, аптек, торгова площа ринків. Дані параметри характеризуються відносною стабільністю, оскільки у більшості адміністративно-територіальних одиниць регіону відмічається динаміка без змін, а в середньому по регіону – позитивна, що говорить про використання наявних ресурсів в регіоні в повній мірі. Тому така тенденція не викликає особливого занепокоєння, але потребує контролю з боку органів державною влади. У той же час є райони та міста в області, для яких характерним є зменшення цих показників протягом тестового періоду. Це:

- індекс товарообороту підприємств ресторанного господарства – Барвінківський, Вовчанський, Куп'янський, Сахновщинський, Харківський райони;

- кількість аптек – Вовчанський, Дворічанський, Дергачівський, Красноградський, Куп'янський, Первомайський, Печенізький, Харківський

райони;

- торгова площа ринків – Зміївський, Краснокутський, Харківський райони, місто Ізюм;

- кількість ринків – Зачепилівський, Зміївський райони;

- кількість змішаних ринків – Зміївський, Нововодолазький райони;

- кількість магазинів на ринках – місто Лозова;

- кількість ресторанів – Борівський, Ізюмський райони;

- кількість барів – Богодухівський, Великобурлуцький, Борівський, Ізюмський, Чугуївський райони, місто Лозова.

Зазначені проблеми мають локальний характер, тому органам державної влади вказаних адміністративно-територіальних одиниць необхідно здійснювати коригування управлінських рішень, оскільки тенденція до деградації може продовжуватися. Потребує здійснення відповідних заходів щодо зростання купівельної спроможності населення, розвитку мережі барів, ресторанів, аптек, надання мікрокредитів, пільгових умов при відкритті та веденні бізнесу, зниження аренди, інших платежів за користування торговими місцями на ринках, що дасть змогу збільшити кількість магазинів на ринках.

V групу складають показники, які за усіма ознаками мають тенденцію зростання. Це 12 показників, які характеризують демографічний, загальний соціально-економічний розвиток та товарооборот підприємств. Ці параметри зростають як в цілому по регіону, так і у розрізі міст, районів. Збільшення оптового, роздрібного товарообороту (показники розраховуються у фактичних цінах), середньомісячної заробітної плати зумовлено зростаючою інфляцією. Проте у деяких районах спостерігається скорочення обсягів роздрібного товарообороту торгової мережі (Ізюмський район), підприємств ресторанного господарства (Вовчанський, Ізюмський, Краснокутський райони), оптового товарообороту (Балаклійський, Богодухівський, Валківський, Вовчанський, Дворічанський, Зачепилівський, Зміївський, Кегичівський, Краснокутський, Первомайський, Шевченківський райони, міста Лозова та Первомайський). Така тенденція свідчить про загрозливу ситуацію стосовно роздрібного

товарообороту у вказаних районах, оскільки він переважно скорочуються на фоні загального зростання. Проблеми мають локальний характер, тому необхідно вживати заходів з покращення купівельної спроможності населення, зростання його доходів, стимулювання місцевих виробників до збільшення обсягів виробництва та реалізації продукції. Крім цього зменшується кількість АЗС у Великобурлуцькому, Зачепилівському, Коломацькому, Первомайському районах, в містах Люботин та Первомайський, кількість контейнерів, кіосків на ринках – у Валківському, Кегичівському районах, місті Куп'янську, кількість суб'єктів ЄДРПОУ – у Зачепилівському, Коломацькому районах, містах Ізюм, Купянськ, Лозова та Люботин, вантажооборот автомобільного транспорту – у Барвінківському, Борівському, Зачепилівському, Ізюмському, Сахновщинському районах, місті Ізюм. Тому органам місцевої влади необхідно акцентувати увагу на розвитку і збереженні існуючої мережі АЗС, сприяти розвитку підприємництва, надавати консультації населенню з започаткування власної справи, здійснювати пошук джерел інвестування у підприємства районів.

Викладене вище узагальнено у таблиці 3.5, де вказані конкретні регіональні та локальні проблеми, шляхи їх вирішення та заходи стосовно покращання ситуації з торговельним обслуговуванням населення регіону. Крім цього наведено таблиці результатів компонентного аналізу вихідного вектору розвитку (додаток Л), де по кожному місту і району вказані конкретні кількісні параметри функціонування системи торговельного обслуговування з оцінкою їх ролі у цьому процесі.

Таблиця 3.5. Групування параметрів, що характеризують систему торговельного обслуговування населення за динамікою їх змін (складено автором за даними [131-136; 157-163])

Група	Параметри	Динаміка розвитку параметрів за сумою індексів кодів часових похідних у розрізі районів та міст обласного підпорядкування за весь період				Динаміка розвитку параметрів за сумою індексів кодів часових похідних по регіону в цілому за весь період					Характер проблем
		Абсолютне значення	душу на населення	На площу території	Середня тенденція (3-5)	Абсолютне значення	душу на населення	На площу території	Середня тенденція (7-9)	Середня сума кодів часових похідних (7-9)	
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
І	Чисельність населення	–			–	–			–	-175	Проблеми мають регіональний характер. Скорочення кількості закладів ресторанного господарства, погіршення забезпеченості населення ними, територіальної доступності на фоні загального скорочення чисельності населення буде продовжуватися при незміні управлінських рішень. Ця тенденція є загрозливою, тому проблеми потребують вирішення у першу чергу. Органам державної влади необхідно вжити заходів із стимулювання зайнятості населення, створення нових робочих місць,
	Чисельність сільського населення	–			–	–			–	-162	
	Щільність сільського населення	–			–	–			–	-158	
	Щільність міського населення	–			–	–			–	-149	
	Чисельність міського населення	–			–	–			–	-148	
	Кількість найманих працівників	–	–		–	–	–	–	–	-89	
	Питома вага сільського населення	–			–	–	–		–	-89	
	Кількість об'єктів роздрібної торгівлі	–	–	–	–	–	–	–	–	-69	

	Кількість продовольчих магазинів	–	–	–	–	–	–	–	–	-65	збереження існуючої мережі закладів та відкриття нових, підвищення купівельної спроможності населення, зменшення податкового навантаження на бізнес.
	Щільність населення	–	–	–	–	–	–	–	–	-65	
	Кількість вибулих (негативний показник)	+	+	+	+	+	+	+	+	58	
	Кількість магазинів роздрібно́ї торгівлі	–	–	–	–	–	–	–	–	-53	
	Кількість продовольчих спеціалізованих магазинів	–	–	–	–	–	–	–	–	-48	
	Кількість кафе, закусочних	–	–	–	–	–	–	–	–	-47	
	Кількість прибулих	–	–	–	–	–	–	–	–	-42	
	Кількість напівстаціонарних об'єктів роздрібно́ї торгівлі	–	–	–	–	–	–	–	–	-39	
	Кількість об'єктів поза магазинами	–	–	–	–	–	–	–	–	-38	
	Кількість об'єктів ресторанного господарства	–	–	–	–	–	–	–	–	-36	
	Кількість продовольчих магазинів з універсальним асортиментом товарів	–	–	–	–	–	–	–	–	-33	
П	Кількість аптечних пунктів	–	–	–	–	–	–	–	–	-5	Проблеми регіонального характеру. Скорочення кількості непродовольчих магазинів, їдалень, місць для відвідувачів у закладах ресторанного господарства також буде надалі продовжуватися при незміні управлінських рішень. Але ця
	Кількість місць для відвідувачів у закладах ресторанного господарства	–	+	–	–	–	+	–	–	-11	
	Кількість їдалень	–	+	–	–	–	+	–	–	-8	
	Кількість непродовольчих магазинів	–	–	–	–	–	+	–	–	-6	

	Кількість непродовольчих спеціалізованих магазинів	–	–	–	–	–	+	–	–	-4	тенденція є не такою загрозливою, оскільки на душу населення дані параметри зростають, що свідчить про більш уповільнене зменшення закладів у порівнянні з темпами скорочення чисельності населення. Проблеми повинні вирішуватися на регіональному рівні, зокрема необхідно вживати заходів щодо збереження існуючої кількості непродовольчих магазинів, їдалень, надання пільгових умов підприємцям для відкриття власної справи, особливо у сільській місцевості. Проблеми мають другий пріоритет.
III	Кількість продовольчих ринків	0	0	0	0	–	0	–	–	-12	Проблеми мають регіональний характер. Середня переважна динаміка є незмінною, що говорить про стабільність окремих складових системи торговельного обслуговування населення, з одного боку; у той же час в цілому по регіону простежується середня негативна динаміка, яка на душу населення є зростаючою та незмінною (це свідчить про синхронність зменшення кількості продовольчих і непродовольчих ринків із чисельністю населення) – це пояснює негативну тенденцію з іншого боку. Таку ситуацію можна назвати помірно-загрозливою, яка може стати загрозливою при незміні управлінських рішень. Проблеми
	Індекс товарообороту торгової мережі	0			0	–			–	-9	
	Кількість лотків на ринках	0	0	0	0	–	+	–	–	-2	
	Кількість непродовольчих ринків	0	0	0	0	–	0	–	–	-1	
	Кількість непродовольчих магазинів з універсальним асортиментом товарів	0	0	0	0	–	+	–	–	1	
	Кількість торгових місць на ринках	0	+	0	0	–	+	–	–	18	

											мають вирішуватися на регіональному рівні. Органам влади слід акцентувати увагу на підвищенні рівня доходів громадян, зменшенні податків, сприяти проведенню ярмаркових, акційних заходів для стабілізації цін на продукти харчування, вживати заходів із збільшення частки продовольчих товарів на ринках, контролю їх якості. Проблеми мають третій пріоритет.
IV	Індекс товарообороту підприємств ресторанного господарства	0			0	+			+	2	Проблеми локального характеру. Середня переважна динаміка є незмінною, що свідчить про стабільність окремих складових системи торговельного обслуговування населення, але в регіоні в цілому спостерігається динаміка зростання, що говорить про позитивні зрушення у певних складових системи в регіоні. Дану тенденцію слід контролювати. Але в окремих адміністративно-територіальних одиницях прослідковується негативна динаміка зазначених параметрів, яка може у майбутньому погіршитися. Тому вирішувати ці проблеми необхідно на рівні окремих територіальних громад, зокрема сприяти збереженню барів, ресторанів, особливо акцентувати увагу на підвищенні доходів населення, вживання заходів
	Кількість барів	0	0	0	0	+	+	+	+	2	
	Кількість ринків	0	0	0	0	+	+	+	+	5	
	Кількість ресторанів	0	0	0	0	+	+	+	+	5	
	Торгова площа ринків	0	+	0	0	0	+	+	+	6	
	Кількість магазинів на ринках	0	0	0	0	+	+	+	+	12	
	Кількість змішаних ринків	0	0	0	0	+	+	+	+	19	
	Кількість аптек	0	0	0	0	+	+	+	+	21	

Висновки до розділу 3

1. Групування районів та міст Харківської області здійснювалося за результатами кластерного аналізу. На 2015 р. було виділено 3 групи міст обласного підпорядкування, серед яких в першу групу належало виключно місту Харків. Серед районів було сформовано 4 групи. Першу групу формує Харківський район, система торговельного обслуговування якого значно відрізняється від інших. Визначено, що найбільш асоційованими районами були Шевченківський, Барвінківський, Близнюківський, Борівський райони, найбільш унікальними – Харківський, Чугуївський, Дергачівський райони.

2. Виходячи з вимог застосування статистичних методів для дослідження системи торговельного обслуговування населення регіону за пропонованою автором методикою необхідно визначити тестовий період, для якого вибіркові дані утворюють статистично стійку і однорідну вибіркову сукупність. Аналіз статистичних параметрів системи торгівлі регіону доводить, що увесь досліджуваний період (2007 – 2015 роки) за умовами функціонування системи торгівлі слід розділити на два етапи Перший з них – 2007-2013 роки – відображає вплив світової фінансово-економічної кризи і вихід регіону з неї. Другий – 2014-2015 роки – характеризується суттєвими змінами зовнішнього середовища і дії зовнішніх факторів, пов'язаними з проведенням антитерористичної операції. Так, розрив соціально-економічних зв'язків з анексованим Кримом і тимчасово окупованою частиною Донбасу порушив цілісність державної системи торговельного обслуговування населення регіону, внаслідок чого були викривлені та спотворені механізми взаємодії у цій системі. Агресія зумовила міграцію великої кількості населення в інші регіони України, що посилює тиск на їхню інфраструктуру, у т.ч. і на мережу торговельних закладів. Необхідність суттєвого посилення обороноспроможності України призвела до залучення величезних державних інвестицій у військову сферу із скороченням фінансування інших галузей господарства, у тому числі і торгівлі. Нарешті, непопулярні заходи уряду –

підвищення тарифів на комунальні послуги, податкового тиску на бізнес, скасування регулювання цін на соціальні групи товарів тощо зумовили скорочення робочих місць, інфляцію, зубожіння значних верств населення, зростання соціальної напруги тощо. В результаті дії вказаних вище зовнішніх факторів і значної зміни внутрісистемних зв'язків змінилися механізми саморегуляції і самопідтримки системи торгівлі. Тому період розвитку після 2013 року відрізняється різкою зміною динаміки функціонування системи торгівлі. Принципова відмінність цього періоду полягає у тому, що змінилася не тільки динаміка її розвитку, але й механізми формування ринку товарів і його основні параметри. Тому період 2014-2015 років було вилучено з тестового періоду. Дослідження системи торгівлі за цей час виконувалось за традиційними методиками. Отже, тестовий період, для якого застосовувалась запропонована методика, має тривалість сім років – з 2007 по 2013 роки.

3. Для аналізу стану регіональної системи торгівлі за тестовий період використовувались параметри системного розвитку – площа проекції (багатокутника) багатовимірного простору на площину, сума індексів досліджуваних параметрів, інформаційна ентропія системи і коефіцієнт прогресу. Всі вони мають різний зміст і характеризують розвиток системи торгівлі з різних позицій (підрозділ 1.4). За площею багатокутника в регіоні із значним відривом лідирують місто Харків і Харківський район, що підтверджує тезу про моноцентричний характер розвитку Харківської області. Інші міста обласного підпорядкування мають набагато менші (у сім раз) значення площі багатокутника. Але серед районів наближаються за цим показником до лідера Красноградський, Дергачівський, Зміївський, Балаклійський, Богодухівський райони. За сумою індексів розподіл міст і районів Харківщини має подібний характер, але із змінною і неоднозначною динамікою. За величиною еволюційного потенціалу (інформаційної ентропії) лідерами є міста Харків, Лозова і Чугуїв, які мають розвинену і розгалужену торговельну інфраструктуру. Найвищі значення цього показника мають Харківський, Красноградський, Дергачівський, Зміївський, Балаклійський, Вовчанський

райони, для яких характерні значні рівні еволюційного потенціалу, соціально-економічного розвитку, урбанізації, розвитку соціальної інфраструктури, мережі торговельних закладів тощо. Коефіцієнт прогресу має найвище значення для міста Харкова з позитивною динамікою. Серед районів до першої п'ятірки за цим показником належать Харківський, Красноградський, Дергачівський, Зміївський та Балаклійський райони.

4. Для дослідження стану системи торгівлі регіону на рівні первинних громад за кризовий період 2014-2015 років вибрано три райони, які розташовані в різних частинах регіону і мають різні умови господарювання – Зачепилівський, Дворічанський і Богодухівський. У Зачепилівському районі за останні роки зменшився обсяг товарообороту, скорочувалася кількість продовольчих магазинів, продовольчих кіосків, кафе. У розрізі сільських рад найвищий показник забезпеченості закладами торгівлі, ресторанного господарства спостерігається у Зачепилівській селищній раді. Дещо гірше забезпечені закладами торгівлі, ресторанного господарства мешканці Леб'язької, Чернещинської, Рунівщинської сільських рад. Протягом 2013-2015 рр. знижувалася забезпеченість торговельними закладами населення у Забаринській, Бердянській, Новомажарівській, Сомівській, Чернещинській сільських радах. Аналогічні зміни у системі торгівлі відбуваються і у Дворічанському районі, де скорочувалася кількість змішаних магазинів, продовольчих, непродовольчих кіосків, кафе. Стан торговельної мережі у розрізі сільських рад теж дуже строкатий. Богодухівський район відрізняється від описаних вище дещо кращим станом системи торгівлі. Тут скорочувалася кількість змішаних кіосків, зростала кількість продовольчих, змішаних магазинів, продовольчих, непродовольчих кіосків; без змін залишилися мережі непродовольчих магазинів, кафе, їдалень, функціонує 1 змішаний ринок. В цілому динаміка розвитку мережі закладів за досліджуваний період в цьому районі позитивна. В розрізі місцевих рад найбільш забезпеченою є Богодухівська міська рада. Дещо гірше забезпечені закладами Сухининська та Івано-Шийчинська сільські ради.

5. За результатами компонентного аналізу виконано оцінку кожного параметру у розвитку системи торгівлі кожного міста і району. За сумою кодів часової похідної параметрів торгівлі в районах майже всі роки тестового періоду відрізняються деградацією за виключенням 2010-2011 року. Тому показники з від'ємною сумою кодів часової похідної протягом всього тестового періоду мають бути під контролем органів влади та громадськості для розробки заходів з виправлення кризової ситуації. В розрізі районів додатні значення суми кодів мають лише п'ять районів – Дергачівський, Нововодолазький, Лозівський, Шевченківський та Чугуївський, до них впритул наближаються Балаклійський та Харківський райони. Динаміка суми кодів часової похідної для міст регіону виглядає дещо кращою – з шести річних періодів три характеризуються додатними значеннями цього показника. Найвищі значення суми кодів мають міста Люботин, Чугуїв і Куп'янськ. Характерно, що міста Харків та Лозова за увесь тестовий період мають негативну динаміку розвитку системи торгівлі завдяки великим від'ємним значенням суми кодів у 2007-2008, 2008-2009 та 2012-2013 роках. За загальною сумою кодів часової похідної узагальнена динаміка розвитку міських і районних систем торгівлі подібна. Мінімальні значення суми випадають на період 2008-2009 років, максимальні – на 2010-2011 роки. При цьому районні системи торгівлі мають більшу інертність.

6. Територіальні особливості розвитку систем торгівлі в містах і районах регіону досліджувались методом ІВФ-моделювання. За вказаним методом розраховувались і будувались ІВФ-поверхні з базовими радіусами від 10 до 50 км для населеності, кількості закладів торгівлі і кількості закладів ресторанного господарства. Всі вони відображають одну загальну (регіональну) тенденцію концентрації найвищих значень ІВФ параметрів поблизу обласного центру з різноманітними локальними аномаліями в різних районах. Зі збільшенням базового радіусу по мірі генералізації поверхонь локальні аномалії подавляються, а регіональні – посилюються. Для оцінки співвідношення (узгодження) поверхонь населеності, кількості торговельних закладів і

ресторанного господарства були побудовані поверхні різниці значень ІВФ: а) населеності і кількості закладів торгівлі; б) населеності і кількості закладів ресторанного господарства; в) кількості закладів торгівлі і кількості закладів ресторанного господарства. Отримані ІВФ-поверхні різниці базових поверхонь показали, що повсюдно переважають пропозиції торгової мережі над попитом населення. Різниця ІВФ населеності і закладів ресторанного господарства має діаметрально протилежну тенденцію – повсюдно спостерігається кількісний (але не фактичний) дефіцит закладів ресторанного господарства. Це пояснюється тим, що більшість населення регіону не прагнуть до відвідування ресторанів, кафе або їдалень і задовольняються домашнім приготуванням їжі. Порівняння значень ІВФ торгових закладів і закладів ресторанного господарства показало повсюдне переважання закладів торговельної мережі.

7. Результати компонентного аналізу, ІВФ-моделювання і розрахунку системних показників розвитку дали можливість розробити критерії групування параметрів системи торгівлі. Їх виявилось два: перший відображає динаміку параметрів у розрізі міст та районів, другий – середню динаміку параметрів по всьому регіону. Групування за вказаними критеріями дає змогу визначити пріоритетність та локальність проблем. Звідси випливає, що регіональні проблеми мають вирішуватися на регіональному рівні, а локальні – на рівні місцевих громад. З урахуванням вказаних критеріїв виділено 5 груп параметрів. Крім цього розраховані таблиці результатів компонентного аналізу вихідного вектору розвитку, де по кожному місту і району вказані конкретні кількісні параметри функціонування системи торговельного обслуговування з оцінкою їх ролі у цьому процесі. На основі їх аналізу визначено основні проблеми розвитку системи торгівлі і наведено пропозиції щодо шляхів їх подолання.

Перелік посилань із списку використаних джерел:

[93, 103, 108, 111, 118, 128, 130, 131, 132, 133, 134, 135, 136, 137, 138, 157, 158, 159, 160, 161, 162, 163, 164, 165]

Перелік посилань із списку використаних джерел на власні наукові праці:

[40, 41, 42, 48, 49, 50, 51, 52, 54, 55, 57, 60, 88, 89]

ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ

1. Дослідження окремих аспектів системи торговельного обслуговування населення лежить в об'єктно-предметному полі суспільної географії, зокрема окремих її галузей: географії сфери послуг, географії обслуговування, географії сервісної діяльності, географії сфери обслуговування і споживання, географії споживання, географії інфраструктури, географії торгівлі, географії побуту і торгівлі, комерційної та маркетингової географії. Система торговельного обслуговування населення вивчається різними науками, оперуючи поняттями «торгівля», «внутрішня торгівля», «роздрібна торгівля», «торговельне обслуговування населення», «споживчий комплекс», «регіональний споживчий ринок», «торговельна діяльність», «інфраструктура торгівлі та громадського харчування» та інші. В суспільно-географічних дослідженнях більше уваги приділяється просторовим аспектам торговельної діяльності.

2. У даному дослідженні акцентується увага на послугах населенню, тому використовується поняття «система торговельного обслуговування населення», яка розглядається як функціональна складова регіональної соціогеосистеми та представляє собою сукупність підприємств, організацій, об'єктів, видів діяльності роздрібної торгівлі та ресторанного господарства, обслуговуючих підприємств, що взаємодіють між собою, здійснюють доведення продовольчих та непродовольчих товарів від виробника до кінцевого споживача, поєднують попит і пропозицію на товари, і задовольняють потреби кінцевого споживача (населення). Виконання системою торговельного обслуговування населення своїх функцій розглядається з позиції теорії соціоактогенезу, складовими якого є потреби, система цілей, виконавча система та отримання результату. З позицій системного та географічного підходів виділяють функціонально-компонентну, управлінську та територіальну структури системи торговельного обслуговування населення.

3. Обґрунтовано методику суспільно-географічного дослідження системи торговельного обслуговування населення регіону, яка включає 5 етапів (підготовчий, емпіричний, аналітичний, інтерпретаційний, підсумковий) та базується на географічному, системному, синергетичному, інформаційному та історичному підходах і системі філософських, загально- та конкретно-наукових методів. Серед останніх – кластерний і факторний аналіз, графоаналітичний метод багатовимірної класифікації суспільно-географічних об'єктів, компонентний аналіз вектору розвитку, моделювання інтегральної функції впливу та деякі інші. Застосування новітніх методів суспільної географії значно розширює можливості встановлення просторово-часових особливостей системи торговельного обслуговування населення регіону. Інформаційна база дослідження системи торговельного обслуговування Харківської області включає 123 статистичних показника за період 2007-2015 рр. Тестовим для запропонованої методики обрано період 2007-2013 рр., а період 2014-2015 рр. аналізується за спрощеною методикою (тренд-аналіз та ІФВ-моделювання).

4. За розвитком системи торговельного обслуговування населення Харківська область займає одне з провідних місць в Україні. У 2013 р. регіон посідав 4-е місце як за рівнем розвитку роздрібної торгівлі (поступаючись місту Києву, Донецькій та Дніпропетровській областям), так і за рівнем розвитку ресторанного господарства (поступаючись місту Києву, Донецькій та Львівській областям). Протягом 2013-2015 рр. рейтинг Харківщини за рівнем розвитку роздрібної торгівлі в Україні підвищився на одну позицію, що пояснюється як зростанням показників роздрібної торгівлі у зв'язку з міграцією переселенців з тимчасово окупованих територій, так і втратою передових позицій Донецької області.

5. Серед структурно-часових особливостей системи торговельного обслуговування населення Харківської області можна відзначити позитивну динаміку кількості об'єктів роздрібної торгівлі та ресторанного господарства протягом 2007-2015 рр., негативну динаміку зайнятості населення в галузі та надходження капітальних інвестицій в оптову та роздрібну торгівлю. Система

торговельного обслуговування населення Харківської області характеризується значною територіальною диференціацією, що обумовлено різними природно-географічними та соціально-економічними факторами. Територіальні особливості системи торговельного обслуговування населення регіону зумовлені системою розселення та демографічними особливостями, транспортно-географічним положенням, особливостями соціальної інфраструктури, рівнем купівельної спроможності населення тощо. Найвища забезпеченість населення закладами торговельного обслуговування спостерігається в обласному центрі, а також у Харківському, Дергачівському, Балаклійському, Красноградському, Вовчанському, Валківському та Зміївському районах. Найгірші показники характерні для Ізюмського, Сахновщинського, Зачепилівського, Борівського, Печенізького, Коломацького та Дворічанського районів.

6. На формування й розвиток системи торговельного обслуговування населення регіону впливають нормативно-правові, організаційно-управлінські, соціально-демографічні, екістичні, соціально-економічні, транспортні, історико-географічні, природно-географічні та інші фактори. За результатами факторного аналізу встановлено, що найістотніший вплив на формування й розвиток системи торговельного обслуговування населення Харківської області в 2013 р. мали соціально-економічний, аграрно-розселенський, еколого-рекреаційний, житлово-фінансовий та соціально-демографічний фактори, а в 2015 р. – соціально-економічний, аграрно-розселенський, житлово-торговельний, соціально-демографічний та екологічний фактори. Тож, за наведений період кількість факторів не змінилася, проте змінились їх зміст та сила впливу (збільшилося значення соціально-економічного та соціально-демографічного факторів, зменшилося – аграрно-розселенського, екологічного та житлово-торговельного).

7. Просторово-часові особливості системи торговельного обслуговування населення Харківської області встановлено за пропонованою методикою. За площею багатокутника в регіоні зі значним відривом лідирують

місто Харків і Харківський район, що підтверджує тезу про моноцентричний характер розвитку регіону. Серед районів області наближаються за цим показником до лідера Красноградський, Дергачівський, Зміївський, Балаклійський, Богодухівський райони. За сумою індексів розподіл міст і районів Харківщини має подібний характер, але зі змінною і неоднозначною динамікою. За величиною еволюційного потенціалу (інформаційної ентропії) лідерами є міста Харків, Лозова і Чугуїв, які мають розвинену і розгалужену торговельну інфраструктуру. Найвищі значення цього показника мають Харківський, Красноградський, Дергачівський, Зміївський, Балаклійський, Вовчанський райони, для яких характерний високий рівень соціально-економічного розвитку, урбанізації, розвитку соціальної інфраструктури, мережі торговельних закладів тощо. Коефіцієнт прогресу має найвище значення та позитивну динаміку для міста Харкова. Серед районів до першої п'ятірки за цим показником належать Харківський, Красноградський, Дергачівський, Зміївський та Балаклійський райони.

8. За сумою кодів часової похідної параметрів торгівлі в районах майже всі роки тестового періоду відрізняються деградацією за виключенням 2010-2011 рр. Тому показники з від'ємною сумою кодів часової похідної протягом всього тестового періоду мають бути під контролем органів влади та громадськості для розробки заходів з усунення кризової ситуації. В розрізі районів додатні значення суми кодів мають лише п'ять районів – Дергачівський, Нововодолазький, Лозівський, Шевченківський та Чугуївський. Найвищі значення суми кодів мають міста Люботин, Чугуїв і Куп'янськ.

9. За результатами кластерного аналізу виділено три групи міст, серед яких першу групу складає місто Харків, та чотири групи районів, першу з яких формує Харківський район, система торговельного обслуговування якого значно відрізняється від інших. За допомогою ІФВ-моделювання встановлена концентрація найвищих значень ІФВ-параметрів поблизу обласного центру з різноманітними локальними аномаліями в різних районах. Для оцінки співвідношення (узгодження) поверхонь населеності, кількості торговельних

закладів і ресторанного господарства було побудовано поверхні різниці значень ІФВ, що показало переважання пропозиції торгової мережі над попитом населення. Різниця ІФВ населеності і закладів ресторанного господарства має діаметрально протилежну тенденцію – спостерігається кількісний (але не фактичний) дефіцит закладів ресторанного господарства.

10. Для дослідження системи торговельного обслуговування населення на рівні первинних громад за період 2014-2015 рр. обрано три райони, які розташовані в різних частинах Харківської області – Зечепилівський, Дворічанський та Богодухівський. Аналіз системи торговельного обслуговування населення районів і низових громад дозволив виявити таку територіальну особливість: найвища забезпеченість закладами торгівлі та ресторанного господарства характерна для районних центрів та їх рад, а найнижча – для сільських рад, які з ними межують.

11. Визначено та обґрунтовано проблеми системи торговельного обслуговування населення Харківської області регіонального та локального характеру на основі результатів компонентного аналізу, ІФВ-моделювання і розрахунку системних показників розвитку. За двома критеріями (динаміка параметрів у розрізі міст та районів, середня динаміка параметрів в цілому по області) визначено п'ять груп параметрів, на основі яких виявлено головні проблеми. Розроблено рекомендації з удосконалення системи торговельного обслуговування населення Харківської області на основі результатів компонентного аналізу вихідного вектору розвитку кожного району та міста обласного підпорядкування з визначенням конкретних кількісних параметрів функціонування системи торговельного обслуговування населення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абрамов М. А. Производство и сфера обслуживания: Размещение, взаимосвязь, комплексное развитие / М. А. Абрамов – М.: Мысль, 1977. – 239 с.
2. Алаев Э. Б. Социально-экономическая география : понятийно-терминологический словарь / Э. Б. Алаев. – М.: Мысль, 1983. – 350 с.
3. Алексеев А. И. География сфера обслуживания: основные понятия и методы: учебное пособие / А. И. Алексеев, С. А. Ковалев, А. А. Ткаченко. – Тверь: Издательство Тверского университета, 1991. – 117 с.
4. Апопій В. В. Організація торгівлі : підручник / [Апопій В.В., Міщук І.П., Ребицікий В.М. та ін.]; за ред. В. В. Апопія. – [2-е вид.] – К.: Центр навчальної літератури, 2005. – 616 с.
5. Ахундов А. Г. Развитие сети предприятий массового питания региона в период становления рыночных отношений : автореферат дис. на соискание ученой степени канд. эконом. наук : спец. 08.00.05 «Экономика, планирование, организация управления народным хозяйством и его отраслей (торговля и общественное питание) / А. Г. Ахундов. – К., 1994. – 24 с.
6. Барановский Н. А. Территориальная организация передвижных форм обслуживания сельского населения Черниговской области : автореф. дис. на соискание ученой степени канд. геогр. наук : спец. 11.00.02 «Экономическая и социальная география» / Н. А. Барановский. – К., 1992. – 22 с.
7. Білокінь Т. Г. Регулювання розвитку регіонального споживчого ринку : автореф. дис. канд. екон. наук : спец. 08.00.05 «Розвиток продуктивних сил і регіональна економіка» / Т. Г. Білокінь. – Черкаси, 2012. – 20 с.
8. Витренко Н. М. Социальная инфраструктура Украины : оценка уровня и перспектив развития / Н. М. Витренко. – К. : Наукова думка, 1993 . – 144 с.

9. Воронова Е. Н. География торговли / Е. Н. Воронова // Экономическая география. – 1990. – № 42. – С. 91–97.
10. Голиков А. П. Вступ до економічної і соціальної географії : підручник / А. П. Голиков, Я. Б. Олійник, А. В. Степаненко. – К.: Либідь, 1997. – 320 с.
11. Голиков А. П. Харьковская область. Региональное развитие : состояние и перспективы: [монография] / А. П. Голиков, Н. А. Казакова, М. В. Шуба. – Х.: Издательство ХНУ им. В.Н. Каразина, 2012 . – 223 с.
12. Головня О. М. Регіональні особливості розвитку торгово-побутової сфери : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. економ. наук : спец. 08.00.05 «Розвиток продуктивних сил і регіональна економіка» / О. М. Головня. – К., 2007. – 20 с.
13. Голошубова Н. О. Організація торгівлі : [Текст] підруч. для студ. вищ. навч. закл. / Н. О. Голошубова. – К.: Книга, 2004. – 559 с.
14. Данильченко В. О. Організаційно-економічне забезпечення регулювання регіонального споживчого ринку товарів : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : спец. 08.00.05 «Розвиток продуктивних сил і регіональна економіка» / В. О. Данильченко. – Сімферополь, 2013. – 20 с.
15. Долишний М. И. Социально-экономические проблемы непроизводственной сферы [Текст] / М. И. Долишний. – К.: Наукова думка, 1984. – 214 с.
16. Дорошенко В. І. Територіальна організація споживчого комплексу в регіональних і локальних системах розселення : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. геогр. наук : спец. 11.00.02 «Економічна та соціальна географія» / В. І. Дорошенко. – К., 1994. – 25 с.
17. Дудник І. М. Геодемографічні чинники територіальної організації послуг / І. М. Дудник // Геополитика и экогеодинамика регионов. Периодические издания Таврического национального университета имени В.И.Вернадского. – 2014. – Том 10. – Вип. 2. – С. 36-39.

18. Дудник І. М. Територіальні системи медичних послуг як об'єкт суспільної географії / І. М. Дудник // Часопис соціально-економічної географії. – 2015. – Вип. 18 (1). – С. 41–44.
19. Дудник І. М. Методологічна роль категорії «суспільно-географічна система» в управлінні розвитком регіону / І. М. Дудник, О. А. Борисюк // Економічна та соціальна географія. – 2015. – Вип. 1 (71). – С. 23–27.
20. Дудник І. М. Суспільно-географічна система як методологічна підвалина досліджень регіонів низового рівня / І. М. Дудник, О. А. Борисюк // Науковий вісник Чернівецького університету. – Сер. Географія. – 2015. – Вип. 744-745. – С. 132–136.
21. Економічна енциклопедія: у 2 т. / [під ред. С. В. Мочерний]. – Тернопіль: Тернопільська Академія народний господарства, 2000. – Т.1. – 864 с.
22. Економічна енциклопедія: у 3 т. / Ред. рада: Б. Д. Гаврилишин (голова) та ін. – К.: Академія; Тернопіль: Акад. нар. хоз-ва, 2000 - 2002. Т. 1: А (Абандон) – К (Концентрація виробництва) / Редкол. т.: С. В. Мочерний (відп. ред.) та ін. – 2002. – 864 с.
23. Жовнір С. М. Суспільна та територіальна організація сфери послуг регіону в умовах ринкової трансформації (на прикладі Вінницької області) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. геогр. наук : спец. 11.00.02 «Економічна та соціальна географія» / С. М. Жовнір. – К., 2008. – 21 с.
24. Жук М. В. Комерційна географія України : підручник для вузів / М. В. Жук – Чернівці : Прут, 1998. – 359 с.
25. Закон України «Про Кабінет Міністрів України» / Постанова ВР України від 27.02.2014 № 794-VII. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/794-18>
26. Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» / Постанова ВР України № 280/97-ВР від 21.05.1997. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80>

27. Закон України «Про місцеві державні адміністрації» / Постанова ВР України № 586-XIV від 09.04.1999 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/586-14>
28. Закономерности развития непроеизводственной сферы и повышение жизненного уровня / В. Е. Козак, В. Н. Новиков, Л. Т. Верховодова и др. / Отв. ред. В.Е Козак. – К.: Наук. думка, 1989. – 256 с.
29. Закон України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законодавчих актів України щодо податкової реформи» від 28 грудня 2014 року № 71-VIII. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/ru/71-19>
30. Запотоцька І. В. Територіальна організація соціальної сфери Черкаської області та основні напрямки її вдосконалення : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. геогр. наук : спец. 11.00.02 «Економічна та соціальна географія» / І. В. Запотоцька. – К., 2007. – 21 с.
31. Звіт про конкурентоспроможність регіонів України 2013 [Електронний ресурс] / Опубліковано Фондом «Ефективне управління» за підтримки Всесвітнього економічного форуму. – Режим доступу : http://debaty.org/uploadfiles/ckfinder/files/reports/2013/FEG_report_2013_body_ukr_web.pdf
32. Иванченко В. П. Состояние и пути совершенствования торговли в средних городах (на примере моноотраслевых городов Донецкой области) : автореф. дис. на соискание ученой степени канд. эконом. наук : спец. 08.00.05 «Экономика, организация управления и планирование торговли» / В. П. Иванченко. – К., 1974. – 21 с.
33. Інноваційно-інвестиційний потенціал як основа конкурентоспроможності регіону (на прикладі Харківської області) : колективна монографія / за заг. ред. Л. М. Немець, К. Ю. Сегіди. – Х.: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2017. – 520 с.

34. Інструкція щодо заповнення форм державних статистичних спостережень стосовно торгової мережі та мережі ресторанного господарства / Наказ Державного комітету статистики України від 24.10.2005 № 327
35. Іщук С. І. Розміщення продуктивних сил і регіональна економіка: навч. посіб. / С. І. Іщук. – К.: Вид. Паливода А. В., 2006. – 284 с.
36. Казаков Ю. Н. Развитие социальной инфраструктуры экономических районов / Ю. Н. Казаков, Б. С. Мовчан. – М. : Наука, 1991 . – 141 с.
37. Калмуская Э. И. Опыт географического изучения потребления материальных благ населения Молдавской ССР : автореф. дис. на соискание ученой степени канд. геогр. наук : спец. 25.00.24. «Экономическая, социальная и политическая география» / Э. И. Калмуская. – К., 1974. – 23 с.
38. Класифікація видів економічної діяльності 2010 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://evrovektor.com/kved/2010/>
39. Кобилін П. До питання визначення структури соціальної інфраструктури / П. О. Кобилін // Часопис соціально-економічної географії: міжрег. зб. наук. праць. – Х.: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2013. – Вип. 15(2). – С. 120-126.
40. Кобилін П. О. Проблеми та напрями удосконалення системи торговельного обслуговування Харківської області / П. О. Кобилін // Економічна та соціальна географія: наук. журнал. – К.: КНУ імені Тараса Шевченка, 2017. – Вип. 77. – С. 33-40.
41. Кобилін П. О. Аналіз просторової взаємодії торговельних об'єктів Харківської області / П. О. Кобилін // Науковий вісник Чернівецького національного університету : зб. наук. праць. – 2016. – Вип. 775-776: Географія. – С. 178-188.
42. Кобилін П. О. До питання аналізу просторових особливостей розвитку торговельного обслуговування населення Харківської області / П. О. Кобилін // Україна в гуманітарних і соціально-економічних вимірах: матеріали Всеукраїнської наук. конф. Частина II. (Дніпропетровськ, 29-30

- квітня 2016 р.) / Наук. ред. О.Ю. Висоцький. – Дніпропетровськ: Роял Принт, 2016. – С. 172-174.
43. Кобилін П. О. До питання компонентної структури торговельного обслуговування населення Харківської області / П. О. Кобилін // Регіон-2016: суспільно-географічні аспекти: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. студентів, аспірантів та молодих науковців (Харків, 14–15 квітня 2016 р.) / Гол. ред. колегії Л.М. Немець. – Х.: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2016. – С. 12-15.
  44. Кобилін П. О. До питання понятійно-термінологічного апарату суспільно-географічного дослідження торговельного обслуговування населення регіону / П. О. Кобилін // Регіон-2015: суспільно-географічні аспекти : матеріали Науково-практ. конф. студентів, аспірантів, та молодих науковців з міжнародною участю (Харків, 16–17 квітня 2015 р.) / Гол. ред. колегії Л.М. Немець. – Х.: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2015. – С. 44-47.
  45. Кобилін П. О. До питання суспільно-географічних досліджень торговельного обслуговування населення / П. О. Кобилін // Регіон-2015: стратегія оптимального розвитку : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 5-6 листопада 2015 р.) / Гол. ред. колегії В.С. Бакіров. – Х.: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2015. – С. 97-100.
  46. Кобилін П. О. До питання управлінської структури соціальної інфраструктури регіону (на прикладі Харківської області) / П. О. Кобилін // Стратегія та механізми прискореного інноваційного розвитку економіки України на засадах соціально-екологічної відповідальності : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Вінниця, 29-30 жовтня 2014 р.) / ред. кол.: С.В. Коляденко [та ін.]. – Д.: НГУ, 2014. – С. 62-66.
  47. Кобилін П. О. Місце Харківської області в торговельному обслуговуванні населення України / П. О. Кобилін // Потенціал сучасної географії у розв'язанні проблем розвитку регіонів : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. молодих вчених, присвяченої 95-річчю Національної академії наук України (Київ, 3-5 жовтня 2013 р.). – К.: Логос, 2013. – С. 87-91.

48. Кобилін П. О. Просторове групування об'єктів торговельного обслуговування населення Харківської області / П. О. Кобилін // Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. – Х.: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2015. – Сер. «Геологія-географія-екологія». – Вип. 43. – С. 119-124.
49. Кобилін П. О. Просторовий аналіз розвитку закладів ресторанного господарства Харківської області / П. О. Кобилін // Регіон-2017: суспільно-географічні аспекти : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. студентів, аспірантів та молодих науковців (Харків, 20–21 квітня 2017 р.) / Гол. ред. колегії Л.М. Немець. – Х.: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2017. – С. 95-98.
50. Кобилін П. О. Просторово-часовий аналіз торговельного обслуговування населення Харківської області за параметрами траєкторії руху соціогеосистем / П. О. Кобилін // Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. – Х.: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2016. – Сер. «Геологія-географія-екологія». – Вип. 44. – С. 88-97.
51. Кобилін П. О. Суспільно-географічне дослідження сфери торгівлі Харківської області за показниками системного розвитку / П. О. Кобилін // Часопис соціально-економічної географіїм : міжрег. зб. наук. праць. – Х.: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2016. – Вип. 20(1). – С. 154-165.
52. Кобилін П. О. Територіальні особливості торговельного обслуговування населення районного рівня (на прикладі Борівського району Харківської області) / П.О. Кобилін // Географічна освіта і наука Черкащини: ретроспектива, сучасні проблеми і перспективи розвитку: зб. матеріалів Регіональної наук.-практ. конф. (Умань, 8 жовтня 2015 р.) / відп. ред. О. В. Браславська. – Умань: ВПЦ «Візаві», 2015. – С. 49-52.
53. Кобилін П. О. Функціонально-компонентна структура системи торговельного обслуговування населення / П. О. Кобилін // Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна : зб. наук. праць.. – Х.: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2017. – Серія «Геологія-Географія-Екологія». – Вип. 46. – С. 92-100.

54. Кобилін П.О. Просторово-часовий аналіз розвитку соціальної інфраструктури Харківської області із застосуванням кластерного аналізу / П. О. Кобилін // Економічна та соціальна географія: наук. зб. / [Ред. кол.: С. І. Ішук (відп. ред.) та ін.]. – К.: КНУ імені Тараса Шевченка, 2014. – Вип. 1 (69). – С. 151-159.
55. Кобилін П. О. До питання динаміки розвитку торговельного обслуговування населення Харківської області / П. О. Кобилін // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. – Вінниця, 2016. – Сер.: Географія. – 2016. – Вип. 28, № 1-2. – С. 209-216.
56. Кобилін П. О. Підходи до визначення поняття «Соціальна інфраструктура» / П. О. Кобилін // Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. – Х.: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2013. – № 1084. Вип. 39. – Серія «Геологія-географія-екологія». – С. 137-142.
57. Кобылин П. Компонентный анализ при определении перспектив развития социальной инфраструктуры региона (на примере Харьковской области) / П. Кобылин // Часопис соціально-економічної географії: міжрегіональний збірник наукових праць. – Харків: Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, 2014. – Вип. 17(2). – С. 195-201.
58. Кобылин П. А. Место Харьковской области в развитии социальной инфраструктуры Украины / П. А. Кобылин // Магілєўскі мерыдыян. – Магілєў : МГУ имени А. А. Кулешова, 2014. – Том 14. – Вып. 1–2 (24–25). – С. 67-72.
59. Кобылин П. А. Методические основы общественно-географического исследования системы торгового обслуживания населения региона [Электронный ресурс] / П. А. Кобылин // Географические аспекты устойчивого развития регионов : материалы II междунар. науч.-практ. конф. (Гомель, 23–24 марта 2017 г.). – Электрон. текст дан. (объем 76,3 Mb). – Гомель : ГГУ им. Ф. Скорины, 2017. – С. 635-640.

60. Кобылин П. А. Территориальные особенности торгового обслуживания Харьковской области / П. О. Кобилін // Демографические риски XXI века : материалы междунар. студ. семинара с междунар. участием (Минск, 15 мая 2014 г.). – Минск: БГУ, 2014. – С. 22-24.
61. Кобылин П.А. Территориальная структура социальной инфраструктуры Харьковской области / П. О. Кобилін // Регіон – 2014: стратегія оптимального розвитку : матеріали наук.-практ. Конф. з міжнародною участю (м. Харків, 6 листопада 2014 р.) / Гол. ред. колегії В.С. Бакіров. – Х.: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2014. – С. 225-228.
62. Колосінський Є. Ю. Трансформація територіальної організації торговельної сфери регіону в умовах розвитку постіндустріальної економіки : автореф. дис.на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : спец. 08.00.05 «Розвиток продуктивних сил і регіональна економіка»/ Є. Ю. Колосінський. – Ужгород, 2012. – 20 с.
63. Комаров М. П. Инфраструктура регионов мира: учебник / М. П. Комаров. – СПб. : Из-во Михайлова В.А., 2000. – 346 с.
64. Конституція України – К. : Преса України, 1997. – 80 с.
65. Конституція України / Закон України Верховної Ради України від 28.06.1996 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>
66. Корнус О. Г. Територіальна організація системи обслуговування населення Сумської області та шляхи її вдосконалення : дис. ... кандидата геогр. наук : 11.00.02 / О. Г. Корнус. – Х., 2009. – 210 с.
67. Корнус О. Г. Сфера обслуговування населення Сумської області : суспільно-географічні аспекти : [монографія] / О. Г. Корнус, К. А. Немець, Л. М. Немець, А. О. Корнус. – Х.: Видавництво ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2009. – 225 с.
68. Корнус О. Г. Територіальна організація системи обслуговування населення Сумської області та шляхи її вдосконалення : автореф. дис. на здобуття

- наук. ступеня канд. геогр. наук : спец. 11.00.02 «Економічна і соціальна географія» / О. Г. Корнус. – Х., 2009. – 22 с.
69. Котлер Ф. Основы маркетинга. Краткий курс / Пер с англ – М.: Издательский дом «Вильямс», 2007 – 656 с.
  70. Кочерга А. И. Народно-хозяйственный комплекс и социальные проблемы / А. И. Кочерга, А. А. Мазараки. – М.: Мысль, 1981. – 271 с.
  71. Маергойз И.М. Территориальная структура хозяйства / И. М. Маергойз. – Новосибирск : Наука, 1986. – 304 с.
  72. Макконнелл К. Р. Економікс : принципи, проблеми і політика, / К. Р. Макконнелл, С.Л. Брю. – [14-е вид.]. – М: ІНФРА-М, 2003. – 972 с.
  73. Мальська М. П. Регіональні особливості формування і розвитку торговельного комплексу області : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. економ. наук : спец. 08.00.05 «Розвиток продуктивних сил і регіональна економіка» / М. П. Мальська. – Львів., 1993. – 20 с.
  74. Мамчур О. І. Суспільно-географічні проблеми формування ринкової інфраструктури Львівської області: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. геогр. наук : спец. 11.00.02 «Економічна і соціальна географія» / О. І. Мамчур. – Львів., 2010. – 21 с.
  75. Мезенцев К. В. Регіональне прогнозування соціально-економічного розвитку : навч. посібник / К. В. Мезенцев. – К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2004. – 82 с.
  76. Мезенцев К. В. Суспільно-географічне прогнозування регіонального розвитку : монографія / К. В. Мезенцев. – К. : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2005. – 253 с.
  77. Мережа роздрібної торгівлі підприємств на 1 січня 2016 року : стат. бюлетень. – К.: Державна служба статистики України, 2016. – 91 с.
  78. Меркушева Л. А. География сферы обслуживания населения / Л. А. Меркушева. – Красноярск : Издательство Красноярского университета, 1989. – 184 с.

79. Міграція з окупованих територій: куди прямують переселенці // Слово і діло. Головний сайт про політиків. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.slovoidilo.ua/2017/02/13/infografika/suspilstvo/mihracziya-z-okupovanyx-terytorij-kudy-pryamuyut-pereselenci>
80. Національний стандарт України ДСТУ 4281:2004 «Заклади ресторанного господарства. Класифікація» / Наказ Держспоживстандарту України від 31 березня 2004 р. № 59 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.kadrovik01.com.ua/regulations/10637/478269/>
81. Національний стандарт України ДСТУ 4303:2004 «Роздрібна та оптова торгівля. Терміни та визначення понять» / Наказ Державного комітету України з питань технічного регулювання та споживчої політики від 05.07.2004 р. № 130 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.profiwins.com.ua/uk/directories1/dstu4303.html>
82. Наявність і використання торгової мережі на ринках на 1 січня 2016 року : стат. бюлетень. – К.: Державна служба статистики України 2016. – 42 с.
83. Немец К. А. Информационное взаимодействие природных и социальных систем : монография / К. А. Немец. – Х.: Східно-регіональний центр гуманітарно-освітніх ініціатив, 2005. – 428 с.
84. Немец Л. Н. Устойчивое развитие : социально-географические аспекты (на примере Украины): [монографія] / Л. Н. Немец. – Х.: «Факт», 2003. – 383 с.
85. Немець К. До питання суспільно-географічних досліджень соціальної інфраструктури / К. Немець, П. Кобилін, // Часопис соціально-економічної географії: міжрег. зб. наук. праць. – Х.: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2012. – Вип. 13(2). – С. 97-101.
86. Немець К. А. Багатомірний аналіз у суспільній географії (нетрадиційні методи) : монографія / К. А. Немець, К. Ю. Сегіда, Немець Л. М. – Х.: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2016. – 120 с.
87. Немець К. А. До питання визначення терміну «Соціальна інфраструктура» / К. А. Немець, П. О. Кобилін. // Регіон – 2013: стратегія оптимального розвитку : матеріали Наук.-практ. конф. з міжнародною участю (Харків, 7-

- 8 листопада 2013 р.) / Гол. ред. колегії В. С. Бакіров. – Х.: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2013. – С. 73-76.
88. Немець К. А. До питання розвитку системи торговельного обслуговування населення сільського адміністративного району (на прикладі Первомайського району Харківської області) / К. А. Немець, Л. В. Ключко, П. О. Кобилін, В. М. Татаренков // Регіон – 2016: стратегія оптимального розвитку : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 10-11 листопада 2016 р.) / Гол. ред. колегії В.С. Бакіров. – Х.: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2016. – С. 276-279.
  89. Немець К. Класифікація районних соціогеосистем Харківської області за показниками стану соціальної інфраструктури / К. Немець, П. Кобилін, Є. Телебенєва // Canadian Journal of Science, Education and Culture. – No.1. (5) (January-June). – Volume II. – Toronto: «Toronto Press», 2014. – Р. 185-190.
  90. Немець Л. М. Медична галузь Харківської області: територіальні особливості, проблеми та шляхи вдосконалення (суспільно-географічні аспекти) : монографія / Л. М. Немець, Г. А. Баркова, К. А. Немець. – К. : Четверта хвиля, 2009. – 224 с.
  91. Немець Л. М. Аналіз траєкторії розвитку соціальної інфраструктури Харківської області / Л. М. Немець, П. О. Кобилін, К. Ю. Сегіда // Науковий економічний журнал «Актуальні проблеми економіки». – К., 2014. – № 11 (161). – С. 409-418.
  92. Немець Л. М. Основи соціальної географії : навч. посібник / Л. М. Немець, К. Ю. Сегіда, Н. В. Гусєва. – Х.: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2016. – 235 с.
  93. Немець К. Компонентний аналіз вектору розвитку соціогеосистем / К. Немець, В. Грушка // Часопис соціально-економічної географії: міжрег. зб. наук. праць. – Х.: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2014. – Вип. 16 (1). – С. 7-15.
  94. Немець К. А. Просторовий аналіз у суспільній географії : нові підходи, методи, моделі : монографія / К. А. Немець, Л. М. Немець. – Х.: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2013. – 228 с.

95. Немець Л. М. Соціально-географічні основи стратегії переходу України на модель стійкого розвитку : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. геогр. наук : 11.00.02 «Економічна та соціальна географія» / Л. М. Немець. – К., 2004. – 29 с.
96. Никольский И. В. Избранные труды / И. В. Никольский. – Смоленск : Ойкумена, 2009. – 332 с.
97. Організація торгівлі : підручник / [Апопій В. В., Міщук І. П., Ребицький В. М. та ін.]; за ред. В. В. Апопія. – [3-є вид.]. – К. : Центр учбової літератури, 2009. – 632 с
98. Осіпчук І. О. Територіальна організація торговельного обслуговування населення Рівненської області : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. геогр. наук : спец. 11.00.02 «Економічна та соціальна географія» / І. О. Осіпчук. – К., 2013. – 20 с.
99. Офіційний сайт Антимонопольного комітету України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.amc.gov.ua/amku/control>
100. Офіційний сайт веб-порталу «Слово і діло» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.slovoidilo.ua>.
101. Офіційний сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://rada.gov.ua/>
102. Офіційний сайт Головного управління Державної Фіскальної служби України у Харківській області [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://kh.sfs.gov.ua/>
103. Офіційний сайт Головного управління статистики у Харківській області [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://kh.ukrstat.gov.ua/>
104. Офіційний сайт Департаменту адміністративних послуг та споживчого ринку Харківської міської ради [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ppr.kharkov.ua/ua>
105. Офіційний сайт Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>

106. Офіційний сайт Державної служби України з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.consumer.gov.ua/>
107. Офіційний сайт Державної Фіскальної служби України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://sfs.gov.ua/>
108. Офіційний сайт Зачепилівської районної державної адміністрації [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zacheprda.gov.ua/>
109. Офіційний сайт Кабінету Міністрів України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.kmu.gov.ua/>
110. Офіційний сайт Міністерства економічного розвитку і торгівлі України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.me.gov.ua/>
111. Офіційний сайт Дворічанської районної державної адміністрації [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dvorichna-rda.gov.ua/>
112. Офіційний сайт торговельно-розважального центру «Ave Plaza» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://mall.com.ua/>
113. Офіційний сайт торговельно-розважального центру «Дафи» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://kharkov.dafi.ua/>
114. Офіційний сайт торговельно-розважального центру «Караван» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://kharkov.karavan.com.ua/>
115. Офіційний сайт торговельно-розважального центру «Магелан» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://magelan.kh.ua/>
116. Офіційний сайт торговельно-розважального центру «Украина» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://trk-ukraine.com.ua/>
117. Офіційний сайт Харківського обласного територіального відділення Антимонопольного комітету України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.amc.gov.ua/amku/control/kha/uk/index>
118. Офіційний сайт Харківської обласної державної адміністрації [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.kharkivoda.gov.ua>
119. Офіційний сайт Харківської обласної ради [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.oblrada.kharkov.ua>

120. Паламарчук М. М. Економічна і соціальна географія України з основами теорії : [посібник для викладачів економічних і географічних факультетів вузів, наукових працівників, аспірантів] / М. М. Паламарчук, О.М. Паламарчук – К.: Знання, 1998. – 416 с.
121. Пахомов В. І. Оптимізація структури та розміщення роздрібної торгової мережі в найбільших містах : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. економ. наук: спец. : спец. 08.00.05 «Економіка, планування, організація управління народним господарством та його галузей (торгівля та громадське харчування)» / В. І. Пахомов – К., 1993. –18 с.
122. Пістун, М. Д. Основи теорії суспільної географії : [навч. посібник для студ. геогр. спец. вузів] / М. Д. Пістун. – К.: Вища школа, 1996. – 231 с.
123. Порядок провадження торговельної діяльності та правила торговельного обслуговування населення / Постанова Кабінету Міністрів України від 15.06.2006 р. N 833 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/833-2006-%D0%BF>
124. Правдин Д. И. Непроизводственная сфера: эффективность и стимулирование / Д. И. Правдин– М.: Мысль, 1973. – 301 с.
125. Про затвердження Правил роботи закладів (підприємств) ресторанного господарства / Наказ Міністерства економіки та з питань європейської інтеграції України від 24.07.2002 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0680-02>
126. Про перелік, кількісний склад і предмети відання комітетів Верховної Ради України восьмого скликання / Постанова Верховної Ради України від 04.12.2014 № 22-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/22-19>
127. Прокопенко О. В. Інфраструктура товарного ринку [навчальний посібник] / О. В. Прокопенко, В. Ю. Школа, О. О. Дегтяренко, С. М. Махнуша. – К.: Центр учбової літератури, 2007. – 296 с.
128. Регіональна програма вдосконалення функціонування роздрібних ринків до 2016 р. / Рішення Харківської обласної ради № 171-VI від 16 червня

- 2011 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://kharkivoda.gov.ua/dokumenty/61/2154/2250/2255/75436?sv>
129. Роздрібна торгівля України у 2012 році : стат. зб. / Під загальним керівництвом В. О. Піщейка. – К.: Державна служба статистики України, 2013. – 173 с.
130. Роздрібна торгівля України у 2015 році : стат. зб. / Відп. за випуск А. О. Фризоренко. – К.: Державна служба статистики України 2016. – 135 с.
131. Роздрібна торгівля Харківської області у 2008 році : стат. щорічник / Під ред. О. В. Фінаншиної. – Х.: Головне управління статистики у Харківській області, 2009. – 100 с.
132. Роздрібна торгівля Харківської області у 2009 році»: стат. щорічник / Під ред. О. В. Фінаншиної. – Х.: Головне управління статистики у Харківській області, 2010. – 99 с.
133. Роздрібна торгівля Харківської області у 2010 році»: стат. щорічник / Під ред. О. В. Фінаншиної. – Х.: Головне управління статистики у Харківській області, 2011. – 100 с.
134. Роздрібна торгівля Харківської області у 2011 році: стат. щорічник / Під ред. О. В. Фінаншиної. – Х.: Головне управління статистики у Харківській області, 2012. – 98 с.
135. Роздрібна торгівля Харківської області у 2012 році: стат. щорічник / Під ред. О. В. Фінаншиної. – Х.: Головне управління статистики у Харківській області, 2013. – 100 с.
136. Роздрібна торгівля Харківської області у 2013 році: стат. щорічник / Під ред. О. В. Фінаншиної. – Х.: Головне управління статистики у Харківській області, 2014. – 98 с.
137. Роздрібна торгівля Харківської області у 2014 році : стат. щорічник / Під ред. О. В.Фінаншиної. – Х.: Головне управління статистики у Харківській області, 2015. – 98 с.

138. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 2 грудня 2015 р. № 1275-р «Про затвердження переліку населених пунктів, на території яких здійснювалася антитерористична операція, та визнання такими, що втратили чинність, деяких розпоряджень Кабінету Міністрів України» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.kmu.gov.ua/control/ru/cardnpd?docid=248689029>
139. Савощенко А. С. Інфраструктура товарного ринку : навчальний посібник / А. С. Савощенко. – К. : КНЕУ, 2004 – 336 с.
140. Саенко Ю. И. Моделирование показателей развития социальной инфраструктуры / Ю. И. Саенко. – К.: Наукова думка, 1991. – 167 с.
141. Сегіда К. Ю. Розселення населення Харківської області: територіальний аспект / К. Ю. Сегіда // Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна : зб. наук. праць. – Х.: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2013. – Сер. «Геологія – географія – екологія». – Вип. № 1049. – С. 165-170.
142. Социальная инфраструктура : вопросы теории и практики / [Под ред. А. Н. Алымова, А. И. Кочерги, В. А. Богаенко. – К.: Наукова думка, 1982. – 335 с.
143. Соціальний розвиток України : сучасні трансформації та перспективи / [Бандур С. І. , Заяць Т. А., Куценко В. І. та ін.]; під ред.: Б. М. Данилишина. – К.: Брама-Україна, 2006. – 758 с.
144. Споживчий ринок України: методологія дослідження та регулювання: монографія / [За заг. ред. Л. О. Лігоненко]. – К.: Київськ. нац. торг.-екон. ун-т, 2007. – 379 с.
145. Степаненко А. Онтологія соціальної географії як науки / А. Степаненко // Часопис соціально-економічної географії : міжрегіон. зб. наук. праць. – Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2011. – Вип. 10 (1). – С. 5-18.
146. Столбов В. А. Введение в экономическую и социальную географию / В. А. Столбов, М. Д. Шарыгин. – М.: 2007. – 60 с.
147. Стратегія розвитку Харківської області на період до 2020 року / Рішення Харківської обласної ради №1151-VI від 05 березня 2015 року

- [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://old.kharkivoda.gov.ua/documents/16203/1088.pdf>
148. Сфера услуг : новая концепция развития / [Под ред. В. М. Рутгайзера, В. И. Корягина, Т. И. Арбузова]. – М. : Экономика, 1990 . – 159 с.
  149. Сэй Ж.-Б. Трактат по политической экономии (1803) / Сэй Ж.-Б. – М.: Директмедиа Паблишинг, 2008. – 68 с.
  150. Тарасов І. Ю. Стан та регіональні тенденції розвитку підприємств ресторанний господарства / І. Ю. Тарасов, К. П. Каленік [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.rusnauka.com/6_NiTSB_2009/Economics/41382.doc.htm
  151. Твердохлебов І. Т. Деякі проблеми розвитку географії торгівлі і торгового обслуговування населення / І. Т. Твердохлебов, О. О. Александров // Екон. географія : міжвідом. наук. зб. – К., 1973. – Вип. 14.– С. 28-36.
  152. Территориальная организация производства товаров и услуг : в 2 т. / Общ. ред. А. И. Кочерга. – К. : Наукова думка, 1987. – Т. 1 : Производство и обращение товаров народного потребления. – К., 1987. – 262 с.
  153. Тимошенко С. В. Теоретичні аспекти вивчення ринку споживчих товарів і послуг / С. В. Тимошенко // Економічна та соціальна географія. – К., 2010. – Вип. 60. – С. 73-78
  154. Топчієв О. Г. Основи суспільної географії : підручник для студ. географ. спеціальностей вищих навчальних закладів / О. Г. Топчієв. – Одеса: Астропринт, 2009. – 544 с. – С. 397.
  155. Топчієв О. Г. Суспільно-географічні дослідження: методологія, методи, методики : [навч. посібник для студ. географічних спеціальностей вищ. навч. закладів] / О. Г. Топчієв. – Одеса : Астропринт, 2005. – 632 с.
  156. Хакен Г. Тайны природы. Синергетика : наука о взаимодействии / Г. Хакен. – Москва – Ижевск, Институт компьютерных исследований, 2003. – 320 с.
  157. Харківська область у 2007 році : стат. щорічник / Під ред. М. Л. Чмихало]. – Х.: Головне управління статистики у Харківській області, 2008. – 590 с.

158. Харківська область у 2008 році : стат. щорічник / [Під ред. М. Л. Чмихало]. – Х.: Головне управління статистики у Харківській області, 2009. – 578 с.
159. Харківська область у 2009 році : стат. щорічник / [Під ред. О. С. Нікіфорова]. – Х.: Головне управління статистики у Харківській області, 2010. – 586 с.
160. Харківська область у 2010 році : стат. щорічник / [Під ред. О. Г. Мамонтової]. – Х.: Головне управління статистики у Харківській області, 2011. – 568 с.
161. Харківська область у 2011 році : стат. щорічник / [Під ред. О. Г. Мамонтової]. – Х.: Головне управління статистики у Харківській області, 2012. – 583 с.
162. Харківська область у 2012 році : стат. щорічник / [Під ред. О. Г. Мамонтової]. – Х.: Головне управління статистики у Харківській області, 2013. – 535 с.
163. Харківська область у 2013 році : стат. щорічник / [Під ред. О. Г. Мамонтової]. – Х.: Головне управління статистики у Харківській області, 2014 . – 492 с.
164. Харківська область у 2014 році : стат. щорічник / [Під ред. О. Г. Мамонтової]. – Х.: Головне управління статистики у Харківській області, 2015 . – 540 с.
165. Харківська область у 2015 році : стат. щорічник / [Під ред. О. Г. Мамонтової]. – Х.: Головне управління статистики у Харківській області, 2016 . – 534 с.
166. Харьков. Золотые страницы [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.goldenpages.ua/>
167. Черномаз П. О. Маркетингова географія : теоретико-методологічні основи : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. геогр. наук : спец. 11.00.02 «Економічна і соціальна географія» / П. О. Черномаз. – К., 2000. – 28 с.

168. Чужкова О. Ю. Удосконалення територіальної організації роздрібно-торговельної мережі регіонів України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : спец. 08.00.05 «Розвиток продуктивних сил і регіональна економіка» / О. Ю. Чужкова. – Луцьк, 2011. – 19 с.
169. Шаблій О. І. Основи загальної суспільної географії : підручник / О. І. Шаблій. – Львів: Вид. центр ЛНУ, 2003. – 444 с.
170. Шавель С. А. Социальная сфера общества и личность / С. А. Шавель. – Минск : Наука и техника, 1988 . – 168 с.
171. Шарипов А. Ю. Социальная инфраструктура в концепции ускорения / А. Ю. Шарипов. – Новосибирск: Изд-во Новосибир. ун-та, 1990. – 109 с.
172. Шевчук Л. Т. Соціальна географія : навч. посібник / Л. Т. Шевчук. – К.: Знання, 2007. – 349 с.
173. Шенцева Л. Н. Территориальная организация потребительской кооперации Воронежской области : автореф. дис. на соискание ученой степени канд. геогр. наук : спец. 25.00.24 «Экономическая, социальная, политическая и рекреационная география» / Л. Н. Шенцева. – Воронеж, 2005. – 21 с.
174. Шпильова Ю. Б. Основні напрями розвитку і розміщення соціальної інфраструктури в умовах транзитивної економіки : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : спец. 08.10.01 «Розміщення продуктивних сил і регіональна економіка»/ Ю. Б. Шпильова. – К., 2006. – 21 с.
175. Щеглова Е. Я. Некоторые аспекты розничной торговли в России / Е. Я. Щеглова // География в школе. – 2010. – №10. – С. 11-14.
176. Экономика непродовольственной сферы : [учебно-методическое пособие] / Сост. В. П. Третьяк. – Х. : ХНУ им. В.Н. Каразина, 2006. – 68 с.
177. Юрченко С. А. Инфраструктура мира : учебное пособие / С. А. Юрченко. – Х.: ХНУ имени В.Н. Каразина, 2006. – 328 с.
178. Ягодка А. Г. Соціальна інфраструктура і політика : навч. посібник / А. Г. Ягодка. – К.: КНЕУ, 2000. – 212 с.

179. Яковлєва Ю. К. Соціальний розвиток Донецької області : суспільно-географічний аспект : монографія [під наук. ред. Л. М. Нємець] / Ю. К. Яковлєва. – Х.: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2014. – 416 с.
180. Chisholm Geo. G. Handbook of commercial geography / Chisholm Geo. G. – London, New York, Bombay and Calcutta, Longmans, Green & Co., 1916. – 640 p.
181. Dale B. The changing structure of the central place system in Trondelag, Norway, over the past 40-years – viewed in the light of old and recent theories and trends / P. Sjoholt, B. Dale // *Geografiska Annaler: Series B, Human Geography*. – Volume 89. – Issue Supplement s1. – P. 13–30
182. Guimaraes P. P. The prospective impact of new shopping centres on the retail structure of Braga / P. Porfirio Guimaraes // *Bulletin of Geography (Socio-economic series)*. – 2014. – №25. – P. 167-180.
183. Kliuchko L. V. Territorial features of social infrastructure in Kharkiv region / L. V. Kliuchko, P. O. Kobylin, E. Y. Telebeneva, D. A. Shynkarenko // *The Social Transforation of the Cities and Regions in the Post-comunist Countries*. – Poznan, Bogucki Wydawnictwo Naukowe, 2014. – P. 79-92.
184. Kobylin P. O. Factors of formation and development the system of population trading service in Kharkiv region / P. O. Kobylin // *Часопис соціально-економічної географії: міжрег. зб. наук. праць*. – Х.: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2017. – Вип. 22(1). – С. 148-156.
185. Kobylin P. O. The place of Kharkiv region in the restaurant business development of Ukraine / P. O. Kobylin // *Academic and scientific challenges of diverse fields of knowledge in the 21st century / Академічні та наукові виклики різноманітних галузей знань у 21-му столітті : матеріали доповідей II Міжнар. студ. наук. конф., частина I Humanities: (Харків, 1 березня 2013 р.)*. – Х., 2013. – С. 36-40.
186. Niemets K. Theoretical and methodical features of the sociogeographical studies of the region's social infrastructure / K. Niemets, L. Niemets, P. Kobylin // *Central European Regional Policy and Human Geography: University of*

- Debrecen, Department of Social Geography and Regional Development Planning, 2014. – №1. – P. 7-16.
187. Sokolowski D. Changes of service structure in Polish cities during system transformation / D. Sokolowski // *Bulletin of Geography (Socio-economic series)*. – 2005. – №4. – P. 183-190.
188. Spilkova J. Foreign firms and their perception of region in the Czech Republic: manufacturing industry versus producer services / J. Spilkova // *Acta Universitatis Carolinae Geographica*. – 2010. – Nos. 1-2. – P. 109-122.
189. Środa-Murawska S. Central and Eastern Europe in the light of the spatial distribution of luxury stores – some problems / S. Środa-Murawska, D. Szymańska // *Часопис соціально-економічної географії : міжрег. зб. наук. праць*. – Х.: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2013. – Вип. 15(2). – С. 48-56.
190. *Tradé d'économie politique ou Simple exposition de la manière dont se forment, se distribuent et se consomment les richesses par Jean-Baptiste Say en 1803 : republié* / Institut Coppet [groupe de auteurs]. Paris, 2011. – 393 p.
191. Vgorode.ua [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://kh.vgorode.ua/>

ДОДАТКИ

Додаток А

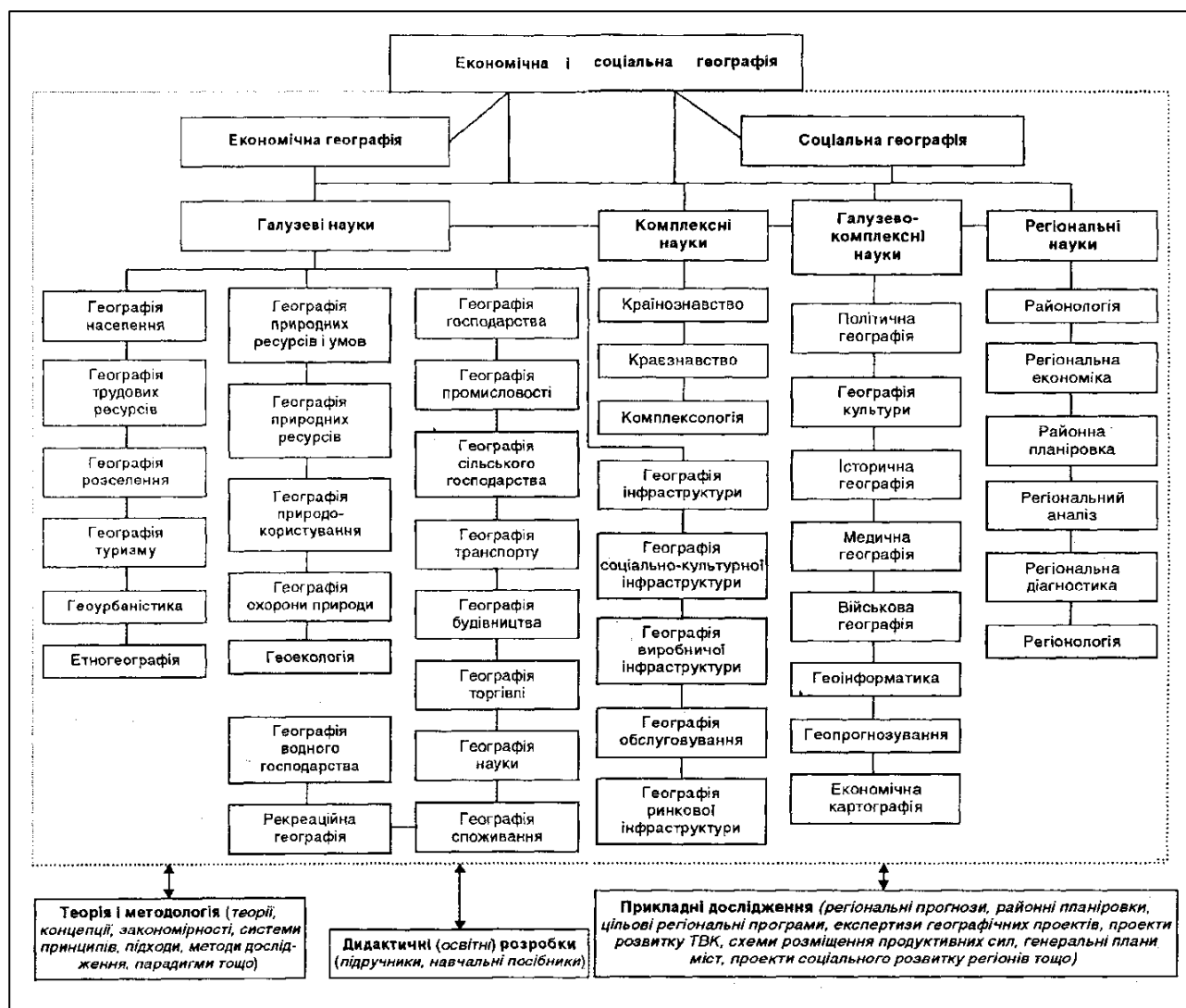
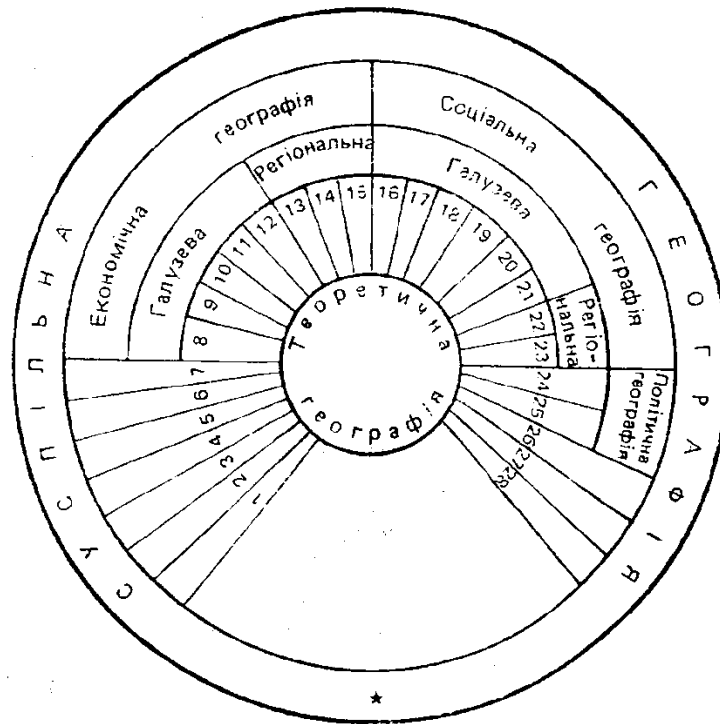

Рис. А.1. Структура економічної і соціальної географії за А. Голіковим, Я. Олійником, А. Степаненком [10]

Структура суспільної географії:

1. Основи теорії суспільної географії. 2. Суспільна картографія. 3. Управління розвитком регіону. 4. Основи районного і міського планування. 5. Методи суспільно географічних досліджень. 6. Методика суспільно-географічних досліджень. 7. Методика викладання суспільної географії. 8. Економічна географія природних ресурсів. 9. Географія промисловості. 10. Географія сільського господарства. 11. Географія транспорту. 12. Географія будівельної індустрії. 13. Економічна географія України. 14. Економічна географія зарубіжних країн. 15. Економічна географія Світового океану. 16. Географія населення. 17. Географія паселених пунктів. 18. Географія праці. 19. Географія сфери обслуговування і споживання. 20. Рекреаційна географія. 21. Медична географія. 22. Соціальна географія України. 23. Соціальна географія зарубіжних країн. 24. Політична географія суші. 25. Політична географія Світового океану. 26. Географія культури. 27. Географія органів управління. 28. Географія інфраструктури

Рис. А.2. Структура суспільної географії за М. Пістуном [122]

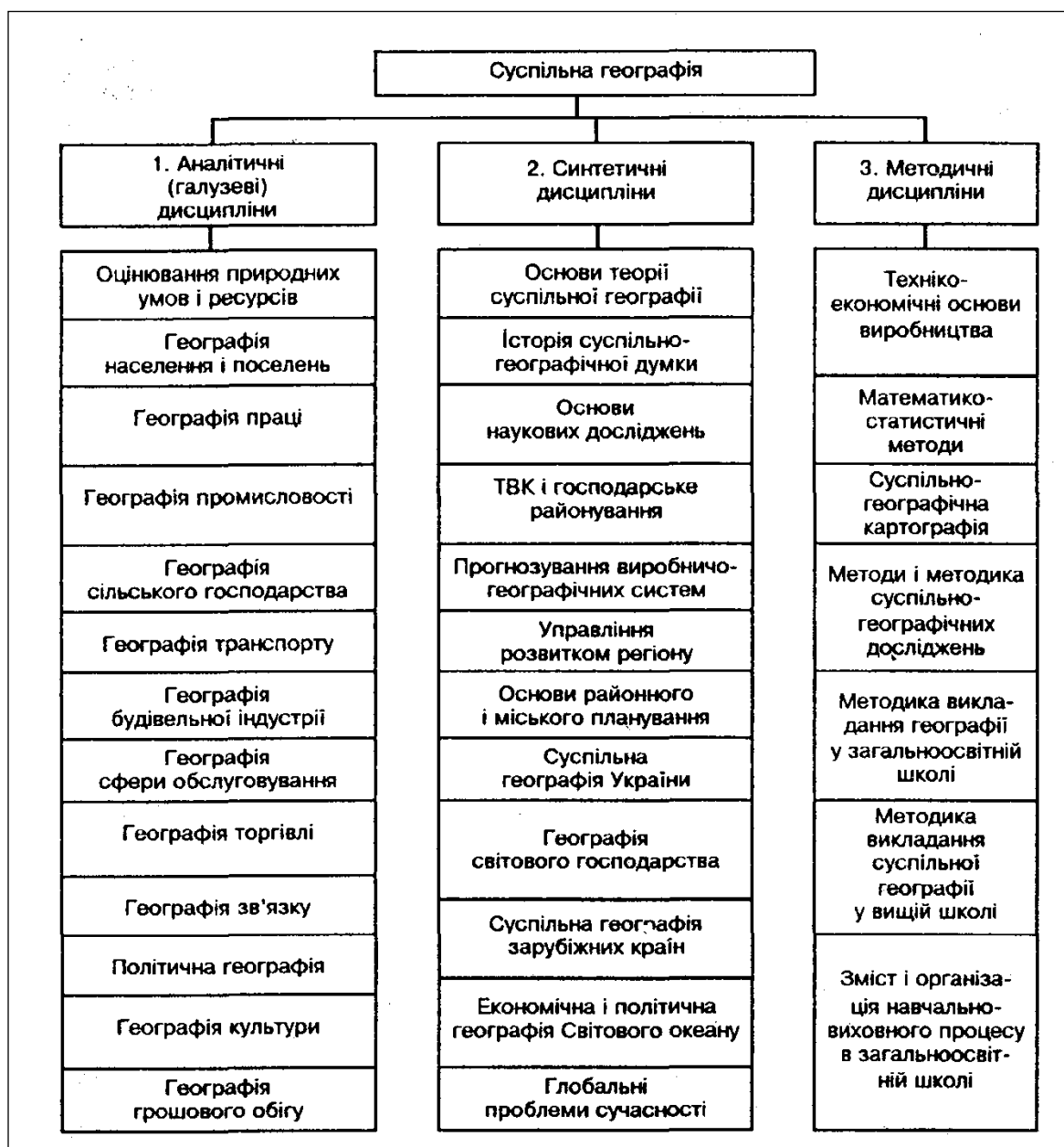

Рис. А.3. Структура суспільно-географічних дисциплін за М. Пістуном [122]

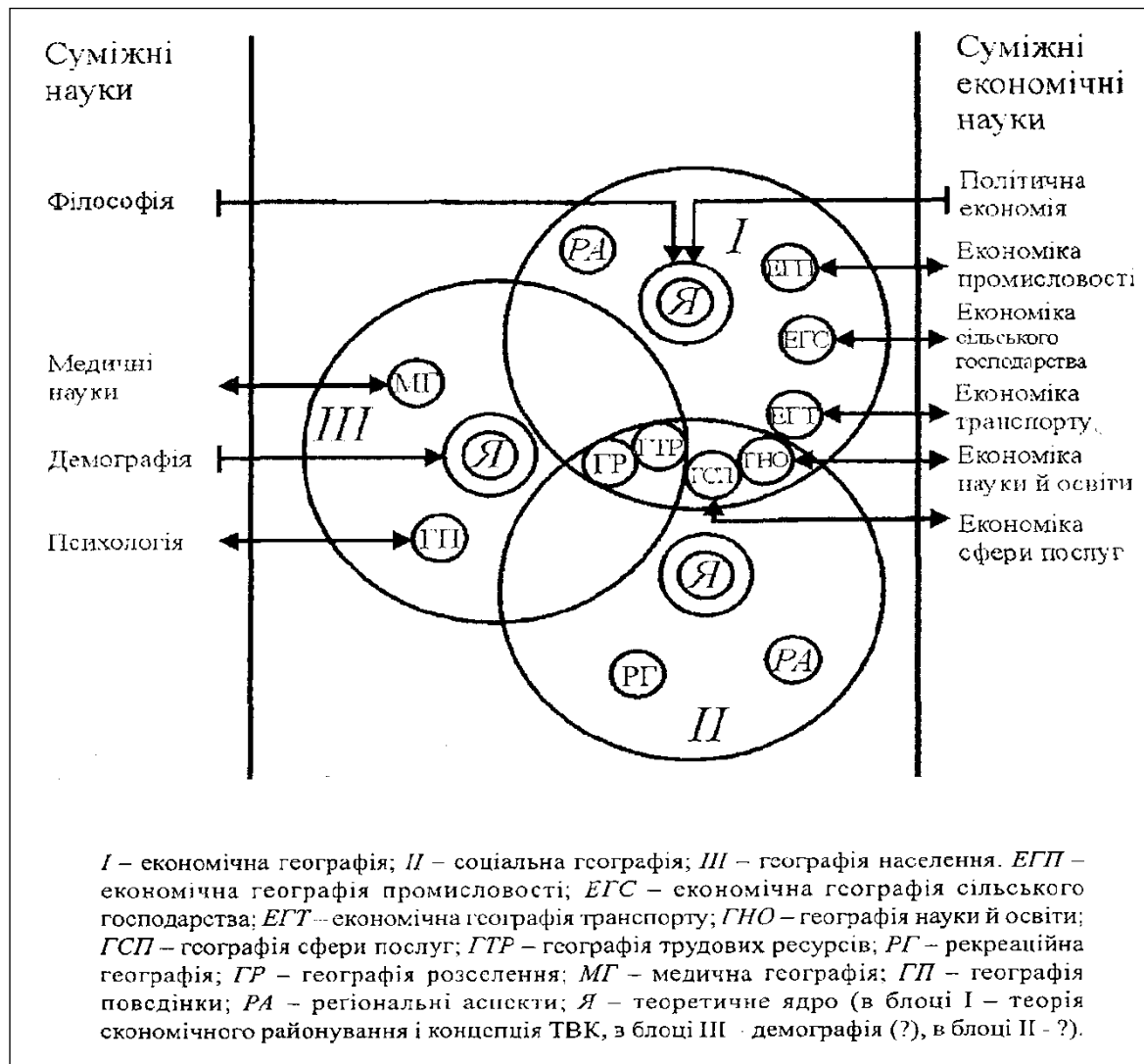

Рис. А.4. Структура суспільної географії за С. Лавровим [169]

Рис. А.5. Структура економічної та соціальної географії за М. Шаригінін [146]

Рис. А.6. Структура суспільно-географічних дисциплін за Л. Шевчук [172]

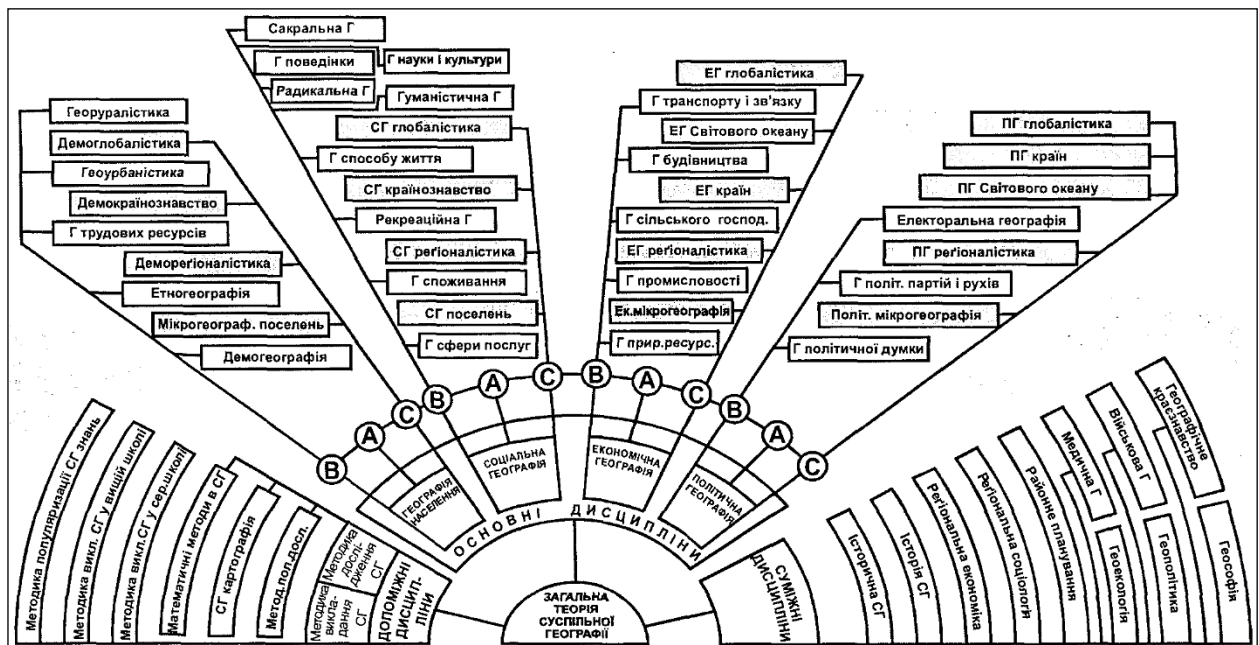
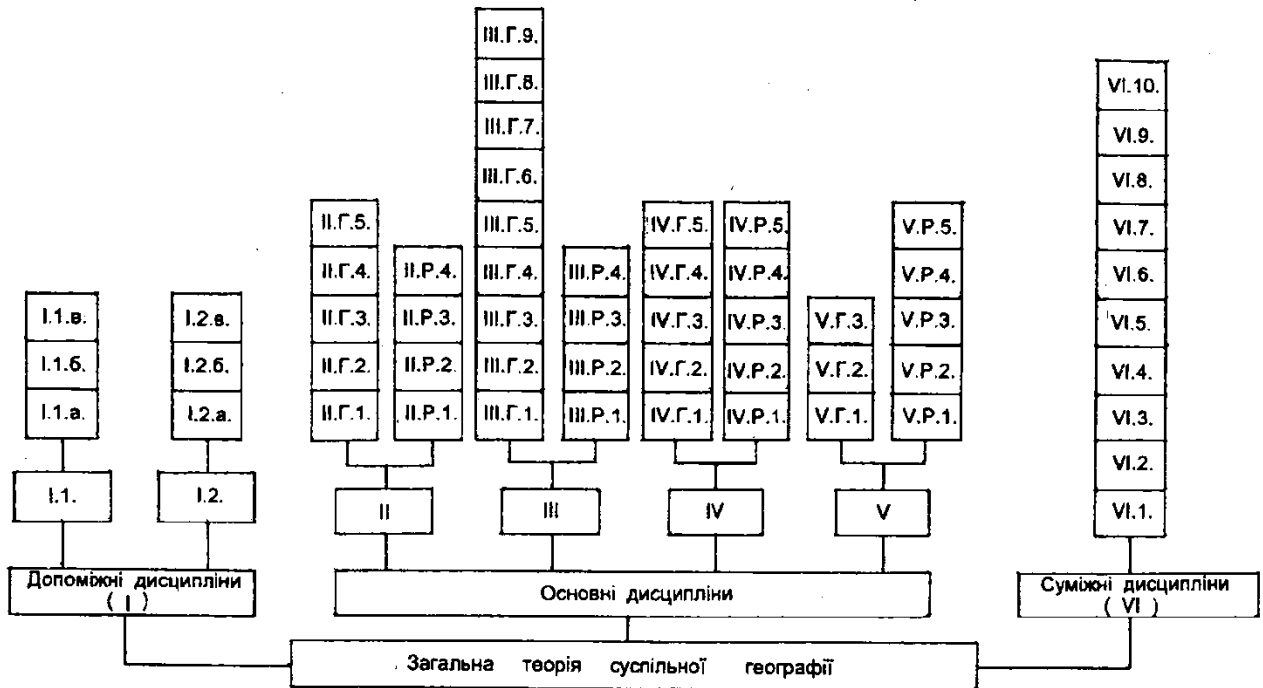

Рис. А.7. Класифікація суспільно-географічних дисциплін за О. Шаблієм [169]

Г – галузеві дисципліни, Р – регіональні дисципліни

- 1.1. Методика викладання суспільної географії: 1.1.а. методика викладання у середній школі;
 1.1.б. методика викладання у вищій школі; 1.1.в. методика популяризації суспільно-географічних знань;
 1.2. Методика дослідження суспільної географії: 1.2.а. методи польових досліджень; 1.2.б. суспільно-географічна картографія; 1.2.в. математичні методи в суспільній географії;
 II. Географія населення: II.Г.1. демогеографія; II.Г.2. етногеографія; II.Г.3. географія трудових ресурсів;
 II.Г.4. геоурбаністика; II.Г.5. георуралістика; II.Р.1. мікрогеографія поселень; II.Р.2. деморегіоналістика;
 II.Р.3. демокраїнознавство; II.Р.4. демоглобалістика.
 III. Соціальна географія: III.Г.1. географія сфери послуг; III.Г.2. географія споживання; III.Г.3. рекреаційна географія;
 III.Г.4. географія способу життя; III.Г.5. гуманістична географія; III.Г.6. радикальна географія;
 III.Г.7. географія поведінки; III.Г.8. географія науки і культури; III.Г.9. сакральна географія.
 III.Р.1. соціальна географія поселень; III.Р.2. соціально-географічна регіоналістика; III.Р.3. соціально-географічне країнознавство;
 III.Р.4. соціально-географічна глобалістика;
 IV. Економічна географія: IV.Г.1. географія природних ресурсів; IV.Г.2. географія промисловості;
 IV.Г.3. географія сільського господарства; IV.Г.4. географія будівництва; IV.Г.5. географія транспорту і зв'язку;
 IV.Р.1. економічна мікрогеографія; IV.Р.2. економіко-географічна регіоналістика;
 IV.Р.3. економічна географія країн; IV.Р.4. економічна географія Світового океану; IV.Р.5. економіко-географічна глобалістика;
 V. Політична географія: V.Г.1. географія політичної думки; V.Г.2. географія політичних партій і рухів;
 V.Г.3. електоральна географія; V.Р.1. політична мікрогеографія; V.Р.2. політико-географічна регіоналістика;
 V.Р.3. політична географія Світового океану; V.Р.4. політична географія країн;
 V.Р.5. політико-географічна глобалістика.
 VI.1. Історична географія; VI.2. Регіональна економіка. VI.3. Районне планування; VI.4. Геополітика.
 VI.5. Медична географія; VI.6. Військова географія; VI.7. Історія географії; VI.8. Теософія.
 VI.9. Географічне краєзнавство; VI.10. Регіональна соціологія

Рис. А.8. Структура суспільної географії за О. Топчієвим [154]

Додаток Б

Таблиця Б.1

Місце Харківської області в Україні за показниками роздрібної торгівлі в 2015 р.(складено автором за [77; 130])

Показники роздрібної торгівлі	Україна	Харківська область	Найгірший показник	Найкращий показник	Місце Харківської області в Україні
Усього підприємств, які здійснюють діяльність із роздрібної торгівлі, одиниць	12067	699	1066 (Львівська обл.); 1036 (Київ)	155 (Луганська обл.); 201 (Чернівецька обл.)	4
Кількість підприємств оптової та роздрібної торгівлі автотранспортними засобами та мотоциклами, їх ремонту, одиниць	889	52	100 (Київ); 78 (Дніпропетровська обл.)	2 (Луганська обл.); 14 (Чернівецька обл.)	5
Питома вага підприємств оптової та роздрібної торгівлі автотранспортними засобами та мотоциклами, їх ремонту в загальній кількості підприємств роздрібної торгівлі регіону, %	7,4	7,4	14,2 (Волинська обл.); 11,2 (Дніпропетровська обл.)	1,3 (Луганська обл.); 4,1 (Чернігівська обл.)	12
Кількість підприємств роздрібної торгівлі (крім торгівлі автотранспортними засобами та мотоциклами, їх ремонту), одиниць	7789	451	836 (Львівська обл.); 694 (Київ)	72 (Луганська обл.); 119 (Тернопільська обл.)	4
Питома вага підприємств роздрібної торгівлі (крім торгівлі автотранспортними засобами та мотоциклами, їх ремонту) в загальній кількості підприємств роздрібної торгівлі регіону, %	64,5	64,5	78,4 (Львівська обл.); 74,6(Київська обл.)	44,7 (Тернопільська обл.); 45 (Полтавська обл.)	11

(продовження таблиці Б.1)

Кількість підприємств інших видів економічної діяльності, які здійснюють діяльність із роздрібною торгівлі, одиниць	3389	196	242 (Київ); 213 (Полтавська обл.)	40 (Чернівецька обл.); 70 (Закарпатська обл.)	3
Питома вага підприємств інших видів економічної діяльності в загальній кількості підприємств роздрібною торгівлі регіону, %	28,1	28,1	52,3 (Луганська обл.); 47,8 (Тернопільська обл.)	17 (Львівська обл.); 18,8 (Київська обл.)	13
Оборот роздрібною торгівлі, млн. грн.	1031679	84056	161695 (Київ); 94928 (Дніпропетровська обл.)	8180 (Луганська обл.); 17475 (Чернівецька обл.)	3
Роздрібний товарооборот торговельної мережі, млн. грн.	487558,1	36807,4	101347,3 (Київ); 47718,4 (Дніпропетровська обл.)	3102,4 (Луганська обл.); 7354,1 (Тернопільська обл.)	3
Роздрібний товарооборот торговельної мережі в розрахунку на душу населення, грн.	11380	13507,8	34980 (Київ); 18338 (Київська обл.)	1402 (Луганська обл.); 3529 (Донецька обл.)	5
Роздрібний товарооборот підприємств, що здійснюють оптову та роздрібну торгівлю автотранспортними засобами та мотоциклами, їх ремонт, млн. грн.	29402,7	2205,3	7990,1 (Київ); 2426,7 (Київська обл.)	1 (Луганська обл.); 181,4 (Сумська обл.)	6
Роздрібний товарооборот підприємств роздрібною торгівлі (крім торгівлі автотранспортними засобами та мотоциклами, їх ремонту), млн. грн.	376279	29926,2	83351,1 (Київ); 40294,6 (Дніпропетровська обл.)	2586,3 (Луганська обл.); 4756,6 (Тернопільська обл.)	3
Роздрібний товарооборот підприємств роздрібною торгівлі, що торгують переважно продовольчими товарами, млн. грн.	184669,3	16515,7	43824,8 (Київ); 22219,1 (Дніпропетровська обл.)	1608 (Чернівецька обл.); 1649,4 (Луганська обл.)	3

(продовження таблиці Б.1)

Роздрібний товарооборот підприємств роздрібною торгівлі, що торгують переважно непродовольчими товарами, млн. грн.	190382,6	13345,6	39252,4 (Київ); 17983,8 (Дніпропетровська обл.)	927,1 (Луганська обл.); 2953,1 (Тернопільська обл.)	4
Роздрібний товарооборот підприємств роздрібною торгівлі, що торгують переважно поза магазинами, з лотків та на ринках, млн. грн.	1227,1	64,9	273,9 (Київ); 120,6 (Рівненська обл.)	9,8 (Луганська обл.); 10,7 (Тернопільська і Чернівецька обл.)	6
Продаж продовольчих товарів у розрахунку на одну особу, грн.	4674	6267	14087 (Київ); 7120 (Київська обл.)	806 (Луганська обл.); 1894 (Донецька обл.)	4
Продаж непродовольчих товарів у розрахунку на одну особу, грн.	6706	7241	20893 (Київ); 11218 (Київська обл.)	596 (Луганська обл.); 1635 (Донецька обл.)	7
Кількість підприємств, що здійснюють продаж переважно продовольчих товарів, одиниць	4075	210	511 (Львівська обл.); 383 (Київська обл.)	28 (Луганська обл.); 57 (Тернопільська обл.)	7
Кількість підприємств, що здійснюють продаж переважно непродовольчих товарів, одиниць	3621	236	424 (Київ); 320 (Львівська обл.)	43 (Луганська обл.); 61 (Тернопільська обл.)	4
Кількість підприємств, що здійснюють продаж переважно поза магазинами, з лотків та на ринках, одиниць	93	5	30 (Київ); 11 (Київська обл.)	0 (Закарпатська, Миколаївська, Черкаська, Чернівецька обл.)	4
Кількість об'єктів роздрібною торгівлі, одиниць	49587	3653	4850 (Київ); 3848 (Львівська обл.)	514 (Луганська обл.); 891 (Чернівецька обл.)	4
Кількість магазинів роздрібною торгівлі, одиниць	38481	2350	3810 (Київ); 3093 (Львівська обл.)	685 (Чернівецька обл.); 407 (Луганська обл.)	4
Торговельна площа магазинів роздрібною торгівлі, м ²	7720164	578399	1437231 (Київ) 726457 (Дніпропетровська обл.)	53144 (Луганська обл.); 111302 (Чернівецька обл.)	4

(продовження таблиці Б.1)

Торговельна площа в розрахунку на 1 магазин, м ²	201	246	377 (Київ); 272 (Одеська обл.)	118 (Кіровоградська обл.); 120 (Житомирська обл.)	3
Кількість напівстаціонарних об'єктів роздрібної торгівлі (кіоски та автозаправні станції), одиниць	11106	1303	1303 (Харківська обл.); 1040 (Київ)	107 (Луганська обл.); 206 (Чернівецька обл.)	1
Кількість кіосків, одиниць	4815	870	870 (Харківська обл.); 666 (Київ)	36 (Луганська обл.); 69 (Сумська обл.)	1
Кількість автозаправних станцій (включаючи АГНКС), одиниць	6291	433	508 (Київська обл.); 458 (Дніпропетровська обл.)	71 (Луганська обл.); 130 (Чернівецька обл.)	3
Кількість об'єктів торгівлі поза магазинами, одиниць	15203	966	966 (Харківська обл.); 963 (Львівська обл.)	125 (Івано-Франківська обл.); 249 (Дніпропетровська обл.)	1
Забезпеченість населення об'єктами торгівлі (магазинами, кіосками, автозаправними станціями) в розрахунку на 10 тис. осіб, одиниць	12	13	17 (Київська обл. і Київ); 15 (Кіровоградська і Львівська обл.)	2 (Луганська обл.); 4 (Донецька обл.)	7
Забезпеченість населення магазинами в розрахунку на 10 тис. осіб, одиниць	9	9	13 (Київська обл. і Київ); 12 (Кіровоградська і Львівська обл.)	2 (Луганська обл.); 3 (Донецька обл.)	15
Забезпеченість населення торговельною площею магазинів у розрахунку на 10 тис. осіб, м ²	1805	2128	4945 (Київ); 2615 (Одеська обл.)	241 (Луганська обл.); 590 (Донецька обл.)	5
Кількість продовольчих магазинів, одиниць	17936	889	1887 (Львівська обл.); 1248 (Київська обл.)	117 (Луганська обл.); 361 (Чернівецька обл.)	6
Торговельна площа продовольчих магазинів, м ²	3534629	274970	567048 (Київ) 303895 (Дніпропетровська обл.)	27157 (Луганська обл.); 51930 (Чернівецька обл.)	4

(продовження таблиці Б.1)

Торговельна площа продовольчих магазинів у розрахунку на 1 магазин, м ²	197	309	496 (Київ); 349 (Одеська обл.)	113 (Вінницька обл.); 114 (Львівська обл.)	3
Кількість непродовольчих магазинів, одиниць	20545	1461	2666 (Київ); 2006 (Дніпропетровська обл.)	290 (Луганська обл.); 324 (Чернівецька обл.)	4
Торговельна площа непродовольчих магазинів, м ²	4185535	303429	870183 (Київ); 422562 (Дніпропетровська обл.)	25987 (Луганська обл.); 51122 (Тернопільська обл.)	4
Торговельна площа непродовольчих магазинів у розрахунку на 1 магазин, м ²	204	208	326 (Київ); 242 (Київська обл.)	90 (Луганська обл.); 105 (Кіровоградська обл.)	8
Кількість магазинів самообслуговування, одиниць	7548	514	1300 (Київ); 783 (Дніпропетровська обл.)	41 (Луганська обл.); 118 (Херсонська обл.)	3
Торговельна площа магазинів самообслуговування, м ²	4663	390	1063 (Київ); 478 (Дніпропетровська обл.)	23 (Луганська обл.); 58 (Житомирська обл.)	4
Кількість магазинів оптики, одиниць	197	19	61 (Київ); 21 (Одеська обл.)	0 (Луганська обл.); 1 (Закарпатська, Кіровоградська і Черкаська обл.)	3
Кількість магазинів медтехніки, одиниць	83	3	12 (Дніпропетровська обл.); 6 (Київ, Вінницька, Львівська і Одеська обл.)	0 (Київська і Луганська обл.); 1 (Волинська, Житомирська і Тернопільська обл.)	10
Кількість аптек, одиниць	9463	739	965 (Київ); 934 (Дніпропетровська обл.)	123 (Чернівецька обл.); 147 (Тернопільська обл.)	3

(продовження таблиці Б.1)

Торговельна площа аптек, м ²	552054	42324	74686 (Київ); 48661 (Дніпропетровська обл.)	6200 (Тернопільська обл.); 6223 (Чернівецька обл.)	3
Кількість аптечних пунктів, одиниць	3248	191	229 (Дніпропетровська обл.); 208 (Кіровоградська обл.)	61 (Закарпатська обл.); 69 (Тернопільська обл.)	4
Торговельна площа аптечних пунктів, м ²	74091	4075	5475 (Дніпропетровська обл.); 5356 (Київ)	1423 (Закарпатська обл.); 1605 (Тернопільська обл.)	6
Забезпеченість населення аптеками та аптечними пунктами в розрахунку на 100 тис. осіб, одиниць	30	34	51 (Кіровоградська обл.); 41 (Полтавська обл.)	12 (Донецька і Луганська обл.); 20 (Закарпатська і Тернопільська обл.)	10
Забезпеченість населення торговельною площею аптек та аптечних пунктів у розрахунку на 100 тис. осіб, м ²	1464	1707	2754 (Київ); 2171 (Кіровоградська обл.)	446 (Луганська обл.); 626 (Донецька обл.)	9
Кількість юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців, які мають ринки, осіб	1919	117	169 (Дніпропетровська обл.); 160 (Одеська обл.)	27 (Луганська обл.); 40 (Волинська обл.)	3
Кількість ринків, одиниць	2134	123	198 (Дніпропетровська обл.); 173 (Одеська обл.)	27 (Луганська обл.); 49 (Волинська обл.)	3
Кількість торговельних місць на ринках, м ²	716591	49941	57316 (Дніпропетровська обл.); 52395 (Одеська обл.)	10377 (Луганська обл.); 13411 (Тернопільська обл.)	4
Кількість торговельних місць у розрахунку на 1 ринок, місць	336	406	609 (Запорізька обл.); 468 (Миколаївська обл.)	210 (Івано-Франківська і Тернопільська обл.); 215 (Закарпатська обл.)	6
Забезпеченість населення ринками в розрахунку на 10 тис. населення, одиниць	0,498	0,451	0,878 (Хмельницька обл.); 0,762 (Закарпатська обл.)	0,122 (Луганська обл.); 0,238 (Донецька обл.)	22

(продовження таблиці Б.1)

Кількість продовольчих ринків, одиниць	275	34	71 (Дніпропетровська обл.); 34 (Харківська обл.)	1 (Житомирська обл.); 2 (Вінницька і Тернопільська обл.)	2
Кількість непродовольчих ринків, одиниць	509	18	58 (Хмельницька обл.); 55 (Дніпропетровська обл.)	7 (Кіровоградська і Чернігівська обл.); 8 (Луганська і Черкаська обл.)	10
Кількість універсальних ринків, одиниць	1350	71	113 (Одеська обл.); 80 (Донецька обл.)	12 (Чернівецька обл.); 13 (Луганська обл.)	6
Кількість торговельних місць на продовольчих ринках, місць	56039	6043	14056 (Дніпропетровська обл.); 6043 (Харківська обл.)	123 (Сумська обл.); 216 (Чернігівська обл.)	2
Кількість торговельних місць на універсальних ринках, місць	486880	24513	38885 (Запорізька обл.); 31846 (Дніпропетровська обл.)	2573 (Чернівецька обл.); 6909 (Луганська обл.)	7
Кількість торговельних місць на непродовольчих ринках, місць	173672	19385	19975 (Одеська обл.); 19385 (Харківська обл.)	1043 (Вінницька обл.); 1315 (Луганська обл.)	2
Кількість торговельних місць у розрахунку на 1 продовольчий ринок, місць	204	178	471 (Полтавська обл.); 437 (Запорізька обл.)	41 (Сумська обл.); 46 (Хмельницька обл.)	13
Кількість торговельних місць у розрахунку на 1 універсальний ринок, місць	361	345	648 (Запорізька обл.); 552 (Миколаївська обл.)	209 (Тернопільська обл.); 214 (Чернівецька обл.)	13
Кількість торговельних місць у розрахунку на 1 непродовольчий ринок, місць	341	1077	1077 (Харківська обл.); 675 (Чернівецька обл.)	104 (Вінницька обл.); 148 (Донецька і Київська обл.)	1
Кількість кіосків (контейнерів тощо) на ринках, одиниць	237841	16648	25798 (Одеська обл.); 23699 (Хмельницька обл.)	1772 (Івано-Франківська обл.); 3366 (Закарпатська обл.)	4
Кількість торговельних місць у лотках (наметах) на ринках, одиниць	83300	3196	6843 (Черкаська обл.); 6325 (Вінницька обл.)	758 (Луганська обл.); 917 (Київ)	12

(продовження таблиці Б. 1)

Кількість магазинів на ринках, одиниць	24379	822	7222 (Одеська обл.); 2967 (Дніпропетровська обл.)	104 (Сумська обл.); 116 (Луганська обл.)	7
Кількість магазинів ринків, розташованих за межами їх території, одиниць	181	21	37 (Хмельницька обл.); 31 (Дніпропетровська обл.)	0 (Волинська, Луганська, Львівська, Миколаївська, Рівненська і Чернівецька обл.)	4
Кількість критих ринків, одиниць	256	26	29 (Львівська обл.); 26 (Дніпропетровська і Харківська обл.)	0 (Херсонська обл.); 1 (Сумська обл.)	2
Кількість торговельних місць у критих ринках, одиниць	37101	3603	4678 (Дніпропетровська обл.); 4628 (Закарпатська обл.)	0 (Херсонська обл.); 22 (Чернівецька обл.)	4
Кількість павільйонів на ринках, одиниць	18043	7988	7988 (Харківська обл.); 2511 (Київ)	18 (Луганська обл.); 33 (Рівненська обл.)	1
Кількість торговельних місць у павільйонах на ринках, одиниць	76683	11398	11398 (Харківська обл.); 7646 (Запорізька обл.)	718 (Луганська обл.); 954 (Рівненська обл.)	1
Кількість місць на критих та відкритих столах на ринках, одиниць	212591	11772	35102 (Дніпропетровська обл.); 15056 (Одеська обл.)	2002 (Тернопільська обл.); 2234 (Волинська обл.)	5
Кількість місць для торгівлі з транспортних засобів на ринках, одиниць	22500	1636	1734 (Дніпропетровська обл.); 1636 (Харківська обл.)	186 (Луганська обл.); 318 (Хмельницька обл.)	2
Загальна площа ринків, м ²	18329816	1903883	1976127 (Одеська обл.); 1903883 (Харківська обл.)	220096 (Луганська обл.); 380691 (Сумська обл.)	2
Загальна площа продовольчих ринків, м ²	1828446	386688	386688 (Харківська обл.); 382015 (Дніпропетровська обл.)	3552 (Сумська обл.); 3615 (Хмельницька обл.)	1
Загальна площа універсальних ринків, м ²	10606424	644973	769588 (Одеська обл.); 688678 (Донецька обл.)	75661 (Чернівецька обл.); 127100 (Луганська обл.)	3
Загальна площа непродовольчих ринків, м ²	5894946	872222	1103593 (Одеська обл.); 872222 (Харківська обл.)	42652 (Вінницька обл.); 46827 (Луганська обл.)	2

Таблиця Б.2

Місце Харківської області серед регіонів України за показниками розвитку системи торговельного обслуговування населення в 2015 р.(обчислено автором за [77; 130])

Показники	м. Київ	області																								
		Дніпропетровська	Харківська	Одеська	Запорізька	Львівська	Київська	Полтавська	Хмельницька	Донецька	Херсонська	Вінницька	Миколаївська	Черкаська	Житомирська	Кіровоградська	Волинська	Івано-Франківська	Закарпатська	Чернігівська	Рівненська	Чернівецька	Сумська	Тернопільська	Луганська	
Сукупний рейтинг в Україні	1	2	2	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	
Усього підприємств, які здійснюють діяльність із роздрібної торгівлі, одиниць	2	5	4	7	11	1	3	10	8	9	19	6	21	18	16	14	15	13	20	12	23	24	17	22	25	
Кількість підприємств оптової та роздрібної торгівлі автотранспортними засобами та мотоциклами, їх ремонту, одиниць	1	2	5	6	9	8	3	6	12	18	10	13	16	23	14	15	4	16	10	22	19	24	21	20	25	

(продовження таблиці Б.2)

Питома вага підприємств оптової та роздрібною торгівлі автотранспортними засобами та мотоциклами, їх ремонту в загальній кількості підприємств роздрібною торгівлі регіону, %	6	2	12	10	9	23	15	3	17	22	5	20	7	20	13	16	1	18	4	24	8	14	18	11	25
Кількість підприємств роздрібною торгівлі (крім торгівлі автотранспортними засобами та мотоциклами, їх ремонту), одиниць	2	5	4	6	11	1	3	14	8	10	17	7	21	18	15	19	15	12	13	9	23	22	20	24	25
Питома вага підприємств роздрібною торгівлі (крім торгівлі автотранспортними засобами та мотоциклами, їх ремонту) в загальній кількості підприємств роздрібною торгівлі регіону, %	9	13	11	6	12	1	2	24	5	13	15	10	17	16	18	23	19	8	7	3	20	4	21	25	22
Кількість підприємств інших видів економічної діяльності, які здійснюють діяльність із роздрібною торгівлі, одиниць	1	7	3	13	12	6	9	2	15	10	21	3	22	18	11	5	17	16	24	19	20	25	8	13	23
Питома вага підприємств інших видів економічної діяльності в загальній кількості підприємств роздрібною торгівлі регіону, %	18	17	13	22	14	25	24	5	19	9	16	11	10	8	7	3	11	15	21	20	6	23	4	2	1
Оборот роздрібною торгівлі, млн. грн.	1	2	3	4	7	5	6	11	17	8	16	9	14	13	12	21	15	10	18	22	19	24	20	23	25
Роздрібний товарооборот торговельної мережі, млн. грн.	1	2	3	4	7	6	5	9	18	8	15	12	13	14	16	21	11	17	10	20	19	23	22	24	25

(продовження таблиці Б.2)

Роздрібний товарооборот торговельної мережі в розрахунку на душу населення, грн.	1	4	5	3	6	7	2	12	19	24	9	22	10	13	15	14	8	20	11	16	18	17	21	23	25
Роздрібний товарооборот підприємств, що здійснюють оптову та роздрібну торгівлю автотранспортними засобами та мотоциклами, їх ремонт, млн. грн.	1	4	6	5	9	7	2	12	8	19	10	13	11	16	17	20	3	18	14	23	15	21	24	22	25
Роздрібний товарооборот підприємств роздрібно́ї торгівлі (крім торгівлі автотранспортними засобами та мотоциклами, їх ремонту), млн. грн.	1	2	3	4	7	6	5	9	19	8	15	11	14	12	13	20	21	18	10	17	16	23	22	24	25
Роздрібний товарооборот підприємств роздрібно́ї торгівлі, що торгують переважно продовольчими товарами, млн. грн.	1	2	3	4	6	7	5	9	22	8	14	16	10	13	15	12	18	21	19	11	20	25	17	23	24
Роздрібний товарооборот підприємств роздрібно́ї торгівлі, що торгують переважно непродовольчими товарами, млн. грн.	1	2	4	3	7	5	6	8	13	16	17	10	19	12	11	23	18	14	9	22	15	21	20	24	25
Роздрібний товарооборот підприємств роздрібно́ї торгівлі, що торгують переважно поза магазинами, з лотків та на ринках, млн. грн.	1	4	6	5	12	7	9	11	20	10	14	8	13	15	16	18	22	3	21	17	2	23	19	23	25
Продаж продовольчих товарів у розрахунку на одну особу, грн.	1	3	4	5	6	8	2	12	23	24	11	22	7	14	13	9	16	20	17	10	19	18	15	21	25

(продовження таблиці Б.2)

Продаж непродовольчих товарів у розрахунку на одну особу, грн.	1	5	7	3	8	6	2	11	14	24	9	20	12	13	17	19	4	18	10	22	16	15	23	21	25
Кількість підприємств, що здійснюють продаж переважно продовольчих товарів, одиниць	4	9	7	8	12	1	2	13	5	10	20	3	19	22	16	18	14	11	15	6	23	21	17	24	25
Кількість підприємств, що здійснюють продаж переважно непродовольчих товарів, одиниць	1	3	4	6	7	2	5	18	8	10	12	13	20	11	13	17	19	9	15	16	20	23	20	24	25
Кількість підприємств, що здійснюють продаж переважно поза магазинами, з лотків та на ринках, одиниць	1	6	4	3	6	4	2	17	10	10	17	10	22	22	17	10	9	10	22	6	10	22	10	17	17
Кількість об'єктів роздрібної торгівлі, одиниць	1	3	4	5	7	2	6	9	10	11	20	8	19	13	12	14	18	17	21	15	16	24	22	23	25
Кількість магазинів роздрібної торгівлі, одиниць	1	3	4	5	7	2	6	9	10	12	19	8	22	16	11	15	18	17	21	14	13	24	20	23	25
Торговельна площа магазинів роздрібної торгівлі, м ²	1	2	4	3	7	5	6	9	11	8	12	13	10	19	21	22	20	18	14	16	15	24	17	23	25
Торговельна площа в розрахунку на 1 магазин, м ²	1	4	3	2	8	16	6	13	16	9	7	21	5	20	24	25	14	15	10	19	16	12	11	23	22
Кількість напівстаціонарних об'єктів роздрібної торгівлі (кіоски та автозаправні станції), одиниць	2	6	1	5	7	3	4	11	13	12	16	10	8	9	19	14	18	15	17	20	22	24	23	21	25
Кількість кіосків, одиниць	2	7	1	4	6	3	5	18	13	11	19	17	8	9	22	14	12	10	21	15	20	23	24	16	25
Кількість автозаправних станцій (включаючи АГНКС), одиниць	6	2	3	4	7	5	1	9	13	12	16	8	11	10	15	17	21	18	14	19	20	24	23	22	25
Кількість об'єктів торгівлі поза магазинами, одиниць	21	24	1	4	10	2	3	5	7	15	12	23	17	13	8	18	9	25	19	6	14	22	11	16	20

(продовження таблиці Б.2)

Забезпеченість населення об'єктами торгівлі (магазинами, кіосками, автозаправними станціями) в розрахунку на 10 тис. осіб, одиниць	1	18	7	7	7	3	1	7	5	24	7	15	15	15	7	3	7	21	21	5	7	21	18	18	25
Забезпеченість населення магазинами в розрахунку на 10 тис. осіб, одиниць	1	15	15	9	9	3	1	5	5	24	9	9	19	15	5	3	9	19	19	5	9	19	15	19	25
Забезпеченість населення торговельною площею магазинів у розрахунку на 10 тис. осіб, м ²	1	4	5	2	7	9	3	12	11	24	6	19	8	18	20	17	13	22	16	10	14	21	15	23	25
Кількість продовольчих магазинів, одиниць	3	4	6	7	11	1	2	13	8	15	22	5	23	16	9	19	20	14	18	10	12	24	21	17	25
Торговельна площа продовольчих магазинів, м ²	1	2	4	3	7	6	5	11	13	8	20	10	9	17	15	22	18	16	19	14	12	24	21	23	25
Торговельна площа продовольчих магазинів у розрахунку на 1 магазин, м ²	1	4	3	2	7	24	9	12	22	5	10	25	5	11	21	19	13	17	14	20	14	17	16	23	8
Кількість непродовольчих магазинів, одиниць	1	2	4	3	6	5	7	8	10	9	15	14	20	12	13	11	17	18	22	21	16	24	19	23	25
Торговельна площа непродовольчих магазинів, м ²	1	2	4	3	7	5	6	8	10	11	9	14	12	20	21	22	17	19	13	18	16	23	15	24	25
Торговельна площа непродовольчих магазинів у розрахунку на 1 магазин, м ²	1	7	8	4	14	9	2	17	11	17	3	15	6	22	23	24	16	17	5	13	21	12	10	17	25
Кількість магазинів самообслуговування, одиниць	1	2	3	4	7	5	6	10	12	12	24	19	21	15	17	14	18	20	11	23	9	16	22	8	25
Торговельна площа магазинів самообслуговування, м ²	1	2	4	3	7	6	5	9	13	8	14	18	10	17	24	22	16	15	11	19	12	23	20	21	25
Кількість магазинів оптики, одиниць	1	4	3	2	6	5	9	8	10	12	12	10	20	22	12	22	12	12	22	6	12	12	12	20	25

(продовження таблиці Б.2)

Кількість магазинів медтехніки, одиниць	2	1	10	2	6	2	24	8	14	14	8	2	6	14	21	14	21	14	10	14	10	10	14	21	24
Кількість аптек, одиниць	1	2	3	4	6	5	7	8	10	9	16	14	18	11	12	13	17	20	21	22	15	25	19	24	23
Торговельна площа аптек, м ²	1	2	3	4	5	7	6	8	10	9	15	12	17	11	13	14	18	20	21	22	19	24	16	25	23
Кількість аптечних пунктів, одиниць	3	1	4	5	9	7	18	6	15	10	17	21	23	13	12	2	8	18	25	11	14	20	15	24	22
Торговельна площа аптечних пунктів, м ²	2	1	6	4	9	7	16	5	14	8	20	21	23	13	12	3	10	19	25	11	15	22	17	24	18
Забезпеченість населення аптеками та аптечними пунктами в розрахунку на 100 тис. осіб, одиниць	3	7	10	4	5	17	14	2	8	24	11	20	18	8	11	1	5	20	22	15	11	19	15	22	24
Забезпеченість населення торговельною площею аптек та аптечних пунктів у розрахунку на 100 тис. осіб, м ²	1	10	9	7	3	17	6	5	4	24	12	18	15	8	13	2	11	20	22	19	16	21	14	23	25
Кількість юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців, які мають ринки, осіб	10	1	3	2	13	5	7	12	4	8	14	11	14	21	20	16	24	9	6	18	19	22	23	17	25
Кількість ринків, одиниць	10	1	3	2	11	4	8	13	5	6	18	11	15	21	20	14	24	9	7	18	17	22	22	16	25
Кількість торговельних місць на ринках, м ²	5	1	4	2	3	9	12	10	6	7	11	13	8	14	17	15	20	22	18	21	23	16	19	24	25
Кількість торговельних місць у розрахунку на 1 ринок, місць	4	18	6	17	1	22	21	11	14	16	3	19	2	7	12	13	8	24	23	15	19	4	9	24	10
Забезпеченість населення ринками в розрахунку на 10 тис. населення, одиниць	23	6	22	3	17	21	13	12	1	24	10	15	11	20	16	4	19	5	2	8	14	9	18	7	25
Кількість продовольчих ринків, одиниць	7	1	2	5	6	3	9	11	16	11	13	23	13	9	25	18	16	7	18	18	21	4	21	23	13
Кількість непродовольчих ринків, одиниць	6	2	10	3	12	4	16	12	1	11	21	19	16	22	14	24	14	7	5	24	19	8	18	9	22

(продовження таблиці Б.2)

Кількість універсальних ринків, одиниць	13	5	6	1	7	12	3	8	13	2	18	4	17	21	18	9	23	11	9	13	16	25	22	20	24
Кількість торговельних місць на продовольчих ринках, місць	7	1	2	10	4	3	9	6	23	11	17	18	14	13	22	20	16	12	15	24	19	5	25	21	8
Кількість торговельних місць на універсальних ринках, місць	15	2	7	3	1	18	9	10	14	4	6	8	5	12	13	11	16	22	21	17	20	25	19	23	24
Кількість торговельних місць на непродовольчих ринках, місць	4	6	2	1	8	7	22	11	3	20	21	25	16	19	15	23	18	10	9	17	14	5	12	13	24
Кількість торговельних місць у розрахунку на 1 продовольчий ринок, місць	4	11	13	21	2	7	9	1	24	10	20	8	12	16	5	22	18	17	13	23	19	6	25	15	3
Кількість торговельних місць у розрахунку на 1 універсальний ринок, місць	15	7	13	21	1	19	18	10	14	12	4	17	2	6	9	11	5	23	22	16	20	24	8	25	3
Кількість торговельних місць у розрахунку на 1 непродовольчий ринок, місць	3	19	1	6	4	17	23	8	10	23	18	25	13	11	12	14	20	15	21	7	9	2	5	16	22
Кількість кіосків (контейнерів тощо) на ринках, одиниць	3	13	4	1	5	7	15	8	2	14	18	17	11	22	10	20	6	25	24	12	19	9	16	23	21
Кількість торговельних місць у лотках (наметах) на ринках, одиниць	24	10	12	14	21	4	3	11	7	13	15	2	20	1	5	17	19	6	22	18	9	23	16	8	25
Кількість магазинів на ринках, одиниць	4	2	7	1	12	3	10	17	20	13	6	14	5	10	21	16	8	18	19	23	9	15	25	22	24
Кількість магазинів ринків, розташованих за межами їх території, одиниць	5	2	4	15	10	20	15	9	1	3	11	8	20	15	5	5	20	15	13	12	20	20	13	15	20
Кількість критих ринків, одиниць	10	2	2	14	15	1	7	6	18	8	25	20	10	15	20	9	20	12	4	17	20	18	24	5	12
Кількість торговельних місць у критих ринках, одиниць	6	1	4	16	7	3	8	5	15	12	25	22	21	13	20	17	19	14	2	18	23	24	9	10	11
Кількість павільйонів на ринках, одиниць	2	11	1	14	4	21	10	5	15	7	19	16	9	13	12	8	22	20	6	18	24	3	17	22	25

(продовження таблиці Б.2)

Кількість торговельних місць у павільйонах на ринках, одиниць	3	5	1	4	2	22	6	11	14	16	13	7	12	8	9	18	19	23	17	15	24	10	20	21	25
Кількість місць на критих та відкритих столах на ринках, одиниць	12	1	5	2	4	13	16	7	19	3	6	15	18	14	22	11	24	10	9	20	21	8	17	25	23
Кількість місць для торгівлі з транспортних засобів на ринках, одиниць	22	1	2	5	8	7	16	9	24	6	3	14	19	10	17	13	21	4	20	12	11	15	23	18	25
Загальна площа ринків, м ²	4	3	2	1	7	10	9	12	8	5	11	14	18	16	15	21	22	13	20	19	17	6	24	23	25
Загальна площа продовольчих ринків, м ²	8	2	1	5	7	4	9	6	24	12	17	21	15	13	23	19	16	10	14	22	18	3	25	20	11
Загальна площа універсальних ринків, м ²	18	7	3	1	6	21	5	12	11	2	4	8	17	16	9	13	20	15	23	10	14	25	22	19	24
Загальна площа непродовольчих ринків, м ²	4	6	2	1	8	7	18	12	5	11	21	25	14	17	16	22	13	10	9	23	19	3	15	20	24

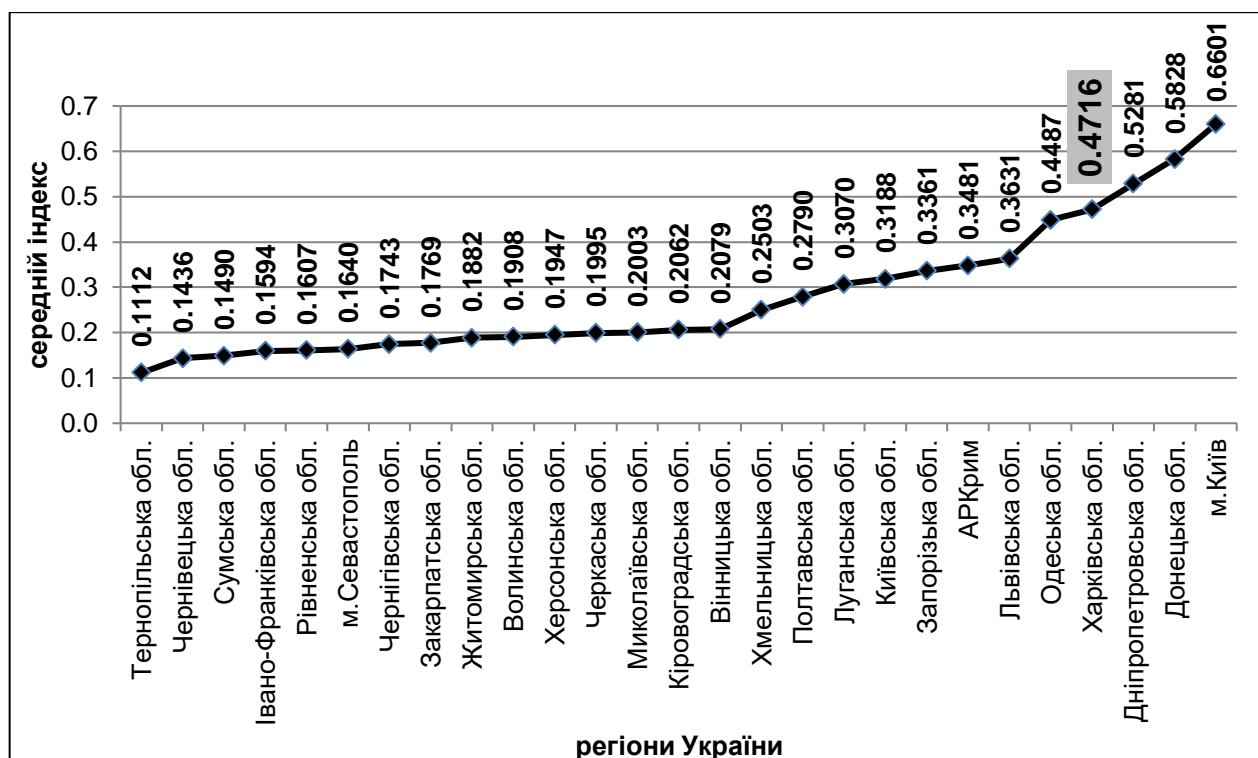

Рис. Б.1. Ранжирування регіонів України за рівнем розвитку роздрібної торгівлі в 2013 р. (побудовано автором за результатами ранжирування)

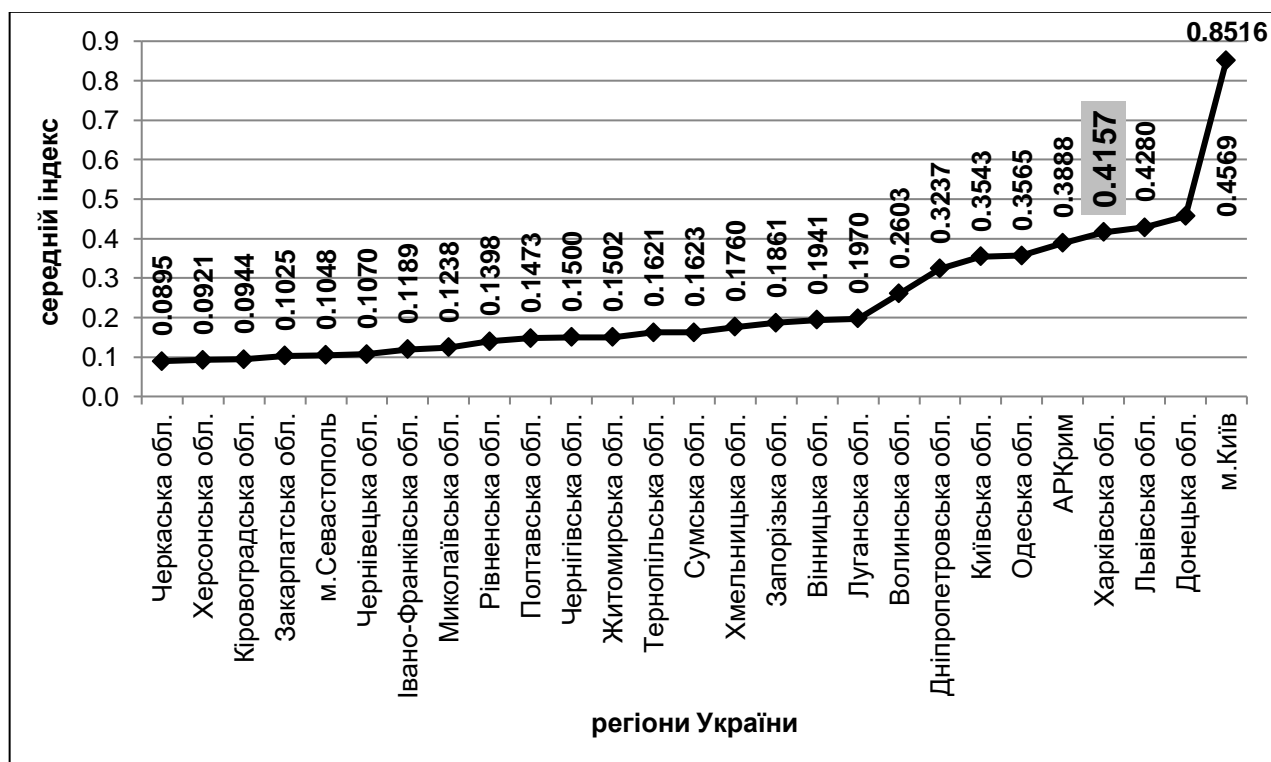

Рис. Б.2. Ранжирування регіонів України за рівнем розвитку ресторанного господарства в 2013 р. (побудовано автором за результатами ранжирування)

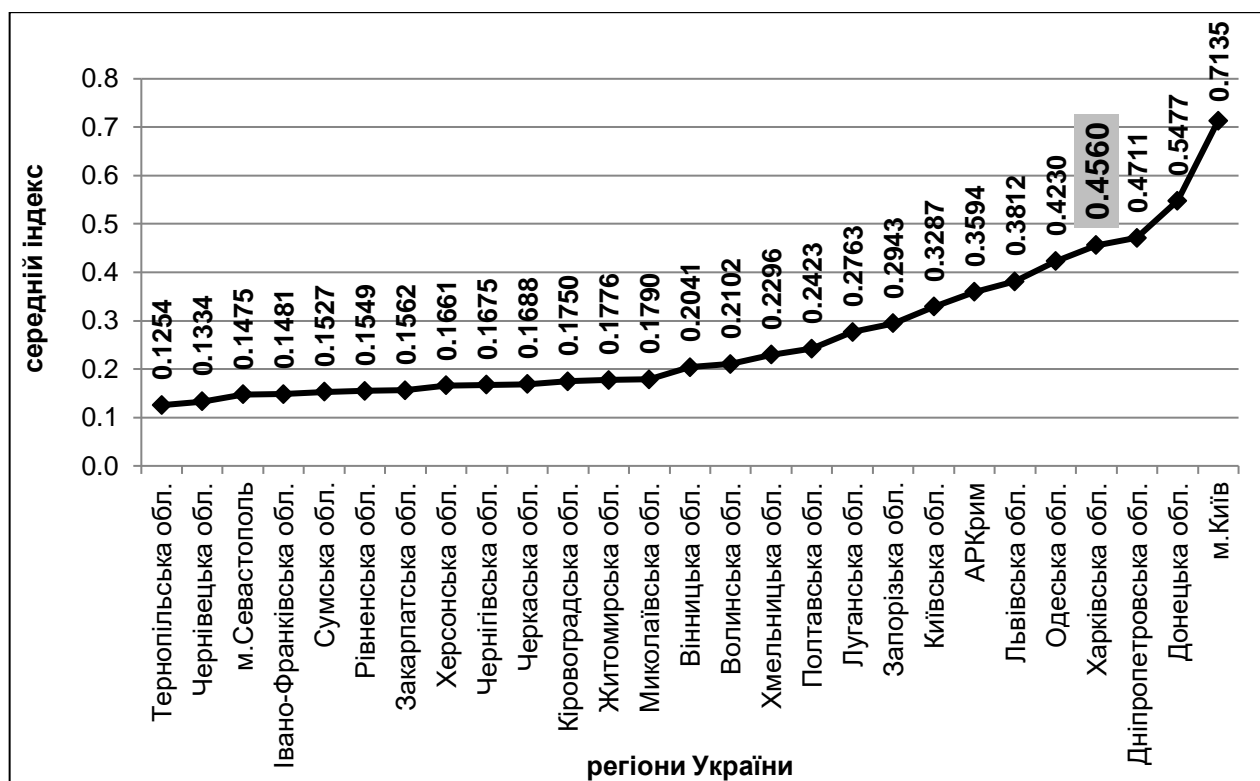

Рис. Б.3. Ранжирування регіонів України за рівнем розвитку системи торговельного обслуговування населення в 2013 р.
(побудовано автором за результатами ранжирування)

Додаток В

Таблиця В.1.

Кількість об'єктів роздрібної торгівлі по адміністративно-територіальним одиницям Харківської області, 2013 р. (складено за [135, 163])

Міста обласного підпорядкування та райони Харківської області	Кількість продовольчих магазинів	Кількість непродовольчих магазинів	Кількість змішаних магазинів	Магазини	Кіоски	Продовольчі ринки	Непродовольчі ринки	Змішані ринки
м. Харків	485	1075	560	3155	1075	20	8	25
м. Ізюм	128	220	5	353	45	0	0	3
м. Куп'янськ	120	406	25	551	982	0	0	1
м. Лозова	75	139	35	214	350	0	2	4
м. Люботин	58	46	13	121	178	0	0	2
м. Первомайський	66	155	2	223	38	0	3	3
м. Чугуїв	13	26	15	39	84	0	0	1
Балаклійський	72	169	160	401	124	0	0	2
Барвінківський	47	78	73	198	92	0	0	1
Близнюківський	30	53	41	127	47	0	0	1
Богодухівський	62	84	92	238	106	0	0	1
Борівський	29	39	40	108	57	0	0	0
Валківський	51	81	65	197	102	0	0	2
Великобурлуцький	20	41	85	146	81	0	0	1
Вовчанський	10	83	190	283	46	0	0	0
Дворічанський	30	57	69	156	13	0	0	1
Дергачівський	53	82	137	272	160	0	0	3
Зачепилівський	34	68	58	160	10	0	0	2
Зміївський	100	132	90	324	78	1	0	4
Золочівський	25	31	92	148	42	0	0	1
Ізюмський	15	14	55	84	8	0	0	0
Кегичівський	53	61	51	165	16	0	0	3
Коломацький	15	16	26	57	16	0	0	0
Красноградський	102	171	49	322	83	0	0	2
Краснокутський	62	54	69	190	32	0	0	0
Куп'янський	7	10	74	91	16	0	0	0
Лозівський	45	18	51	114	33	0	0	2
Нововодолазький	120	60	38	218	78	0	0	1
Первомайський	25	4	22	51	2	0	0	0
Печенізький	5	11	30	41	17	0	0	0
Сахновщинський	45	66	39	150	27	0	0	0
Харківський	170	127	192	489	151	2	1	4
Чугуївський	35	22	64	125	66	1	0	0
Шевченківський	22	56	69	150	21	0	0	1

Таблиця В.2.

Кількість об'єктів громадського харчування по адміністративно-територіальним одиницям Харківської області, 2013 р.

(складено за [135, 163])

Міста обласного підпорядкування та райони Харківської області	Кафе	Бари	Їдальні	Ресторани
м. Харків	348	94	263	62
м. Ізюм	35	0	11	1
м. Куп'янськ	33	0	17	1
м. Лозова	18	0	15	1
м. Люботин	12	1	7	1
м. Первомайський	26	6	7	0
м. Чугуїв	30	4	9	1
Балаклійський	41	9	50	0
Барвінківський	16	2	32	0
Близнюківський	20	0	27	0
Богодухівський	24	0	27	0
Борівський	11	0	14	0
Валківський	36	1	19	0
Великобурлуцький	10	3	30	0
Вовчанський	28	6	53	0
Дворічанський	7	0	14	0
Дергачівський	71	9	28	7
Зачепилівський	7	0	18	0
Зміївський	50	12	23	1
Золочівський	50	0	39	1
Ізюмський	7	2	18	1
Кегичівський	8	0	22	0
Коломацький	8	0	4	0
Красноградський	28	4	24	1
Краснокутський	25	2	15	0
Куп'янський	9	0	22	0
Лозівський	9	8	24	0
Нововодолазький	31	2	15	0
Первомайський	5	2	12	0
Печенізький	6	0	3	1
Сахновщинський	20	0	24	0
Харківський	98	3	49	7
Чугуївський	30	0	25	0
Шевченківський	10	0	23	0

Таблиця В.3.

Кількість об'єктів роздрібної торгівлі по регіонах України, 2013 р.
(складено за [105])

	Роздрібний товарооборот торгової мережі, млн. грн. на душу населення	Кількість магазинів роздрібно ї торгівлі, одиниць	Кількість напівстаціонарних об'єктів роздрібно ї торгівлі (кіоски та автозаправні станції)	Кількість магазинів, одиниць на 1000 населення	Кількість продовольчих магазинів, одиниць	Кількість непродовольчих магазинів, одиниць
Автономна Республіка Крим	8886,63	1986	709	1,014	999	987
Вінницька	5294,018	1693	456	1,051	1082	611
Волинська	7666,851	1125	335	1,083	556	569
Дніпропетровська	11206,09	3108	799	0,945	1035	2073
Донецька	9032,816	3783	1259	0,873	1514	2269
Житомирська	6086,453	1458	288	1,154	822	636
Закарпатська	6366,58	988	332	0,788	541	447
Запорізька	9450,301	1754	547	0,988	699	1055
Івано-Франківська	5376,15	1211	307	0,878	679	532
Київська	12681,58	2138	745	1,243	1241	897
Кіровоградська	6564,338	1184	324	1,207	533	651
Луганська	6569,671	1764	770	0,789	590	1174
Львівська	7576,032	2903	838	1,152	1657	1246
Миколаївська	7434,889	989	454	0,847	447	542
Одеська	11844,06	2322	708	0,973	807	1515
Полтавська	7322,216	1606	422	1,107	737	869
Рівненська	5529,064	1231	248	1,063	658	573
Сумська	5169,155	1091	255	0,965	567	524
Тернопільська	4639,203	826	288	0,772	489	337
Харківська	9956,364	2223	1256	0,817	769	1454
Херсонська	7183,222	981	314	0,916	370	611
Хмельницька	5660,865	1422	352	1,091	816	606
Черкаська	6587,69	1274	425	1,014	599	675
Чернівецька	5721,509	689	187	0,761	337	352
Чернігівська	6187,281	1311	304	1,239	849	462
Київ	26775,88	3887	1186	1,375	1117	2770
Севастополь	14936,69	572	191	1,490	278	294

Таблиця В.4.

Кількість об'єктів роздрібної торгівлі по регіонах України, 2013 р.
(складено за [105])

Регіон	Торгова площа ринків, тис.м2 на 10000 населення	Кількість продовольчих ринків, одиниць	Кількість непродовольчих ринків,одиниць	Кількість змішаних ринків, одиниць
Автономна Республіка Крим	2,502	25	43	92
Вінницька	2,812	2	11	75
Волинська	2,879	5	13	32
Дніпропетровська	2,870	92	64	47
Донецька	2,473	18	39	172
Житомирська	3,372	1	13	48
Закарпатська	2,384	3	36	55
Запорізька	2,975	14	14	63
Івано- Франківська	4,038	9	29	59
Київська	3,274	8	12	82
Кіровоградська	3,618	1	7	63
Луганська	2,640	27	34	66
Львівська	1,488	24	39	54
Миколаївська	2,081	3	12	53
Одеська	3,651	19	47	119
Полтавська	3,041	7	16	60
Рівненська	2,980	3	11	50
Сумська	2,945	3	13	41
Тернопільська	2,542	-	21	41
Харківська	2,961	35	16	69
Херсонська	3,669	5	9	50
Хмельницька	3,704	6	59	51
Черкаська	2,627	8	9	42
Чернівецька	4,771	22	26	12
Чернігівська	3,714	4	7	55
Київ	2,129	10	32	51
Севастополь	3,699	1	2	18

Таблиця В.5.

**Кількість об'єктів роздрібної торгівлі та громадського харчування по
регіонам України, 2013 р. (складено за [105])**

Регіони України	Кількість місць для відвідувачів, одиниць на 1000 населення	Кількість ресторанів, одиниць	Кількість кафе, закусочних, буфетів	Кількість барів, одиниць	Кількість їдалень, одиниць
Автономна Республіка Крим	31,146	93	742	246	251
Вінницька	44,067	20	235	31	739
Волинська	58,734	44	166	69	606
Дніпропетровська	25,843	53	496	121	463
Донецька	29,093	95	666	99	622
Житомирська	34,830	11	162	54	269
Закарпатська	12,759	31	208	45	34
Запорізька	18,591	27	281	55	156
Івано-Франківська	21,749	40	244	44	170
Київська	43,031	93	202	85	422
Кіровоградська	28,538	13	92	45	182
Луганська	24,610	32	157	34	367
Львівська	33,332	155	596	249	319
Миколаївська	20,554	15	265	44	122
Одеська	19,703	93	300	208	99
Полтавська	26,200	27	278	45	300
Рівненська	26,775	17	176	43	343
Сумська	45,102	23	180	40	507
Тернопільська	45,791	19	57	52	728
Харківська	41,887	69	409	114	1057
Херсонська	19,605	10	134	45	113
Хмельницька	46,785	24	147	49	574
Черкаська	19,103	31	149	43	110
Чернівецька	26,506	24	74	26	161
Чернігівська	34,962	16	245	41	266
Київ	61,541	372	689	176	447
Севастополь	23,443	25	84	43	14

Таблиця В.6

Роздрібні торговельні мережі на території Харківської області
(складено за [112-116; 166; 191])

Об'єкти	Назва об'єкта
Гіпермаркети	Караван, Metro Кеш енд Кері Україна, Fozzy, Епіцентр, Будмен, Нова Лінія
Супермаркети	АТБ, Сільпо, Класс, Велмарт, Рост, SPAR, Восторг, ТАВРІЯ-В, Billa
Продовольчі магазини	Посад, Digma, Брусничка, Фора, Арбуз-маркет, Чудо-маркет, Кум, Фуршет
Магазини кондитерських виробів	Бісквіт-Шоколад, ROSHEN, DolceArt, Перша Цукерня Слобожанщини, Хома, Нахлебник, Tortini
Торговельні павільони та точки хлібобулочних виробів	Салтівського хлібкомбіната, Кулінічівського хлібкомбіната, Колосок
Торговельні павільони та точки ковбасних виробів	Салтівського, Харківського, Безлюдівського, Новожанівського, Роганського, РІАЛ, Денвер м'ясокомбінатів
Торговельні точки морозива	Хладопром
Магазини алкогольних напоїв	ПивоБанк, Поляна
Магазини товарів для куріння	Табакерка, ELSIGARET, Сигарный Дом Фортуна, Табак и подарки, «Т.Т.С.», Аттіка
Магазини електроніки	F5, Фокстрот, Ельдорадо, Comfy, MOYO, Безопасный Уют, ЭлектроДом, Электронный мир, PS Shop, ABC, Prostoplay, Plaza.kh.ua, Royal Photo
Магазини мобільних телефонів, гаджетів	Allo, Галерея мобильной связи, Техно Еж, Pocket Store, Цитрус, Цифровой
Книжкові магазини	КнигоЛенд, Клуб семейного досуга, Буква
Магазини канцелярських товарів	Тополек, Factor
Магазини спортивних товарів	Adidas, MEGASPORT, Arena, Columbia, СПОРТМАСТЕР, Reebok, New Balance, NIKE, Puma, Delta Sport, Peak, Марафон, Skechers, ЭлитаСпорт
Магазини побутової хімії, косметики, парфюмерії	ProStor, Ева, Sano, Watson, Yves rocher, Brocard, Garna Rich, French, Космо, Bomond, Beyond, Kosmostar, Ari Line, ECOLIFE, D&P Perfumum
Магазини одягу	Мир дубленок и кожи, Colin's, Sassofono, O'STIN, Incity, Oodji, Mango, Arc en ciel, Ican, Kari, Кира Пластинина, Giulia, Cropp town, Benetton, Tommy Hilfiger, Promod, LTB, Tom Tailor, Calliope, MYTREND, Lerros, Depstor, Sisley, Снежная королева, Reserved
Магазини чоловічого одягу	Arber, Voronin, SELECTION, Best Bip & Tucker, Bugatti, Enrico Cerini, VD one, Vels
Магазини жіночого одягу	Алеся, BENEFICE, OLKO, Waggon, B.RAISE, A.M.N Madness national, Laura Ashley, Terranova, Magenta Moda, Marc & André, Sasha Fabian, Rica Mare, SPACE for ladies, Петро Сорока, Madam-S

(продовження таблиці В.6)

Магазини Second hand	Шиворот-навыворот, Эконом класс, Humana
Магазини взуття	Mida, ЦентрОбувь, Top Shoes, ЛІДЕР ВЗУТТЯ, Mario Muzi, Интертоп, Fellini, Antonio Biaggi, Carlo Pazolini, RALF RINGER, PLATO, Rieker, Vitto Rossi, Miraton, Welfare, Leader, Step Image
Магазини нижньої білизни	К-маркет, Milavitsa, Atlantic, Triumph, Франческа, L'etude, Etam lingerie, Инженю, Belle Avenue, 75B, Білизна Street
Магазини аксесуарів	Accessorize, CASABLANCA
Магазини сумок, валіз	City line, Exel, Valize, De esse, VIF «Bags etc, Werewolf
Магазини дитячих товарів	Lego, Чудо-Острів, Антошка, Наш малыш, Маленький Сократ, Міккі, Chicco
Магазини годинників	Ontime. Watch, Дека, Fashion Watches, Секунда, Cool Look
Магазини сувенірів	Заморские подарки, Браво, SETA Décor, Кактус
Магазини зоотоварів	MasterZoo, У Киса
Магазини ювелірних прикрас	Золотий вік, 925o silver jewellery, Монрасье, СТОЛИЧНА Ювелірна Фабрика, Золотая Королева, КЮЗ, Style avenue, Укрзолото
Магазини оптики	Люксооптика, Дом оптики
Магазини товарів для дому	Люкссон, JYSK, Top Shop, FISSMAN
Магазини домашнього посуду	BergHOFF, VANOME, Посуда ЁЖ
Ресторани	McDonalds, Mafia, Якитория, Beerlin, Paprika, Блинофф, Сушия, Tuk-Tuk, Пузата Хата
Кафе	Территория отдыха, Barbaris, Перша Цукерня Слобожанщини, Plombiro Italiano, Буфет, Burger Club, Печена Картопля,
Кав'ярні	Дом Кофе, Coffeelaktika, My Coffee, Коффишка, Coffee Life, Хлебница, Rest of Run, Кофейный гурман, Львівська майстерня шоколаду, Франс.уа
Піцерії	Maranello, Pizza Bella, Lucky pizza
Бари	FreshLine, CHURRASCO BAR, Patrick Irish Club, Япона Хата
Торговельно-розважальні центри	Дафі, Караван, Ave Plaza, Магелан, Французский бульвар, Sun Mall, Украина, Palladium

Додаток Д

Таблиця Д.1

**Абсолютні, відносні та кумулятивні значення дисперсії факторів
формування й розвитку системи торговельного обслуговування населення
Харківської області, 2015 р.**

(складено автором за результатами факторного аналізу)

Фактор	Дисперсія	Відсоток загальної дисперсії, %	Кумулятивна дисперсія	Кумулятивний відсоток, %
1.	53,6631	58,9704	53,6631	58,9704
2.	8,6403	9,4948	62,3033	68,4652
3.	6,1334	6,7400	68,4368	75,2052
4.	4,0570	4,4582	72,4938	79,6635
5.	2,7117	2,9799	75,2055	82,6434
6.	2,5383	2,7894	77,7438	85,4328
7.	2,4015	2,6390	80,1453	88,0717
8.	1,6657	1,8305	81,8110	89,9022
9.	1,4092	1,5486	83,2203	91,4508
10.	1,3593	1,4937	84,5796	92,9446
11.	1,1456	1,2589	85,7251	94,2034
12.	0,9406	1,0336	86,6658	95,2371
13.	0,8299	0,9120	87,4957	96,1491
14.	0,6681	0,7342	88,1638	96,8833
15.	0,5053	0,5552	88,6691	97,4385
16.	0,4671	0,5133	89,1362	97,9518
17.	0,3657	0,4019	89,5019	98,3537
18.	0,2614	0,2873	89,7633	98,6410
19.	0,2340	0,2572	89,9973	98,8981
20.	0,2071	0,2276	90,2044	99,1257
21.	0,1463	0,1608	90,3508	99,2865
22.	0,1235	0,1357	90,4742	99,4222
23.	0,1106	0,1215	90,5848	99,5438
24.	0,0917	0,1007	90,6765	99,6445
25.	0,0807	0,0887	90,7572	99,7332
26.	0,0743	0,0817	90,8315	99,8149
27.	0,0481	0,0528	90,8796	99,8677
28.	0,0398	0,0438	90,9194	99,9114
29.	0,0302	0,0332	90,9496	99,9446
30.	0,0186	0,0205	90,9682	99,9651
31.	0,0141	0,0155	90,9824	99,9806
32.	0,0123	0,0135	90,9946	99,9941
33.	0,0054	0,0059	91,0000	100,0000

Таблиця Д.2

Факторні навантаження, 2015 р. (factor loadings (Varimax raw), extraction: principal components, marked loadings are > 0,7)
 (складено автором за результатами факторного аналізу)

№ показника	Факторні навантаження				
	фактор 1	фактор 2	фактор 3	фактор 4	фактор 5
1	-0,0901	-0,8526	0,2215	-0,0707	0,2143
2	0,9927	0,0990	0,0455	0,0437	0,0076
3	0,5747	0,6594	-0,0920	0,1101	-0,0453
4	0,9910	0,1254	0,0122	0,0379	-0,0099
5	-0,1199	-0,5449	0,6599	0,1087	0,3511
6	0,2456	0,8835	0,2357	0,0949	0,0621
7	-0,2456	-0,8835	-0,2357	-0,0949	-0,0621
8	0,9922	0,0995	0,0508	0,0470	0,0113
9	-0,2378	-0,1118	-0,2066	0,1707	-0,1508
10	0,9906	0,0999	0,0761	0,0307	0,0218
11	-0,3618	-0,3459	-0,1375	-0,7592	-0,0948
12	-0,9839	-0,1003	-0,1243	0,0006	-0,0420
13	0,2891	0,3139	0,0721	0,8240	0,0469
14	0,9928	0,0970	0,0470	0,0446	0,0075
15	0,9924	0,1013	0,0464	0,0430	0,0085
16	0,0029	-0,7406	-0,0317	0,2691	-0,1964
17	-0,4717	-0,2064	-0,2364	0,4017	-0,2271
18	0,4044	0,5206	0,3777	0,3511	0,0404
19	-0,1921	-0,4559	-0,2857	-0,5891	0,0746
20	0,9911	0,1010	0,0629	0,0500	0,0127
21	0,9927	0,0999	0,0442	0,0440	0,0049
22	0,9932	0,0950	0,0451	0,0377	0,0193
23	0,9918	0,0922	0,0519	0,0603	-0,0032
24	0,0576	-0,0229	0,2140	0,4015	-0,0156
25	0,9929	0,0993	0,0033	0,0515	-0,0049
26	-0,0606	-0,1352	-0,4090	0,2074	-0,2228
27	0,9332	0,0519	0,2909	0,1007	0,0053
28	0,1105	0,0858	0,5598	0,2569	0,1648
29	0,1711	0,5174	0,5419	0,0290	0,2823
30	-0,0453	-0,1168	0,9192	0,1502	0,0179
31	-0,1964	-0,8179	0,2325	0,0377	0,1441
32	0,2228	0,6660	-0,0373	0,2625	0,0441
33	0,2817	0,6884	-0,0805	0,0205	0,1605
34	0,9926	0,1101	-0,0039	0,0429	-0,0008
35	0,9927	0,1111	-0,0011	0,0364	0,0022
36	0,9941	0,0949	-0,0067	0,0453	-0,0047
37	0,2348	0,1036	0,1327	-0,0353	0,4791
38	0,9907	0,1037	0,0669	0,0382	0,0206
39	-0,2804	-0,2067	-0,0349	-0,6009	0,1199
40	0,9822	0,0786	0,1443	0,0445	-0,0114
41	0,3352	0,1389	0,8448	0,0251	0,1601
42	0,9909	0,0237	0,0713	0,0436	-0,0077

(продовження таблиці Д.2)

43	0,9921	0,1160	0,0098	0,0411	0,0031
44	0,9846	-0,0310	0,1117	0,0618	0,0509
45	0,9920	0,1059	0,0412	0,0460	0,0086
46	0,9791	0,1294	-0,0674	0,0309	-0,0080
47	0,9940	0,0781	-0,0359	0,0331	-0,0312
48	0,9931	0,0933	0,0197	0,0437	-0,0143
49	0,9905	0,1221	0,0410	0,0097	0,0126
50	-0,0963	0,3005	-0,0868	-0,7736	-0,0421
51	0,9906	0,1208	0,0475	0,0187	0,0076
52	-0,1138	0,2738	-0,0513	-0,6916	-0,1234
53	0,9756	0,1920	-0,0183	0,0207	0,0234
54	0,9544	0,2427	-0,0392	0,0011	0,0133
55	0,0018	-0,0530	0,5216	0,0550	0,6627
56	0,9844	0,1312	-0,0465	0,0565	0,0329
57	0,2300	-0,1407	0,2383	-0,0896	0,3245
58	0,9664	0,0194	0,1640	0,0796	0,0512
59	0,9913	0,1226	0,0156	0,0333	-0,0042
60	0,8842	0,0522	0,0811	0,0731	0,4220
61	-0,0548	-0,0714	0,0532	0,0777	0,8646
62	0,0010	-0,0511	0,0385	0,0152	0,9007
63	0,9608	0,0529	0,0123	0,0520	0,1475
64	0,9948	0,0823	-0,0055	0,0366	-0,0244
65	0,6719	-0,0421	0,0478	-0,0997	-0,3437
66	0,9928	0,0794	0,0488	0,0484	-0,0213
67	0,2498	-0,2433	0,3742	0,1213	-0,1257
68	0,9851	0,0818	0,1157	0,0426	-0,0205
69	0,1574	0,4581	0,5013	-0,3338	0,2632
70	0,9923	0,1101	0,0108	0,0225	0,0048
71	0,1855	0,5886	0,2474	-0,2171	0,4401
72	-0,1736	-0,8606	0,1313	-0,0373	0,0613
73	-0,1157	-0,7601	0,1298	0,0008	0,1706
74	-0,1028	-0,7260	0,0333	-0,1414	0,0123
75	0,9707	0,0135	0,1014	0,0564	0,0023
76	0,9624	0,0916	0,2080	0,0533	-0,0326
77	0,9598	0,0846	0,1792	0,0242	-0,0465
78	0,9713	0,1163	0,1385	0,0121	-0,0340
79	0,8858	0,0984	0,1432	0,0654	0,0603
80	0,9758	0,0499	-0,0111	0,0825	0,0356
81	0,9391	0,0303	0,1107	0,1094	0,0418
82	0,8311	0,0729	0,1549	0,0705	0,3698
83	0,9810	0,1048	0,0422	0,0402	0,0373
84	0,9896	0,1198	-0,0050	0,0521	0,0026
85	0,9948	0,0803	-0,0167	0,0347	-0,0268
86	0,7388	-0,0444	0,0821	-0,1098	-0,2702
87	0,4190	-0,0853	0,7497	0,0915	-0,2004
88	0,9866	0,0739	0,1059	0,0466	-0,0418
89	-0,9780	-0,1219	0,0320	-0,0012	0,0640
90	-0,1560	-0,5047	-0,3117	0,0470	0,0262
91	-0,1924	-0,3909	-0,3437	0,2254	0,0767
Expl. Var	51,7928	9,8906	5,4395	4,2577	3,8249
Prp. Totl	0,5692	0,1087	0,0598	0,0468	0,0420

Показники: 1 – площа території, км²; 2 – чисельність наявного населення, осіб; 3 – щільність населення, осіб на км²; 4 – чисельність міського населення, осіб; 5 – чисельність сільського населення, осіб; 6 – питома вага міського населення, %; 7 – питома вага сільського населення, %; 8 – народжуваність населення, осіб; 9 – загальний коефіцієнт народжуваності населення, ‰; 10 – смертність населення, осіб; 11 – загальний коефіцієнт смертності населення, ‰; 12 – природний приріст (скорочення) населення, осіб; 13 – коефіцієнт природного приросту (скорочення) населення, ‰; 14 – чисельність жіночого населення, осіб; 15 – чисельність чоловічого населення, осіб; 16 – кількість чоловіків в розрахунку на 1000 жінок, осіб; 17 – питома вага дітей віком 0-14 років, %; 18 – питома вага населення віком 15-64 років, %; 19 – питома вага населення віком 65 років і більше, %; 20 – чисельність дітей віком 0-14 років, осіб; 21 – чисельність населення віком 15-64 років, осіб; 22 – чисельність населення віком 65 років і більше, осіб; 23-24 – кількість прибулих (осіб та в розрахунку на 1000 населення, ‰); 25-26 – кількість вибулих (осіб та в розрахунку на 1000 населення, ‰); 27-28 – сальдо міграції (осіб та в розрахунку на 1000 населення, ‰); 29 – кількість міст, одиниць; 30 – кількість селищ міського типу, одиниць; 31 – кількість сіл, одиниць; 32 – шлюбність населення в розрахунку на 1000 населення, ‰; 33 – розлучуваність населення в розрахунку на 1000 населення, ‰; 34 – шлюбність населення, шлюбів; 35 – розлучуваність населення, розлучень; 36 – середньорічна кількість найманих працівників, тис. осіб; 37 – середньомісячна номінальна заробітна плата працівників, грн.; 38 – житловий фонд, тис. м² загальної площі; 39 – забезпеченість населення житлом, у середньому на одну особу, м² загальної площі; 40 – прийняття в експлуатацію житла, м² загальної площі; 41 – прийняття в експлуатацію житла, м² на 1000 населення; 42 – кількість дошкільних закладів, закладів; 43 – кількість дітей у дошкільних закладах, осіб; 44 – кількість загальноосвітніх навчальних закладів, закладів; 45 – кількість учнів у загальноосвітніх навчальних закладах, осіб; 46 – кількість ВНЗ I-II рівнів акредитації, закладів; 47 – кількість ВНЗ III-IV рівнів акредитації, закладів; 48 – кількість потерпілих від нещасних випадків, які призвели до втрати працездатності на 1 робочий день чи більше, та від нещасних випадків зі смертельним наслідком, осіб; 49 – кількість пенсіонерів, які одержують пенсію у Пенсійному фонді, осіб; 50 – кількість пенсіонерів на 1000 населення, ‰; 51 – кількість інвалідів, осіб; 52 – кількість інвалідів на 1000 населення, ‰; 53 – кількість домогосподарств, яким призначено субсидії на відшкодування оплати житлово-комунальних послуг, осіб; 54 – обсяг субсидій на відшкодування оплати житлово-комунальних послуг, тис. грн.; 55 – кількість санаторіїв та пансіонатів з лікуванням, будинків та пансіонатів відпочинку, закладів; 56 – кількість готелів та аналогічних засобів розміщування, закладів; 57 – кількість спеціалізованих засобів розміщування, закладів; 58 – кількість дитячих закладів оздоровлення та відпочинку, що працювали літом, закладів; 59 – кількість виявлених злочинів, злочинів; 60 – обсяги викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря від стаціонарних джерел та пересувних джерел, тис. т; 61 – обсяги викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря від стаціонарних джерел забруднення у розрахунку на одну особу, кг; 62 – наявність відходів, на кінець року, т; 63 – утворення відходів, т; 64 – кількість суб'єктів ЄДРПОУ, суб'єктів; 65 – кількість суб'єктів ЄДРПОУ на 1000 населення, ‰; 66 – обсяг капітальних інвестицій, млн. грн.; 67 – обсяг капітальних інвестицій в розрахунку на одну особу, грн.; 68 – обсяг капітальних інвестицій у житлове будівництво, млн. грн.; 69 – обсяг капітальних інвестицій у житлове будівництво, % до загального обсягу інвестицій за кожним районом чи містом; 70 – кількість інноваційно активних підприємств, підприємств; 71 – кількість інноваційно активних промислових підприємств, % до загальної кількості промислових підприємств; 72 – площа сільськогосподарських угідь, на кінець року, тис. га; 73 – реалізація зернових та зернобобових культур сільськогосподарськими підприємствами, т; 74 – реалізація насіння соняшнику сільськогосподарськими підприємствами, т; 75 – перевезення вантажів автомобільним транспортом, тис. т; 76 – вантажооборот автомобільного транспорту, млн. ткм; 77 – пасажирооборот автомобільного транспорту, млн. пас. км; 78 – перевезення пасажирів автомобільним транспортом, тис. пас.; 79 – споживання газу природного, тис. м³; 80 – споживання бензину моторного, т; 81 – споживання газойлів (палива дизельного), т; 82 – споживання котельно-підного палива, тис. т у.п.; 83 – споживання теплоенергії, тис. Гкал; 84 – споживання електроенергії, млн. кВт*год.; 85 – кількість підприємств, підприємств; 86 – кількість підприємств на 10 тис. населення, підприємств; 87 – обсяг реалізованої продукції (товарів, послуг) у відпускних цінах підприємств (без ПДВ та акцизу) на одну особу, грн.; 88 – обсяг реалізованої продукції (товарів, послуг) у відпускних цінах підприємств (без ПДВ та акцизу), млн. грн.; 89 – фінансові результати діяльності підприємств до оподаткування, тис. грн.; 90 – рентабельність операційної діяльності підприємств, %; 91 – рентабельність всієї діяльності підприємств, %.

Таблиця Д.3

**Факторні ваги вияву факторів формування й розвитку системи
торговельного обслуговування населення за адміністративно-
територіальними одиницями Харківської області, 2015 р.
(factor scores, rotation: Varimax raw, extraction: principal components)
(складено автором за результатами факторного аналізу)**

Адміністративно-територіальні одиниці області	Фактори				
	соціально-економічний	аграрно-розселенський (аграрно-екістичний)	житлово-торговельний	соціально-демографічний	екологічний
<i>адміністративні райони</i>					
Балаклійський	0,0474	-0,4308	0,5252	0,2532	1,0660
Барвінківський	-0,1191	-0,1585	-0,4979	-2,2828	-0,5680
Близнюківський	-0,1151	-1,0664	-0,4854	-0,1075	-0,7059
Богодухівський	-0,1836	-0,1453	0,0862	0,2773	0,0349
Борівський	-0,1506	-0,3870	-0,5890	-0,4077	-0,3828
Валківський	-0,2071	-0,3155	0,1151	0,4193	0,0334
Великобурлуцький	-0,1921	-0,7736	-0,0764	0,5063	-0,2312
Вовчанський	-0,0545	-0,7785	0,8103	-0,4250	0,5862
Дворічанський	-0,1909	-0,2932	-0,6156	-0,1327	-0,3168
Дергачівський	-0,0592	0,4595	2,2664	0,3265	0,2044
Зачепилівський	-0,2607	-0,2860	-0,8703	1,0056	-0,1825
Зміївський	-0,0695	-0,2239	-0,2039	0,0499	5,1104
Золочівський	-0,1299	-0,6696	-0,3103	-0,3022	-0,4768
Ізюмський	-0,0510	-1,4036	0,0662	-1,6251	-0,1489
Кегичівський	-0,3268	-0,0429	-0,3487	1,7984	-0,3984
Коломацький	-0,2006	-0,1888	-0,7507	-0,8104	-0,4107
Красноградський	-0,1352	-0,0245	-0,3773	1,0104	0,8825
Краснокутський	-0,1685	-0,4819	-0,5158	0,4143	-0,3414
Куп'янський	-0,0945	-1,0300	-0,4708	-0,1815	0,0387
Лозівський	-0,1312	-0,8902	-0,1540	-0,1969	-0,3117
Нововодолазький	-0,1571	-0,6352	0,0160	0,1501	-0,5715
Первомайський	-0,0842	-1,1267	-0,3076	-0,5893	-0,1420
Печенізький	-0,2135	0,5491	0,1022	-1,5840	-0,5689
Сахновщинський	-0,2001	-0,4973	-1,2696	0,9907	-0,2634
Харківський	0,1905	-0,3095	4,4433	0,2546	-0,5975
Чугуївський	-0,1480	-0,1372	1,1930	0,1058	0,0380
Шевченківський	-0,1791	-0,5801	-0,2572	0,6805	-0,4764

(продовження таблиці Д.3)

міста обласного підпорядкування					
Харків	5,6166	0,4375	-0,3949	0,1708	-0,1653
Ізюм	-0,2683	2,4979	-0,0573	-3,1583	0,3243
Первомайський	-0,4143	1,7294	-0,3604	0,9903	-0,2651
Куп'янськ	-0,2988	1,9048	-0,3259	0,3928	0,0396
Лозова	-0,2244	1,8966	-0,3328	0,3206	0,3858
Люботин	-0,4082	1,4735	-0,0263	0,2225	-0,2828
Чугуїв	-0,4187	1,9274	-0,0258	1,4634	-0,9361

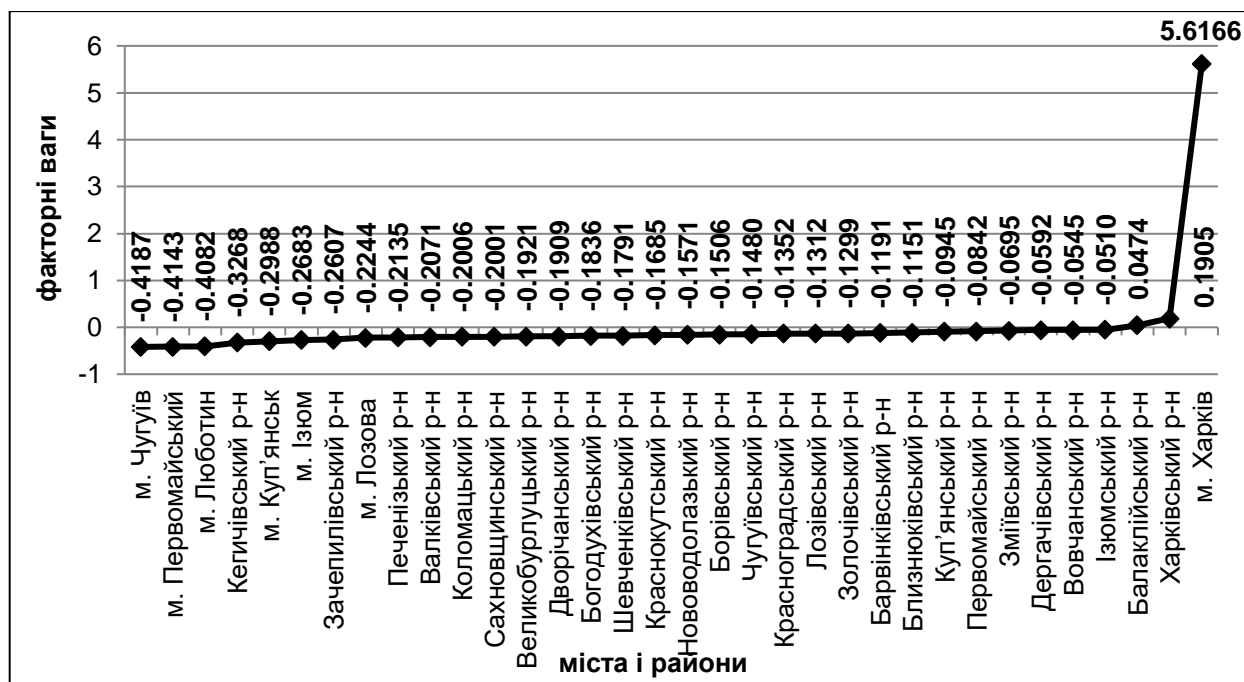

Рис. Д.1. Ранжирування міст та районів Харківської області за значенням соціально-економічного фактору, 2015 р.
(побудовано автором за результатами факторного аналізу)

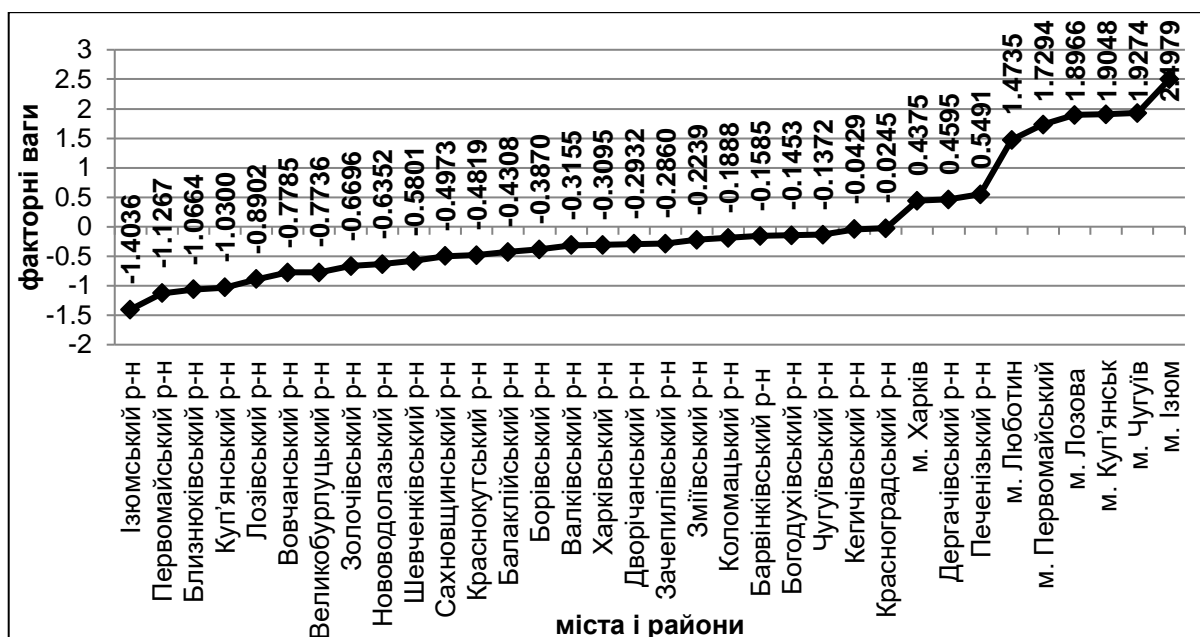

Рис. Д.2. Ранжирування міст та районів Харківської області за значенням аграрно-розселенського (аграрно-екістичного) фактору, 2015 р.
(побудовано автором за результатами факторного аналізу)

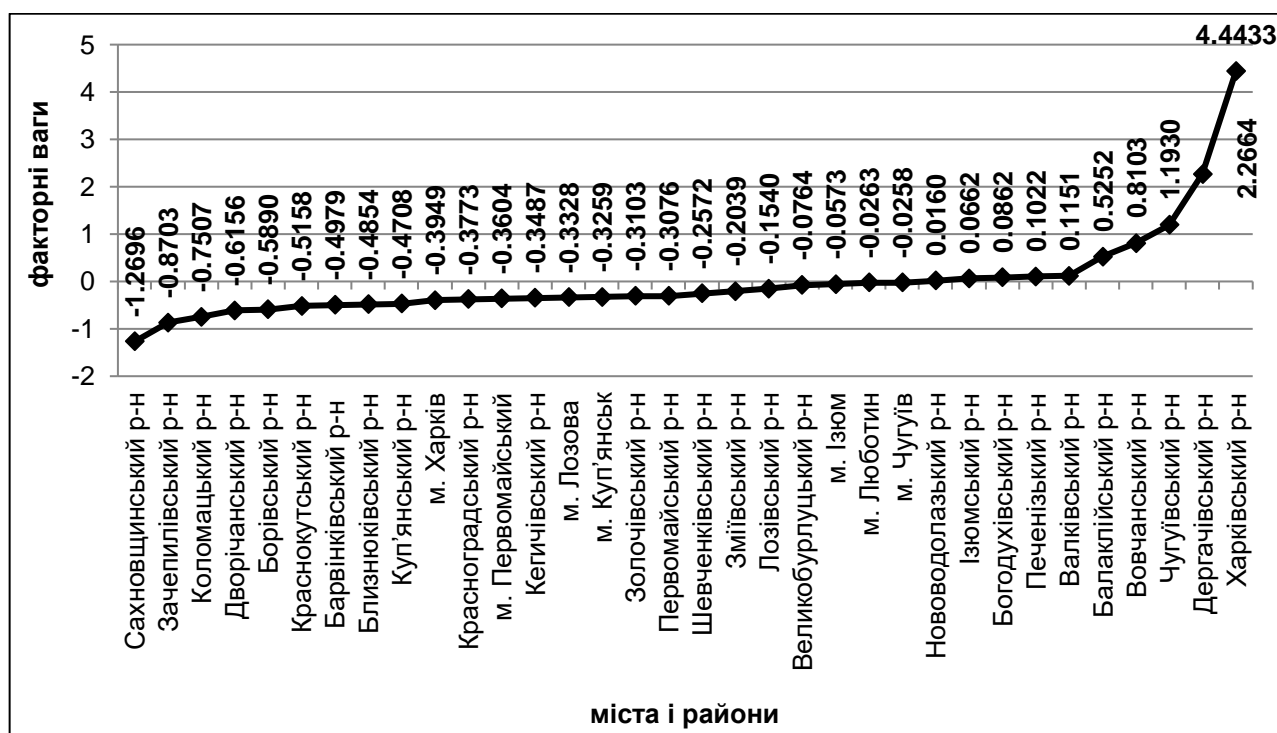

Рис. Д.3. Ранжирування міст та районів Харківської області за значенням житлово-торговельного фактору, 2015 р.
(побудовано автором за результатами факторного аналізу)

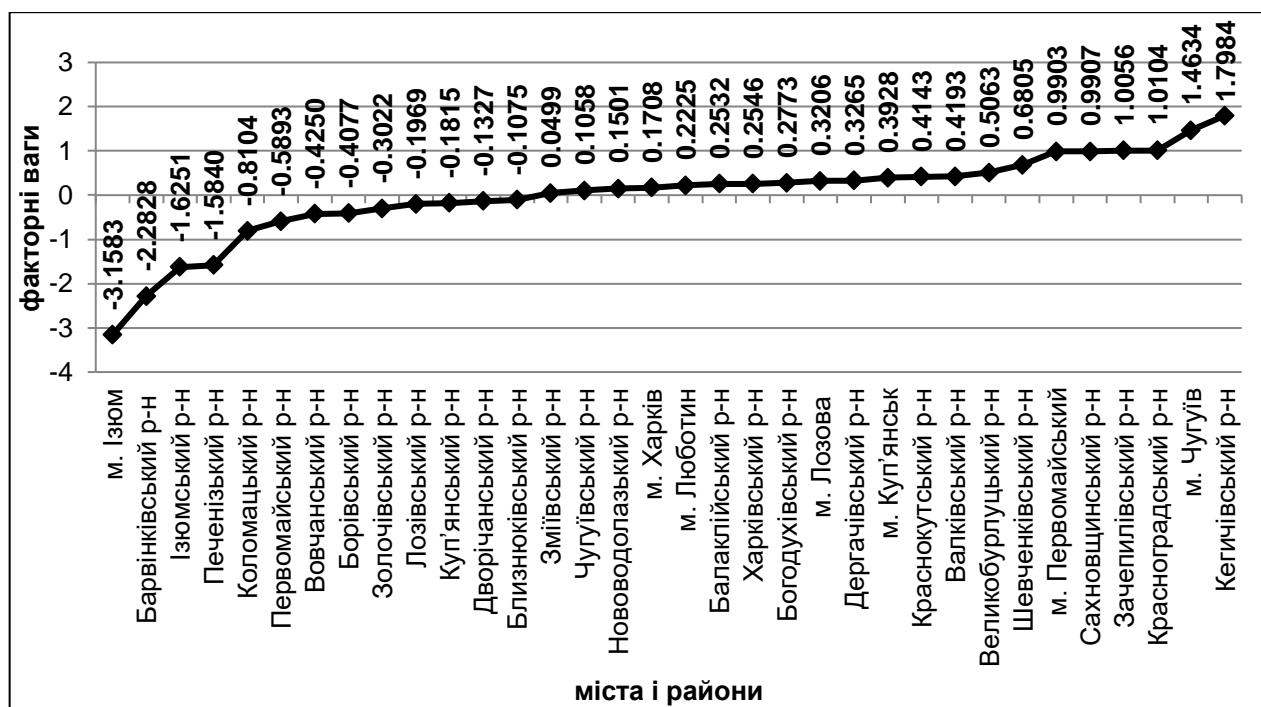

Рис. Д.4. Ранжирування міст та районів Харківської області за значенням соціально-демографічного фактору, 2015 р.
(побудовано автором за результатами факторного аналізу)

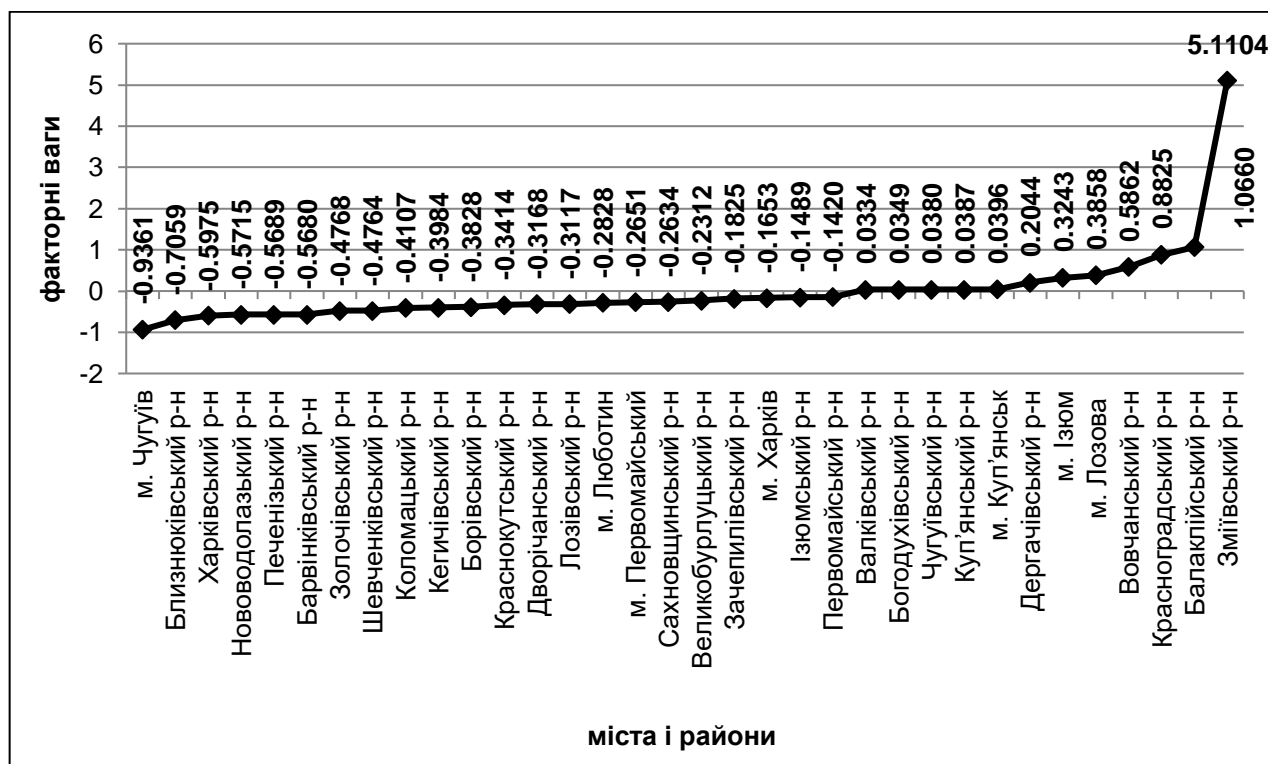

Рис. Д.5. Ранжирування міст та районів Харківської області за значенням екологічного фактору, 2015 р.
(побудовано автором за результатами факторного аналізу)

Таблиця Д.4

**Абсолютні, відносні та кумулятивні значення дисперсії факторів
формування й розвитку системи торговельного обслуговування населення
Харківської області, 2013 р.**

(складено автором за результатами факторного аналізу)

Фактор	Дисперсія	Відсоток загальної дисперсії, %	Кумулятивна дисперсія	Кумулятивний відсоток, %
1	51,4061	56,4902	51,4061	56,4902
2	9,7037	10,6634	61,1098	67,1536
3	7,0405	7,7368	68,1503	74,8904
4	5,1028	5,6075	73,2531	80,4979
5	3,0661	3,3693	76,3192	83,8672
6	2,3594	2,5927	78,6786	86,4599
7	1,9288	2,1196	80,6074	88,5795
8	1,6031	1,7616	82,2105	90,3412
9	1,5718	1,7273	83,7823	92,0684
10	1,1608	1,2756	84,9431	93,3441
11	0,9395	1,0324	85,8826	94,3765
12	0,7686	0,8446	86,6512	95,2211
13	0,6933	0,7619	87,3445	95,9830
14	0,5834	0,6411	87,9279	96,6241
15	0,4682	0,5145	88,3961	97,1386
16	0,4424	0,4861	88,8385	97,6247
17	0,4155	0,4566	89,2540	98,0813
18	0,3122	0,3431	89,5662	98,4244
19	0,2628	0,2888	89,8290	98,7131
20	0,2334	0,2565	90,0624	98,9697
21	0,2002	0,2201	90,2626	99,1897
22	0,1756	0,1930	90,4383	99,3827
23	0,1138	0,1251	90,5521	99,5078
24	0,0981	0,1078	90,6502	99,6156
25	0,0775	0,0852	90,7277	99,7008
26	0,0696	0,0765	90,7974	99,7773
27	0,0644	0,0708	90,8618	99,8481
28	0,0534	0,0586	90,9151	99,9067
29	0,0376	0,0414	90,9527	99,9481
30	0,0180	0,0197	90,9707	99,9678
31	0,0167	0,0183	90,9874	99,9861
32	0,0076	0,0083	90,9949	99,9944
33	0,0051	0,0056	91,0000	100,0000

Таблиця Д.5

Факторні навантаження, 2013 р. (factor loadings (Varimax raw), extraction: principal components, marked loadings are > 0,7)
 (складено автором за результатами факторного аналізу)

№ показника	Факторні навантаження				
	фактор 1	фактор 2	фактор 3	фактор 4	фактор 5
1	-0,1050	-0,8513	0,1820	0,2527	-0,1080
2	0,9933	0,0792	0,0572	0,0191	0,0522
3	0,5792	0,6315	-0,0433	-0,0861	0,2355
4	0,9919	0,1060	0,0384	-0,0145	0,0488
5	-0,1298	-0,5459	0,3642	0,6661	0,0598
6	0,2611	0,8589	0,0662	0,1958	0,2247
7	-0,2611	-0,8589	-0,0662	-0,1958	-0,2247
8	0,9920	0,0743	0,0631	0,0392	0,0622
9	-0,2565	-0,4269	0,0261	-0,0797	0,4284
10	0,9901	0,0773	0,0760	0,0613	0,0497
11	-0,4762	-0,4503	-0,0678	-0,1701	-0,6425
12	-0,9725	-0,0868	-0,1204	-0,1381	-0,0052
13	0,3574	0,2627	0,0765	0,1325	0,7987
14	0,9933	0,0774	0,0574	0,0207	0,0531
15	0,9931	0,0810	0,0576	0,0198	0,0525
16	-0,0340	-0,6713	-0,1229	0,0164	0,1043
17	0,9918	0,0795	0,0630	0,0369	0,0615
18	0,9933	0,0805	0,0542	0,0180	0,0534
19	0,9934	0,0732	0,0700	0,0184	0,0427
20	-0,5049	-0,3698	-0,1753	-0,3035	0,4136
21	0,3922	0,5289	0,0187	0,3978	0,4746
22	-0,2088	-0,4250	0,0598	-0,3079	-0,7249
23	0,9938	0,0801	0,0458	0,0115	0,0483
24	0,1545	0,2228	-0,0478	0,2707	0,0201
25	0,9949	0,0696	0,0340	-0,0062	0,0545
26	0,0504	-0,3781	-0,3683	-0,3295	0,1864
27	0,9604	0,1406	0,1147	0,1161	0,0104
28	0,0902	0,4559	0,2270	0,4601	-0,1182
29	0,1843	0,4960	0,2422	0,5525	0,1135
30	-0,0274	-0,1410	0,0584	0,8809	0,1892
31	-0,2073	-0,8104	0,1386	0,2784	-0,0621
32	0,2202	0,6529	0,1735	0,1512	0,2903
33	0,2156	0,8458	-0,0830	0,0737	-0,0148
34	0,9926	0,0906	0,0543	-0,0093	0,0508
35	0,9926	0,0986	0,0397	-0,0201	0,0442
36	0,9940	0,0764	0,0411	-0,0417	0,0457
37	0,2243	0,0516	0,4756	0,0444	0,1327
38	0,9928	0,0764	0,0668	0,0322	0,0454
39	-0,2301	-0,3539	0,0911	-0,0522	-0,7309
40	0,9788	0,0602	0,0334	0,1558	0,0572
41	0,2834	0,1380	0,0841	0,8499	0,0517
42	0,9912	0,0016	0,0483	0,0425	0,0477
43	0,9916	0,0987	0,0523	-0,0189	0,0542

(продовження таблиці Д.5)

44	0,9829	-0,0557	0,0907	0,0909	0,0626
45	0,9923	0,0848	0,0612	0,0142	0,0575
46	0,9803	0,1109	0,0203	-0,0882	0,0341
47	0,9937	0,0616	0,0225	-0,0617	0,0280
48	0,9901	0,0807	0,0615	-0,0524	0,0572
49	0,9924	0,0840	0,0638	0,0236	0,0503
50	-0,3930	0,0264	-0,0366	-0,3267	-0,6410
51	0,9919	0,0885	0,0582	0,0277	0,0552
52	-0,1454	0,1939	-0,1246	0,0368	-0,1934
53	0,9755	0,1593	0,0445	-0,0669	0,0655
54	0,9698	0,1677	0,0419	-0,0667	0,0721
55	-0,0204	-0,0772	0,7296	0,5708	0,0034
56	0,9831	0,1168	0,0807	-0,0720	0,0500
57	0,2961	-0,1352	0,2540	0,3165	-0,2727
58	0,9676	-0,0852	0,0696	0,1454	0,0807
59	0,9923	0,0932	0,0486	0,0067	0,0536
60	0,2886	-0,0098	0,9346	-0,0035	0,0008
61	-0,0682	-0,0396	0,9653	-0,0135	-0,0200
62	-0,0455	-0,0404	0,9630	0,0293	-0,0291
63	0,4470	0,0394	0,8635	0,0472	0,0393
64	0,9948	0,0643	0,0289	-0,0426	0,0323
65	0,7750	0,1530	-0,1527	0,0157	-0,1249
66	0,9899	0,0740	0,0238	0,0603	0,0628
67	0,2801	0,0563	-0,0734	0,5066	0,1326
68	0,9482	0,0515	0,0323	0,2723	0,0584
69	-0,0456	0,5301	0,2104	0,4095	-0,2911
70	0,9922	0,0897	0,0571	0,0101	0,0368
71	0,0503	0,3752	0,2712	0,1155	-0,3233
72	-0,1836	-0,8770	0,0391	0,1577	-0,0499
73	0,3802	-0,7572	0,0703	0,0370	-0,1545
74	0,1959	-0,7818	0,0249	0,0389	-0,0132
75	0,9470	-0,0415	0,0413	0,1115	0,0858
76	0,9631	0,0533	0,0368	0,2069	0,0778
77	0,9647	0,0397	0,0046	0,1776	0,0550
78	0,9800	0,0665	0,0096	0,1171	0,0481
79	0,9008	0,0721	0,1193	0,0797	0,0687
80	0,9862	0,0337	0,0540	-0,0387	0,0711
81	0,9554	-0,0001	0,0417	0,0667	0,1084
82	0,3737	0,0057	0,9085	0,0268	0,0096
83	0,9855	0,0736	0,0791	-0,0432	0,0538
84	0,9916	0,0922	0,0356	-0,0293	0,0527
85	0,9949	0,0629	0,0273	-0,0413	0,0316
86	0,7907	-0,0076	-0,1202	0,1004	-0,1606
87	0,4794	0,0460	-0,0848	0,7089	0,2156
88	0,9894	0,0570	0,0153	0,0817	0,0569
89	-0,3978	-0,1106	-0,0769	0,8100	0,1035
90	-0,0602	-0,5529	-0,1976	0,3040	0,0739
91	-0,0980	-0,4441	-0,2472	0,2845	0,0482
Expl. Var	49,7784	10,3272	6,1439	5,9775	4,0921
Prp. Totl	0,5470	0,1135	0,0675	0,0657	0,0450

Таблиця Д.6

Факторні ваги вияву факторів формування й розвитку системи торговельного обслуговування населення за адміністративно-територіальними одиницями Харківської області, 2013 р.
(factor scores, rotation: Varimax raw, extraction: principal components)
 (складено автором за результатами факторного аналізу)

Адміністративно-територіальні одиниці області	Фактори				
	соціально-економічний	аграрно-розселенський (аграрно-екістичний)	еколого-рекреаційний	житлово-фінансовий	соціально-демографічний
<i>адміністративні райони</i>					
Балаклійський	0,0382	-0,5276	0,6322	0,2016	0,5892
Барвінківський	-0,1469	-0,4829	-0,1632	-0,8076	-0,8628
Близнюківський	-0,1417	-1,3338	-0,5229	-0,6641	0,4109
Богодухівський	-0,1856	-0,0963	-0,0517	0,2544	-0,0229
Борівський	-0,1679	-0,4528	-0,6158	-0,0261	0,1572
Валківський	-0,1818	-0,1160	-0,1246	0,2932	-0,3102
Великобурлуцький	-0,1441	-0,8405	-0,3808	-0,2474	0,1206
Вовчанський	-0,0080	-0,6297	0,0023	1,4395	-1,3076
Дворічанський	-0,1609	-0,5943	-0,4379	-0,3602	-0,3339
Дергачівський	-0,0480	0,4415	0,3109	1,8656	0,2621
Зачепилівський	-0,2681	-0,5297	-0,2932	-0,6210	0,3912
Зміївський	-0,3298	-0,1592	5,4555	-0,1725	-0,2023
Золочівський	-0,1363	-0,1862	0,0041	-0,2238	-1,3712
Ізюмський	-0,0696	-1,0836	-0,5577	0,2599	-1,3354
Кегичівський	-0,3059	-0,5944	-0,2187	-0,6941	2,2866
Коломацький	-0,2217	-0,1972	-0,2878	-1,3105	-0,3940
Красноградський	-0,1719	0,0704	0,2581	-0,2199	1,0252
Краснокутський	-0,1757	-0,4039	-0,1363	-0,4613	-0,2715
Куп'янський	-0,1035	-0,9955	-0,3100	-0,2266	-0,5876
Лозівський	-0,1729	-1,1859	-0,1653	-0,2674	1,0238
Нововодолазький	-0,1729	-0,4114	-0,1270	-0,1763	0,0063
Первомайський	-0,0394	-0,9331	-0,1257	-0,5199	-1,4086
Печенізький	-0,2155	1,1121	-0,4485	0,0870	-2,1644
Сахновщинський	-0,2542	-0,4320	-0,0650	-0,8832	0,9019
Харківський	0,3244	-0,4326	-0,3676	4,5148	0,6587
Чугуївський	-0,1632	-0,0875	0,2750	0,7209	0,3750
Шевченківський	-0,1917	-0,5163	-0,4617	-0,1567	0,7384
<i>міста обласного підпорядкування</i>					
Харків	5,6107	0,3481	0,1286	-0,5310	0,1319
Ізюм	-0,2330	2,2084	-0,1242	-0,2998	-1,6421
Первомайський	-0,3972	1,6065	-0,1822	-0,5663	1,2837
Куп'янськ	-0,1990	1,7379	-0,3495	-0,2975	0,2114
Лозова	-0,2422	1,7973	-0,1119	-0,1492	1,5077
Люботин	-0,3605	1,9473	-0,1353	0,0696	-1,0876
Чугуїв	-0,3641	1,9525	-0,3023	0,1756	1,2205

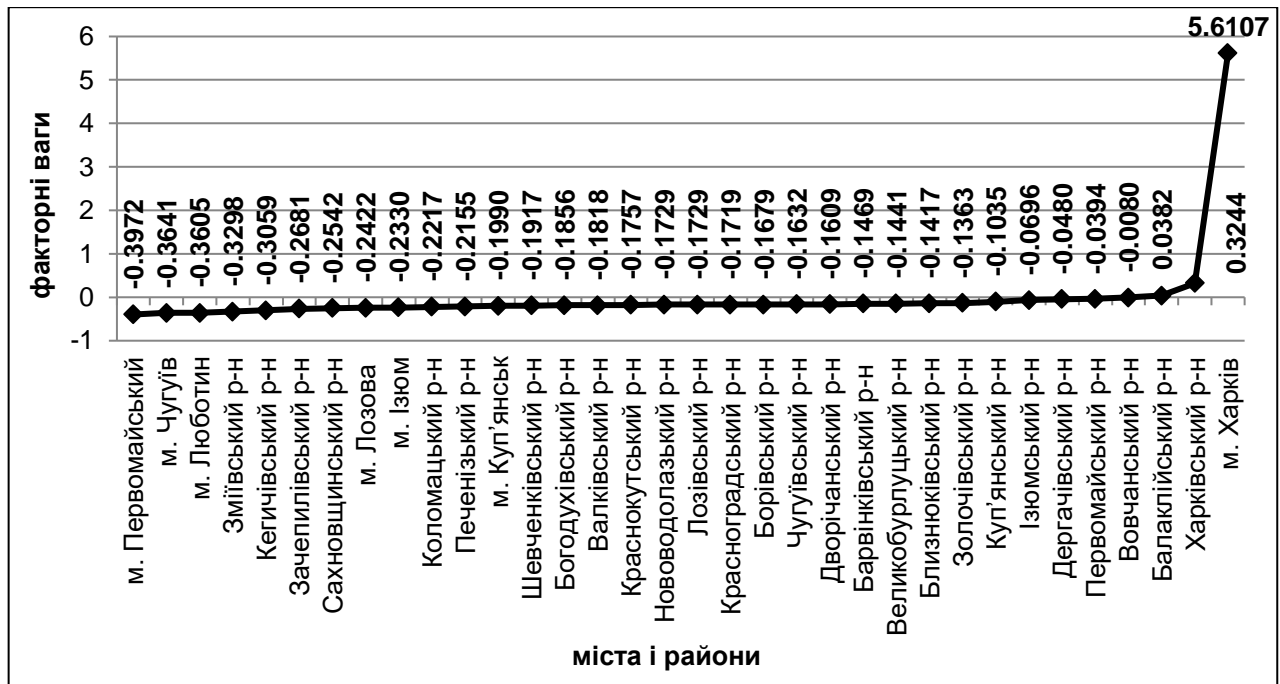

Рис. Д.6. Ранжирування міст та районів Харківської області за значенням соціально-економічного фактору, 2013 р.
(побудовано автором за результатами факторного аналізу)

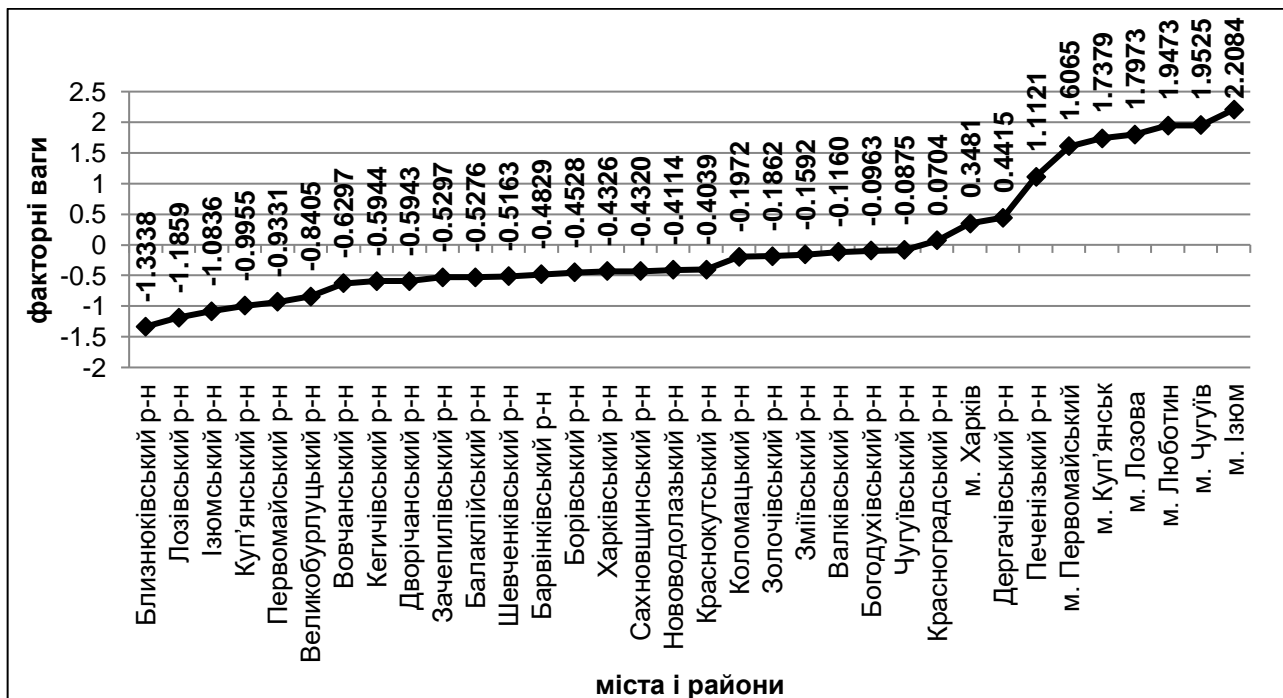

Рис. Д.7. Ранжирування міст та районів Харківської області за значенням аграрно-розселенського (аграрно-екістичного) фактору, 2013 р.
(побудовано автором за результатами факторного аналізу)

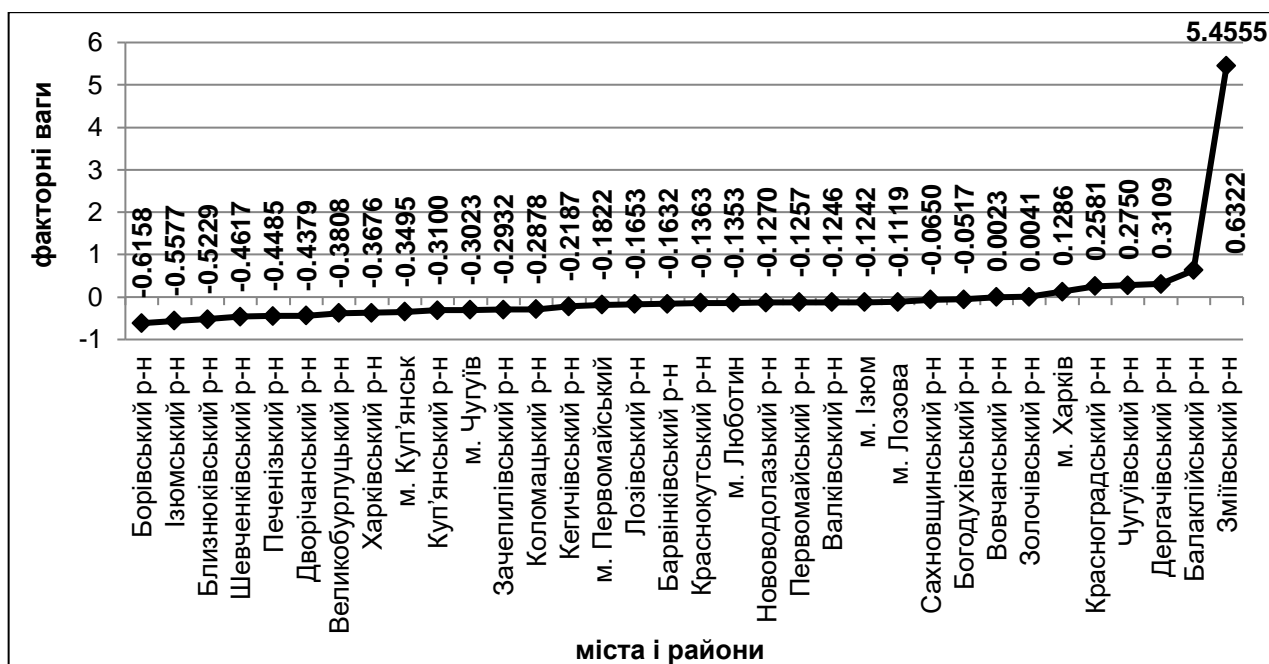

Рис. Д.8. Ранжирування міст та районів Харківської області за значенням еколого-рекреаційного фактору, 2013 р.
(побудовано автором за результатами факторного аналізу)

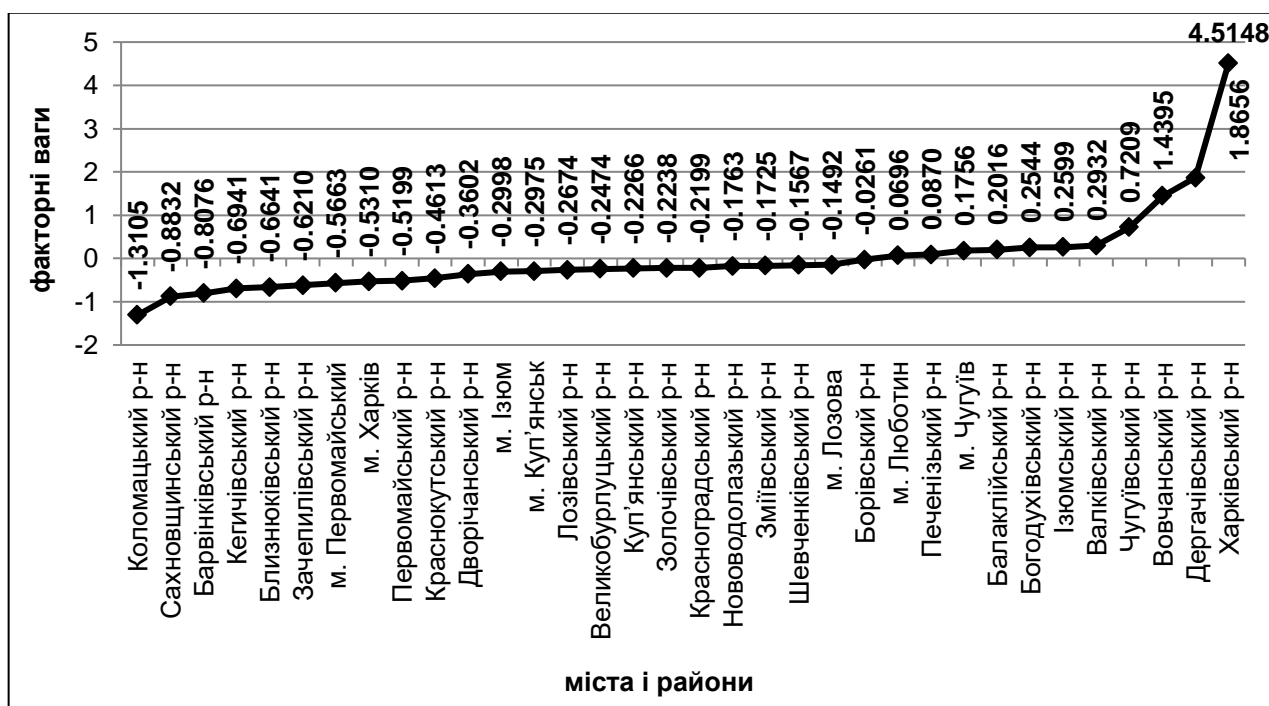

Рис. Д.9. Ранжирування міст та районів Харківської області за значенням житлово-фінансового фактору, 2013 р.
(побудовано автором за результатами факторного аналізу)

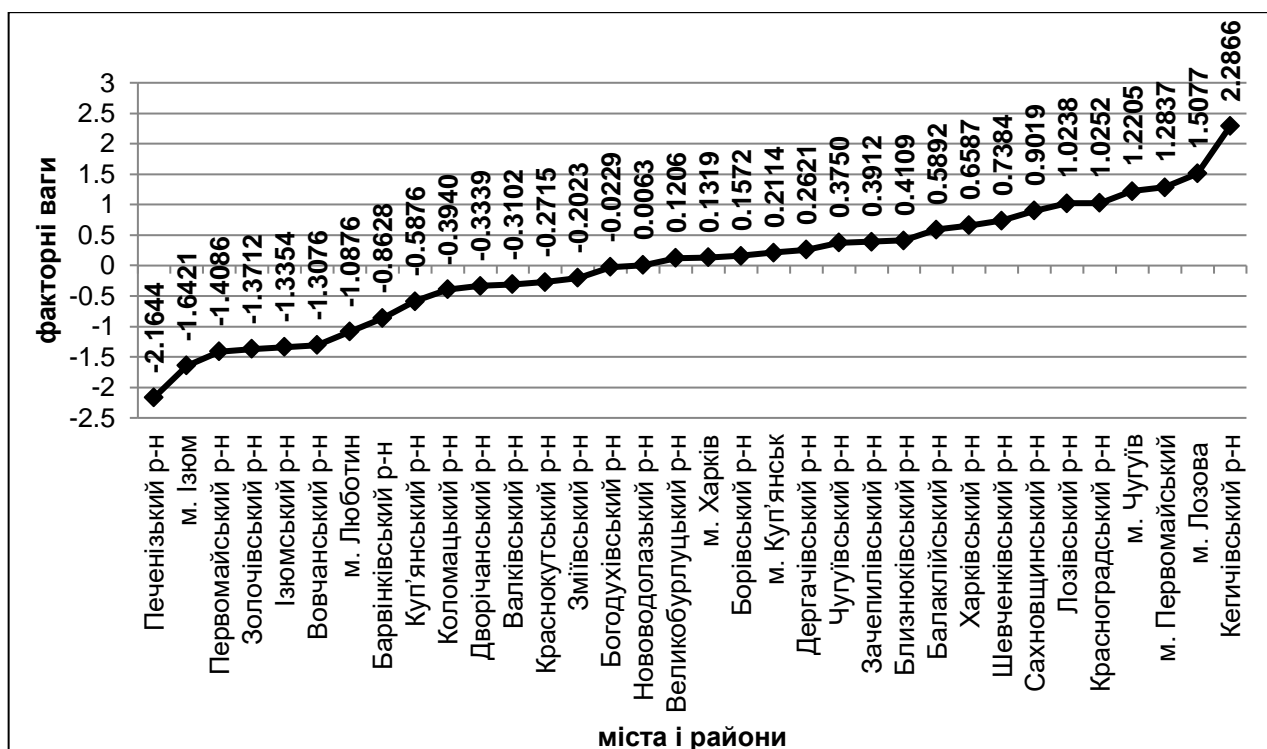

Рис. Д.10. Ранжирування міст та районів Харківської області за значенням соціально-демографічного фактору, 2013 р.
(побудовано автором за результатами факторного аналізу)

Таблиця Д.7

Абсолютні, відносні та кумулятивні значення дисперсії факторів формування й розвитку системи торговельного обслуговування населення України, 2015 р. (складено автором за результатами факторного аналізу)

Фактор	Дисперсія	Відсоток загальної дисперсії, %	Кумулятивна дисперсія	Кумулятивний відсоток, %
1	35,7303	39,2640	35,7303	39,2640
2	16,7856	18,4457	52,5158	57,7097
3	12,4048	13,6317	64,9206	71,3414
4	8,0208	8,8141	72,9415	80,1554
5	3,6781	4,0419	76,6196	84,1974
6	3,6166	3,9743	80,2362	88,1717
7	1,8931	2,0804	82,1294	90,2521
8	1,5938	1,7514	83,7232	92,0035
9	1,3283	1,4597	85,0515	93,4632
10	1,2355	1,3577	86,2870	94,8209
11	0,8737	0,9601	87,1607	95,7810
12	0,7325	0,8049	87,8931	96,5859
13	0,5417	0,5953	88,4348	97,1811
14	0,4660	0,5121	88,9009	97,6933
15	0,4349	0,4779	89,3358	98,1712
16	0,3292	0,3618	89,6650	98,5330
17	0,2895	0,3182	89,9545	98,8511
18	0,2325	0,2555	90,1870	99,1066
19	0,2026	0,2226	90,3896	99,3292
20	0,1885	0,2072	90,5781	99,5364
21	0,1649	0,1812	90,7430	99,7176
22	0,1028	0,1130	90,8458	99,8306
23	0,0825	0,0906	90,9283	99,9212
24	0,0717	0,0788	91,0000	100,0000

Таблиця Д.8

Факторні навантаження, 2015 р. (factor loadings (Varimax raw), extraction: principal components, marked loadings are > 0,7)

(складено автором за результатами факторного аналізу)

№ показ-ника	Факторні навантаження						
	фактор 1	фактор 2	фактор 3	фактор 4	фактор 5	фактор 6	фактор 7
1	-0,3409	0,0265	0,3288	0,6251	0,2423	0,2940	-0,1191
2	0,4708	0,7156	0,3239	0,1482	0,3461	0,0839	-0,0167
3	0,9168	0,0560	-0,2096	-0,1690	-0,1315	-0,1701	-0,0535
4	0,5522	0,6984	0,1621	0,2298	0,3220	0,0291	-0,0992
5	-0,4477	-0,0632	0,6459	-0,3859	0,0380	0,2239	0,3642
6	0,6192	0,4778	-0,0656	0,5074	0,1581	0,0658	-0,2305
7	-0,6192	-0,4778	0,0656	-0,5074	-0,1581	-0,0658	0,2305
8	0,7349	0,0932	0,4803	-0,2165	0,3306	0,2322	0,0503
9	0,1853	-0,6755	0,1617	-0,6492	0,0188	0,1122	0,0918
10	0,4494	0,2840	0,5474	0,2894	0,5203	0,2165	-0,0084
11	-0,1391	-0,8013	0,2514	0,4338	0,1398	0,0930	0,0073
12	0,1539	-0,3441	-0,3058	-0,7210	-0,4404	-0,0707	0,0731

(продовження таблиці Д.8)

13	0,2730	0,1698	-0,0937	-0,9085	-0,1093	0,0076	0,0674
14	0,4687	0,7157	0,3385	0,1278	0,3417	0,0955	-0,0134
15	0,4612	0,7177	0,3118	0,1670	0,3572	0,0759	-0,0203
16	-0,1450	-0,1216	0,1956	-0,8893	-0,2074	0,1880	0,1018
17	-0,0879	-0,3260	0,0392	-0,8845	0,0515	0,0395	0,0493
18	0,5302	0,4136	-0,0755	0,0877	-0,2444	0,3224	0,0606
19	-0,1461	0,1597	-0,0075	0,9009	0,0557	-0,1877	-0,0798
20	0,5231	0,6182	0,3911	-0,0697	0,3920	0,1347	0,0156
21	0,4778	0,7184	0,3184	0,1493	0,3357	0,0888	-0,0182
22	0,3435	0,7484	0,2779	0,3081	0,3567	0,0265	-0,0371
23	0,7635	-0,1190	0,5368	0,1439	0,1676	-0,0237	0,1506
24	0,2081	-0,7760	0,2664	0,1508	-0,1335	-0,3290	0,1932
25	0,5919	0,0894	0,6592	0,2272	0,3398	-0,0579	-0,0364
26	-0,0776	-0,7681	0,2788	0,1844	-0,0919	-0,4160	-0,0939
27	0,7214	-0,4402	0,0686	-0,0728	-0,2205	0,0489	0,4187
28	0,6262	-0,3268	0,0835	-0,0033	-0,1327	0,0332	0,6229
29	-0,2208	0,7970	0,3539	0,2003	0,0697	-0,0616	0,2575
30	-0,1813	0,8603	0,0778	0,3246	0,1319	-0,0560	-0,0814
31	-0,3104	-0,0972	0,7598	0,4233	0,0762	-0,1182	-0,0571
32	0,5420	-0,7605	0,1813	-0,1602	0,0271	0,1650	0,1345
33	0,2791	-0,7890	0,0548	0,2767	0,2025	0,2820	0,1112
34	0,8335	0,0734	0,4018	-0,0052	0,2993	0,2001	0,0372
35	0,6751	0,1391	0,3923	0,1919	0,4951	0,2593	0,0184
36	0,8414	0,1676	0,3311	0,1025	0,3495	0,1044	0,0569
37	0,8782	0,2985	-0,0808	0,0500	0,1847	-0,0130	0,0280
38	0,6279	0,1501	0,5560	0,1309	0,4089	0,1633	0,1961
39	0,0387	-0,8334	0,2400	0,0555	0,0179	-0,0379	0,4020
40	0,5413	-0,0801	0,2521	-0,2790	-0,1153	-0,0014	0,7075
41	0,2188	-0,2290	0,1137	-0,3695	-0,1423	-0,1084	0,8097
42	0,2675	-0,2240	0,7157	0,0673	0,4135	0,0991	0,0862
43	0,7652	0,0156	0,4122	-0,0220	0,4335	0,1889	0,0292
44	0,0077	-0,0928	0,8983	-0,2151	0,1688	0,0759	0,1367
45	0,6279	0,0759	0,5668	-0,2033	0,3849	0,2737	0,0669
46	0,7348	-0,0219	0,4570	0,1002	0,2081	0,1738	-0,0753
47	0,9394	0,0814	0,1749	-0,0693	-0,0528	0,0895	-0,1418
48	0,1473	0,0958	0,6615	0,0770	0,6297	0,1690	-0,1469
49	0,5354	0,4593	0,4668	0,2698	0,4153	0,1233	-0,0193
50	0,1070	-0,6828	0,3271	0,5466	0,0936	-0,0197	0,0049
51	0,4970	0,3603	0,6931	0,1203	0,2379	0,0691	0,0479
52	-0,0531	-0,5543	0,5345	0,0278	-0,1394	-0,2452	0,0771
53	0,2024	-0,0106	0,6693	0,5109	0,3714	-0,1662	0,0064
54	-0,1356	-0,1946	0,6203	0,1979	0,0639	-0,3962	0,3065
55	0,0850	0,1289	0,4145	-0,2090	-0,0210	0,6808	0,0849
56	0,2507	0,0786	0,4665	-0,4621	0,0319	0,5136	0,2366
57	0,0639	0,0308	0,0272	0,0684	0,1459	0,8481	-0,1152
58	-0,0564	-0,2269	0,1488	0,5135	0,4087	0,2911	-0,0002
59	0,8305	0,2096	0,2025	0,1943	0,2949	0,2026	-0,0952
60	0,1484	0,5513	0,1811	0,1840	0,7165	-0,0493	0,0429
61	0,0584	0,3202	0,1485	0,2234	0,7382	-0,0343	0,2030
62	0,1291	0,0538	0,1346	0,0387	0,9105	0,0043	-0,1093

(продовження таблиці Д.8)

63	0,1265	0,0024	0,1061	0,0586	0,9102	0,0105	-0,1170
64	0,9494	0,2700	0,0095	-0,0143	0,1124	0,0119	-0,0224
65	0,9590	-0,0312	-0,1635	-0,0153	-0,0445	0,0609	0,0119
66	0,9708	0,0266	-0,0587	-0,1113	0,0729	-0,1072	0,1104
67	0,9255	-0,1267	-0,1106	-0,1267	0,0056	-0,1365	0,2461
68	0,8467	-0,0592	0,0596	-0,2455	-0,1482	-0,1640	0,3827
69	-0,2429	-0,2841	0,1216	-0,5762	-0,2641	-0,2493	0,2983
70	0,7091	0,0721	0,4710	0,2023	0,0372	0,2425	-0,0549
71	0,1514	-0,2337	0,0251	0,3224	-0,2819	0,5395	-0,1780
72	-0,2158	0,0496	0,2146	0,7513	0,2700	0,3726	-0,1682
73	-0,0461	-0,4172	0,1775	0,7527	0,0395	-0,0524	0,1827
74	0,0504	-0,2826	0,1187	0,7633	0,3165	0,2246	0,0150
75	0,1093	0,0270	0,1781	0,2339	0,8665	-0,0494	-0,0186
76	0,4422	0,1428	0,3740	-0,2738	0,2413	0,2123	0,3483
77	0,6952	-0,0038	0,3791	-0,2874	0,1599	0,2223	0,1617
78	0,9041	0,0675	0,2855	-0,1614	0,1325	0,0325	-0,0314
79	0,6205	0,1708	0,4065	0,2489	0,4269	0,1691	0,1090
80	0,8086	-0,0618	0,2786	-0,0155	0,3298	0,2477	0,2362
81	0,5113	-0,0369	0,5255	0,0604	0,5482	0,2141	0,2011
82	0,1715	0,6015	0,1069	0,2278	0,6314	-0,0673	-0,0103
83	0,2701	0,4519	0,1368	0,2874	0,7150	0,0534	-0,0685
84	0,2446	0,2330	0,1476	0,1742	0,8888	0,0445	-0,1267
85	0,8788	0,0486	0,3582	-0,0131	0,1591	0,2165	-0,0138
86	0,9612	-0,1785	-0,0865	-0,0439	-0,0724	0,1044	0,0355
87	0,9672	-0,0549	-0,1148	-0,0250	0,0585	-0,0978	0,0815
88	0,9720	0,0871	-0,0704	-0,0577	0,1198	-0,0943	0,0076
89	-0,7838	-0,5007	0,2211	0,0714	-0,1730	0,1590	0,0027
90	-0,1460	-0,6542	0,1416	0,2795	-0,2124	-0,0227	-0,0585
91	0,9593	-0,0790	-0,0622	0,0464	0,1339	-0,0758	0,0664
Expl. Var	27,5427	14,2833	11,0398	10,9401	10,7228	4,1515	3,4492
Prp. Totl	0,3027	0,1570	0,1213	0,1202	0,1178	0,0456	0,0379

Таблиця Д.9

Факторні ваги вияву факторів формування й розвитку системи торговельного обслуговування населення за регіонами України, 2015 р.
(factor scores, rotation: Varimax raw, extraction: principal components)
 (складено автором за результатами факторного аналізу)

Регіони України	Фактори						
	соціально-економічний	геодемографічний	освітньо-інфраструктурний	демографічно-аграрний	еколого-виробничий	туристсько-інфраструктурний	житловий
<i>області</i>							
Вінницька	-0,3361	-0,4948	1,0996	0,3220	-0,0968	-0,6930	0,0384
Волинська	-0,3797	-0,4332	-0,0354	-1,3474	-0,0890	-0,7370	-0,7590
Дніпропетровська	0,6550	-0,1210	0,6371	0,0710	4,2934	0,0721	-0,5130
Донецька	-0,2129	3,3474	0,0789	0,8004	0,8859	-0,7339	-0,0401
Житомирська	-0,3660	-0,5926	0,8059	-0,1607	-0,2349	-1,0904	-1,2757
Закарпатська	-0,7577	0,2766	-0,5370	-2,3140	0,1867	0,9784	0,4091
Запорізька	0,1156	-0,1215	-0,5113	0,7892	0,2778	1,2141	-0,6779
Івано-Франківська	-0,4516	0,1130	-0,2065	-0,9754	-0,0037	0,0146	1,3573
Київська	0,5646	-0,4830	-0,0488	0,6614	0,2168	0,0107	3,8702
Кіровоградська	-0,3314	-0,8026	-1,0048	0,7410	0,1726	0,0584	-0,4301
Луганська	-0,7039	2,6867	-1,6254	0,5630	-0,7352	-0,4169	-0,1512
Львівська	0,1132	0,9727	2,8039	-1,0085	-1,0290	0,4313	0,5353
Миколаївська	-0,0311	-0,5090	-1,1003	0,4487	-0,2667	1,5507	-0,5813
Одеська	0,2275	0,2063	0,7922	-0,3553	-0,0912	2,7142	-0,0859
Полтавська	-0,1922	-0,7148	0,1711	1,2697	0,3367	-0,2339	0,6953
Рівненська	-0,4322	-0,3581	-0,0099	-1,6990	0,2795	-1,0737	-0,9332
Сумська	-0,2725	-0,5328	-0,2422	1,1753	-0,6578	-0,6135	-0,5332
Тернопільська	-0,5544	-0,2312	0,0793	-0,4149	-0,5106	-0,9472	0,3462
Харківська	0,8330	0,2862	1,8720	1,2083	-1,0321	0,9434	-0,9574
Херсонська	-0,3546	-0,4173	-1,0757	0,0633	-0,3410	1,6557	-0,5128
Хмельницька	-0,2974	-0,6145	0,6683	0,0160	-0,3356	-1,0824	-0,0002
Черкаська	-0,2979	-0,6236	-0,1283	0,7253	0,0218	-0,3525	0,2015
Чернівецька	-0,4965	-0,2698	-1,1774	-1,1804	-0,1481	-0,0809	0,4055
Чернігівська	-0,4359	-0,6812	-0,2497	1,3531	-0,4151	-0,7674	-0,1114
<i>міста</i>							
Київ	4,3949	0,1121	-1,0555	-0,7521	-0,6844	-0,8208	-0,2961

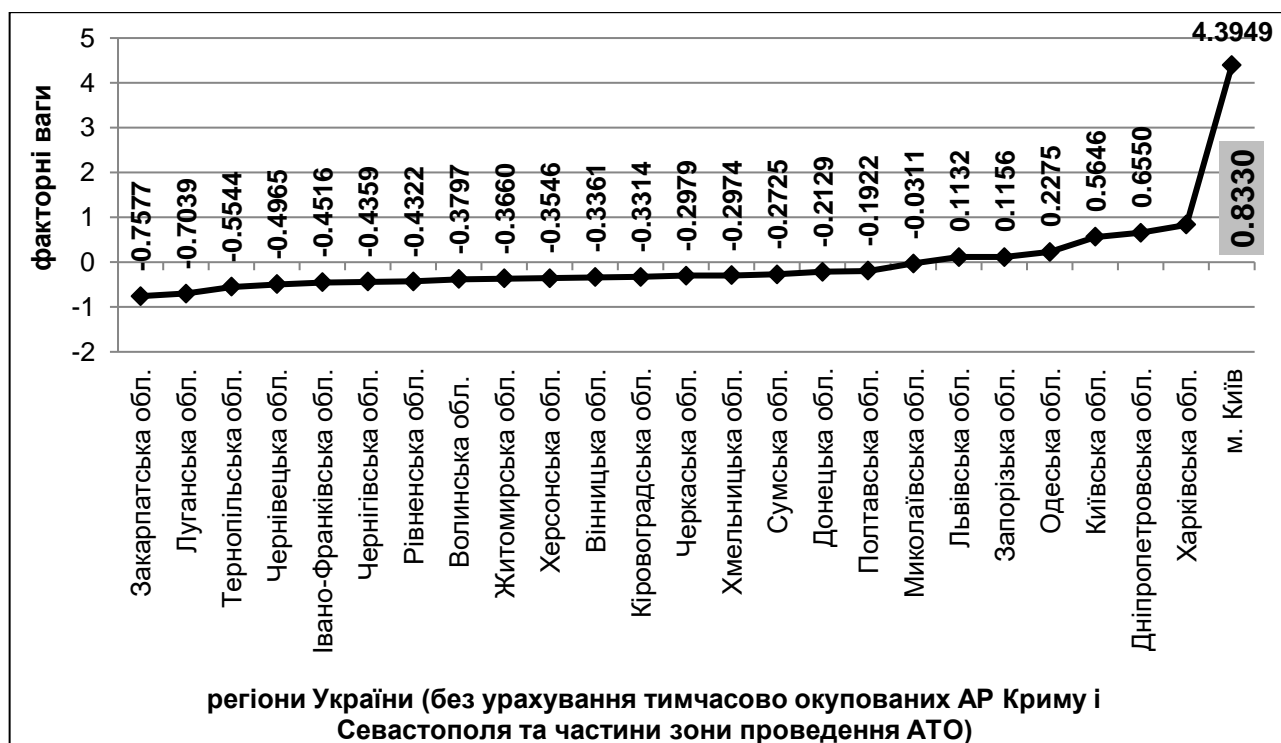

Рис. Д.11. Ранжирування регіонів України за значенням соціально-економічного фактору, 2015 р.
(побудовано автором за результатами факторного аналізу)

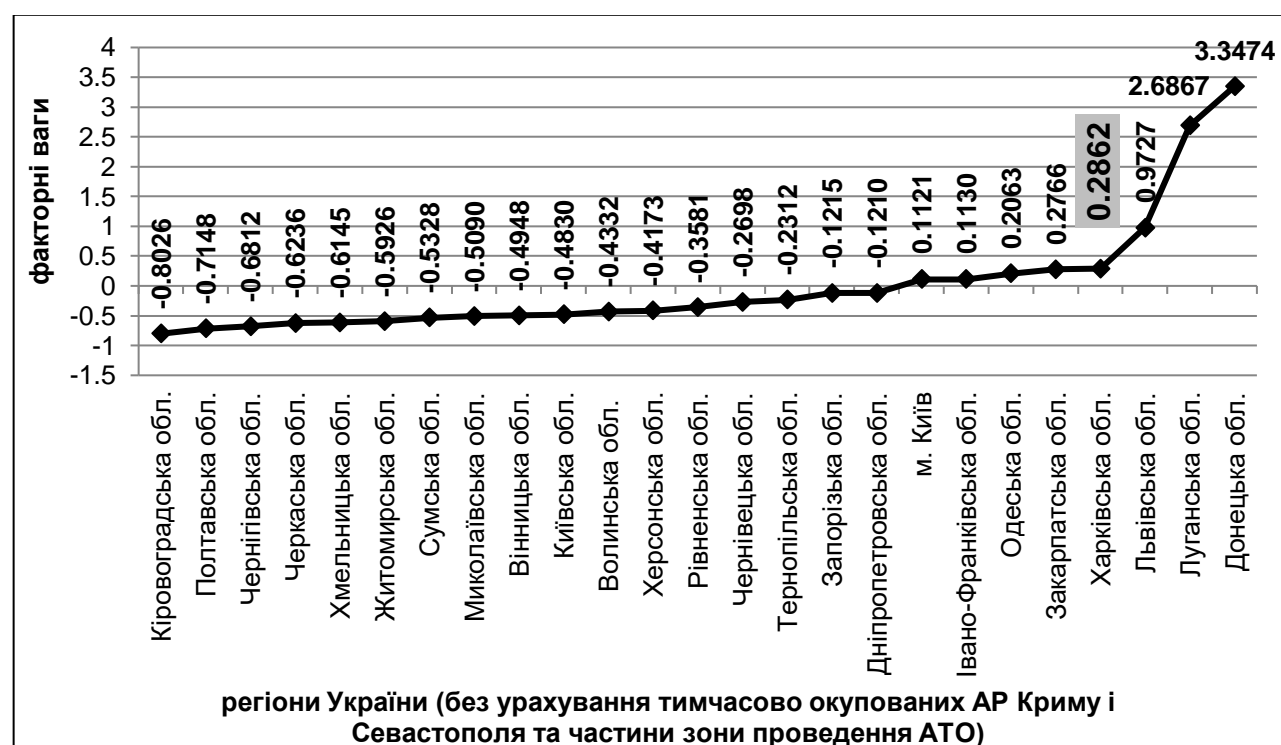

Рис. Д.12. Ранжирування регіонів України за значенням геодемографічного фактору, 2015 р.
(побудовано автором за результатами факторного аналізу)

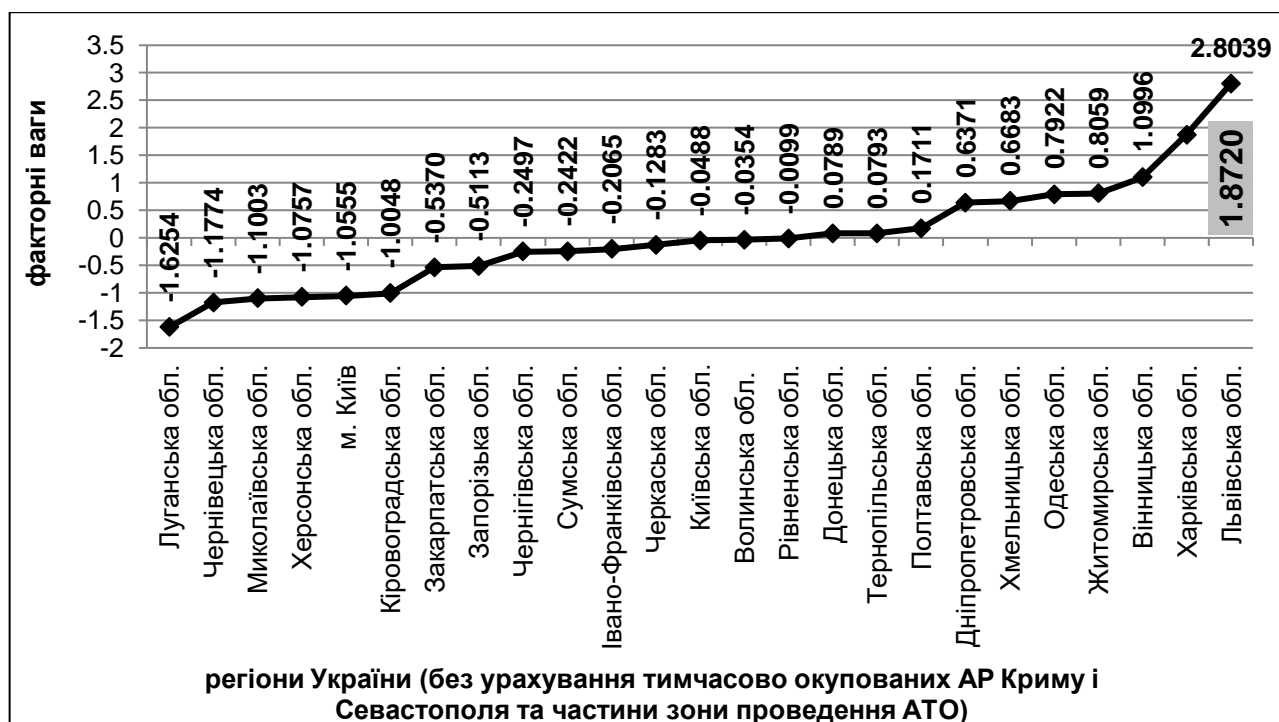

Рис. Д.13. Ранжирування регіонів України за значенням освітньо-інфраструктурного фактору, 2015 р.
(побудовано автором за результатами факторного аналізу)

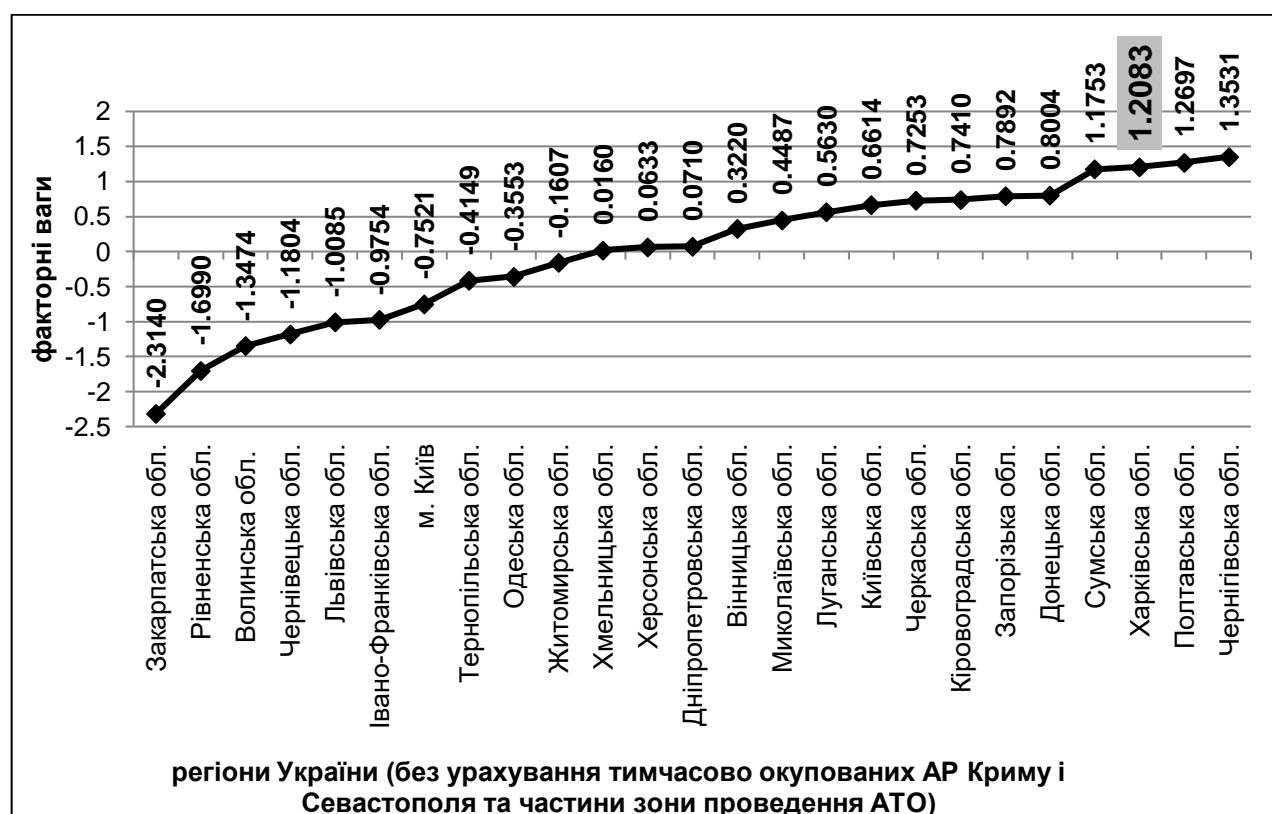

Рис. Д.14. Ранжирування регіонів України за значенням демографічно-аграрного фактору, 2015 р.
(побудовано автором за результатами факторного аналізу)

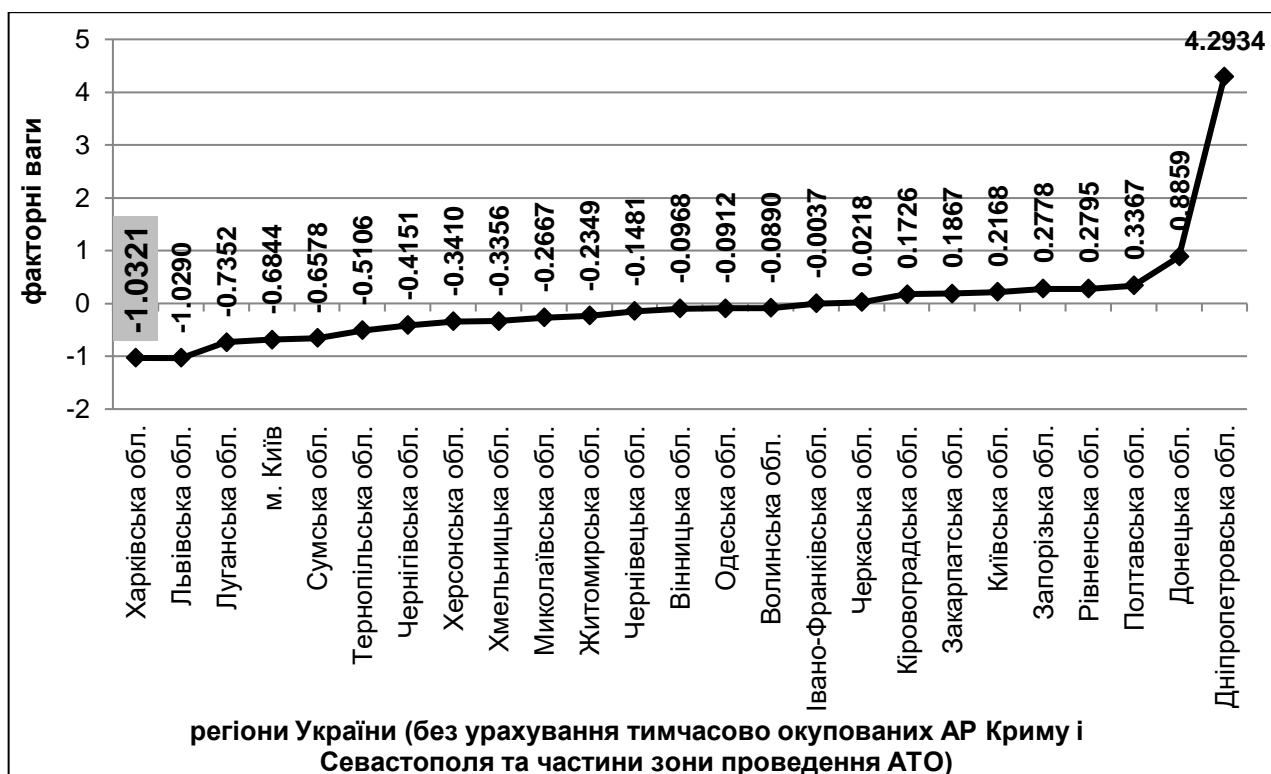

Рис. Д.15. Ранжирування регіонів України за значенням еколого-виробничого фактору, 2015 р.
(побудовано автором за результатами факторного аналізу)

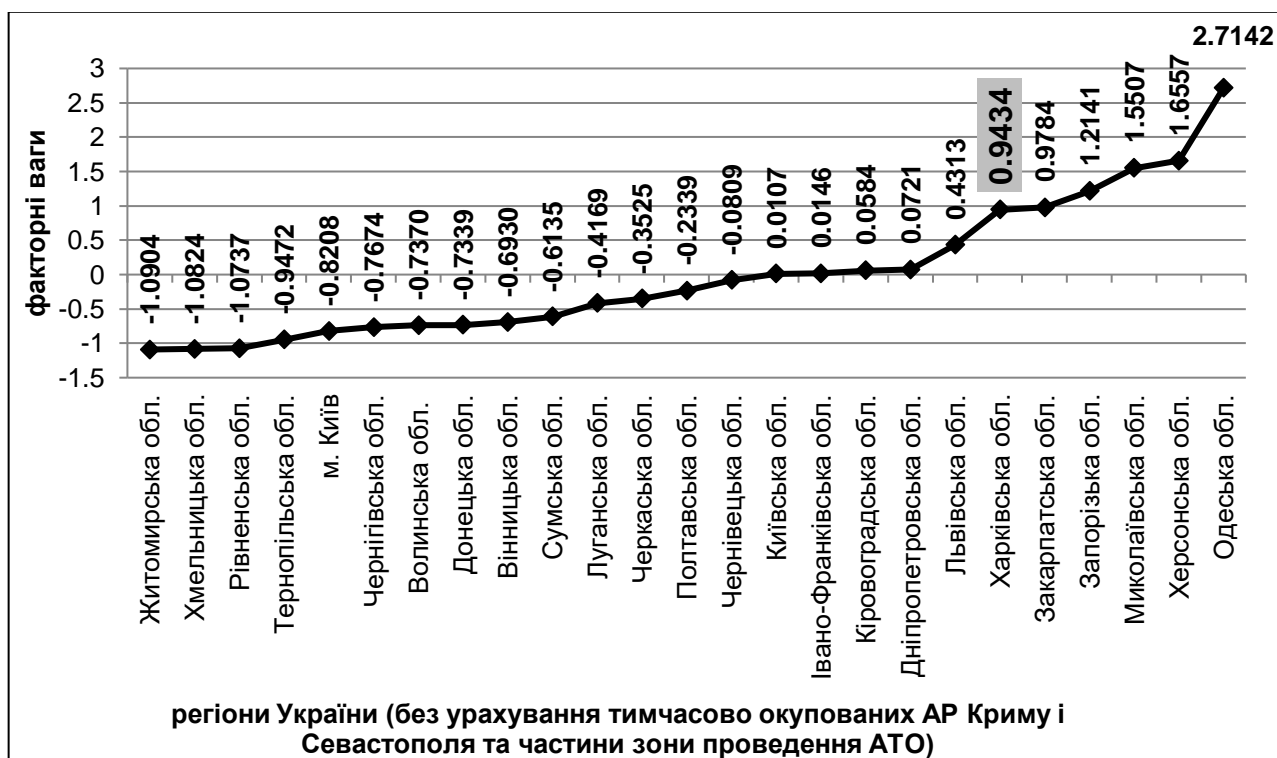

Рис. Д.16. Ранжирування регіонів України за значенням туристсько-інфраструктурного фактору, 2015 р.
(побудовано автором за результатами факторного аналізу)

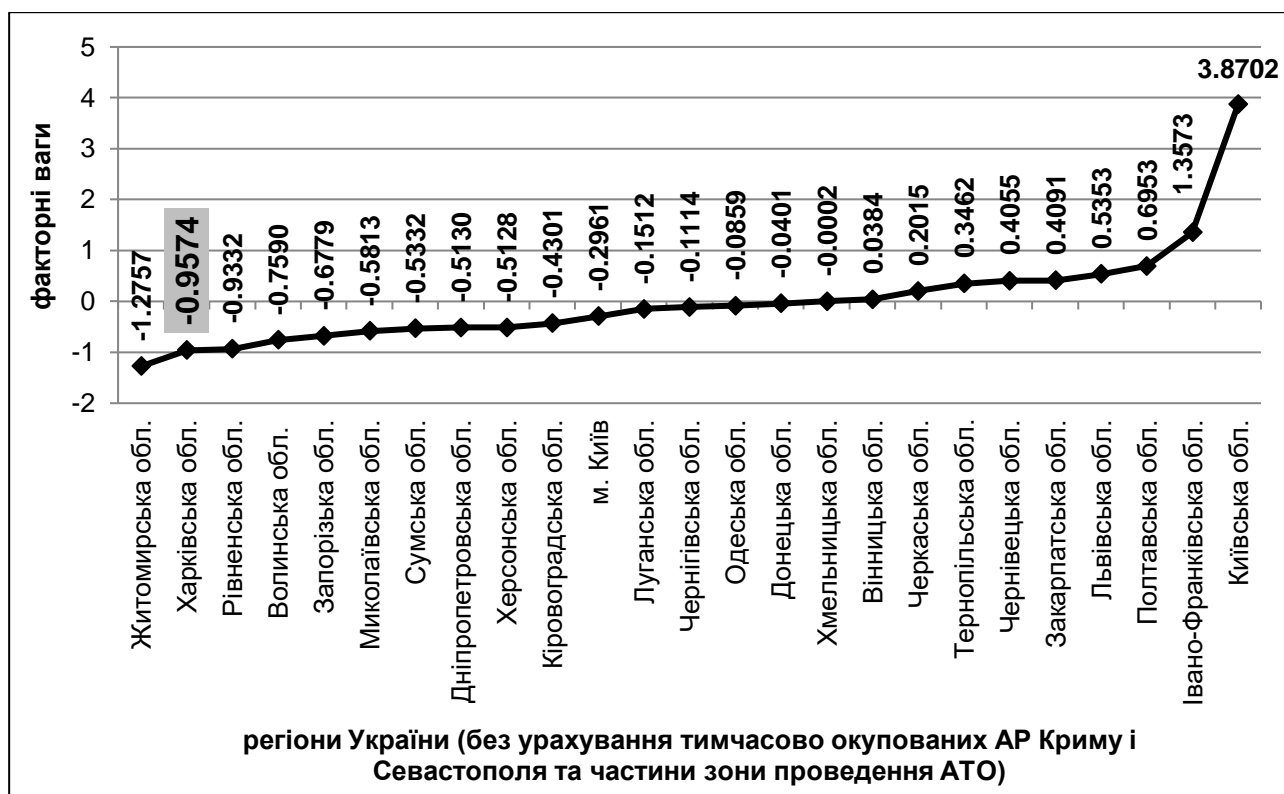

Рис. Д.17. Ранжирування регіонів України за значенням житлового фактору, 2015 р.
(побудовано автором за результатами факторного аналізу)

Додаток Е

Таблиця Е.1

Перелік вихідних показників та їх порядковий номер

	Показник
1.	Роздрібний товарооборот підприємств, включаючи ресторанне господарство, грн.
2.	Роздрібний товарооборот підприємств, включаючи ресторанне господарство, грн. На душу населення
3.	Роздрібний товарооборот підприємств, включаючи ресторанне господарство, грн. на кв. км
4.	Роздрібний товарооборот торгової мережі, грн.
5.	Роздрібний товарооборот торгової мережі, одиниць на душу населення
6.	Роздрібний товарооборот торгової мережі, одиниць на кв. км
7.	Індекс товарообороту торгової мережі, %
8.	Кількість магазинів роздрібно́ї торгівлі, одиниць
9.	Кількість магазинів роздрібно́ї торгівлі, одиниць на 1000 населення
10.	Кількість магазинів роздрібно́ї торгівлі, одиниць на 1000 кв. км
11.	Чисельність об'єктів роздрібно́ї торгівлі, одиниць
12.	Чисельність об'єктів роздрібно́ї торгівлі, одиниць на 1000 населення
13.	Чисельність об'єктів роздрібно́ї торгівлі, одиниць на 1000 кв. км
14.	Чисельність напівстаціонарних об'єктів, одиниць
15.	Чисельність напівстаціонарних об'єктів, одиниць на 1000 населення
16.	Чисельність напівстаціонарних об'єктів, одиниць на 1000 кв. км
17.	Кількість продовольчих магазинів, одиниць
18.	Кількість продовольчих магазинів, одиниць на 1000 населення
19.	Кількість продовольчих магазинів, одиниць на 1000 кв. км
20.	Кількість продовольчих магазинів з універсальним асортиментом товарів, одиниць
21.	Кількість продовольчих магазинів з універсальним асортиментом товарів, одиниць на 1000 населення
22.	Кількість продовольчих магазинів з універсальним асортиментом товарів, одиниць на 1000 кв. км
23.	Кількість спеціалізованих продовольчих магазинів, одиниць
24.	Кількість спеціалізованих продовольчих магазинів, одиниць на 1000 населення
25.	Кількість спеціалізованих продовольчих магазинів, одиниць на 1000 кв. км
26.	Кількість непродовольчих магазинів, одиниць
27.	Кількість непродовольчих магазинів, одиниць на 1000 населення
28.	Кількість непродовольчих магазинів, одиниць на 1000 кв. км
29.	Кількість непродовольчих магазинів з універсальним асортиментом товарів, одиниць
30.	Кількість непродовольчих магазинів з універсальним асортиментом товарів, одиниць на 1000 населення
31.	Кількість непродовольчих магазинів з універсальним асортиментом товарів, одиниць на 1000 кв. км
32.	Кількість спеціалізованих непродовольчих магазинів, одиниць
33.	Кількість спеціалізованих непродовольчих магазинів, одиниць на 1000 населення
34.	Кількість спеціалізованих непродовольчих магазинів, одиниць на 1000 кв. км
35.	Кількість об'єктів торгівлі поза магазинами
36.	Кількість об'єктів торгівлі поза магазинами, одиниць на 1000 населення
37.	Кількість об'єктів торгівлі поза магазинами, одиниць на 1000 кв. км
38.	Кількість аптек, одиниць
39.	Кількість аптек, одиниць на 1000 населення
40.	Кількість аптек, одиниць на 1000 кв. км
41.	Кількість аптечних пунктів, одиниць
42.	Кількість аптечних пунктів, одиниць на 1000 населення
43.	Кількість аптечних пунктів, одиниць на 1000 кв. км
44.	Кількість аптечних кіосків, одиниць
45.	Кількість аптечних кіосків, одиниць на 1000 населення
46.	Кількість аптечних кіосків, одиниць на 1000 кв. км
47.	Кількість АЗС, одиниць
48.	Кількість АЗС, одиниць на 1000 населення

(продовження таблиці Е.1)

49.	Кількість АЗС, одиниць на 1000 кв. км
50.	Кількість ринків, одиниць
51.	Кількість ринків, одиниць на 1000 населення
52.	Кількість ринків, одиниць на 1000 кв. км
53.	Торгова площа ринків, кв.м
54.	Торгова площа ринків, кв.м на душу населення
55.	Торгова площа ринків, кв.м на кв. км
56.	Кількість продовольчих ринків, одиниць
57.	Кількість продовольчих ринків, одиниць на 1000 населення
58.	Кількість продовольчих ринків, одиниць на 1000 кв. км
59.	Кількість непродовольчих ринків, одиниць
60.	Кількість непродовольчих ринків, одиниць на 1000 населення
61.	Кількість непродовольчих ринків, одиниць на 1000 кв. Км
62.	Кількість змішаних ринків, одиниць
63.	Кількість змішаних ринків, одиниць на 1000 населення
64.	Кількість змішаних ринків, одиниць на 1000 кв. Км
65.	Кількість торгових місць на ринках, одиниць
66.	Кількість торгових місць на ринках, одиниць на 1000 населення
67.	Кількість торгових місць на ринках, одиниць на 1000 кв. Км
68.	Кількість кіосків, контейнерів на ринках, одиниць
69.	Кількість кіосків, контейнерів на ринках, одиниць на 1000 населення
70.	Кількість кіосків, контейнерів на ринках, одиниць на 1000 кв. Км
71.	Кількість лотків на ринках, одиниць
72.	Кількість лотків на ринках, одиниць на 1000 населення
73.	Кількість лотків на ринках, одиниць на 1000 кв. Км
74.	Кількість магазинів на ринках, одиниць
75.	Кількість магазинів на ринках, одиниць на 1000 населення
76.	Кількість магазинів на ринках, одиниць на 1000 кв. Км
77.	Роздрібний товарооборот ресторанного господарства, грн.
78.	Роздрібний товарооборот ресторанного господарства, грн. на душу населення
79.	Роздрібний товарооборот ресторанного господарства, грн. на кв. Км
80.	Індекс товарообороту підприємств ресторанного господарства, %
81.	Кількість об'єктів ресторанного господарства, одиниць
82.	Кількість об'єктів ресторанного господарства, одиниць на 1000 населення
83.	Кількість об'єктів ресторанного господарства, одиниць на 1000 кв. Км
84.	Кількість місць для відвідувачів в об'єктах ресторанного господарства, одиниць
85.	Кількість місць для відвідувачів в об'єктах ресторанного господарства, одиниць на 1000 населення
86.	Кількість місць для відвідувачів в об'єктах ресторанного господарства, одиниць на 1000 кв. Км
87.	Чисельність ресторанів, одиниць
88.	Чисельність ресторанів, одиниць на 1000 населення
89.	Чисельність ресторанів, одиниць на 1000 кв. Км
90.	Чисельність барів, одиниць
91.	Чисельність барів, одиниць на 1000 населення
92.	Чисельність барів, одиниць на 1000 кв. Км
93.	Чисельність кафе, закусочних, одиниць
94.	Чисельність кафе, закусочних, одиниць на 1000 населення
95.	Чисельність кафе, закусочних, одиниць на 1000 кв. Км
96.	Чисельність їдалень, одиниць
97.	Чисельність їдалень, одиниць на 1000 населення
98.	Чисельність їдалень, одиниць на 1000 кв. Км
99.	Загальні показники
100.	Територія, км ²
101.	Кількість населення, осіб
102.	Чисельність міського населення, осіб
103.	Чисельність сільського населення, осіб

(продовження таблиці Е.1)

104.	Рівень урбанізації, %
105.	Питома вага сільського населення, %
106.	Щільність населення, осіб на 1 км ²
107.	Щільність міського населення, осіб на 1 км ²
108.	Щільність сільського населення, осіб на 1 км ²
109.	Природний приріст населення, осіб на 1000 населення
110.	Число прибулих, осіб на 1000 населення
111.	Число вибулих, осіб на 1000 населення
112.	Сальдо міграції, осіб на 1000 населення
113.	Кількість суб'єктів Єдиного державного реєстру підприємства організацій України (ЄДРПОУ) по містах та районах області, одиниць
114.	Кількість суб'єктів Єдиного державного реєстру підприємства організацій України (ЄДРПОУ) по містах та районах області, одиниць на 1000 населення
115.	Кількість суб'єктів Єдиного державного реєстру підприємства організацій України (ЄДРПОУ) по містах та районах області, одиниць на 1000 кв. Км
116.	Вантажооборот автомобільного транспорту по містах та районах області, т-км.
117.	Вантажооборот автомобільного транспорту по містах та районах області, т-км на 1000 населення
118.	Вантажооборот автомобільного транспорту по містах та районах області, т-км на 1000 кв. км
119.	Оптовий товарооборот, грн.
120.	Оптовий товарооборот, грн. на душу населення
121.	Оптовий товарооборот, грн. на кв. км
122.	Кількість найманих працівників, осіб
123.	Кількість найманих працівників, осіб на 1000 населення
124.	Середньомісячна номінальна заробітна плата працівників по містах та районах області, грн.

Додаток Ж

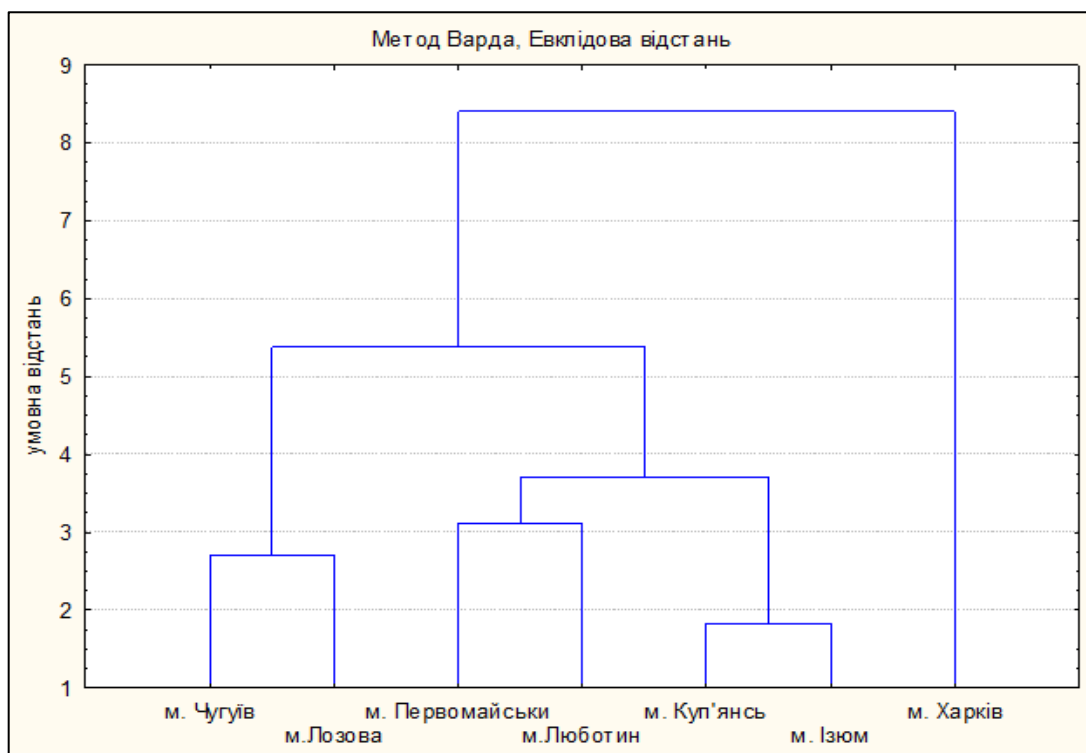

Рис. Ж.1. Дендрограма кластеризації міст обласного підпорядкування Харківської області за подібністю системи торговельного обслуговування населення, 2007 р.

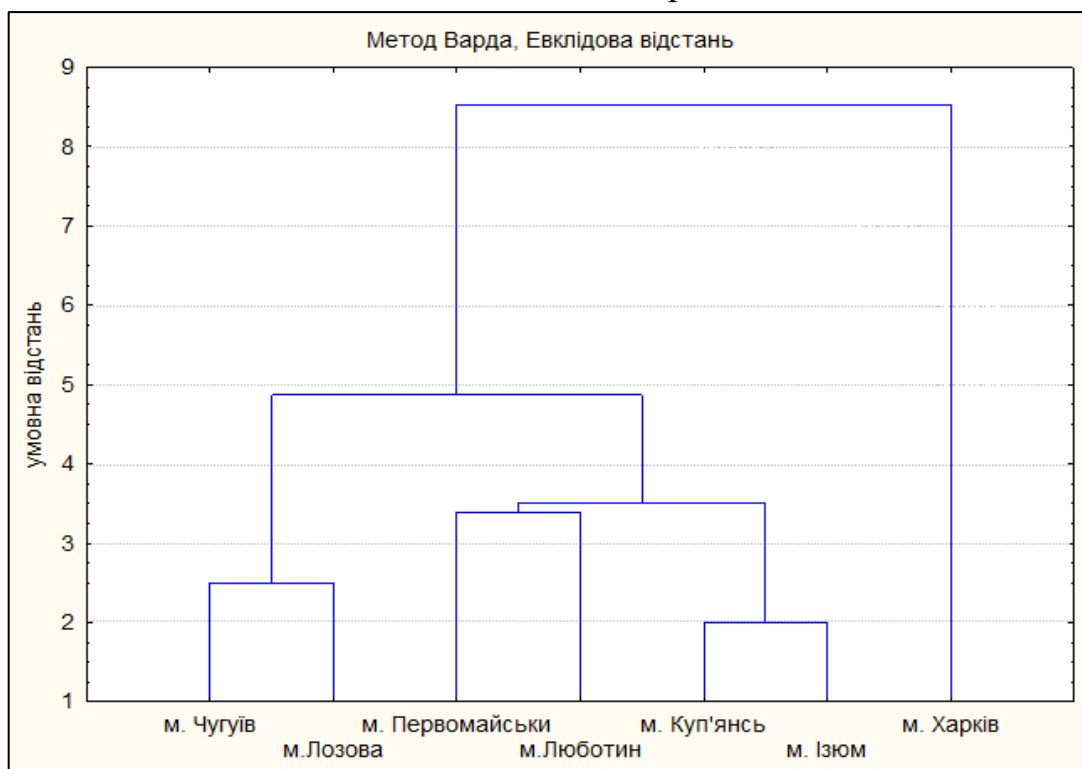

Рис. Ж.2. Дендрограма кластеризації міст обласного підпорядкування Харківської області за подібністю системи торговельного обслуговування населення, 2008 р.

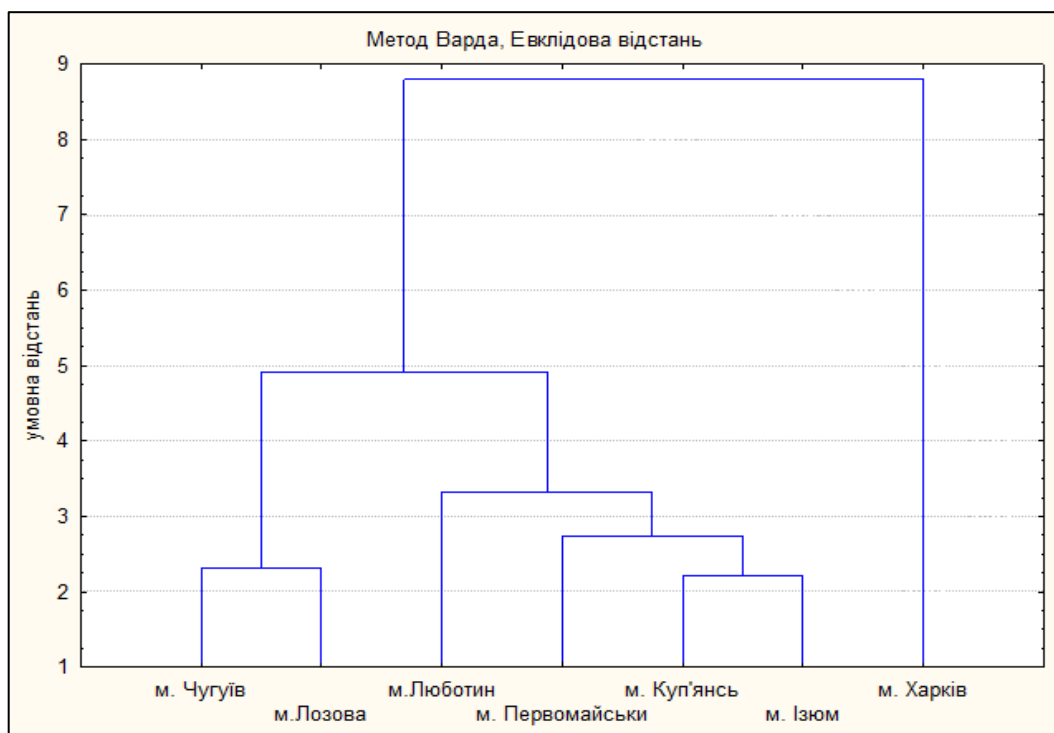

Рис. Ж.3. Дендрограма кластеризації міст обласного підпорядкування Харківської області за подібністю системи торговельного обслуговування населення, 2009 р.

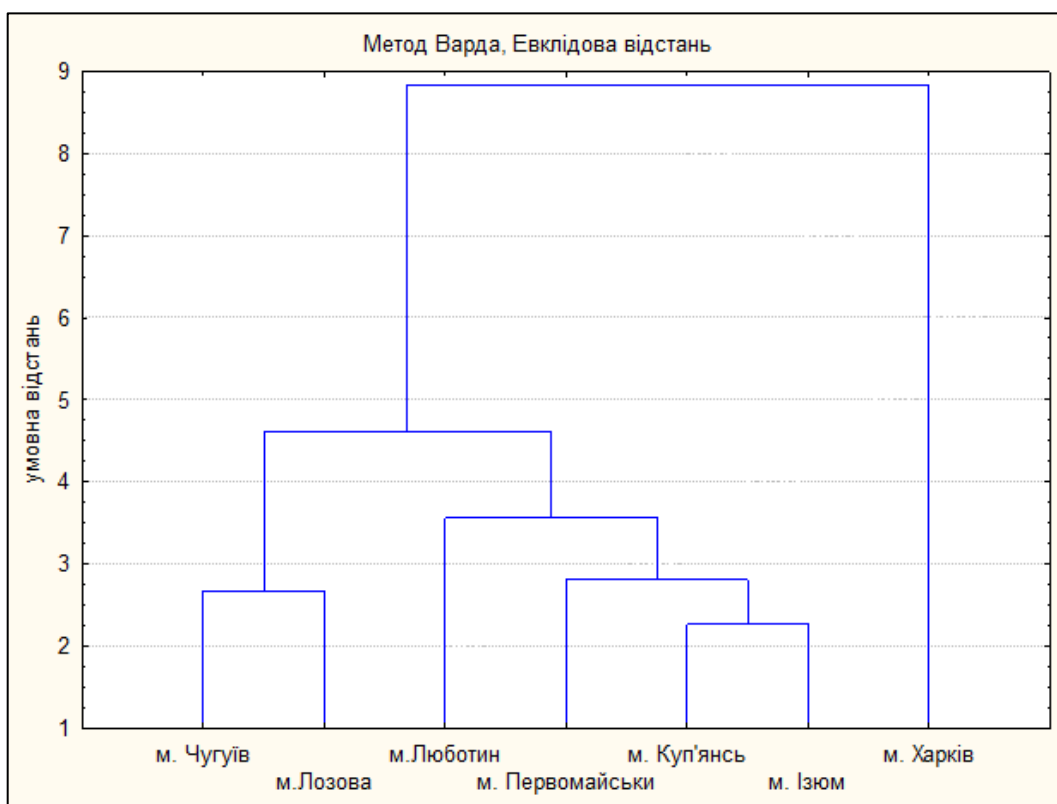

Рис. Ж.4. Дендрограма кластеризації міст обласного підпорядкування Харківської області за подібністю системи торговельного обслуговування населення, 2010 р.

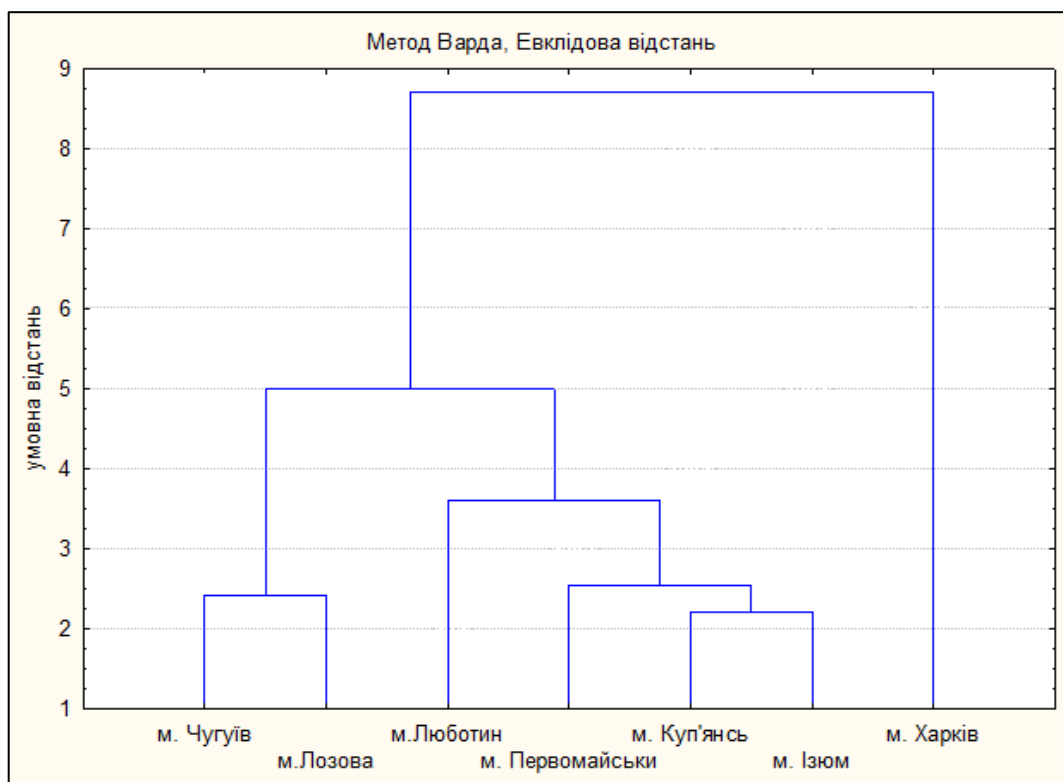

Рис. Ж.5. Дендрограма кластеризації міст обласного підпорядкування Харківської області за подібністю системи торговельного обслуговування населення, 2011 р.

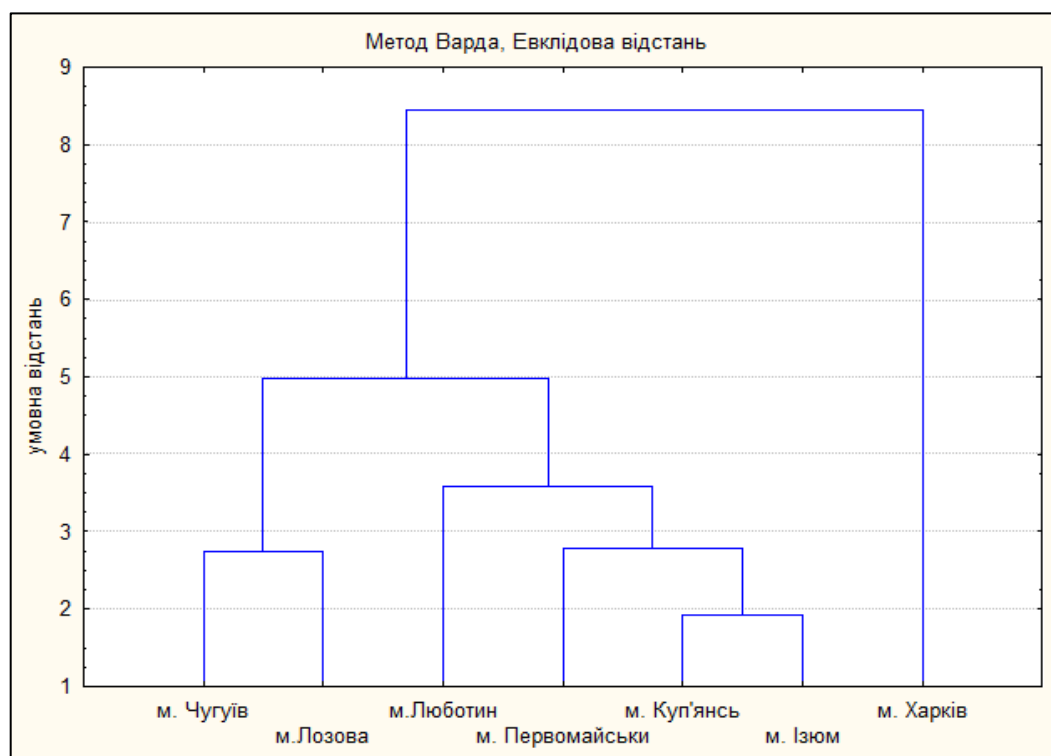

Рис. Ж.6. Дендрограма кластеризації міст обласного підпорядкування Харківської області за подібністю системи торговельного обслуговування населення, 2012 р.

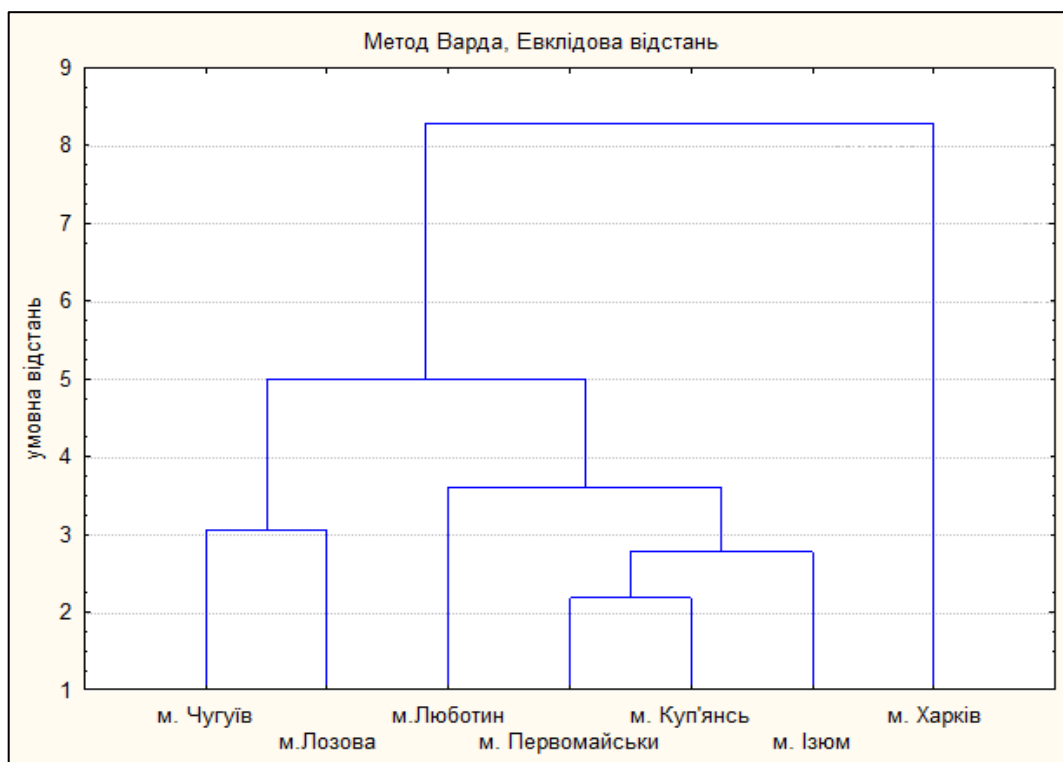

Рис. Ж.7. Дендрограма кластеризації міст обласного підпорядкування Харківської області за подібністю системи торговельного обслуговування населення, 2013 р.

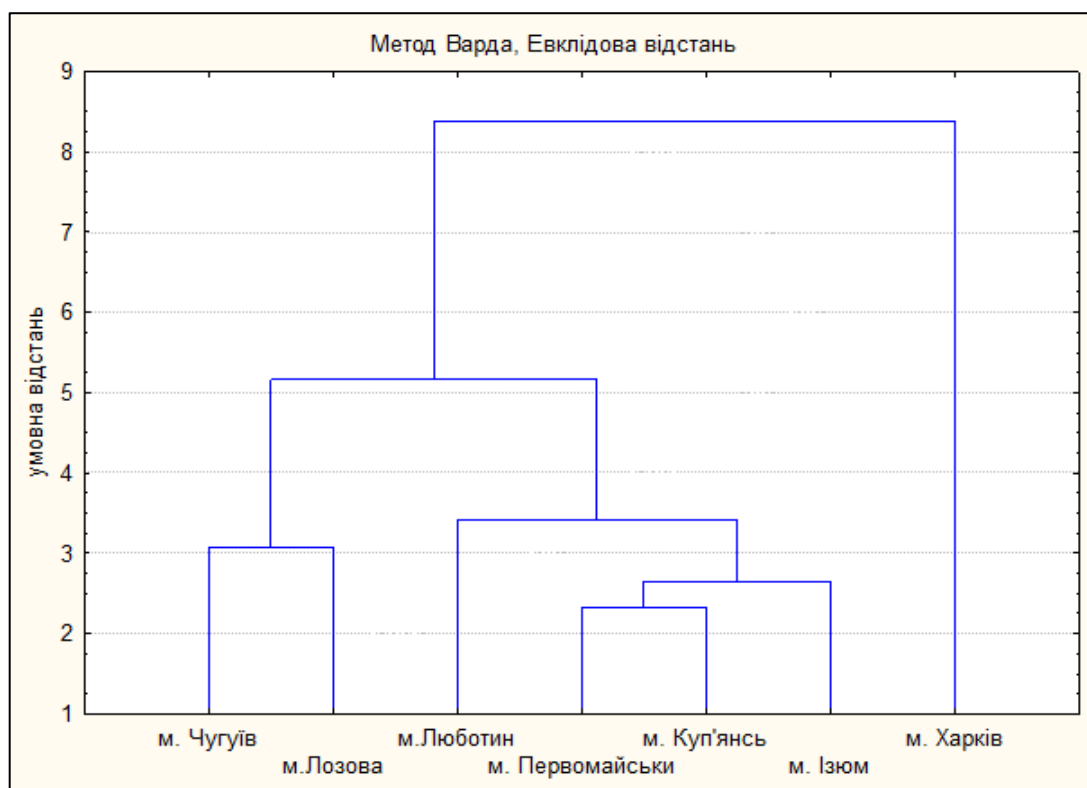

Рис. Ж.8. Дендрограма кластеризації міст обласного підпорядкування Харківської області за подібністю системи торговельного обслуговування населення, 2014 р.

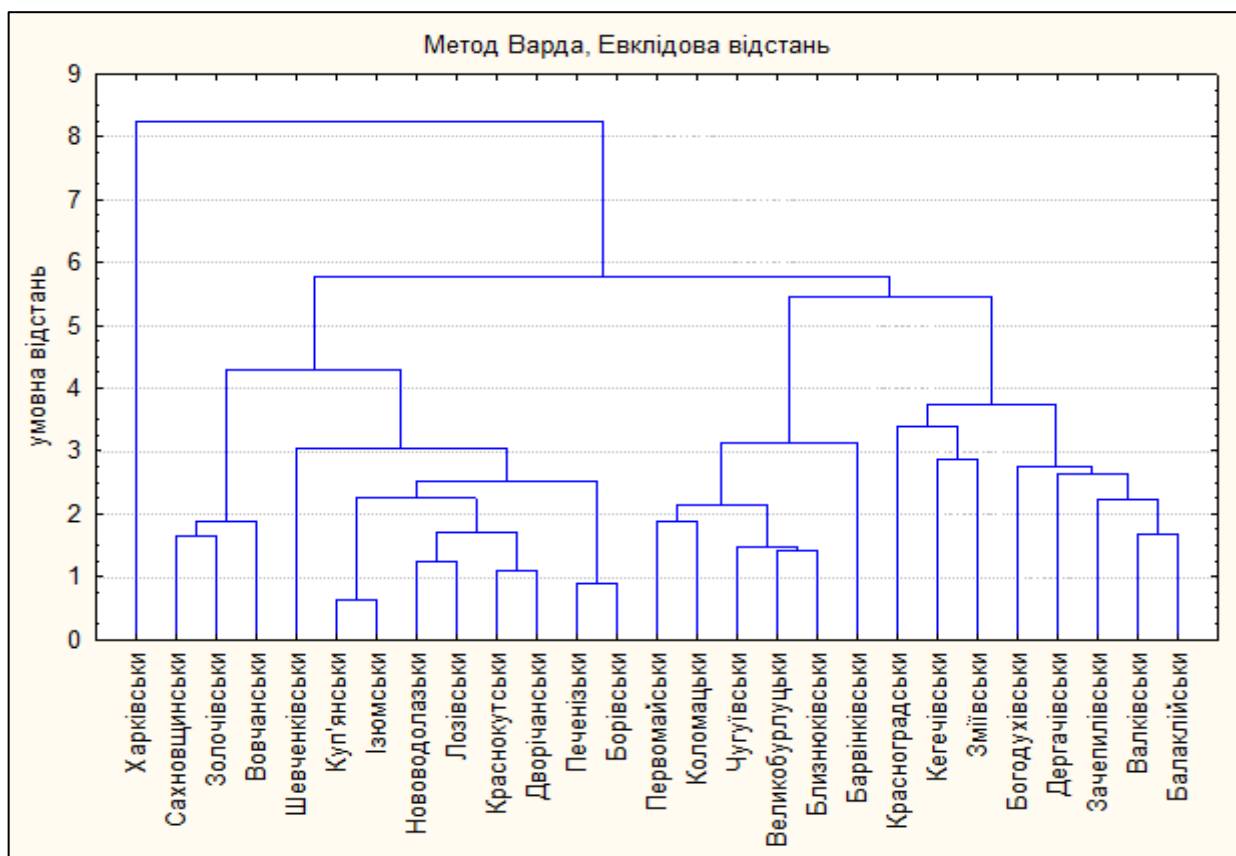

Рис. Ж.9. Дендрограма кластеризації районів Харківської області за подібністю системи торговельного обслуговування населення, 2008 р.

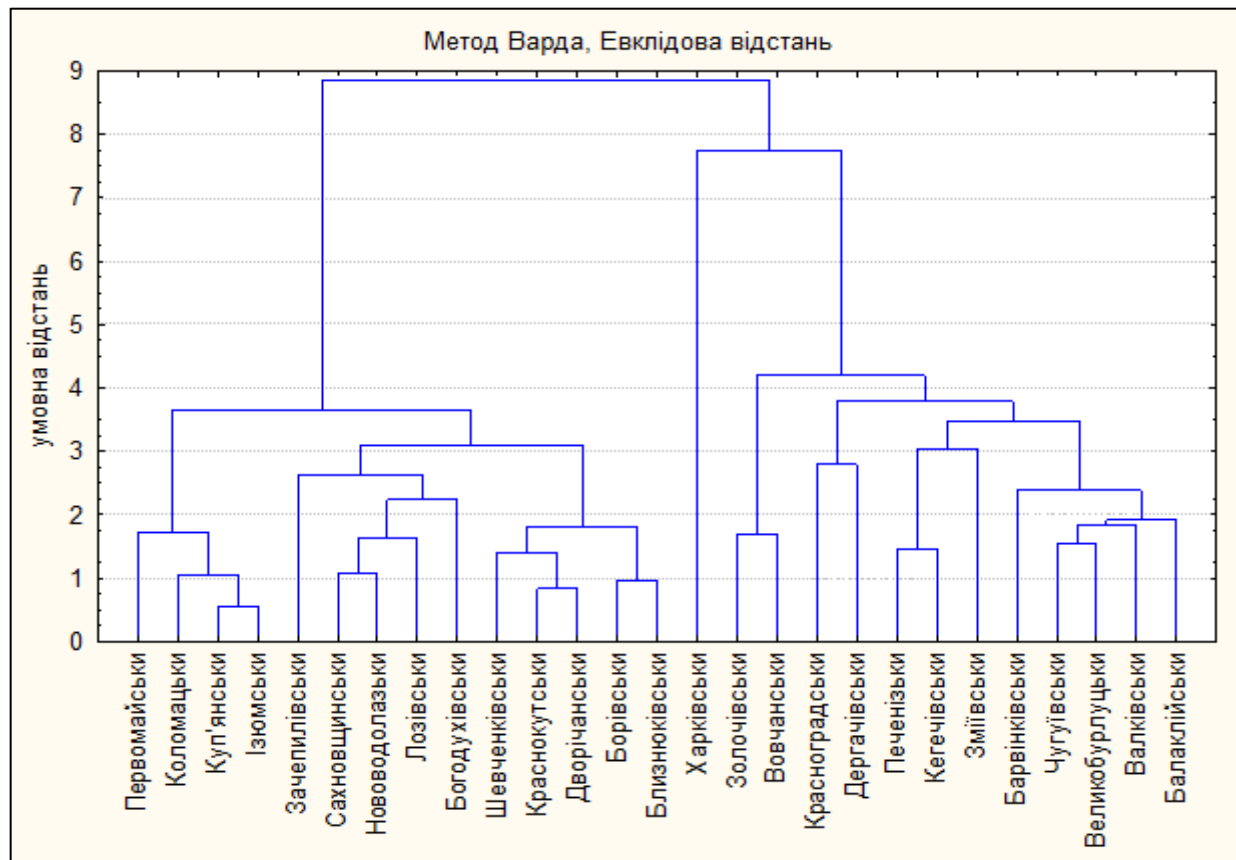

Рис. Ж.10. Дендрограма кластеризації районів Харківської області за подібністю системи торговельного обслуговування населення, 2009 р.

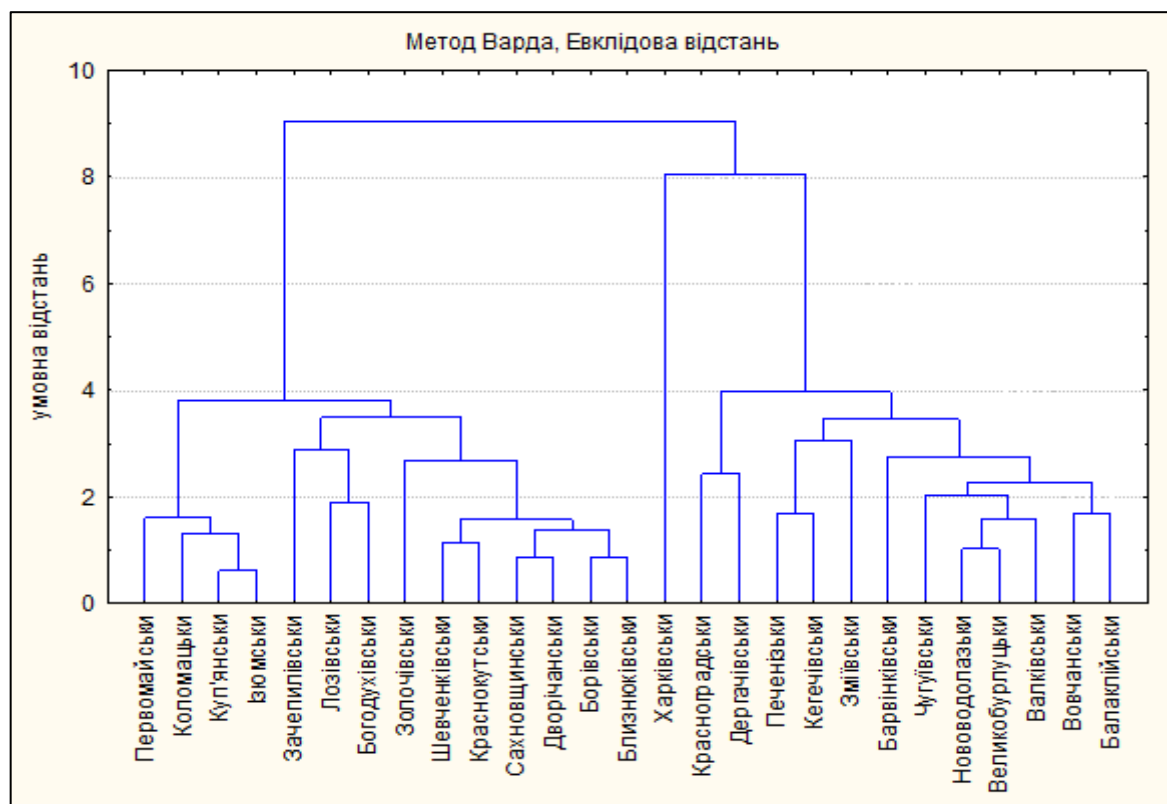

Рис. Ж.11. Дендрограма кластеризації районів Харківської області за подібністю системи торговельного обслуговування населення, 2010 р.

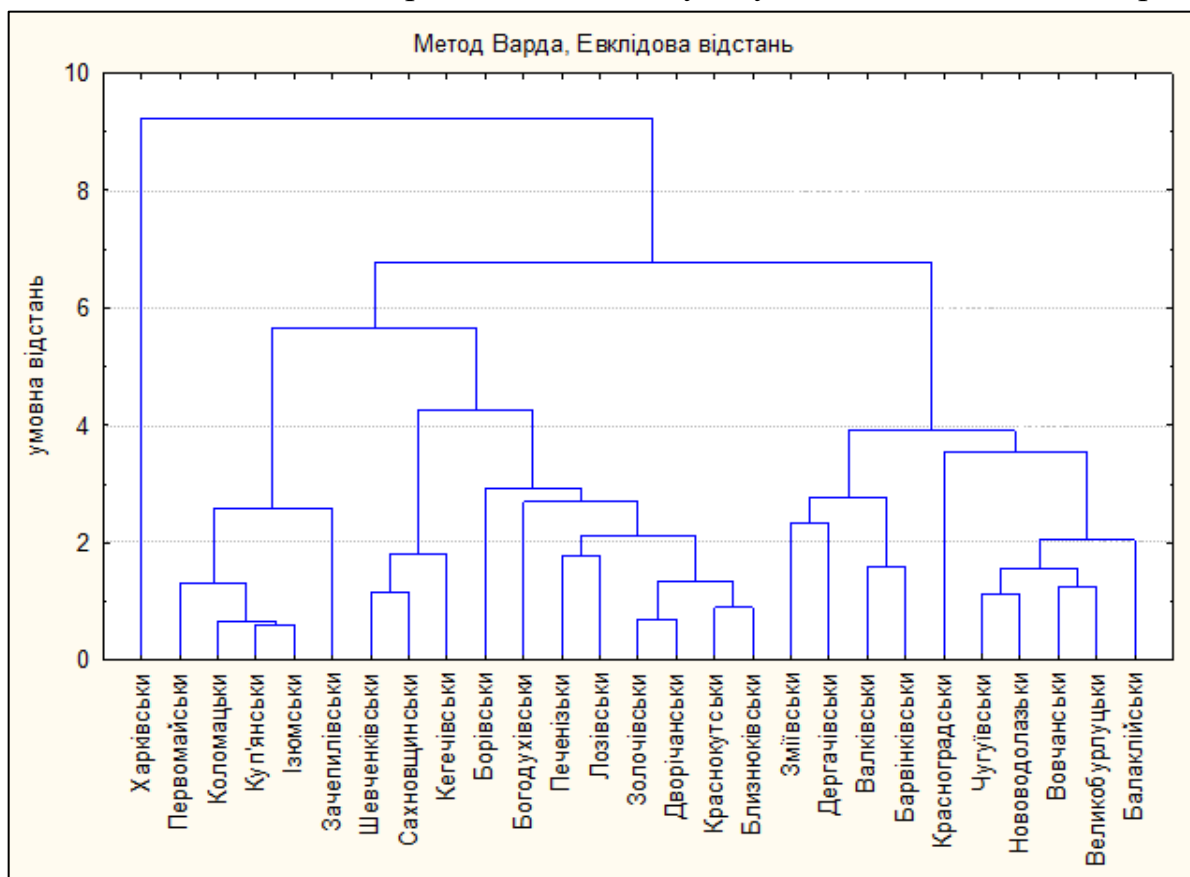

Рис. Ж.12. Дендрограма кластеризації районів Харківської області за подібністю системи торговельного обслуговування населення, 2011 р.

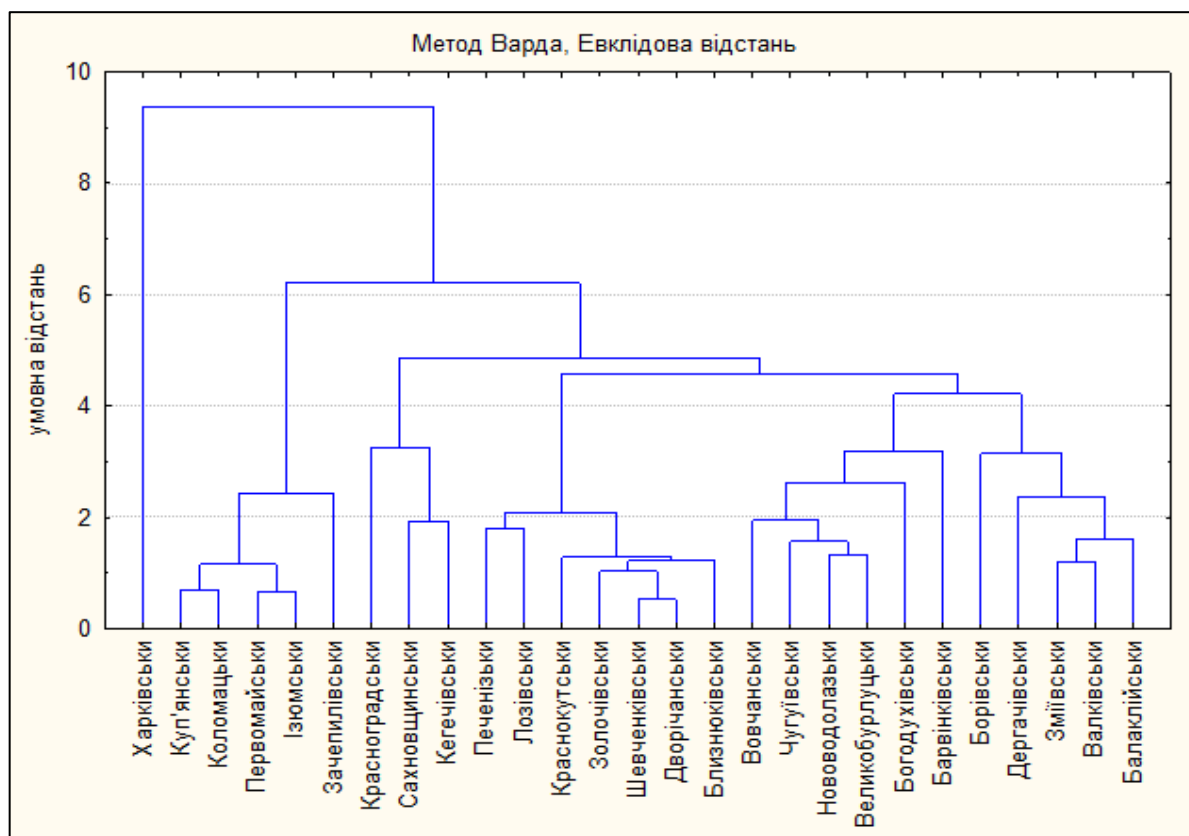

Рис. Ж.13. Дендрограма кластеризації районів Харківської області за подібністю системи торговельного обслуговування населення, 2012 р.

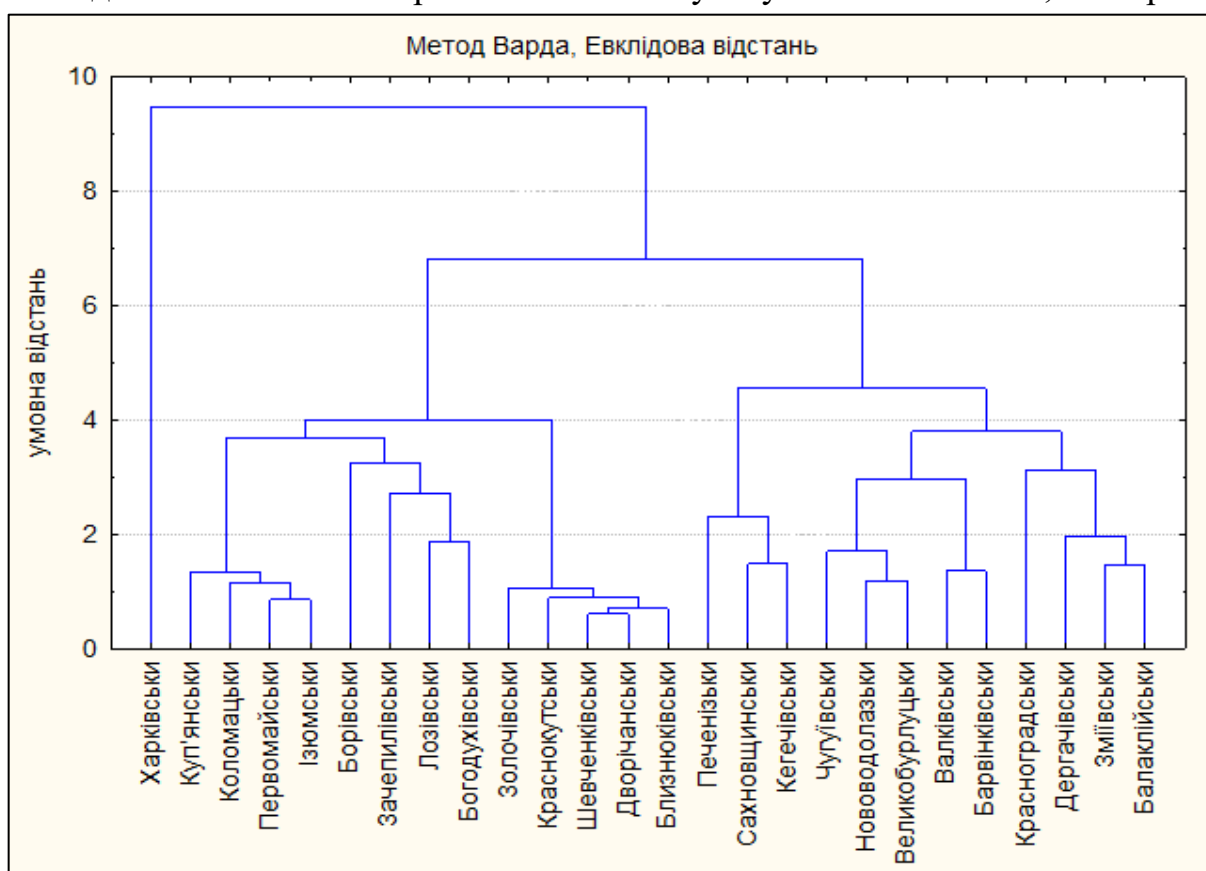

Рис. Ж.14. Дендрограма кластеризації районів Харківської області за подібністю системи торговельного обслуговування населення, 2014 р.

Додаток К

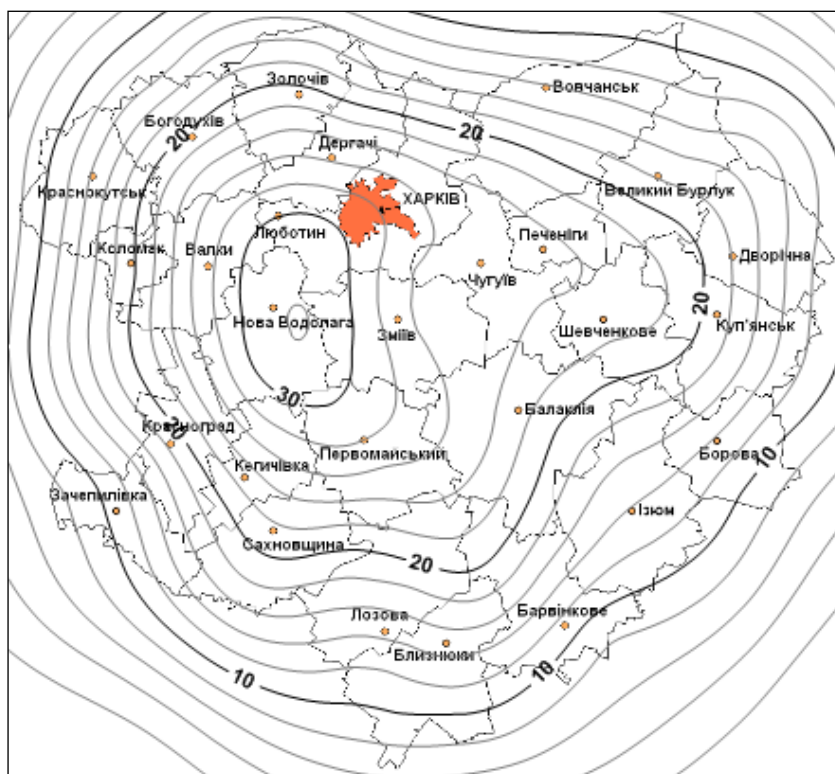

Рис. К.1. Просторова модель різниці інтегральних функцій впливу закладів торгівлі та ресторанного господарства з базовим радіусом 50 км ($R=50$ км) (побудовано автором за даними [118])

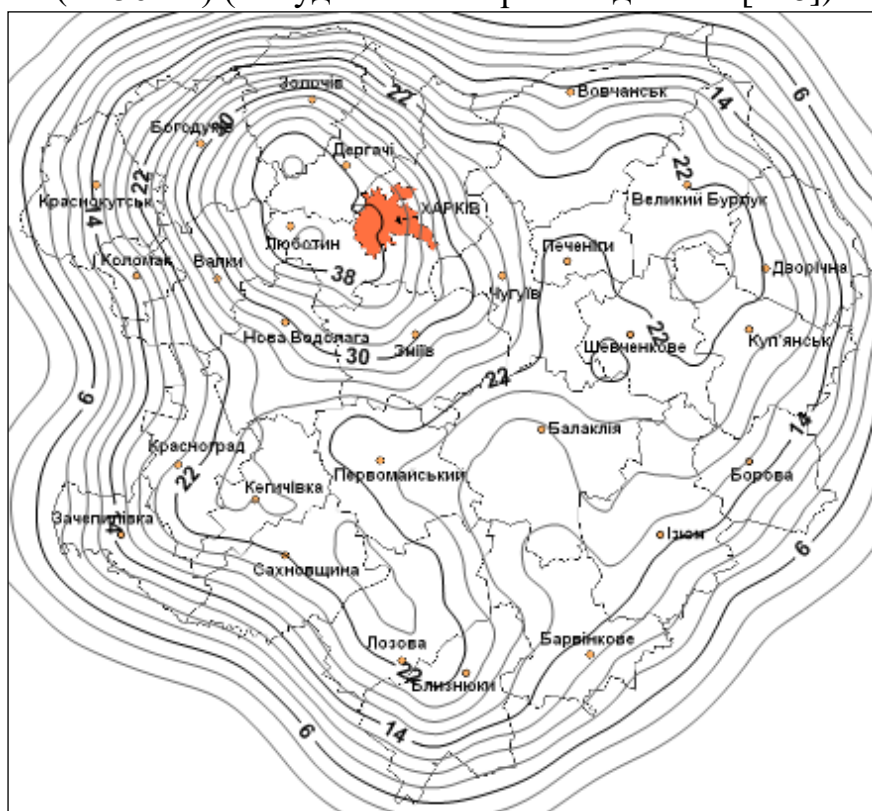

Рис. К.2. Просторова модель інтегральної функції впливу населеності з базовим радіусом 20 км ($R=20$ км) (побудовано автором за даними [118])

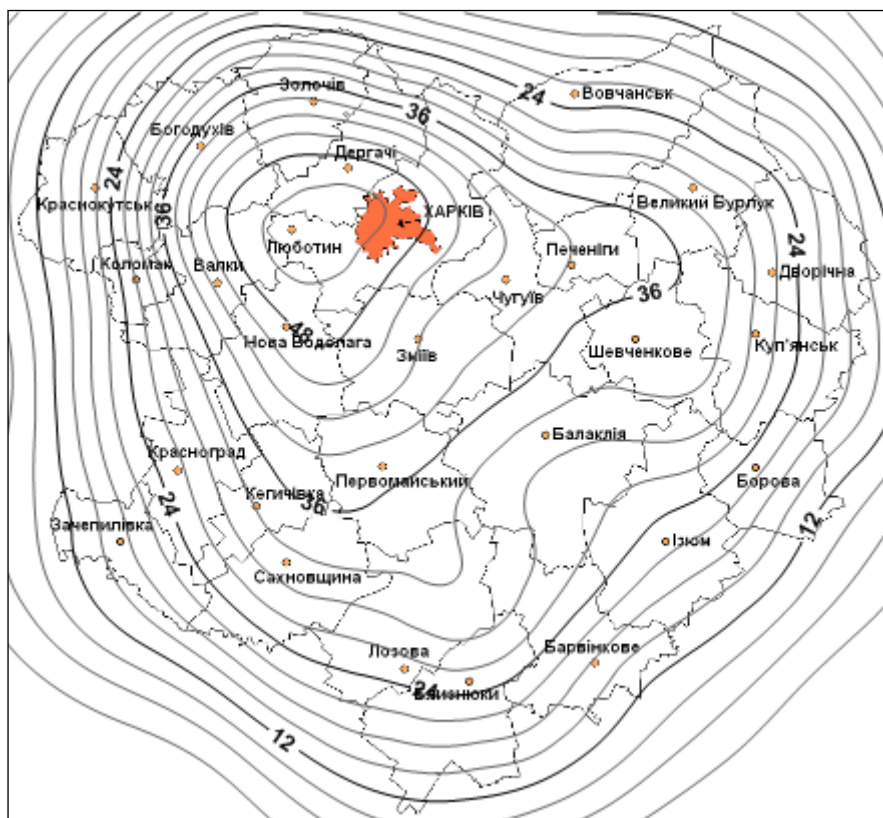

Рис. К.3. Просторова модель інтегральної функції впливу населеності з базовим радіусом 40 км ($R=40$ км) (побудовано автором за даними [118])

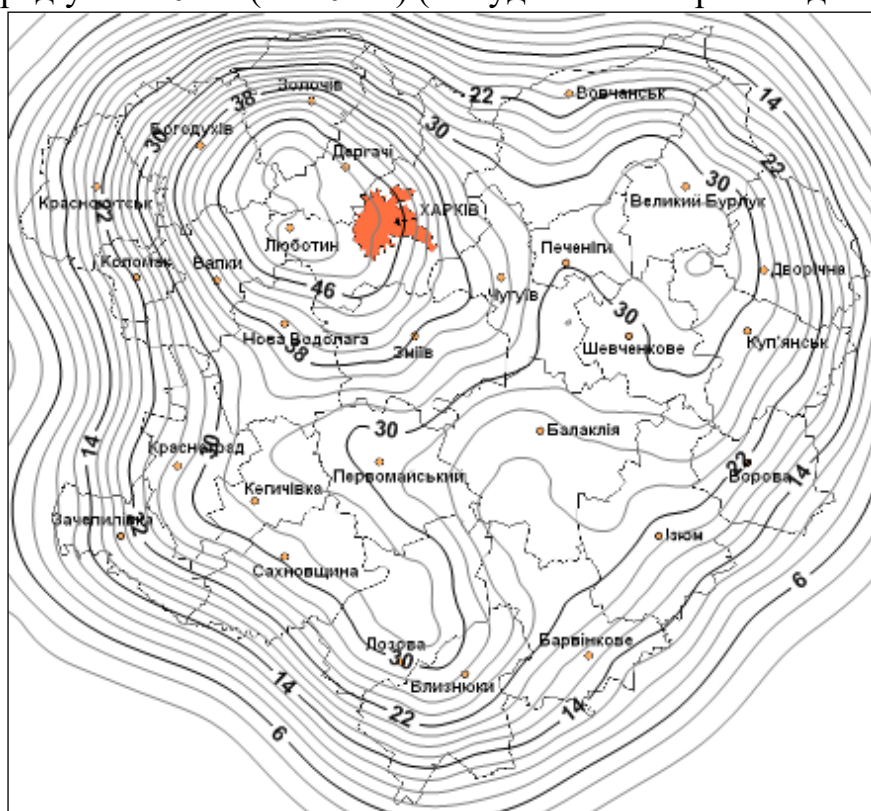

Рис. К.4. Просторова модель інтегральної функції впливу торговельних об'єктів з базовим радіусом 20 км ($R=20$ км) (побудовано автором за даними [118])

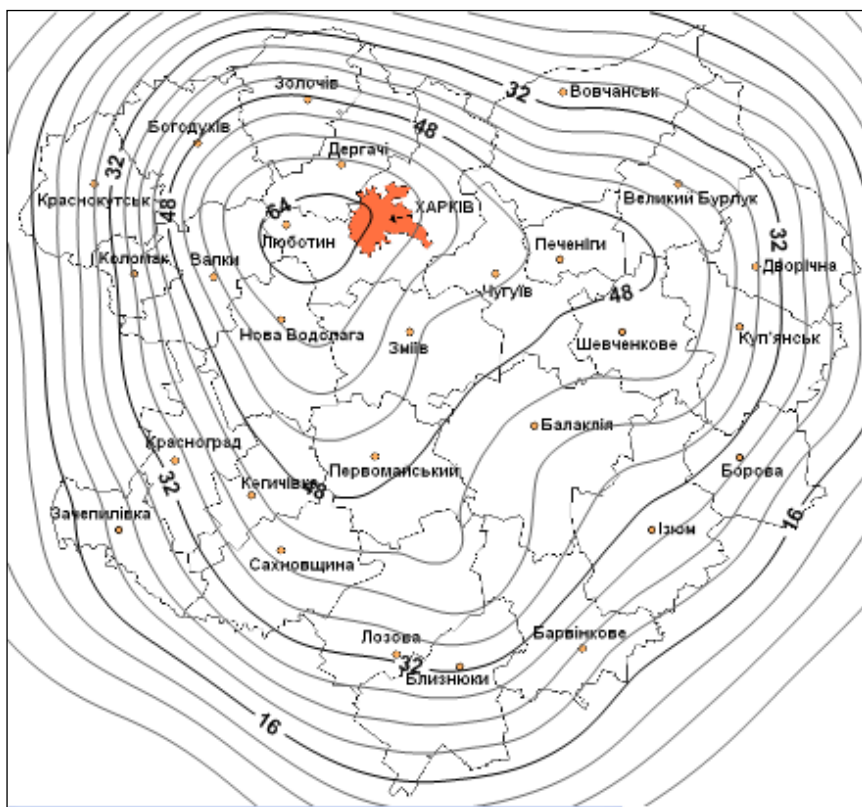

Рис. К.5. Просторова модель інтегральної функції впливу торговельних об'єктів з базовим радіусом 40 км ($R=40$ км)
(побудовано автором за даними [118])

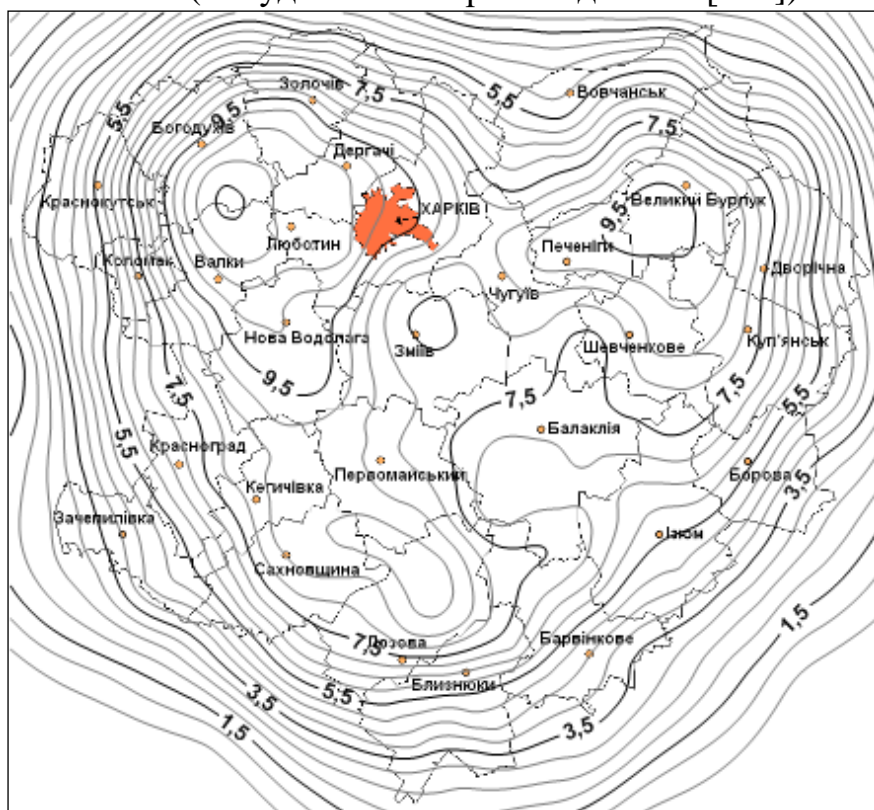

Рис. К.6. Просторова модель різниці інтегральних функцій впливу торговельних об'єктів та населеності з базовим радіусом 20 км ($R=20$ км)
(побудовано автором за даними [118])

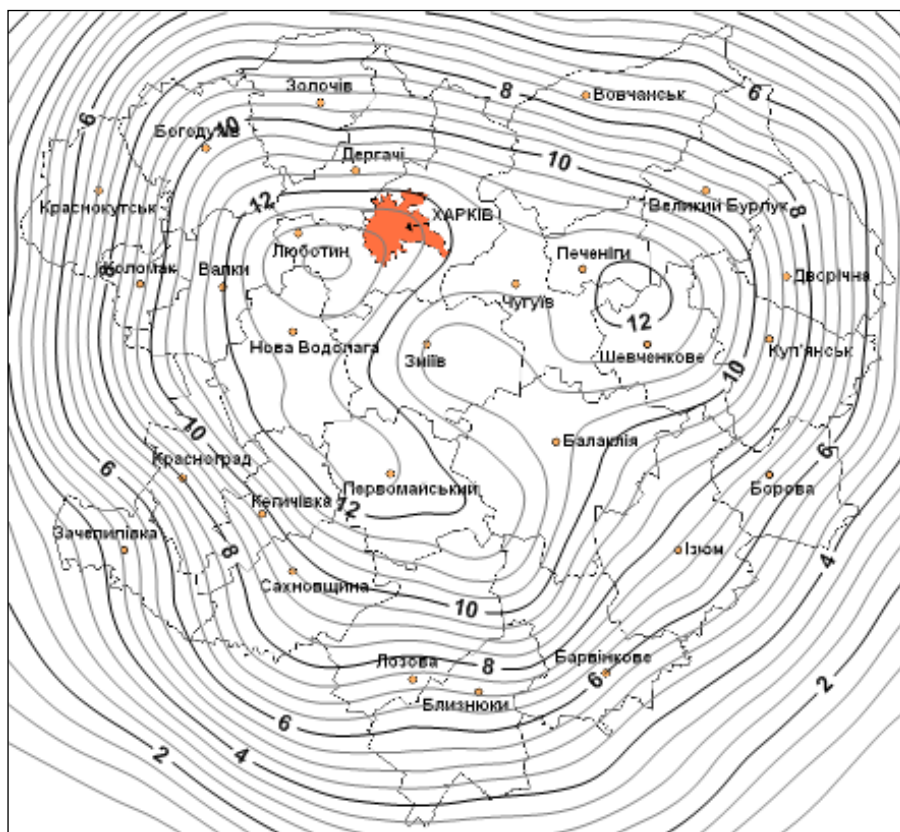

Рис. К.7. Просторова модель різниці інтегральних функцій впливу населеності та торговельних об'єктів з базовим радіусом 40 км ($R=40$ км)
(побудовано автором за даними [118])

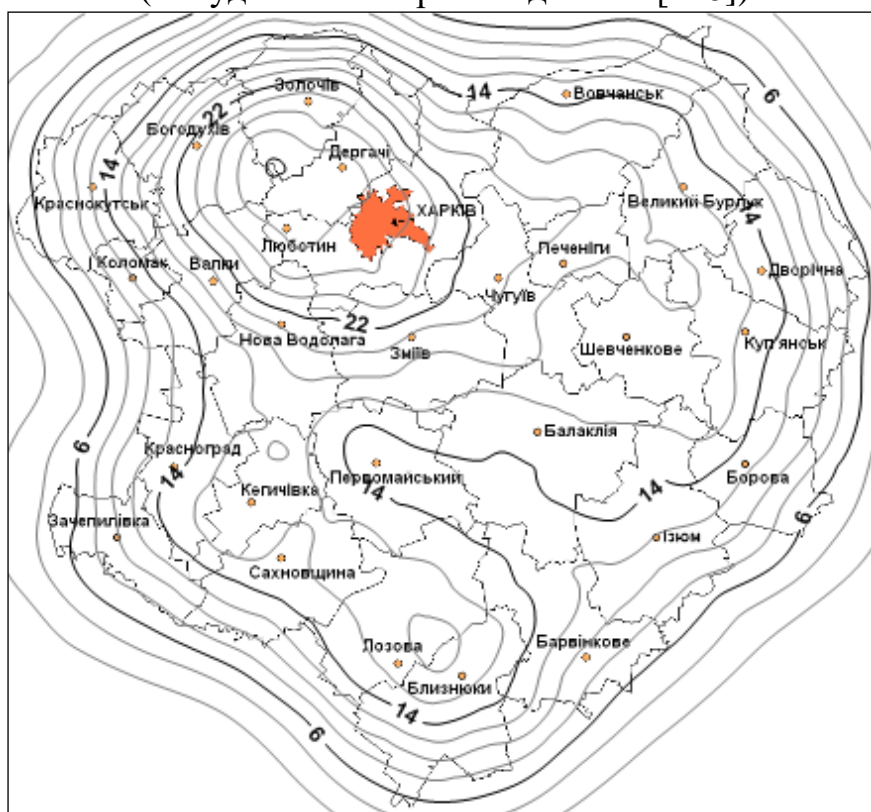

Рис. К.8. Просторова модель інтегральної функції впливу закладів ресторанного господарства з базовим радіусом 20 км ($R=20$ км)
(побудовано автором за даними [118])

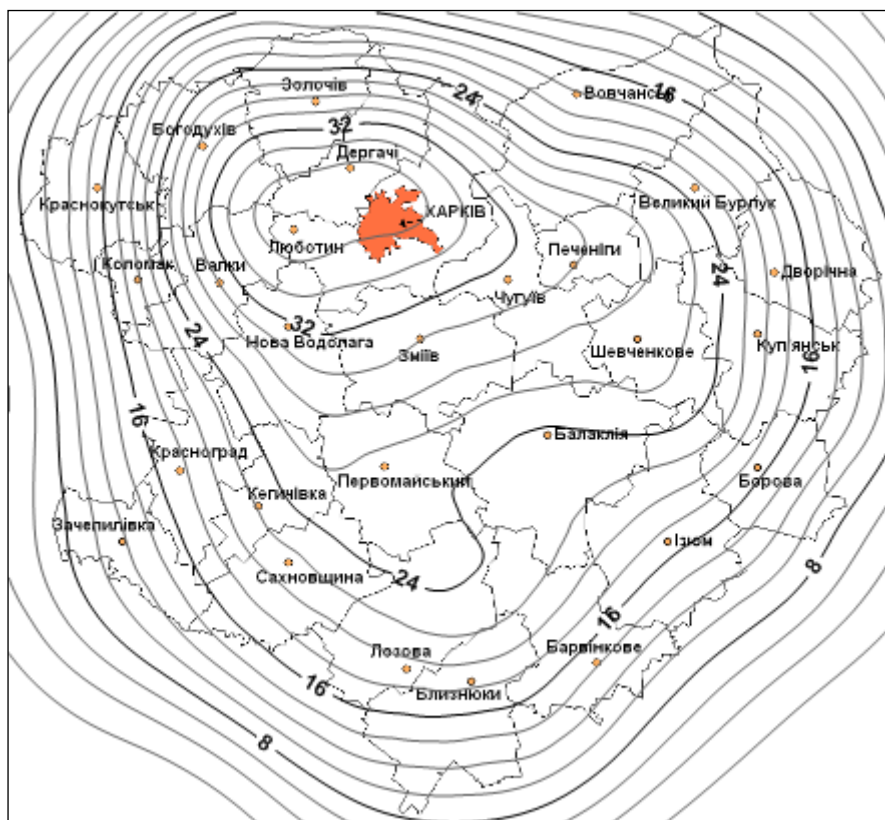

Рис. К.9. Просторова модель інтегральної функції впливу закладів ресторанного господарства з базовим радіусом 40 км ($R=40$ км) (побудовано автором за даними [118])

Рис. К.10. Просторова модель різниці інтегральних функцій впливу закладів ресторанного господарства та населеності з базовим радіусом 20 км ($R=20$ км) (побудовано автором за даними [118])

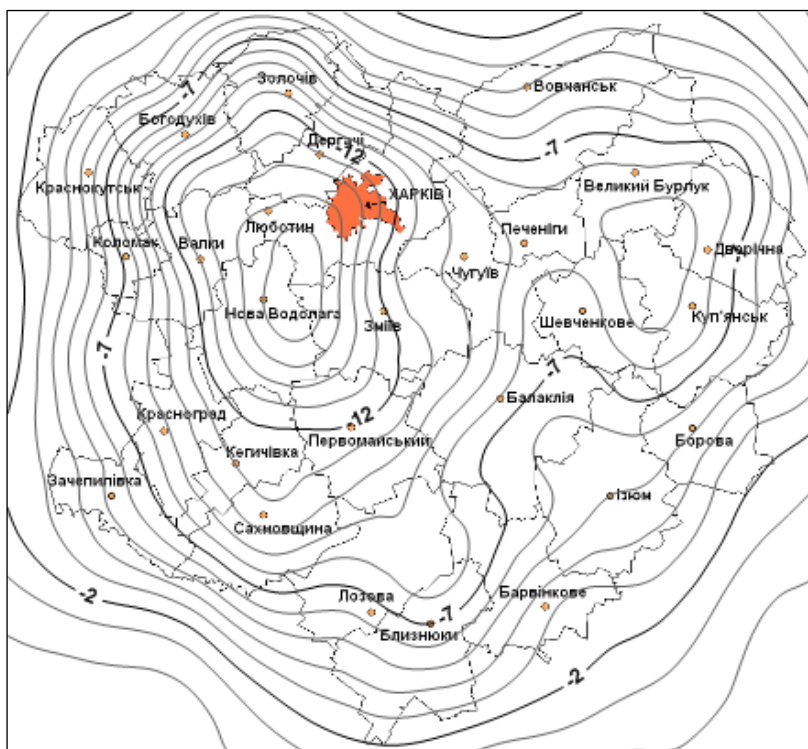

Рис. К.11. Просторова модель різниці інтегральних функцій впливу закладів ресторанного господарства та населеності з базовим радіусом 40 км ($R=40$ км) (побудовано автором за даними [118])

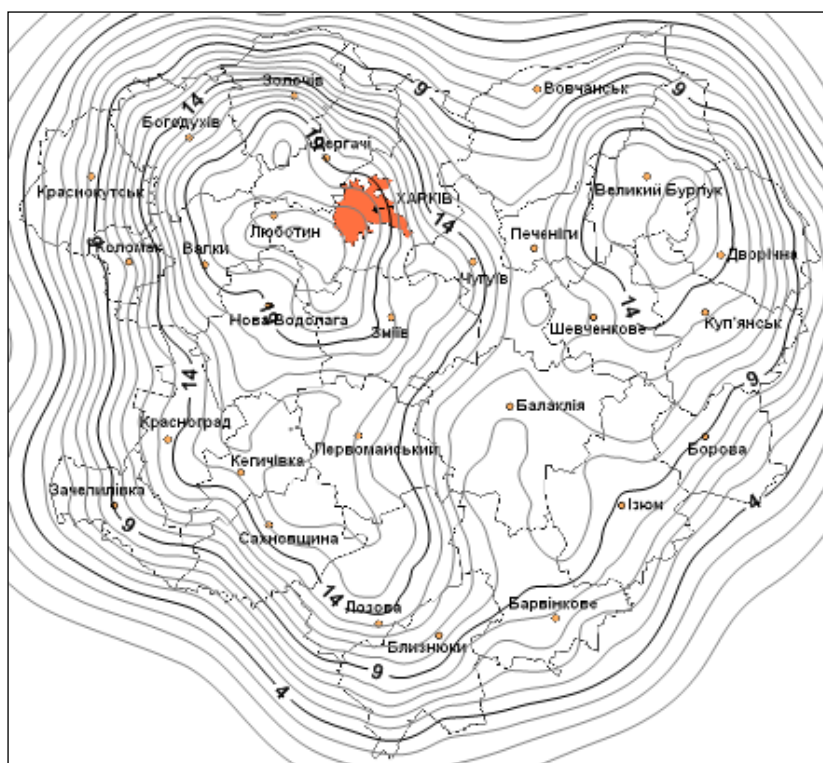

Рис. К.12. Просторова модель різниці інтегральних функцій впливу закладів торгівлі та ресторанного господарства з базовим радіусом 20 км ($R=20$ км) (побудовано автором за даними [118])

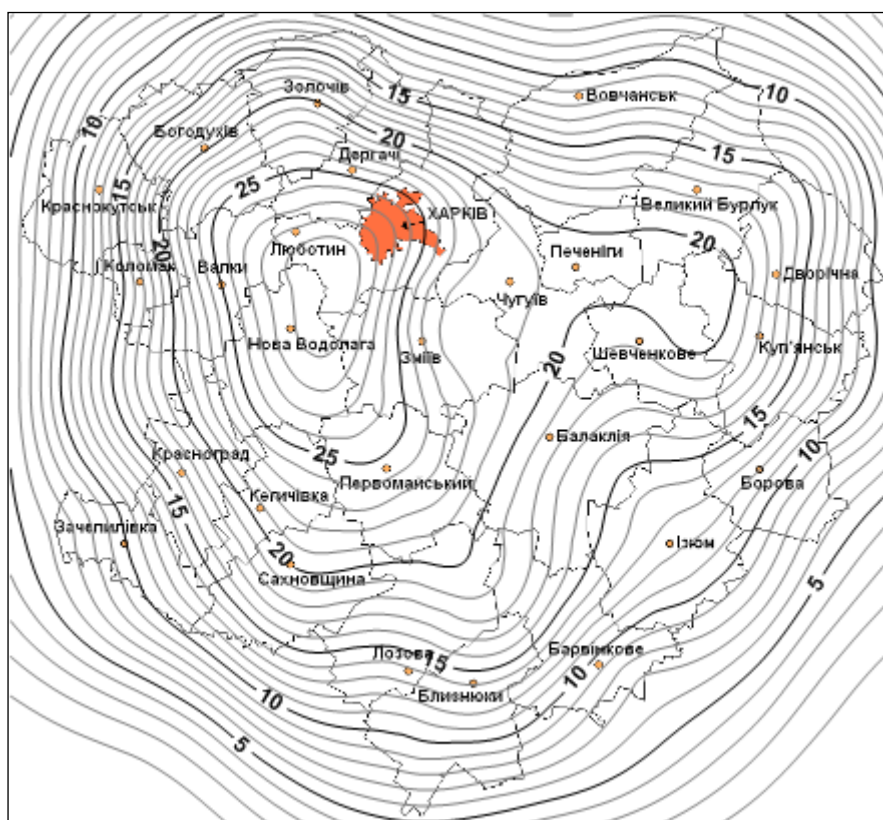

Рис. К.13. Просторова модель різниці інтегральних функцій впливу закладів торгівлі та ресторанного господарства з базовим радіусом 40 км ($R=40$ км) (побудовано автором за даними [118])

Додаток Л

Таблиця Л.1

Коефіцієнт прогресу міст Харківської області (L0/L1) за 2007-2013 рр.

Міста обласного підпорядкування	2007-2008	2008-2009	2009-2010	2010-2011	2011-2012	2012-2013	Середнє
м. Харків	1,607	1,685	1,63	1,69	1,83	1,892	1,722
м. Ізюм	0,294	0,31	0,288	0,297	0,28	0,289	0,293
м. Куп'янськ	0,306	0,329	0,339	0,318	0,326	0,3	0,320
м.Лозова	0,5	0,482	0,447	0,465	0,483	0,513	0,482
м.Люботин	0,367	0,367	0,346	0,361	0,358	0,397	0,366
м. Первомайський	0,396	0,417	0,359	0,354	0,353	0,363	0,374
м. Чугуїв	0,484	0,412	0,442	0,454	0,555	0,579	0,488
Харківська область	1,056	0,963	0,882	0,825	1,193	1,361	1,047

Таблиця Л.2

Коефіцієнт прогресу районів Харківської області (L0/L1) за 2007-2013 рр.

Райони Харківської області	2007-2008	2008-2009	2009-2010	2010-2011	2011-2012	2012-2013	Середнє значення
Балаклійський	0,474	0,486	0,471	0,472	0,55	0,439	0,482
Барвінківський	0,361	0,382	0,348	0,335	0,339	0,321	0,348
Близнюківський	0,273	0,251	0,242	0,221	0,223	0,37	0,263
Богодухівський	0,376	0,353	0,341	0,346	0,38	0,417	0,369
Борівський	0,31	0,311	0,257	0,196	0,333	0,315	0,287
Валківський	0,354	0,32	0,319	0,299	0,31	0,28	0,314
Великобурлуцький	0,441	0,377	0,334	0,321	0,36	0,319	0,359
Вовчанський	0,395	0,383	0,415	0,45	0,376	0,389	0,401
Дворічанський	0,296	0,232	0,26	0,253	0,242	0,284	0,261
Дергачівський	0,517	0,521	0,545	0,524	0,52	0,554	0,530
Зачепилівський	0,359	0,339	0,325	0,298	0,267	0,234	0,304
Зміївський	0,518	0,58	0,513	0,52	0,519	0,447	0,516
Золочівський	0,298	0,298	0,311	0,283	0,238	0,261	0,282
Ізюмський	0,315	0,244	0,235	0,191	0,21	0,223	0,236
Кегечівський	0,344	0,376	0,366	0,342	0,338	0,348	0,352
Коломацький	0,35	0,325	0,199	0,198	0,192	0,197	0,244
Красноградський	0,56	0,537	0,55	0,515	0,616	0,65	0,571
Краснокутський	0,347	0,263	0,268	0,254	0,257	0,285	0,279
Куп'янський	0,228	0,217	0,216	0,219	0,214	0,27	0,227
Лозівський	0,292	0,273	0,277	0,278	0,265	0,278	0,277
Нововодолазький	0,268	0,259	0,258	0,248	0,276	0,291	0,267
Первомайський	0,327	0,29	0,244	0,226	0,226	0,226	0,257
Печенізький	0,316	0,293	0,337	0,312	0,31	0,314	0,314
Сахновщинський	0,282	0,31	0,291	0,32	0,315	0,316	0,306
Харківський	1,125	1,179	1,221	1,224	1,358	1,373	1,247
Чугуївський	0,361	0,382	0,361	0,355	0,337	0,329	0,354
Шевченківський	0,248	0,342	0,296	0,264	0,278	0,286	0,286
Харківська область	1,011	0,916	0,93	0,837	1,183	1,397	1,046

Таблиця Л.3

Динаміка кодів часових похідних показників Дергачівського району за 2007-2013 роки (складено автором за даними [131-136; 157-163])

Дергачівський район Харківської області	2007-2008	2008-2009	2009-2010	2010-2011	2011-2012	2012-2013	2007-2013
Роздрібний товарооборот підприємств, включаючи ресторанне господарство, грн.	1	1	1	1	1	1	6
Роздрібний товарооборот підприємств, включаючи ресторанне господарство, грн. на душу населення	1	1	1	1	1	1	6
Роздрібний товарооборот підприємств, включаючи ресторанне господарство, грн. на кв. км	1	1	1	1	1	1	6
Роздрібний товарооборот торгової мережі, грн.	1	1	1	1	1	1	6
Роздрібний товарооборот торгової мережі, одиниць на душу населення	1	1	1	1	1	1	6
Роздрібний товарооборот торгової мережі, одиниць на кв. км	1	1	1	1	1	1	6
Роздрібний товарооборот ресторанного господарства, грн.	1	1	1	1	1	1	6
Роздрібний товарооборот ресторанного господарства, грн. на душу населення	1	1	1	1	1	1	6
Роздрібний товарооборот ресторанного господарства, грн. на кв. км	1	1	1	1	1	1	6
Середньомісячна номінальна заробітна плата працівників по містах та районах області, грн.	1	1	1	1	1	1	6
Рівень урбанізації, %	1	1	0	1	1	1	5
Природний приріст населення, осіб на 1000 населення	1	1	1	1	1	0	5
Чисельність барів, одиниць на 1000 кв. Км	1	1	0	0	1	1	4
Кількість АЗС, одиниць	0	-1	1	1	1	1	3
Кількість АЗС, одиниць на 1000 населення	0	-1	1	1	1	1	3
Кількість АЗС, одиниць на 1000 кв. км	0	-1	1	1	1	1	3
Кількість торгових місць на ринках, одиниць на 1000 населення	1	-1	1	1	1	0	3
Кількість кіосків, контейнерів на ринках, одиниць на 1000 кв. Км	0	1	0	0	1	1	3
Кількість об'єктів ресторанного господарства, одиниць на 1000 населення	0	1	1	1	0	0	3

(продовження таблиці Л.3)

Кількість об'єктів ресторанного господарства, одиниць на 1000 кв. Км	-1	1	1	1	0	1	3
Чисельність ресторанів, одиниць	0	0	0	1	1	1	3
Чисельність ресторанів, одиниць на 1000 населення	0	0	0	1	1	1	3
Чисельність ресторанів, одиниць на 1000 кв. Км	0	0	0	1	1	1	3
Чисельність барів, одиниць	1	1	0	0	1	0	3
Чисельність барів, одиниць на 1000 населення	1	1	0	0	1	0	3
Кількість продовольчих магазинів, одиниць	1	1	1	1	-1	-1	2
Кількість продовольчих магазинів, одиниць на 1000 населення	1	1	1	1	-1	-1	2
Кількість продовольчих магазинів, одиниць на 1000 кв. км	1	1	1	1	-1	-1	2
Кількість ринків, одиниць на 1000 кв. км	0	0	0	1	0	1	2
Торгова площа ринків, кв.м на кв. км	0	0	0	1	0	1	2
Кількість змішаних ринків, одиниць на 1000 кв. Км	0	0	0	1	0	1	2
Кількість торгових місць на ринках, одиниць на 1000 кв. Км	0	-1	0	1	1	1	2
Кількість кіосків, контейнерів на ринках, одиниць	0	1	0	0	1	0	2
Кількість кіосків, контейнерів на ринках, одиниць на 1000 населення	0	1	0	0	1	0	2
Кількість лотків на ринках, одиниць на 1000 кв. Км	0	1	0	0	0	1	2
Кількість магазинів на ринках, одиниць на 1000 кв. Км	0	1	0	0	0	1	2
Індекс товарообороту підприємств ресторанного господарства, %	1	1	-1	1	-1	1	2
Кількість об'єктів ресторанного господарства, одиниць	-1	1	1	1	0	0	2
Чисельність їдалень, одиниць	0	0	1	0	0	1	2
Чисельність їдалень, одиниць на 1000 населення	0	0	1	0	0	1	2
Чисельність їдалень, одиниць на 1000 кв. Км	0	0	1	0	0	1	2
Кількість суб'єктів Єдиного державного реєстру підприємств та організацій України (ЄДРПОУ) по містах та районах області, одиниць	1	-1	-1	1	1	1	2
Кількість суб'єктів Єдиного державного реєстру підприємств та організацій України (ЄДРПОУ) по містах та районах області, одиниць на 1000 населення	1	-1	-1	1	1	1	2

(продовження таблиці Л.3)

Кількість суб'єктів Єдиного державного реєстру підприємства організацій України (ЄДРПОУ) по містах та районах області, одиниць на 1000 кв. Км	1	-1	-1	1	1	1	2
Вантажооборот автомобільного транспорту по містах та районах області, т-км.	1	-1	-1	1	1	1	2
Вантажооборот автомобільного транспорту по містах та районах області, т-км на 1000 населення	1	-1	-1	1	1	1	2
Вантажооборот автомобільного транспорту по містах та районах області, т-км на 1000 кв. Км	1	-1	-1	1	1	1	2
Оптовий товарооборот, грн.	1	-1	1	1	-1	1	2
Оптовий товарооборот, грн. на душу населення	1	-1	1	1	-1	1	2
Оптовий товарооборот, грн. на кв. км	1	-1	1	1	-1	1	2
Кількість ринків, одиниць	0	0	0	1	0	0	1
Кількість ринків, одиниць на 1000 населення	0	0	0	1	0	0	1
Торгова площа ринків, кв.м	0	0	0	1	0	0	1
Торгова площа ринків, кв.м на душу населення	0	0	0	1	0	0	1
Кількість продовольчих ринків, одиниць на 1000 кв. км	0	0	0	0	0	1	1
Кількість змішаних ринків, одиниць	0	0	0	1	0	0	1
Кількість змішаних ринків, одиниць на 1000 населення	0	0	0	1	0	0	1
Кількість торгових місць на ринках, одиниць	0	-1	0	1	1	0	1
Кількість лотків на ринках, одиниць	0	1	0	0	0	0	1
Кількість лотків на ринках, одиниць на 1000 населення	0	1	0	0	0	0	1
Кількість магазинів на ринках, одиниць	0	1	0	0	0	0	1
Кількість магазинів на ринках, одиниць на 1000 населення	0	1	0	0	0	0	1
Індекс товарообороту торгової мережі, %	-1	1	1	1	-1	-1	0
Кількість продовольчих магазинів з універсальним асортиментом товарів, одиниць	0	1	1	0	-1	-1	0
Кількість продовольчих магазинів з універсальним асортиментом товарів, одиниць на 1000 населення	0	1	1	0	-1	-1	0
Кількість продовольчих магазинів з універсальним асортиментом товарів, одиниць на 1000 кв. км	0	1	1	0	-1	-1	0

(продовження таблиці Л.3)

Кількість спеціалізованих продовольчих магазинів, одиниць на 1000 кв. км	-1	0	0	1	-1	1	0
Кількість непродовольчих магазинів з універсальним асортиментом товарів, одиниць	0	0	0	0	0	0	0
Кількість непродовольчих магазинів з універсальним асортиментом товарів, одиниць на 1000 населення	0	0	0	0	0	0	0
Кількість непродовольчих магазинів з універсальним асортиментом товарів, одиниць на 1000 кв. км	0	0	0	0	0	0	0
Кількість продовольчих ринків, одиниць	0	0	0	0	0	0	0
Кількість продовольчих ринків, одиниць на 1000 населення	0	0	0	0	0	0	0
Кількість непродовольчих ринків, одиниць	0	0	0	0	0	0	0
Кількість непродовольчих ринків, одиниць на 1000 населення	0	0	0	0	0	0	0
Кількість непродовольчих ринків, одиниць на 1000 кв. Км	0	0	0	0	0	0	0
Чисельність міського населення, осіб	-1	-1	-1	1	1	1	0
Щільність населення, осіб на 1 км ²	0	0	-1	0	1	0	0
Щільність міського населення, осіб на 1 км ²	-1	-1	-1	1	1	1	0
Число прибулих, осіб на 1000 населення	-1	-1	1	1	1	-1	0
Число вибулих, осіб на 1000 населення	1	1	-1	-1	1	-1	0
Кількість магазинів роздрібної торгівлі, одиниць	-1	1	1	-1	0	-1	-1
Кількість магазинів роздрібної торгівлі, одиниць на 1000 населення	-1	1	1	-1	0	-1	-1
Кількість магазинів роздрібної торгівлі, одиниць на 1000 кв. км	-1	1	1	-1	0	-1	-1
Кількість спеціалізованих продовольчих магазинів, одиниць	-1	0	0	1	-1	0	-1
Кількість спеціалізованих продовольчих магазинів, одиниць на 1000 населення	-1	0	0	1	-1	0	-1
Кількість аптек, одиниць	-1	1	0	-1	1	-1	-1
Кількість аптечних пунктів, одиниць на 1000 кв. км	0	-1	-1	-1	1	1	-1

(продовження таблиці Л.3)

Кількість місць для відвідувачів в об'єктах ресторанного господарства, одиниць	-1	1	1	-1	0	-1	-1
Кількість місць для відвідувачів в об'єктах ресторанного господарства, одиниць на 1000 кв. км	-1	1	1	-1	0	-1	-1
Чисельність кафе, закусочних, одиниць	-1	1	0	1	-1	-1	-1
Чисельність кафе, закусочних, одиниць на 1000 населення	-1	1	0	1	-1	-1	-1
Чисельність кафе, закусочних, одиниць на 1000 кв. км	-1	1	0	1	-1	-1	-1
Територія, км ²	0	0	0	0	0	-1	-1
Сальдо міграції, осіб на 1000 населення	-1	-1	1	0	1	-1	-1
Кількість об'єктів торгівлі поза магазинами	1	1	-1	-1	-1	-1	-2
Кількість об'єктів торгівлі поза магазинами, одиниць на 1000 населення	1	1	-1	-1	-1	-1	-2
Кількість об'єктів торгівлі поза магазинами, одиниць на 1000 кв. км	1	1	-1	-1	-1	-1	-2
Кількість аптек, одиниць на 1000 населення	-1	1	-1	-1	1	-1	-2
Кількість аптек, одиниць на 1000 кв. км	-1	1	-1	-1	1	-1	-2
Кількість аптечних пунктів, одиниць	0	-1	-1	-1	1	0	-2
Кількість аптечних пунктів, одиниць на 1000 населення	0	-1	-1	-1	1	0	-2
Кількість місць для відвідувачів в об'єктах ресторанного господарства, одиниць на 1000 населення	-1	1	1	-1	-1	-1	-2
Кількість населення, осіб	-1	-1	-1	-1	1	1	-2
Кількість найманих працівників, осіб	-1	-1	-1	1	1	-1	-2
Кількість найманих працівників, осіб на 1000 населення	-1	-1	-1	1	1	-1	-2
Чисельність напівстаціонарних об'єктів, одиниць	-1	-1	0	-1	-1	1	-3
Чисельність напівстаціонарних об'єктів, одиниць на 1000 населення	-1	-1	0	-1	-1	1	-3
Чисельність напівстаціонарних об'єктів, одиниць на 1000 кв. км	-1	-1	0	-1	-1	1	-3
Чисельність об'єктів роздрібної торгівлі, одиниць	-1	-1	1	-1	-1	-1	-4
Чисельність об'єктів роздрібної торгівлі, одиниць на 1000 населення	-1	-1	1	-1	-1	-1	-4

(продовження таблиці Л.3)

Чисельність об'єктів роздрібної торгівлі, одиниць на 1000 кв. км	-1	-1	1	-1	-1	-1	-4
Кількість непродовольчих магазинів, одиниць	-1	-1	-1	-1	1	-1	-4
Кількість непродовольчих магазинів, одиниць на 1000 населення	-1	-1	-1	-1	1	-1	-4
Кількість непродовольчих магазинів, одиниць на 1000 кв. км	-1	-1	-1	-1	1	-1	-4
Кількість спеціалізованих непродовольчих магазинів, одиниць	-1	-1	-1	-1	1	-1	-4
Кількість спеціалізованих непродовольчих магазинів, одиниць на 1000 населення	-1	-1	-1	-1	1	-1	-4
Кількість спеціалізованих непродовольчих магазинів, одиниць на 1000 кв. км	-1	-1	-1	-1	1	-1	-4
Кількість аптечних кіосків, одиниць	-1	0	-1	-1	-1	0	-4
Кількість аптечних кіосків, одиниць на 1000 населення	-1	0	-1	-1	-1	0	-4
Кількість аптечних кіосків, одиниць на 1000 кв. км	-1	0	-1	-1	-1	0	-4
Щільність сільського населення, осіб на 1 км ²	-1	-1	-1	-1	-1	1	-4
Питома вага сільського населення, %	-1	-1	0	-1	-1	-1	-5
Чисельність сільського населення, осіб	-1	-1	-1	-1	-1	-1	-6
	-10	11	9	23	21	10	64

Таблиця Л.4

Динаміка кодів часових похідних показників Ізюмського району за 2007-2013 роки (складено автором за даними [131-136; 157-163])

Ізюмський район Харківської області	2007-2008	2008-2009	2009-2010	2010-2011	2011-2012	2012-2013	2007-2013
Середньомісячна номінальна заробітна плата працівників по містах та районах області, грн.	1	1	1	1	1	1	6
Природний приріст населення, осіб на 1000 населення	0	1	1	1	1	-1	3
Індекс товарообороту підприємств ресторанного господарства, %	1	-1	1	1	1	-1	2
Кількість місць для відвідувачів в об'єктах ресторанного господарства, одиниць на 1000 населення	-1	1	-1	1	1	1	2
Чисельність їдалень, одиниць на 1000 населення	1	-1	-1	1	1	1	2

(продовження таблиці Л.4)

Число вибухливих, осіб на 1000 населення	1	1	-1	-1	1	1	2
Сальдо міграції, осіб на 1000 населення	-1	1	1	-1	1	1	2
Кількість суб'єктів Єдиного державного реєстру підприємств та організацій України (ЄДРПОУ) по містах та районах області, одиниць на 1000 населення	1	-1	-1	1	1	1	2
Чисельність напівстаціонарних об'єктів, одиниць на 1000 населення	1	0	-1	0	1	0	1
Роздрібний товарооборот ресторанного господарства, грн. на душу населення	1	0	-1	-1	1	1	1
Кількість продовольчих магазинів з універсальним асортиментом товарів, одиниць на 1000 населення	1	0	0	0	-1	0	0
Кількість непродовольчих магазинів, одиниць на 1000 населення	-1	1	0	0	0	0	0
Кількість непродовольчих магазинів з універсальним асортиментом товарів, одиниць	0	0	0	0	0	0	0
Кількість непродовольчих магазинів з універсальним асортиментом товарів, одиниць на 1000 населення	0	0	0	0	0	0	0
Кількість непродовольчих магазинів з універсальним асортиментом товарів, одиниць на 1000 кв. км	0	0	0	0	0	0	0
Кількість спеціалізованих непродовольчих магазинів, одиниць на 1000 населення	-1	1	0	0	0	0	0
Кількість об'єктів торгівлі поза магазинами, одиниць на 1000 населення	1	0	0	1	-1	-1	0
Кількість аптек, одиниць	0	-1	1	0	0	0	0
Кількість аптек, одиниць на 1000 населення	0	1	-1	0	0	0	0
Кількість аптек, одиниць на 1000 кв. км	0	1	-1	0	0	0	0
Кількість АЗС, одиниць	0	1	-1	0	0	0	0
Кількість АЗС, одиниць на 1000 населення	0	1	-1	0	0	0	0
Кількість АЗС, одиниць на 1000 кв. км	0	1	-1	0	0	0	0
Кількість ринків, одиниць	0	0	0	0	0	0	0
Кількість ринків, одиниць на 1000 населення	0	0	0	0	0	0	0
Кількість ринків, одиниць на 1000 кв. км	0	0	0	0	0	0	0
Торгова площа ринків, кв.м	0	0	0	0	0	0	0

(продовження таблиці Л.4)

Торгова площа ринків, кв.м на душу населення	0	0	0	0	0	0	0
Торгова площа ринків, кв.м на кв. км	0	0	0	0	0	0	0
Кількість продовольчих ринків, одиниць	0	0	0	0	0	0	0
Кількість продовольчих ринків, одиниць на 1000 населення	0	0	0	0	0	0	0
Кількість продовольчих ринків, одиниць на 1000 кв. км	0	0	0	0	0	0	0
Кількість непродовольчих ринків, одиниць	0	0	0	0	0	0	0
Кількість непродовольчих ринків, одиниць на 1000 населення	0	0	0	0	0	0	0
Кількість непродовольчих ринків, одиниць на 1000 кв. км	0	0	0	0	0	0	0
Кількість змішаних ринків, одиниць	0	0	0	0	0	0	0
Кількість змішаних ринків, одиниць на 1000 населення	0	0	0	0	0	0	0
Кількість змішаних ринків, одиниць на 1000 кв. км	0	0	0	0	0	0	0
Кількість торгових місць на ринках, одиниць	0	0	0	0	0	0	0
Кількість торгових місць на ринках, одиниць на 1000 населення	0	0	0	0	0	0	0
Кількість торгових місць на ринках, одиниць на 1000 кв. км	0	0	0	0	0	0	0
Кількість кіосків, контейнерів на ринках, одиниць	0	0	0	0	0	0	0
Кількість кіосків, контейнерів на ринках, одиниць на 1000 населення	0	0	0	0	0	0	0
Кількість кіосків, контейнерів на ринках, одиниць на 1000 кв. км	0	0	0	0	0	0	0
Кількість лотків на ринках, одиниць	0	0	0	0	0	0	0
Кількість лотків на ринках, одиниць на 1000 населення	0	0	0	0	0	0	0
Кількість лотків на ринках, одиниць на 1000 кв. км	0	0	0	0	0	0	0
Кількість магазинів на ринках, одиниць	0	0	0	0	0	0	0
Кількість магазинів на ринках, одиниць на 1000 населення	0	0	0	0	0	0	0
Кількість магазинів на ринках, одиниць на 1000 кв. км	0	0	0	0	0	0	0
Роздрібний товарооборот ресторанного господарства, грн.	1	0	-1	-1	1	0	0
Роздрібний товарооборот ресторанного господарства, грн. на кв. км	1	0	-1	-1	1	0	0

(продовження таблиці Л.4)

Кількість об'єктів ресторанного господарства, одиниць на 1000 населення	-1	-1	-1	1	1	1	0
Кількість місць для відвідувачів в об'єктах ресторанного господарства, одиниць	-1	1	-1	1	0	0	0
Кількість місць для відвідувачів в об'єктах ресторанного господарства, одиниць на 1000 кв. км	-1	1	-1	1	0	0	0
Чисельність барів, одиниць	0	0	0	0	0	0	0
Чисельність барів, одиниць на 1000 населення	0	0	0	0	0	0	0
Чисельність барів, одиниць на 1000 кв. км	0	0	0	0	0	0	0
Територія, км ²	0	0	0	0	0	0	0
Чисельність міського населення, осіб	0	0	0	0	0	0	0
Рівень урбанізації, %	0	0	0	0	0	0	0
Питома вага сільського населення, %	0	0	0	0	0	0	0
Щільність міського населення, осіб на 1 км ²	0	0	0	0	0	0	0
Кількість суб'єктів Єдиного державного реєстру підприємств та організацій України (ЄДРПОУ) по містах та районах області, одиниць	1	-1	-1	1	1	-1	0
Кількість суб'єктів Єдиного державного реєстру підприємств та організацій України (ЄДРПОУ) по містах та районах області, одиниць на 1000 кв. км	1	-1	-1	1	1	-1	0
Оптовий товарооборот, грн.	0	0	1	1	-1	-1	0
Оптовий товарооборот, грн. на душу населення	0	0	1	1	-1	-1	0
Оптовий товарооборот, грн. на кв. км	0	0	1	1	-1	-1	0
Чисельність напівстаціонарних об'єктів, одиниць	0	0	-1	0	0	0	-1
Чисельність напівстаціонарних об'єктів, одиниць на 1000 кв. км	0	0	-1	0	0	0	-1
Кількість продовольчих магазинів з універсальним асортиментом товарів, одиниць	0	0	0	0	-1	0	-1
Кількість продовольчих магазинів з універсальним асортиментом товарів, одиниць на 1000 кв. км	0	0	0	0	-1	0	-1
Кількість непродовольчих магазинів, одиниць	-1	0	0	0	0	0	-1
Кількість непродовольчих магазинів, одиниць на 1000 кв. км	-1	0	0	0	0	0	-1

(продовження таблиці Л.4)

Кількість спеціалізованих непродовольчих магазинів, одиниць	-1	0	0	0	0	0	-1
Кількість спеціалізованих непродовольчих магазинів, одиниць на 1000 кв. км	-1	0	0	0	0	0	-1
Кількість об'єктів торгівлі поза магазинами	0	0	0	1	-1	-1	-1
Кількість об'єктів торгівлі поза магазинами, одиниць на 1000 кв. км	0	0	0	1	-1	-1	-1
Кількість аптечних пунктів, одиниць	-1	0	0	0	0	0	-1
Кількість аптечних пунктів, одиниць на 1000 населення	-1	0	0	0	0	0	-1
Кількість аптечних пунктів, одиниць на 1000 кв. км	-1	0	0	0	0	0	-1
Кількість аптечних кіосків, одиниць	0	-1	0	0	0	0	-1
Кількість аптечних кіосків, одиниць на 1000 населення	0	-1	0	0	0	0	-1
Кількість аптечних кіосків, одиниць на 1000 кв. км	0	-1	0	0	0	0	-1
Чисельність ресторанів, одиниць	0	-1	0	0	0	0	-1
Чисельність ресторанів, одиниць на 1000 населення	0	-1	0	0	0	0	-1
Чисельність ресторанів, одиниць на 1000 кв. км	0	-1	0	0	0	0	-1
Чисельність кафе, закусочних, одиниць на 1000 населення	-1	0	0	0	1	-1	-1
Чисельність їдалень, одиниць	0	-1	-1	1	0	0	-1
Чисельність їдалень, одиниць на 1000 кв. км	0	-1	-1	1	0	0	-1
Щільність населення, осіб на 1 км ²	-1	0	0	0	0	0	-1
Роздрібний товарооборот підприємств, включаючи ресторанне господарство, грн.	-1	-1	-1	1	1	-1	-2
Роздрібний товарооборот підприємств, включаючи ресторанне господарство, грн. на душу населення	-1	-1	-1	1	1	-1	-2
Роздрібний товарооборот підприємств, включаючи ресторанне господарство, грн. на кв. км	-1	-1	-1	1	1	-1	-2
Роздрібний товарооборот торгової мережі, грн.	-1	-1	-1	1	1	-1	-2
Роздрібний товарооборот торгової мережі, одиниць на душу населення	-1	-1	-1	1	1	-1	-2
Роздрібний товарооборот торгової мережі, одиниць на кв. км	-1	-1	-1	1	1	-1	-2

(продовження таблиці Л.4)

Кількість магазинів роздрібної торгівлі, одиниць на 1000 населення	-1	-1	1	0	-1	0	-2
Кількість спеціалізованих продовольчих магазинів, одиниць	-1	-1	0	0	0	0	-2
Кількість спеціалізованих продовольчих магазинів, одиниць на 1000 населення	-1	-1	0	0	0	0	-2
Кількість спеціалізованих продовольчих магазинів, одиниць на 1000 кв. км	-1	-1	0	0	0	0	-2
Кількість об'єктів ресторанного господарства, одиниць	-1	-1	-1	1	0	0	-2
Кількість об'єктів ресторанного господарства, одиниць на 1000 кв. км	-1	-1	-1	1	0	0	-2
Чисельність кафе, закусочних, одиниць	-1	0	0	0	0	-1	-2
Чисельність кафе, закусочних, одиниць на 1000 кв. км	-1	0	0	0	0	-1	-2
Число прибулих, осіб на 1000 населення	-1	1	1	-1	-1	-1	-2
Вантажооборот автомобільного транспорту по містах та районах області, т-км.	-1	-1	-1	1	1	-1	-2
Вантажооборот автомобільного транспорту по містах та районах області, т-км на 1000 населення	-1	-1	-1	1	1	-1	-2
Вантажооборот автомобільного транспорту по містах та районах області, т-км на 1000 кв. км	-1	-1	-1	1	1	-1	-2
Кількість найманих працівників, осіб на 1000 населення	-1	-1	1	-1	1	-1	-2
Кількість магазинів роздрібної торгівлі, одиниць	-1	-1	0	0	-1	0	-3
Кількість магазинів роздрібної торгівлі, одиниць на 1000 кв. км	-1	-1	0	0	-1	0	-3
Чисельність об'єктів роздрібної торгівлі, одиниць на 1000 населення	-1	-1	-1	1	-1	0	-3
Кількість продовольчих магазинів, одиниць	-1	-1	0	0	-1	0	-3
Кількість продовольчих магазинів, одиниць на 1000 населення	-1	-1	0	0	-1	0	-3
Кількість продовольчих магазинів, одиниць на 1000 кв. км	-1	-1	0	0	-1	0	-3
Кількість найманих працівників, осіб	-1	-1	1	-1	0	-1	-3
Індекс товарообороту торгової мережі, %	-1	-1	-1	-1	1	-1	-4
Чисельність об'єктів роздрібної торгівлі, одиниць	-1	-1	-1	0	-1	0	-4
Чисельність об'єктів роздрібної торгівлі, одиниць на 1000 кв. км	-1	-1	-1	0	-1	0	-4

(продовження таблиці Л.4)

Кількість населення, осіб	-1	-1	-1	-1	-1	-1	-6
Чисельність сільського населення, осіб	-1	-1	-1	-1	-1	-1	-6
Щільність сільського населення, осіб на 1 км ²	-1	-1	-1	-1	-1	-1	-6
	-35	-29	-28	19	5	-21	-89

Таблиця Л.5

Динаміка кодів часових похідних показників м. Харкова, 2007-2013 рр.(складено автором за даними [131-136; 157-163])

м. Харків	2007-2008	2008-2009	2009-2010	2010-2011	2011-2012	2012-2013	2007-2013
Кількість аптек, одиниць	1	1	1	1	1	1	6
Роздрібний товарооборот ресторанного господарства, грн.	1	1	1	1	1	1	6
Роздрібний товарооборот ресторанного господарства, грн. на душу населення	1	1	1	1	1	1	6
Кількість суб'єктів Єдиного державного реєстру підприємств та організацій України (ЄДРПОУ) по містах та районах області, одиниць	1	1	1	1	1	1	6
Кількість суб'єктів Єдиного державного реєстру підприємств та організацій України (ЄДРПОУ) по містах та районах області, одиниць на 1000 населення	1	1	1	1	1	1	6
Середньомісячна номінальна заробітна плата працівників по містах та районах області, грн.	1	1	1	1	1	1	6
Кількість змішаних ринків, одиниць	1	0	1	1	1	1	5
Роздрібний товарооборот підприємств, включаючи ресторанне господарство, грн.	1	-1	1	1	1	1	4
Роздрібний товарооборот підприємств, включаючи ресторанне господарство, грн. на душу населення	1	-1	1	1	1	1	4
Роздрібний товарооборот торгової мережі, грн.	1	-1	1	1	1	1	4
Роздрібний товарооборот торгової мережі, одиниць на душу населення	1	-1	1	1	1	1	4
Кількість аптек, одиниць на 1000 населення	1	1	-1	1	1	1	4
Кількість АЗС, одиниць	1	-1	1	1	1	1	4
Роздрібний товарооборот ресторанного господарства, грн. на кв. км	1	1	1	1	1	-1	4

(продовження таблиці Л.5)

Природний приріст населення, осіб на 1000 населення	1	1	-1	1	1	1	4
Кількість суб'єктів Єдиного державного реєстру підприємств та організацій України (ЄДРПОУ) по містах та районах області, одиниць на 1000 кв. Км	1	1	1	1	1	-1	4
Кількість змішаних ринків, одиниць на 1000 кв. Км	1	0	1	1	1	-1	3
Роздрібний товарооборот підприємств, включаючи ресторанне господарство, грн. на кв. км	1	-1	1	1	1	-1	2
Роздрібний товарооборот торгової мережі, одиниць на кв. км	1	-1	1	1	1	-1	2
Чисельність об'єктів роздрібної торгівлі, одиниць	1	-1	1	1	1	-1	2
Чисельність об'єктів роздрібної торгівлі, одиниць на 1000 населення	1	-1	1	1	1	-1	2
Чисельність об'єктів роздрібної торгівлі, одиниць на 1000 кв. км	1	-1	1	1	1	-1	2
Кількість спеціалізованих непродовольчих магазинів, одиниць	-1	-1	1	1	1	1	2
Кількість спеціалізованих непродовольчих магазинів, одиниць на 1000 населення	-1	-1	1	1	1	1	2
Кількість аптек, одиниць на 1000 кв. км	1	1	-1	1	1	-1	2
Кількість АЗС, одиниць на 1000 населення	0	0	1	0	0	1	2
Кількість АЗС, одиниць на 1000 кв. км	1	-1	1	1	1	-1	2
Кількість магазинів на ринках, одиниць	1	-1	-1	1	1	1	2
Кількість магазинів на ринках, одиниць на 1000 населення	1	-1	0	0	1	1	2
Кількість магазинів на ринках, одиниць на 1000 кв. км	1	-1	-1	1	1	1	2
Чисельність ресторанів, одиниць	1	1	1	-1	1	-1	2
Чисельність ресторанів, одиниць на 1000 кв. км	1	1	1	-1	1	-1	2
Оптовий товарооборот, грн.	1	-1	1	1	1	-1	2
Оптовий товарооборот, грн. на душу населення	1	-1	1	1	1	-1	2
Оптовий товарооборот, грн. на кв. км	1	-1	1	1	1	-1	2
Кількість змішаних ринків, одиниць на 1000 населення	0	0	0	0	1	0	1
Чисельність барів, одиниць на 1000 населення	0	1	-1	1	1	-1	1
Чисельність їдалень, одиниць на 1000 населення	0	1	0	1	-1	0	1

(продовження таблиці Л.5)

Територія, км ²	0	0	0	0	0	1	1
Індекс товарообороту торгової мережі, %	-1	-1	1	1	1	-1	0
Кількість магазинів роздрібної торгівлі, одиниць	-1	-1	1	1	1	-1	0
Кількість магазинів роздрібної торгівлі, одиниць на 1000 населення	-1	-1	1	1	1	-1	0
Кількість магазинів роздрібної торгівлі, одиниць на 1000 кв. км	-1	-1	1	1	1	-1	0
Чисельність напівстаціонарних об'єктів, одиниць	1	1	-1	-1	1	-1	0
Чисельність напівстаціонарних об'єктів, одиниць на 1000 населення	1	1	-1	-1	1	-1	0
Чисельність напівстаціонарних об'єктів, одиниць на 1000 кв. км	1	1	-1	-1	1	-1	0
Кількість продовольчих магазинів, одиниць	-1	1	1	1	-1	-1	0
Кількість продовольчих магазинів, одиниць на 1000 кв. км	-1	1	1	1	-1	-1	0
Кількість спеціалізованих продовольчих магазинів, одиниць	-1	1	1	-1	1	-1	0
Кількість спеціалізованих продовольчих магазинів, одиниць на 1000 населення	-1	1	1	-1	1	-1	0
Кількість спеціалізованих продовольчих магазинів, одиниць на 1000 кв. км	-1	1	1	-1	1	-1	0
Кількість непродовольчих магазинів, одиниць	-1	-1	1	1	1	-1	0
Кількість непродовольчих магазинів, одиниць на 1000 населення	-1	-1	1	1	1	-1	0
Кількість непродовольчих магазинів, одиниць на 1000 кв. км	-1	-1	1	1	1	-1	0
Кількість спеціалізованих непродовольчих магазинів, одиниць на 1000 кв. км	-1	-1	1	1	1	-1	0
Кількість аптечних пунктів, одиниць	-1	1	1	-1	1	-1	0
Кількість аптечних пунктів, одиниць на 1000 кв. км	-1	1	1	-1	1	-1	0
Кількість ринків, одиниць на 1000 населення	0	0	0	0	0	0	0
Торгова площа ринків, кв.м	-1	-1	-1	1	1	1	0
Кількість непродовольчих ринків, одиниць на 1000 населення	0	0	0	0	0	0	0
Кількість кіосків, контейнерів на ринках, одиниць	-1	-1	1	1	-1	1	0
Кількість кіосків, контейнерів на ринках, одиниць на 1000 населення	-1	-1	1	1	-1	1	0
Чисельність ресторанів, одиниць на 1000 населення	0	1	0	-1	0	0	0

(продовження таблиці Л.5)

Чисельність барів, одиниць	-1	1	-1	1	1	-1	0
Чисельність барів, одиниць на 1000 кв. Км	-1	1	-1	1	1	-1	0
Чисельність їдалень, одиниць	-1	1	-1	1	-1	1	0
Чисельність сільського населення, осіб	0	0	0	0	0	0	0
Рівень урбанізації, %	0	0	0	0	0	0	0
Питома вага сільського населення, %	0	0	0	0	0	0	0
Щільність сільського населення, осіб на 1 км2	0	0	0	0	0	0	0
Число вибулих, осіб на 1000 населення	1	1	-1	1	-1	-1	0
Вантажооборот автомобільного транспорту по містах та районах області, т-км на 1000 населення	1	-1	1	1	-1	-1	0
Кількість найманих працівників, осіб на 1000 населення	1	-1	1	-1	1	-1	0
Кількість продовольчих магазинів, одиниць на 1000 населення	-1	1	1	0	-1	-1	-1
Кількість непродовольчих магазинів з універсальним асортиментом товарів, одиниць на 1000 населення	0	0	0	0	0	-1	-1
Кількість аптечних пунктів, одиниць на 1000 населення	-1	0	1	-1	1	-1	-1
Кількість непродовольчих ринків, одиниць	0	0	-1	0	0	0	-1
Кількість продовольчих магазинів з універсальним асортиментом товарів, одиниць	-1	-1	-1	1	-1	1	-2
Кількість продовольчих магазинів з універсальним асортиментом товарів, одиниць на 1000 населення	-1	0	-1	1	-1	0	-2
Торгова площа ринків, кв.м на душу населення	-1	-1	-1	1	0	0	-2
Торгова площа ринків, кв.м на кв. км	-1	-1	-1	1	1	-1	-2
Кількість продовольчих ринків, одиниць на 1000 населення	-1	0	0	0	-1	0	-2
Кількість непродовольчих ринків, одиниць на 1000 кв. Км	0	0	-1	0	0	-1	-2
Кількість кіосків, контейнерів на ринках, одиниць на 1000 кв. Км	-1	-1	1	1	-1	-1	-2
Кількість лотків на ринках, одиниць	-1	-1	1	1	-1	-1	-2
Кількість лотків на ринках, одиниць на 1000 населення	-1	-1	1	1	-1	-1	-2
Кількість лотків на ринках, одиниць на 1000 кв. Км	-1	-1	1	1	-1	-1	-2

(продовження таблиці Л.5)

Кількість місць для відвідувачів в об'єктах ресторанного господарства, одиниць	-1	1	-1	-1	1	-1	-2
Кількість місць для відвідувачів в об'єктах ресторанного господарства, одиниць на 1000 населення	-1	1	-1	-1	1	-1	-2
Кількість місць для відвідувачів в об'єктах ресторанного господарства, одиниць на 1000 кв. км	-1	1	-1	-1	1	-1	-2
Чисельність їдалень, одиниць на 1000 кв. км	-1	1	-1	1	-1	-1	-2
Кількість населення, осіб	-1	-1	-1	-1	1	1	-2
Чисельність міського населення, осіб	-1	-1	-1	-1	1	1	-2
Сальдо міграції, осіб на 1000 населення	1	-1	-1	-1	1	-1	-2
Вантажооборот автомобільного транспорту по містах та районах області, т-км.	1	-1	1	-1	-1	-1	-2
Вантажооборот автомобільного транспорту по містах та районах області, т-км на 1000 кв. км	1	-1	1	-1	-1	-1	-2
Кількість найманих працівників, осіб	-1	-1	1	-1	1	-1	-2
Кількість непродовольчих магазинів з універсальним асортиментом товарів, одиниць	-1	-1	-1	1	0	-1	-3
Кількість непродовольчих магазинів з універсальним асортиментом товарів, одиниць на 1000 кв. км	-1	-1	-1	1	0	-1	-3
Кількість ринків, одиниць	-1	-1	0	-1	0	0	-3
Кількість об'єктів ресторанного господарства, одиниць на 1000 населення	-1	1	-1	0	-1	-1	-3
Кількість продовольчих магазинів з універсальним асортиментом товарів, одиниць на 1000 кв. км	-1	-1	-1	1	-1	-1	-4
Кількість об'єктів торгівлі поза магазинами	-1	-1	1	-1	-1	-1	-4
Кількість об'єктів торгівлі поза магазинами, одиниць на 1000 населення	-1	-1	1	-1	-1	-1	-4
Кількість об'єктів торгівлі поза магазинами, одиниць на 1000 кв. км	-1	-1	1	-1	-1	-1	-4
Кількість ринків, одиниць на 1000 кв. км	-1	-1	0	-1	0	-1	-4
Кількість торгових місць на ринках, одиниць	-1	-1	-1	1	-1	-1	-4
Кількість торгових місць на ринках, одиниць на 1000 населення	-1	-1	-1	1	-1	-1	-4

(продовження таблиці Л.5)

Кількість торгових місць на ринках, одиниць на 1000 кв. км	-1	-1	-1	1	-1	-1	-4
Індекс товарообороту підприємств ресторанного господарства, %	-1	-1	1	-1	-1	-1	-4
Кількість об'єктів ресторанного господарства, одиниць	-1	1	-1	-1	-1	-1	-4
Кількість об'єктів ресторанного господарства, одиниць на 1000 кв. Км	-1	1	-1	-1	-1	-1	-4
Щільність населення, осіб на 1 км ²	-1	-1	-1	-1	1	-1	-4
Щільність міського населення, осіб на 1 км ²	-1	-1	-1	-1	1	-1	-4
Число прибулих, осіб на 1000 населення	-1	-1	-1	-1	1	-1	-4
Кількість аптечних кіосків, одиниць	-1	-1	-1	-1	-1	0	-5
Кількість аптечних кіосків, одиниць на 1000 населення	-1	-1	-1	-1	-1	0	-5
Кількість аптечних кіосків, одиниць на 1000 кв. км	-1	-1	-1	-1	-1	0	-5
Чисельність кафе, закусочних, одиниць на 1000 населення	-1	-1	0	-1	-1	-1	-5
Кількість продовольчих ринків, одиниць	-1	-1	-1	-1	-1	-1	-6
Кількість продовольчих ринків, одиниць на 1000 кв. км	-1	-1	-1	-1	-1	-1	-6
Чисельність кафе, закусочних, одиниць	-1	-1	-1	-1	-1	-1	-6
Чисельність кафе, закусочних, одиниць на 1000 кв. км	-1	-1	-1	-1	-1	-1	-6
	-26	-30	15	25	30	-50	-36

Додаток М

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені В. Н. КАРАЗІНА

61022, м. Харків, майдан Свободи, 4, факс +38 057 705-02-41, тел. +38 057 705-12-47, +38 057 707-52-31,
E-mail: univer@karazin.ua, код ЄДРПОУ 02071205

12.05.2016 № 0301-69
на № _____

Для представлення до спеціалізованої вченої ради К 64.051.23
у Харківському національному університеті імені В. Н. Каразіна
(61022, м. Харків, майдан Свободи, 4; т. 707-52-74)

ДОВІДКА
про впровадження результатів наукових досліджень
з теми кандидатської дисертації
Кобиліна Павла Олексійовича

Результати дисертаційного дослідження Кобиліна Павла Олексійовича за темою «*Територіальні особливості системи торговельного обслуговування населення Харківської області*» були використані при виконанні науково-дослідної роботи «Територіальні особливості формування конкурентоспроможності регіону» (державний реєстраційний номер 0115U000504) на кафедрі соціально-економічної географії і регіонознавства Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна в процесі виявлення територіальних особливостей розвитку сфери торговельного обслуговування населення регіону, аналізу системних показників, компонентного аналізу та моделювання інтегральної функції впливу об'єктів торгівлі.

Перший проректор з наукової роботи
доктор фізико-математичних наук,
професор

В.О. Катрич

Handwritten signature of V.O. Katrich

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені В. Н. КАРАЗІНА

61022, м. Харків, майдан Свободи, 4, факс +38 057 705-02-41, тел. +38 057 705-12-47, +38 057 707-52-31,
E-mail: univer@karazin.ua, код ЄДРПОУ 02071205

12.05.2016 № 0301-70
на № _____

Для представлення до спеціалізованої вченої ради К 64.051.23
у Харківському національному університеті імені В. Н. Каразіна
(61022, м. Харків, майдан Свободи, 4; т. 707-52-74)

Д О В І Д К А
про впровадження результатів наукових досліджень
з теми кандидатської дисертації
Кобиліна Павла Олексійовича

Результати дисертаційного дослідження Кобиліна Павла Олексійовича за темою «*Територіальні особливості системи торговельного обслуговування населення Харківської області*» були використані при виконанні науково-дослідної роботи «Комплексна соціально-економічна характеристика Хорольського району Полтавської області» (реєстраційний номер №49-14) на кафедрі соціально-економічної географії і регіонознавства Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна в процесі розробки теоретико-методичних засад суспільно-географічного дослідження торговельного обслуговування населення адміністративного району.

Перший проректор з наукової роботи
доктор фізико-математичних наук,
професор

В.О. Катрич

Handwritten signature: Катрич В.О.

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені В. Н. КАРАЗІНА

61022, м. Харків, майдан Свободи, 4, факс +38 057 705-02-41, тел. +38 057 705-12-47, +38 057 707-52-31,
E-mail: univer@karazin.ua, код ЄДРПОУ 02071205

11.05.2017 № 0301-71
на № _____

Для представлення до спеціалізованої вченої ради К 64.051.23
у Харківському національному університеті імені В. Н. Каразіна
(61022, м. Харків, майдан Свободи, 4; т. 707-52-74)

Д О В І Д К А
про впровадження результатів наукових досліджень
з теми кандидатської дисертації
Кобиліна Павла Олексійовича

Результати дисертаційного дослідження Кобиліна Павла Олексійовича за темою *«Територіальні особливості системи торговельного обслуговування населення Харківської області»* були використані при виконанні науково-дослідної роботи «Суспільно-географічне обґрунтування формування об'єднаних територіальних громад у Первомайському районі Харківської області» (реєстраційний номер №52-16) на кафедрі соціально-економічної географії і регіонознавства Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна в процесі аналізу розвитку і розміщення закладів торгівлі, ресторанного господарства у Первомайському районі.

Проректор з наукової роботи,
доктор фізико-математичних наук,
професор

В.О. Катрич

УКРАЇНА
ХАРКІВСЬКА РАЙОННА ДЕРЖАВНА АДМІНІСТРАЦІЯ
ХАРКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Григорівське шосе, 52, м. Харків, 61098, тел. (057) 777-21-21
E-mail: khrda@kharkov.ukrtel.net

18.05.2018 № 0419/1384
На № _____ від _____

ДОВІДКА

про впровадження результатів наукових досліджень
з теми кандидатської дисертації
Кобиліна Павла Олексійовича

Результати дисертаційного дослідження Кобиліна Павла Олексійовича за темою: «Територіальні особливості системи торговельного обслуговування населення Харківської області» були впроваджені Харківською районною державною адміністрацією в процесі підготовки Програми економічного і соціального розвитку Харківського району, зокрема використано результати просторово-часового аналізу розвитку роздрібної торгівлі та громадського харчування Харківського району.

0019.2.4
Перший заступник голови
Харківської районної
державної адміністрації

Ю.М. Бондаренко

УКРАЇНА
ВЕЛИКОБУРЛУЦЬКА РАЙОННА ДЕРЖАВНА АДМІНІСТРАЦІЯ
ХАРКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

вул. Центральна, 9, смт. Великий Бурлук, 62602, тел. 5-44-57
velykoburlutska@rda.kh.gov.ua

10.05.2016 № 01-49/1281
на № _____ від _____

Д О В І Д К А
про впровадження результатів наукових досліджень
з теми кандидатської дисертації
Кобиліна Павла Олексійовича

Результати дисертаційного дослідження Кобиліна Павла Олексійовича за темою: «Територіальні особливості системи торговельного обслуговування населення Харківської області» були впроваджені Великобурлуцькою районною державною адміністрацією, зокрема було використано результати компонентного аналізу вектору розвитку при визначенні тенденцій розвитку роздрібної торгівлі та громадського харчування Великобурлуцького району.

Голова районної державної
адміністрації

В.М. СЛИШ

УКРАЇНА
ПЕРВОМАЙСЬКА РАЙОННА РАДА
ХАРКІВСЬКА ОБЛАСТЬ

вул. Соборна, 16, м. Первомайський, Харківська обл., 64107,
тел./факс (05748) 3-24-22, тел. 3-33-44, код ЄДРПОУ 04058752
E-mail: Pervomay48@ukr.net

11.05.2017 № 01-32/201
на № _____ від _____

ДОВІДКА
про впровадження результатів наукових досліджень
з теми кандидатської дисертації
Кобиліна Павла Олексійовича

Результати дисертаційного дослідження Кобиліна Павла Олексійовича за темою: «Територіальні особливості системи торговельного обслуговування населення Харківської області» були впроваджені Первомайською районною радою Харківської області при характеристиці мережі закладів громадського харчування (кафе, барів, їдалень тощо), роздрібної торгівлі (магазинів, кіосків, лотків тощо) у Первомайському районі.

000214

Голова Первомайської
районної ради

В.М. Татаренков

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

імені В. Н. КАРАЗІНА

61022, м. Харків, майдан Свободи, 4, факс +38 057 705-02-41, тел. +38 057 705-12-47, +38 057 707-52-31,

E-mail: univer@karazin.ua, код ЄДРПОУ 02071205

16.05.2016 № 0208-964
на № _____

АКТ

впровадження результатів наукового дослідження

Даним актом підтверджується впровадження результатів дисертаційної роботи Кобиліна Павла Олексійовича за темою: «Територіальні особливості системи торговельного обслуговування населення Харківської області», поданої на здобуття наукового ступеня кандидата географічних наук зі спеціальності 11.00.02 – «економічна та соціальна географія».

Термін впровадження: 2016 р.

Форма впровадження результатів: складові частини навчальних дисциплін «Комп'ютерні технології в суспільній географії», «Теорія і методологія географічної науки», «Семінар з проблем регіонального розвитку».

Характеристика масштабу впровадження: впроваджено у навчальний процес факультетом геології, географії, рекреації і туризму Харківського національного університету імені В.П. Каразіна у вигляді лекційних та практичних занять.

Новизна впроваджених результатів: удосконалено суспільно-географічний підхід до вивчення сфери торгівлі регіону, проаналізовано просторово-часові особливості розвитку торговельного обслуговування населення Харківської області на основі багатовимірного статистичного аналізу.

Ефективність впровадження: на кафедрі соціально-економічної географії і регіоназнавства проведено методологічний семінар з питань суспільно-географічного дослідження торговельного обслуговування населення Харківської області, на якому розглянуто результати науково-дослідної роботи Кобиліна П.О. Одержані результати є доцільними до використання в практиці підготовки фахівців-соціо-економіко-географів щодо формування професійних знань і вмінь.

Перший проректор

Ю.В. Холін

Декан факультету геології,
географії, рекреації і туризму

В.А. Пересадько

Завідувач кафедри соціально-
економічної географії і регіоназнавства

Л.М. Немець

Додаток Н

Список публікацій здобувача за темою дисертації

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Немець К. До питання суспільно-географічних досліджень соціальної інфраструктури / К. Немець, П. Кобилін // Часопис соціально-економічної географії: міжрег. зб. наук. праць. – Х.: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2012. – Вип. 13(2). – С. 97-101.
2. Кобилін П. До питання визначення структури соціальної інфраструктури / П. Кобилін // Часопис соціально-економічної географії: міжрег. зб. наук. праць. – Х.: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2013. – Вип. 15(2). – С. 120-126.
3. Кобилін П.О. Просторово-часовий аналіз розвитку соціальної інфраструктури Харківської області із застосуванням кластерного аналізу / П. О. Кобилін // Економічна та соціальна географія: наук. зб. / [Ред. кол.: С. І. Іщук (відп. ред.) та ін.]. – К.: КНУ імені Тараса Шевченка, 2014. – Вип. 1 (69). – С. 151-159.
4. Кобылин П. Компонентный анализ при определении перспектив развития социальной инфраструктуры региона (на примере Харьковской области) / П. Кобылин // Часопис соціально-економічної географії: міжрег. зб. наук. праць. – Харків: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2014. – Вип. 17(2). – С. 195-201.
5. Кобилін П. О. Просторове групування об'єктів торговельного обслуговування населення Харківської області / П. О. Кобилін // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна : зб. наук. праць. – Х.: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2015. – Сер. «Геологія-географія-екологія». – Вип. 43. – С. 119-124.
6. Кобилін П. О. До питання динаміки розвитку торговельного обслуговування населення Харківської області / П. О. Кобилін // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. – Вінниця, 2016. – Сер.: Географія. – 2016. – Вип. 28, № 1-2. – С. 209-216.

7. Кобилін П. О. Просторово-часовий аналіз торговельного обслуговування населення Харківської області за параметрами траєкторії руху соціогеосистем / П. О. Кобилін // Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна: зб. наук. праць. – Х.: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2016. – Сер. «Геологія-географія-екологія». – Вип. 44. – С. 88-97.

8. Кобилін П. О. Суспільно-географічне дослідження сфери торгівлі Харківської області за показниками системного розвитку / П. О. Кобилін // Часопис соціально-економічної географіїм : міжрег. зб. наук. праць. – Х.: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2016. – Вип. 20(1). – С. 154-165.

9. Кобилін П. О. Аналіз просторової взаємодії торговельних об'єктів Харківської області / П. О. Кобилін // Науковий вісник Чернівецького національного університету : зб. наук. праць. – 2016. – Вип. 775-776: Географія. – С. 178-188.

10. Кобилін П. О. Проблеми та напрями удосконалення системи торговельного обслуговування Харківської області / П. О. Кобилін // Економічна та соціальна географія: наук. журнал. – К.: КНУ імені Тараса Шевченка, 2017. – Вип. 77. – С. 33-40.

11. Kobylin P. O. Factors of formation and development the system of population trading service in Kharkkiv region / P. O. Kobylin // Часопис соціально-економічної географії: міжрег. зб. наук. праць. – Х.: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2017. – Вип. 22(1). – С. 148-156.

12. Кобилін П. О. Функціонально-компонентна структура системи торговельного обслуговування населення / П. О. Кобилін // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна : зб. наук. праць. – Х.: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2017. – Серія «Геологія-географія-екологія». – Вип. 46. – С. 92-100.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

13. Kobylin P. O. The place of Kharkiv region in the restaurant business development of Ukraine / P. O. Kobylin // Academic and scientific challenges of diverse fields of knowledge in the 21st century / Академічні та наукові виклики

різноманітних галузей знань у 21-му столітті : матеріали доповідей II Міжнар. студ. наук. конф., частина I Humanities: (Харків, 1 березня 2013 р.). – Х., 2013. – С. 36-40.

14. Кобилін П. О. Місце Харківської області в торговельному обслуговуванні населення України / П. О. Кобилін // Потенціал сучасної географії у розв'язанні проблем розвитку регіонів : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. молодих вчених, присвяченої 95-річчю Національної академії наук України (Київ, 3-5 жовтня 2013р.). – К.: Логос, 2013. – С. 87-91.

15. Немець К. А. До питання визначення терміну «Соціальна інфраструктура» / К. А. Немець, П. О. Кобилін. // Матеріали науково-практичної конференції з міжнародною участю «Регіон – 2013: стратегія оптимального розвитку» (7-8 листопада 2013 р.) / Гол. ред. колегії В. С. Бакіров. – Х.: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2013. – С. 73-76.

16. Кобилін П. О. До питання управлінської структури соціальної інфраструктури регіону (на прикладі Харківської області) / П. О. Кобилін // Стратегія та механізми прискореного інноваційного розвитку економіки України на засадах соціально-екологічної відповідальності : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Вінниця, 29-30 жовтня 2014 р.) / ред. кол.: С.В. Коляденко [та ін.]. – Д.: НГУ, 2014. – С. 62-66.

17. Кобылин П. А. Территориальные особенности торгового обслуживания Харьковской области / П. О. Кобилін // Демографические риски XXI века : материалы междунар. студ. семинара с междунар. участием (Минск, 15 мая 2014 г.). – Минск: БГУ, 2014. – С. 22-24.

18. Кобылин П. А. Территориальная структура социальной инфраструктуры Харьковской области / П. О. Кобилін // Матеріали науково-практичної конференції з міжнародною участю «Регіон – 2014: стратегія оптимального розвитку» (м. Харків, 6 листопада 2014 р.) / Гол. ред. колегії В. С. Бакіров. – Х.: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2014. – С. 225-228.

19. Кобилін П. О. До питання понятійно-термінологічного апарату суспільно-географічного дослідження торговельного обслуговування населення регіону / П. О. Кобилін // Регіон-2015: суспільно-географічні аспекти: матеріали

Наук.-практ. конф. студентів, аспірантів, та молодих науковців з міжнародною участю (Харків, 16–17 квітня 2015 р.) / Гол. ред. колегії Л.М. Немець. – Х.: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2015. – С. 44-47.

20. Кобилін П. О. До питання суспільно-географічних досліджень торговельного обслуговування населення / П. О. Кобилін // Регіон-2015: стратегія оптимального розвитку : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 5-6 листопада 2015 р.) / Гол. ред. колегії В.С. Бакіров. – Х.: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2015. – С. 97-100.

21. Кобилін П. О. Територіальні особливості торговельного обслуговування населення районного рівня (на прикладі Борівського району Харківської області) / П. О. Кобилін // Географічна освіта і наука Черкащини: ретроспектива, сучасні проблеми і перспективи розвитку: зб. матеріалів Регіональної наук.-практ. конф. (Умань, 8 жовтня 2015 р.) / відп. ред. О. В. Браславська. – Умань: ВПЦ «Візаві», 2015. – С. 49-52.

22. Кобилін П. О. До питання аналізу просторових особливостей розвитку торговельного обслуговування населення Харківської області / П. О. Кобилін // Україна в гуманітарних і соціально-економічних вимірах: матеріали Всеукраїнської наук. конф. Частина II. (Дніпропетровськ, 29-30 квітня 2016 р.) / Наук. ред. О.Ю. Висоцький. – Дніпропетровськ: Роял Принт, 2016. – С. 172-174.

23. Кобилін П. О. До питання компонентної структури торговельного обслуговування населення Харківської області / П. О. Кобилін // Регіон-2016: суспільно-географічні аспекти: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. студентів, аспірантів та молодих науковців (Харків, 14–15 квітня 2016 р.) / Гол. ред. колегії Л. М. Немець. – Х.: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2016. – С. 12-15.

24. Немець К. А. До питання розвитку системи торговельного обслуговування населення сільського адміністративного району (на прикладі Первомайського району Харківської області) / К. А. Немець, Л. В. Ключко, П. О. Кобилін, В. М. Татаренков // Регіон – 2016: стратегія оптимального розвитку: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 10-11 листопада 2016 р.) / Гол. ред. колегії В.С. Бакіров. – Х.: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2016. – С. 276-279.

25. Кобилін П. О. Просторовий аналіз розвитку закладів ресторанного господарства Харківської області / П. О. Кобилін // Регіон-2017: суспільно-географічні аспекти : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. студентів, аспірантів та молодих науковців (Харків, 20–21 квітня 2017 р.) / Гол. ред. колегії Л. М. Немець. – Х.: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2017. – С. 95-98.

26. Кобылин П. А. Методические основы общественно-географического исследования системы торгового обслуживания населения региона [Электронный ресурс] / П. А. Кобылин // Географические аспекты устойчивого развития регионов : материалы II междунар. науч.-практ. конф. (Гомель, 23–24 марта 2017 г.). – Электрон. текст дан. (объем 76,3 Mb). – Гомель : ГГУ им. Ф. Скорины, 2017. – С. 635-640.

Наукові праці, які додатково відображають наукові результати дисертації:

27. Кобилін П. О. Підходи до визначення поняття «Соціальна інфраструктура» / П. О. Кобилін // Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна: зб. наук. праць. – Х.: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2013. – № 1084. Вип. 39. – Сер. «Геологія-географія-екологія». – С. 137-142.

28. Немець К. Класифікація районних соціогеосистем Харківської області за показниками стану соціальної інфраструктури / К. Немець, П. Кобилін, Є. Телебенєва // Canadian Journal of Science, Education and Culture. – No.1. (5) (January-June). – Volume II. – Toronto: «Toronto Press», 2014. – Р. 185-190.

29. Кобылин П. А. Место Харьковской области в развитии социальной инфраструктуры Украины / П. А. Кобылин // Магілёўскі мерыдыян. – Магілёў : МГУ имени А. А. Кулешова, 2014. – Том 14. – Вып. 1–2 (24–25). – С. 67-72.

30. Немець Л. М. Аналіз траєкторії розвитку соціальної інфраструктури Харківської області / Л. М. Немець, П. О. Кобилін, К. Ю. Сегіда // Науковий економічний журнал «Актуальні проблеми економіки». – К., 2014. – № 11 (161). – С. 409-418.

31. Kliuchko L. V. Territorial features of social infrastructure in Kharkiv region / L. V. Kliuchko, P. O. Kobylin, E. Y. Telebeneva, D. A. Shynkarenko // The Social Transformation of the Cities and Regions in the Post-communist Countries. – Poznan, Bogucki Wydawnictwo Naukowe, 2014. – P. 79-92.

32. Niemets K. Theoretical and methodical features of the sociogeographical studies of the region's social infrastructure / K. Niemets, L. Niemets, P. Kobylin // Central European Regional Policy and Human Geography: University of Debrecen, Department of Social Geography and Regional Development Planning, 2014. – №1. – P. 7-16.